

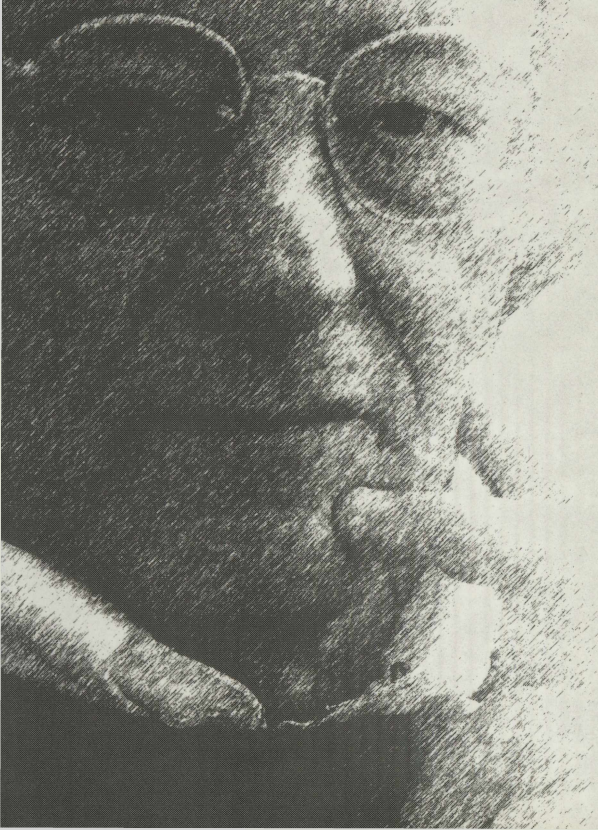
ЦЕНТРАЛНА НАР. БИБЛИОТЕКА
„ЂУРЂЕ ЦРНОЈЕВИЋ“
ЦЕТИЊЕ
ЦРНА ГОРА

БР

NACIONALNA
BIBLIOTEKA
CRNE GORE ĐURĐE
CIRNOJEVIĆ

MIRKO KOVAC

**MALVINA
i druge priče**

Katedrala

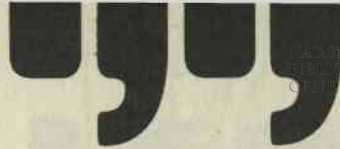

MIRKO KOVAC

Pred vama je zbirka priča jednog od najnagrađivanijih autora.

Nagrada lista Mladost **1965.**
Nagrada Milovan Glišić ***1972.**
NIN-ova nagrada za roman **1978.**
Nagrada Željezare Sisak **1979.**
Andrićeva nagrada **1980.**
Najčitnija knjiga Biblioteke Srbije **1980.**
NIN-ova nagrada Dimitrije Tucović **1986.**
BIGZ-ova nagrada **1987.**
Tucholsky-Prize **1993.**
Herder-Preise **1995.**
Vilenica **2003.**
Bosanski stećak **2003.**
Nagrada August Šenoa **2007.**
Nagrada Vladimir Nazor **2008.**
Nagrada Meša Selimović **2008.**
Trinaestojulska nagrada **2008.**
Nagrada Kiklop **2008, 2009.**
Nagrada Jutarnjeg lista **2009.**
Njegoševa nagrada **2009.**

Djela su mu prevođena na francuski, njemački, engleski, talijanski, švedski, holandski, poljski, mađarski, češki i dr. Filmovi za koje je pisao scenarije nagrađivani su na mnogim festivalima.

OPĆINA
BIBLIOTEKA
ČITAVORE

ĐURĐE
CRNOJEVIĆ

MIRKO KOVAČ
Malvina i druge priče

MIRKO KOVAČ

MALVINA

i druge priče

Mirko Kovač
Malvina i druge priče
Biblioteka Katedrala
prvo izdanje 2012.

copyright © Mirko Kovač
All rights reserved
copyright za crnogorsko izdanje
© 2012. Sibila d.o.o.

Izdavači:
Sibila d.o.o.
Brijeg Ćukovića 1, 81 000 Podgorica, Crna Gora
tel: +38220602625, fax: +38220602626
e-mail: karver@t-com.me
www.karver.org

Za izdavača:
Varja Đukić

Urednik:
Božo Koprivica

Korektura:
Ivana Vuković

Grafičko oblikovanje:
Ana Matić

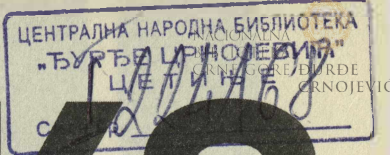
Štampa:
Krug, Bar

Tiraž:
500 primjeraka

Objavljivanje ove knjige podržalo je
Ministarstvo kulture Crne Gore

CIP zapis dostupan u elektronskom katalogu
Centralne narodne biblioteke Crne Gore, Cetinje
ISBN 978-9940-9215-8-3
COBISS.CG-ID 20451856

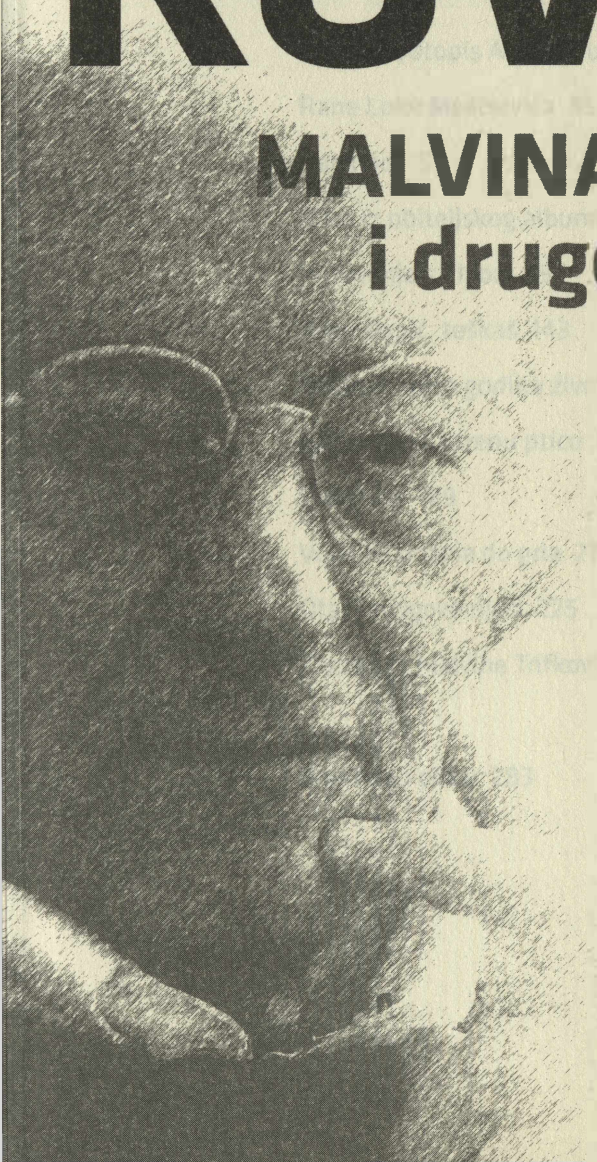
201301784

MIRKO KOVAC

**MALVINA
i druge priče**

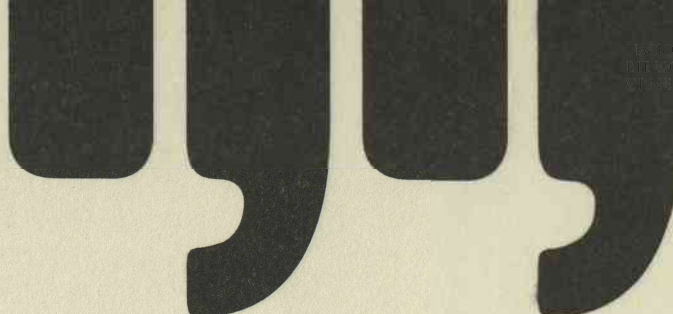
Urednik: Božo Koprivica

odakle zovem
””
””””
podgorica 2012
festival kratke priče

Sadržaj

MIRKO KOVAČ

Malvina i druge priče

Kratki životopis Akima Kukina

Kratki životopis Akima Kukina 7

Rane Luke Meštrevića 55

Dan i noć 91

Slike iz obiteljskog albuma 115

Putovanje s Tinom 137

Tripo Đapić, teškaš 143

Trideset treća godina života 163

Sjećanje na šarenu pticu 181

Pukotina 189

Voda se popela do grla 215

Otac i njegove riječi 225

Životopis Malvine Trifković 235

Bilješka o piscu 283

CRNO KOVAČ
Kraljeva i druge pjesme

1. Kraljeva i druge pjesme

2. Kraljeva i druge pjesme

3. Kraljeva i druge pjesme

4. Kraljeva i druge pjesme

5. Kraljeva i druge pjesme

6. Kraljeva i druge pjesme

7. Kraljeva i druge pjesme

8. Kraljeva i druge pjesme

9. Kraljeva i druge pjesme

10. Kraljeva i druge pjesme

11. Kraljeva i druge pjesme

12. Kraljeva i druge pjesme

13. Kraljeva i druge pjesme

MIRKO KOVAČ

Malvina i druge priče

Kratki životopis Akima Kukina

Kratki životpis Akima Kukina

Uvod

Ovo je stara priča o istom bogougodnom stvoru Akimu Abramoviču Kukinu. O njemu je netko već napisao pripovijest, ali samo sam ja pozvan da sve to ispričam drukčije, jer sam ga prvi ugledao, uzeo ga za ruku kao izgubljeno dijete i doveo u trgovinu svog oca; ondje sam ga napojio i u očevo ime ponudio mu posao trgovačkog pomoćnika. Nije se mnogo obradovao, nije pjevušio od sreće, jer on je nekoć imao svoje zanimanje, a nakon bijega iz Rusije sanjao je da mu netko ponudi namještenje u službi za koju je bogomdan, sa stažem i iskustvom oružnika još iz vremena ruske carističke policije. Kada mu je rečeno da će takvo mjesto dobiti u žandarmerijskoj postaji u našem gradiću, taj je omanji čovjek, rumenih obraza i već duboko u srednjoj dobi, s telećakom na leđima, osvanuo jednog rujanskog jutra u maloj gostionici pokraj kolodvora.

Stigao je uskotračnim vlakom iz Dubrovnika gdje je proveo šest mjeseci kao sluga i vrtlar kod Olge Levickaje, plemkinje i nekoć bogatašice iz Kijeva koja je sa suprugom i kćeri među prvima izbjegla još u jeku Revolucije, i u nekom istanbulskom hotelu bacila kocku s imenima gradova u kojima se željela trajno nastaniti. Kocka je pala na Dubrovnik. Čim je ta mala obitelj, ta imućna trojka stigla u Gruž, Olga je odmah ugledala kuću iz snova, a samo mjesec dana kasnije bajoslovno je platila tu oronulu zgradu. Ubrzo je kuća renovirana, ali njezin suprug nije dočekao useljenje, umro je od kljenuti srca. Majka i kći tu su provele raskalašene godine; bilo je ondje najljepše erotsko gnijezdo, a za vrijeme Drugog svjetskog rata bordel i omiljeni kutak zapovjednika talijanske pješачke divizije *Marche*, generala Amica. Obje dame strijeljali su partizani na otočiću Daksa pokraj Dubrovnika, 1944. godine.

Za tih šest mjeseci dok je služio kod milostive plemkinje, Akim Kukin pratio je oglase, javne natječaje, službene novine, ne bi li negdje pronašao slobodno mjesto za žandara, jer se malo tko mogao pohvaliti tako temeljnim znanjem iz gotovo svih žandarskih vještina. Pripremajući se za taj posao, upoznao je sve odredbe, zakone i statute Kraljevine Jugoslavije, a uza sve savladao jezične prepreke. Njegov ruski naglasak ostao je još kao dio šarma.

Bio je samac i nadao se da će mu Bog pomoći oko zaposlenja, a pokatkad je znao svratiti u crkvu da bi zapalio nekoliko tankih voštanica i udjenuo ih u posudu s pijeskom. Taj plamičak gori u spomen dobrih duša što ih je ostavio u ruskoj zemlji, ali jedan uspravni, izduženi i vitki plamenčić uvijek bi namijenio svojim željama da budu uslišane, da dragi Bog čuje njegove molbe. Tada je upoznao oca Grigorija, svećenika vesele naravi i razvratnika koji je godinama skupljao milodare od emigracije i uredno vodio knjigu doprinosa za izgradnju male ruske crkve po uzoru na Andrejevsku crkvu u Kijevu iz XVIII. stoljeća, samo mnogo manju i bez sjaja i blještavila toga krasnog kijevskog zdanja. Kako je Olga Levickaja darovala pozamašnu svotu, to joj se morala ispuniti želja i podignuti kopija crkve iz njezina rodnog grada.

U našem lijepom gradiću nadomak Dubrovnika gradnja je započeta 1928. godine, zemljište je dobiveno na dar od Srpske pravoslavne crkve, a sve građevinske dozvole začas su pribavljene. Za razliku od dubrovačkih gradskih otaca koji su odbili taj projekt izgovarajući se na nekakve stroge urbanističke planove i propise, mi smo tu gradnju zdušno prihvatili, čak previše zdušno, jer je pravoslavna većina u gradiću na taj način širila utjecaj svoje vjere, pa čak i prkosila muslimanima i malobrojnim katolicima.

Tako je to bilo onda, a o svemu tomu pišem s nekom sjetom i rado se prisjećam sudbine toga Rusa, jer mi se povjeravao, kao da je znao da ću postati kroničar naše varoši, a tada sam bio dječaćić – samo živahno, radoznalo derište, ali i očeva desna ruka u trgovačkim poslovima. Bio sam nadaren za cjenkanja i potkradanja na vagi.

Pogled odozgo

Često sam sjedio na krovu naše kuće i odozgo promatrao svjetinu dok gmiže ulicama prema gradskoj tržnici. Tu sam imao svoj kutak, a nakon radnog vremena došao bi mi u posjet Akim Kukin, uvijek s nekim primamljivim lijepim darom i pokojom novom pričom. Grigorije mu je ustupio malu potleušicu, jedva veću od pseće kućice, nekoć šupu za drva, u dvorištu zgrade u kojoj je svećenik stanovao. Bila je to jednokatnica kupljena dobrovoljnim prilozima emigracije kako bi se Grigorije zbrinuo i s prozora mogao nadgledati crkveno gradilište i onih nekoliko zidara i kamenorezaca, vrlo sporih majstora, strastvenih pušača i pijanica. Radili su najviše dva dana u tjednu, očito prekovremeno. Više su zurili u kamen nego što su ga obrađivali. Ali to nije bila moja briga, premda sam jednom došao i podviknuo na njih, što je i oca Grigorija

izmamilo iz njegove jazbine. Pop je bio razbarušen, zadihan, crven u licu. Na postelji je ostavio golu Vijorsu; iznad nje su lebdjela tanka plavičasta vlakna dima. Pušila je jake smrdljive cigarete.

Akim je često znao uzdahnuti:

“Moj Griška, moja zla kob.”

On to nikad nije izustio od milja, nego ga je zasigurno tištao nemoral toga razvratnika. Griška je imao dva uha zakinuta pri vrhu, velika usta i smijavice na obrazima, jajastu glavu i glatku čelu. Gledao sam ga s krova dok vozi bicikl, najčešće sjenovitom stranom ulice, s košarom namirnica na malom prtljažniku, hita svojoj kućici, jer ga ondje veselo očekuje podatna i za ljubav uvijek orna Vijorsa. Taj svećenik-razvratnik pokatkad se pojavljuje u blještavoj odeždi ispred naše crkve sv. Trojice da pokupi milostinju od starih Ruskinja, njih sedam-osam zapuštenih žena u starinskoj odjeći, s pohabanim šeširima, s mrežastim crnim rukavicama navučenim do lakata, s tankim nožicama i iznošenim cipelama. S njima su pokatkad dolazili starci s bijelim špicastim bradicama, vonjali su neugodno, odjeća im je bila ofucana, samo su iz prsluka virili srebrnasti lančići kao uspomene na otmjenost i sretno doba. Jeromonah Vasilije uslužno je davao našu crkvu toj šaćici ruskih vjernika za obavljanje obreda, čak im je ostavljao i naforu za pričest. Te žene padale su na pod i zobale s malih papirića kuhano žito ili rižu. Klečale su pred jednom ikonom dodirujući je usnama. Otac Grigorije imao je baršunasti glas, lijepo je pjevao, pa su ga i naši ljudi dolazili čuti. Te bakice i tih nekoliko starčića, Griška je nazivao “žrtvama Revolucije i crvenog terora”. To je bilo dirljivo, žene su plakale i šmrcale u male bijele rupčiće.

Akim Kukin nije bio nikakav bogomoljac, a i kad bi otišao u crkvu, onda bi to učinio za svoju dušu, pa je zalazio i u katoličku katedralu i ondje slušao orgulje. To je rijetko činio, ali tako je bilo.

Radosna vijest

Trgovina je ostala na meni; dulje od tri tjedna bio sam gazda. Roditelji su otputovali u banju; mislim da je ta banja bila u Bosni. To je bio veliki događaj u životu sitnih trgovaca. Kasnije se u našoj kući zadugo pričalo o tome boravku u banji, o hrani i okusima, a nadasve o dobrim ljudima kakvih u našem gradiću nema. O tome je ponajviše pričala majka. Otac je zapisivao nazive jela, imena raznih gljiva, a donio je i nekoliko kuharskih recepata. I nas dvojica smo dobili darove; nisu to bili bogzna kako vrijedni pokloni, ali mi smo se obradovali tim

sitnicama. Nakon toga, moji roditelji više nisu nikamo putovali. Pa ipak, za njihova izbivanja, trgovina je cvjetala, mnoge su zalihe rasprodane, a nabavili smo i jedan lijep dugačak stol i stavili ga u vrt iza kuće, ispod guste krošnje starog debila lipe. Otprije su tu bile samo dvije klupe i rijetko se ondje sjedilo. Sada je to bio ugodan kutak. Sasvim blizu bješe procvao jedan raskošan grm; pčele su ga oblijetale. Kakva paša za marljive pčelice.

Ali nije to sve; zbilo se i nešto neočekivano. A evo što. Jednog dana banuo je u trgovinu komandir žandarmerije Mile Korica. Znalo se da taj žandar rijetko zalazi u kavane, ne posjećuje nikoga, a u nabavku je odlazila njegova žena, uvijek s dvoje djece, krasne i vesele dječice; ta je gospođa više puta navraćala i u našu trgovinu. Komandir Korica bio je onizak, vrlo strog i odmjeran, malokad bi se nasmijao, a gotovo nikakva srdačnost s njim se nije mogla uspostaviti. Čim bi negdje sjeo, odmah bi skinuo šapku i stavio je na svoje koljeno, a potom bi začešljao kosu i otpuhnuo opale vlasi iz češlja. Njegova velika glava nije nikako bila u skladu s njegovim rastom, ali se nitko nije usudio, čak ni u svađi i prepirki s njim, izustiti nešto pogrdno o nesrazmjeru te glavurde i tijela. Ako bi njega zapalo saslušavati one privedene i osumnjičene, onda je ispitivanje kratko trajalo, bez mnogo riječi i objašnjenja, jer tko god prijeđe prag žandarmerijske postaje, taj je po njegovu shvaćanju nešto zgriješio i ne gine mu barem dvadeset četiri sata u samici.

Što je sad, otkuda taj čovjek na vratima trgovine? Akim Kukin nije ga dočekao ponizno, samo je naglo skočio, vojnički lupnuo petama i pozdravio gosta.

“Hajde, ne izvodi mi kerfeke”, strogo je izustio Mile Korica, a potom je uzeo Akima Kukina pod ruku i obratio mi se: “Gdje nas dvojica možemo na miru Božjem popričati?”

Sada se pokazalo da je bilo mudro što sam kupio dugački stol, to je ispalo posve slučajno, ali bio sam ponosan da starješinu žandarmerije mogu gospodski primiti. Bio je ondje gusti hlad. Pokazao sam taj kutak, čak sam i jednu grančicu savio i otkinuo zubima sasušeni cvijet lipe. Bio sam uslužan i vrlo hitar. Obrisao sam stol i otpuhnuo s klupa lišće i peteljke. Komandir je rekao da donesem bocu rakije.

“Ima razloga”, rekao je. “Moramo se kucnuti i nazdraviti. I ti ćeš s nama popiti čašicu-dvije?” pomilovao me i prigrlio. “Znam da ne piješ, još si dijete, ali ovo se mora proslaviti.”

Komandir je sjeo, skinuo šapku i stavio je na stol. Akim Kukin je krajičkom oka zurio u tu šapku. Žandar je ulovio njegov čeznutljivi pogled.

“Slobodno je stavi na glavu”, rekao je.

Akim Kukin uzeo je šapku i trenutak je držao objema rukama, kao kakvu dragocjenost, kao skupu porculansku vazu. Kad ju je stavio na glavu, prasnuo sam u neobuzdan smijeh, a taj prizor nije taknuo ozbiljno lice komandira žandarmerije. Šapka je bila prevelika za glavu Akima Kukina, ali on je nije htio skinuti, pa se razgovor poveo unatoč tome komičnom detalju. Pa ipak, šapka nije dugo ostala na njegovoj glavi, jer kad je Akim Kukin čuo radosnu vijest da je njegova molba usvojena i da je primljen u žandarmeriju, veselo je poskočio i rukom zgrabio šapku, podigao ju je visoko iznad glave. Dobro mu je došla za ono što je izveo, a to je bio duboki naklon zahvalnosti; bez nje to ne bi djelovalo tako teatralno i uzvišeno. Zbilja, neke se stvari slože same po sebi. Uređuje li to netko nevidljiv, neki božanski redarstvenik?

“Ne bestijaj. Nije lak posao. I nije to neka velika sreća biti žandar. Ima i boljih zanimanja”, rekao je komandir.

“I bolje plaćenih”, pridodao sam.

“Da, da. Dijete, a kako zrelo razmišlja. Sad ćemo nazdraviti”, rekao je komandir.

Samo sam liznuo kap rakije i odmah odgurnuo čašicu. Stresao sam se kao u groznici i šakom trljao usne i jezik. Komandir žandarmerije nije se ni tada nasmijao, kako to obično čine odrasli kad namame dijete na ljuto i oštro piće, ili na cigaretu duhana. Da, bio je ozbiljan, a moj pomoćnik Akim Kukin čvrsto me zgrabio rukom za vrat. Gušio sam se i počeo kašljati.

“Moraš piti”, uzviknuo je cerekajući se. “Ako nećeš milom, onda ću ti rastvoriti usta i sasuti bocu rakije u grlo!”

Istrgnuo sam se i pobjegao, a njih dvojica pili su do kasnog popodneva. Obilazio sam ih, a onda sam pred njih stavio tanjur toplih uštipaka. Pokatkad sam i roditeljima pravio te male ukusne fritule, uvijek blago poškropljene raki-jom. Mijesio sam i kruh još u ranom djetinjstvu.

“Bolje priganice nisam jeo”, rekao je komandir.

“Dečko zna s tijestima”, rekao je Akim.

Komandir je izvadio iz futrole službeni pištolj i dao ga u ruke Akimu Kukinu.

“Poljubi ga”, rekao je.

Akim Kukin, već pripit, ljubio je pištolj. Zapravo ga je obasuo poljupcima. Onda se pridigao i teturajući prišao ogradi vrta. Počeo je pucati. Jednu sasvim mladu sadnicu topole pogodio je više puta. Kora toga vitkog stabla raspukla se na više mjesta; meci su se zarili u mladicu kao zubi kakve divlje životinje. Mile Korica je ustao, ispružio ruku da mu Akim vrati pištolj, a potom ga je stavio u futrolu. Taj je čovjek čvrsto stajao na nogama, kao da nije pio.

“Napiši mi svoj životopis, Akime Abramoviću”, rekao je. “Ali ne suhoparno, nego književno i poetski. Jesi li čuo?”

“Tu sam tanak, gospodine. Poezija mi baš i ne ide, iako sam nekad puno čitao.”

“Potrudi se i napiši svoj životopis. Ali ne ono što znam o tebi, Akime Ambramoviću, a dosta znam. Nego nešto novo i drukčije. Možda o svojoj obitelji. O dječici. Ako baš ne ide, ovaj dečko ti može pomoći. On će biti pisac. O njemu se već govori. Njegove školske radove o dogodovštinama u našoj varoši čitao je i sreski načelnik. Pred ovim djetetom moraš biti ponizan. I moraš ga poštovati, Akime Abramoviću.”

“Poštujem ga”, zacvilio je Akim Kukin. “On me spasio i zaposlio kao trgovačkog pomoćnika. Bez njega bih prosjačio. Ili bih živio od milostinje oca Grigorija.”

“Ima da mu ljubiš stope kuda hoda”, rekao je. “Ako ti se popiša po glavi, to će biti čast za tebe. Je li tako, Akime Abramoviću?”

“Tako je, gospodine.”

“Donesi mi što prije taj životopis”, rekao je Mile Korica, potom se okrenuo i udaljio sigurnim korakom.

Malo kasnije naišla je oružnička ophodnja. Netko je dojavio o pucnjavi.

Konjska sipnja

Taj životopis sada je moja pripovijest. Jest, to je umjetnička strana pripovijedanja. Tuđe sudbine i priče vlasništvo su onih koji umiju do kasno u noć slušati nečiju ispovijest.

Akim Abramović Kukin služio je u Murjažinu; ondje je dočeka rasulo oružničke postrojbe u kojoj je proveo sretne godine. Taj gradić bio je na rubu

zbivanja, bez ijedne usijane glave, bez fanatika odlučnih da mijenjaju svijet. Nikakve se zavjere nisu kovalе, pa je dolazak revolucionarne milicije dočekan samo kao smjena vlasti.

Narednik Vladimir Martov, pregovarač s milicijom, ponudio je da se žandarmerijska postaja u Murjašinu stavi u službu sovjeta, ali to nije bezuvjetno prihvaćeno. Samozvani general crvene milicije Nikita Svećin, dotada radišan i bogobojažljiv seljak, okrutni vođa bande koja je harala po manjim gradovima i prigradskim naseljima, tražio je od narednika Martova da svaki žandar učini neko dobro djelo i iskupi se za služenje carističkoj gospodi. A dobro djelo je, primjerice, ubojstvo seoskog kulaka ili buržuja, iznuđivanje novca od trgovačkih krvopija, uzimanje talaca, tjeranje seljaka na prinudni rad, silovanje kakve gospodske žene, pljačka za dobrobit Revolucije itd. Narednik Vladimir Martov odbio je bilo što potpisati i vratio se u postaju. Pred zgradom ga je čekao Akim Kukin.

„Bratac moj”, rekao je Martov, „Rusiju je napala konjska sipnja.”

Zajedno su krenuli prema bijelo oličenom poljskom nužniku iza kojeg je, u ograđenom prostoru, bila smještena žandarmerijska konjica. Zasigurno je narednik kanio preskočiti ogradu, uzeti svog konja s kojim je mnogo lijepih sati proveo, a onda nekamo odjahati. Ali tada se zbilo nešto posve nenadano: vjetar je naglo zapuhao i otvorio vrata nužnika, naprosto ih je prikovao uza zid. Vladimir Martov to je primio kao prst sudbine, poziv nekih tajnih sila da uđe na širom otvorena vrata i ondje, na drvenom postolju, s trokutnim prorezom za nuždu, razmisli o svemu. Narednik je tako postupio. Sjeo je i netremice gledao u Kukina dok je stajao ispred nužnika.

„Rodeni moj, Akime Abramovuču, ta je sipnja napala i moja pluća. Ako majčica krepava, onda ni meni nema života”, rekao je, a potom izvadio revolver i vrlo spretno, u trenu, bez ikakvih dvojbi i oklijevanja, pucao u sljepoočnicu.

Radničke novine donijele su fotografiju četvorice mrtvih žandara, među njima i narednika Vladimira Martova, a iznad tih leševa krupni natpis: *Demoralizirana žandarmerija*. List *Crveni teror* od 1. studenog 1918. dao je naputke kako za ubojstva buržuja i bogataša nisu potrebni nikakvi dokazi, a ponajmanje zakonske i sudske procedure, niti takvim štakorima treba prigovarati zbog neprijateljstva prema sovjetima, nego ih odmah ustrijeliti kao pripadnike te klase.

Akim Kukin skinuo je uniformu i u ruhu mužika odjahao na golom konju narednika Martova, jer je svako sedlo bilo obilježeno kao vlasništvo oružničke postaje. Dugo je jahao sporednim drumovima, i samo pokatkad izbijao na glavnu cestu, a željezničku prugu prelazio je gotovo u galopu. Nadao se da

će nekako, samim rubom građanskog rata, dojezditi do svog rodnog Zabackova u Orneburškoj guberniji, gdje je živjela njegova obitelj.

„Moja mila Mavra, Serjoška i kći Nataša”, tiho je izustio Kukin, a onda ga je obuzela sjeta unatoč vremenu što je otada proteklo, pa sam zastao s bilješkama, jer pisac nije samo bilježnik, nego i suučesnik u pričama, čak i patnik u sveopćoj povijesti stradanja, onaj čija duša upija boli i nedaće drugih. Ne samo da sam odgurnuo bilježnicu, nego sam iskazao sućut u času dok je Akim Kukin jecao u sobi svojih roditelja gdje sam ga smjestio do njihova povratka iz banje.

Zastali smo sa životopisom; pred nama je bilo još nekoliko dana. Akim Kukin je klonuo, nije više bio u stanju izustiti ni jednu riječ, plakao je i šmrcao, pa sam ga hrabrio i pokušavao nasmijati nekim djetinjastim vragolijama. Nije lako prisjećati se izgubljenih godina, to sam i ja kasnije iskusio. Daleko od zavičaja, često sam plakao za roditeljima, za rano umrlim prijateljima, čak i za neznancima, mladim ljudima, o kojima su u novinama izlazile ganutljive umrlice.

Prokletstvo zavičaja

Blizu svog rodnog Zabackova, u šumarku nedaleko od željezničke pruge, Akim Kukin čekao je da padne večer kako bi neopaženo ušao u gradić. S konjem se rastao i pustio ga niz drum; bilo je tada i mnogo ljepših konja na putovima, a i lešine su se raspadale duž ceste. Dirljivo se oprostio s konjem, zagrljio ga i rekao mu na rastanku da se mora sam snaći u metežu Revolucije.

Gradić je bio bez ulične rasvjete, samo su se na malom trgu njihale na žici dvije svjetiljke. Nekako se činilo da je u sve bio utkan strah od noći. Bilo je doista sablasno tiho, sve kapije zatvorene, jedino su iza taraba lajali psi. Mnogo laveža za gradić u zabiti Orneburške gubernije. Akim Kukin stigao je, prikradajući se i često bez daha, do svoje jednokatnice, posljednje kuće u nizu prema periferiji i močvari. Malo podalje lijeno se vukao prljavi kanal; voda je pokatkad bila tako gusta i crvena od gline, pa se činilo kako podno Zabackova protječe živo blato. Tko god se utopio u tom kanalu, njegov leš nikad nije pronađen. Ondje je kao trinaestogodišnjak nestao mlađi Akimov brat Vanja. Dakle, Vanjuška je bio pošteđen svih nevolja i tragedija koje će kasnije snaći njegove bližnje.

Kada je Akim Kukin pokucao na prozor i tiho se oglasio, Serjoška je otključao vrata. Učinio je to bez ikakve bojazni. Mavra je sjedila u mraku s velikim turbanom oko glave. Mučile su je migrene, a liječila se tako što je umatala glavu krpama namočenim u ocat. Nataša je već spavala u svojoj sobi. Serjoška

je potom upalio stolnu lampu pokraj kreveta; slaba žarulja jedva je dala nešto sjaja Akimovim rukama dok su milovale lica bližnjih.

„Ne smiješ priznati da si u Murjažinu služio u žandarmeriji”, rekla je Mavra. „Odvođe svakoga tko je bio odan starom režimu. Učitelje i svećenike odmah strijeljaju. Žene imućnih i trgovaca služe u garnizonima kao kurve.”

„To su glasine”, rekao je Kukin. „Nije tako. I ne smijem lagati i pričati kako sam u Murjažinu radio za crvene. Svi dobro znaju da sam bio odan carističkoj žandarmeriji.”

„Onda se učlani u Komitet za podršku novoj vlasti”, rekla je Mavra.

Činilo se da je toj četveročlanoj obitelji sve dobro krenulo, pa je u tom domu bilo veselja, a navečer bi se začula i pjesma – Mavra je bila nadarena, nekoć je pjevala u crkvenom zboru. Akim Kukin dobio je posao u maloj tvornici stakla. Bio je marljiv radnik, posjećivao je kružoke za izučavanje lenjinizma, upisao se u društvo *Bezbožnik*, a na pogrebu spahije Rjazansova pridružio se onima koji su ometali obred i rugali se popovima. Serjoška je najprije postao *družinik*, pripadnik polumilicijske družine mladih za održavanje javnog reda; potom je primljen u *Komsomol*¹. Visoko se uzdigao Sergej Kukin i odmah se istaknuo u akciji uništavanja štakora u silosu, ali i u drugim ustanovama u Zbackovu. Odlazili su čak i u Kologriv i ondje tamanili štakore.

Kći Nataša osvojila je prvo mjesto na školskom šahovskom turniru; došla je novi šah iz domaće radinosti. Mavrine su glavobolje bile sve rjeđe. Nije više držala mokre obloge na glavi, štoviše, počela je izlaziti iz kuće, čak je bila na malom gradskom trgu, da bi pljeskala lomači, jer ondje se spaljivalo sve ono kužno iz domova ruskog plemstva. Gorjeli su obiteljski albumi, knjige, slike, predmeti, uspomene – sve stečeno na mucu kmetova. Ali, kako to obično biva, onaj tko je sretan i najviše uživa u obiteljskoj harmoniji, napravi neku pogrešku i za tili čas sve to radosno preokrene. Tako je bilo i s Mavrom.

Ivan Gavrilovič, rođak Akima Kukina, negdašnji sitni prodavač stare i mahom ukradene robe, postao je upravitelj silosa, jer je potkazivao rodbinu, ali i sve one koji su mu se bilo kad zamjerili. Sada je štap starog spahije Rjazansova, s lijepim srebrnim drškom u obliku zmijske glave, bio vlasništvo Ivana Gavriloviča. To je onaj štap što ga je svojedobno, kao sluga kod Rjazansovih, osjetio na svojim leđima, jer je potkradao gazdu, pa je otjeran s imanja kao lopov. Nije to bilo nikakvo batinanje, nego samo nekoliko šiba po golim leđima toga nitkova.

1 Lenjinski savez komunističke mladeži

Ivan Gavrilović često je bio u sukobu sa zakonom, ali ne kao „crveni u duši”, jer on je bio samo lupez i sitni prodavač na buvljoj pijaci. Čulo se o njemu kada je jednog jutra istaknuo natpis iznad svoje tezge: *Ovdje se može kupiti donje rublje Sofije Nikolajevne*. Tada su žandari, po slovu zakona, morali braniti čast ruskog plemstva, a takvu bitangu, kao što je bio Ivan Gavrilović, osuditi zbog krađe rublja s inicijalima S. N. Svaku mrlju na gaćicama ili grudnjaku koristio je samo zato da bi ocrnio uzoritu Ruskinju, prikazujući je prostom puku kao bludnicu. *Otfikariti nos Sofije Nikolajevne, baciti otrov među njezine pse*, kao smrtonosnice po stupovima i ogradama lijepio je Ivan Gavrilović, pa u njegovoj biografiji stoji da je prije Revolucije mrzio plemstvo i izvrgnuo ruglu nos Sofije Nikolajevne, a njezino bludno rublje javno izložio. Te zasluge pribavile su mu mjesto upravitelja silosa i moćnog čovjeka uvijek s crvenim cvjetićem u zapučku.

Ivan Gavrilović banuo je u kuću svog rođaka Akima Kukina. Stajao je u sobi vitlajući štapom, da bi se u jednom času, na vrhu lijeve pete, zavrtio i tako napravio nekoliko punih krugova. Vrh štapa upro je u Mavrinu dojku, a potom ispod pupka, ondje je čak nešto jače pritisnuo kao da želi probosti njezin trbuh.

„Kao članica crkvenog zbora dužna si uzeti svete moći iz manastira sv. Pantelejmona, javno ih spaliti na trgu i reći građanima da nema ničeg čudotvornog u tim šakama i stopalima lažnih svetaca”, rekao je Ivan Gavrilović.

Mavra je bila bogobojazna, štovala je sve što je crkveno, pa je samo odbrusila:

„Znaš gdje je manastir i gdje se čuvaju svete moći. Sam ih donesi i spali, Ivane Gavriloviću.”

Nakon toga je sve krenulo nizbrdicom. Već sutradan je Ivan Gavrilović došao s dvojicom oružnika tražeći da Akim Kukin preda svoj službeni pištolj.

„Ako to odmah ne učiniš, slijedi uvrtnje jaja”, rekao je Ivan Gavrilović.

„Srpom i čekićem”, dobacio je zajedljivo Akim Kukin. „Valjda ne misliš okaljati svete stvari mojim jajima.”

To je bila teška blasfemija, izrugivanje novih svetinja i nove religije. Izvršen je pretres, ali nikakvog pištolja u toj kući nije bilo.

Nekoliko dana kasnije osvanuo je natpis na zidu kuće, točno ispod prozora velike sobe: *deržimorda*, a to je za žandara podrugljivo.

Mavra je obukla radničku odjeću. Nosila je dvije kantice, u jednoj je bila

crvena boja, a u drugoj otopina kreča. U ruci je držala četku. Stajala je ispred toga napisa, a onda je, veselo pjevušeći neku svoju ariju, i to baš u vrijeme kada je u Zabackovu bilo najživlje, prefarbala krečom tu zlobu napisanu rukom Iva-
na Gavrilovića, da bi potom narisala crvenom bojom srp i čekić.

GPU

Akim Abramović Kukin bio je na radnom mjestu u tvornici kada je za-
čuo poziv preko razglasa da se odmah javi u GPU² Na portirnici mu je rečeno
da ga u prizemlju, soba br. 2, čeka drug Žukov, onaj s najvećim zlatnim zubom
u Zabackovu, Mavrin školski drug iz nižih razreda, svojedobno zaljubljen u
nju, ali je izbačen iz škole kao nasilnik (pokušao je obljubiti djevojčicu), pa
je dospio u zatvor za maloljetnike, a potom se zaposlio na željeznici, ubrzo
postao desetar pružnih radnika na dionici Zabackov – Kologriv, sada član re-
volucionarne gradske uprave, zadužen za politička pitanja i lov na esere³.

Akim Kukin zatekao je Žukova u poslu, zapravo je to bilo više radnji u
isto vrijeme. Naime, u jednoj ruci držao je veliki sendvič i mlio zubima obilne
zalogaje; drugom je listao neke spise na stolu, a ramenom je pridržavao tele-
fonsku slušalicu prislonjenu uz uho i punih usta razgovarao, točnije mumljao.
Dao je znak Akimu Kukinu da sjedne. Zatvorio je prozor, a onda se, i nadalje
zauzet maloprijašnjim radnjama, svalio u crnu kožnu fotelju; nekoć je iz te
fotelje vladao svemoćni načelnik gradske uprave za komunalije, čovjek pod-
mitljiv i gramziv, strijeljan kao pristaša bijelih. Čim je Žukov savladao zalogaj,
razgovijetno je uzviknuo u slušalicu:

„Zgaziti mrava i to bez milosti! Dobro, onda pauka! Meni su svi kukci
isti! Ha, ha, ha!”

Zlatni zub druga Žukova sijevnuo je u ustima kao kakav plamičak. Kad je
Žukov odložio slušalicu, onda je otvorio ladicu i dugo u nju zurio, neprestano
jedući sve dok se nije zagrcnuo. Kašljao je i udarao se dlanom u prsa, kao da je
tako poticao zalogaj da što prije legne u želudac. Ne bi uspio da nije potegnulo
nekoliko dugih gutljaja votke. To ga je smirilo, pa se široko osmijehnuo svjestan
veličine i značenja svog zlatnog zuba. Akim Kukin nije se mogao suzdržati, a
da ne primijeti, zasigurno ironično:

2 Državna politička uprava (Государственное политическое управление)

3 Nemarksistički revolucionari koji su surađivali s boljševicima neposredno nakon oktobarske
revolucije

„Dobar zub. Mora da je koštao čitavo blago. To je najskuplje što imaš na sebi i u sebi.”

„Da, to je skupo”, rekao je Žukov. „Ima i skupljih stvari na meni, ali ti si budala, mali seoski žandar koji od nosa dalje ne vidi. Gnjida, stjenica, to si ti, Akime Kukinu!”

Nakon tih uvreda izvukao je iz ladice fotografiju na kojoj je bio Akim Kukin u uniformi carističkog žandara ispred zgrade željezničke postaje u Murjažinu, s rukom prebačenom preko ramena Olge Rjzansove, posvojenice pokojnog spahije. Ona je svojom rukom, ne baš čitkim i lijepim rukopisom, napisala na poledini: *moj zaručnik Akim Kukin, redarstvenik u Murjažinu*. Sada je Akim Kukin dugo promatrao fotografiju, duže nego što je uobičajeno. Uniforma mu je doista pristajala, bio je rođen za taj posao. Pročitao je i napis otraga.

“Onda, to si ti glavom i bradom, Akime Abramoviću! Istovremeno zaručnik Olge Rjzansove i muž nekada moje miljenice, lijepe Mavre. Kako to uspijeva malom neuglednom žandaru? Mora da si u nečemu obdaren, jer kako to da gnjida osvoji dvije žene, a meni prodoše godine i ne dodoh ni do jedne?” rekao je Žukov zatvorivši jedno oko, dok je drugim sumnjičavo zurio u njega iščekujući odgovor. “Pa da čujem, kako je došlo do ove fotografije.”

“Nisam bio njezin zaručnik, nisam je ni poznavao. Toga dana Murjažin je spojen prugom, mjestašce je živnulo. Održavao sam red na dočeku prvog vlaka. Bio je ondje i pokojni Rjzansov sa legendarnim štapom u ruci. Danas taj štap nosi Ivan Gavrilović, kradljivac donjeg rublja Sofije Nikolajevne. Kasnije mi je nadređeni Martov rekao da nisam smio stati pred fotografa s tom ludom postarijom djevojkom. Ona trči za uniformama. Tko god ju je taknuo ili samo pogledao, proglasila ga je zaručnikom. Imala je i vanbračno dijete, udavila ga je na porođaju, ali to je sve zataškao pokvarenjak stari Rjzansov.”

“Ti nam ocrni najbolje kadrove, nesretni moj Akime Kukinu”, rekao je Žukov. “I ja ne vjerujem da si bio njezin zaručnik, a i da si bio, to više nikoga ne zanima. Kako si otišao u žandare, baćuška?”

“Najprije sam ušao u seosku žandarmeriju i uglavnom održavao red na vašarima i stočnim sajmovima. Poslije sam jedno vrijeme služio u našem gradu, a nakon što je Murjažin dobio policijsku postaju i započeta gradnja pruge, premješten sam ondje kao sposoban, a i uniforma mi je stajala kao salivena. Moja obitelj ostala je u Zabackovu. Svi smo odavno naginjali crvenima. Kad biste me pozvali u miliciju, rado bih se odazvao. Imam iskustvo i stavio bih se u vašu službu. Sinčić mi je već u *Komsomolu*, jedan od najboljih u akciji uništavanja štakora.”

Dakle, Akim Kukin je ponudio svoje usluge, a Žukov je, činilo se, bio voljan o tomu razmisliti, pa i pomoći svojem sugrađaninu koji nikad nije bio surovi pandur, niti se upuštao u političke zavrzlake, nego je samo održavao red i čuvao zakon. Tko zna što bi se dogodilo da toga časa nije zazvonio telefon. Javila se zvjerka iz silosa, Ivan Gavrilović i priopćio drugu Žukovu da je u šumi, blizu Zabackova, nađen leš Olge Rjazansove. Nesretna žrtva izbodena je nožem, točno dvadeset dva uboda. Možda je čak i silovana, ali to će utvrditi nalaz vještaka.

„Bogamu, to ništa ne valja. To je kontrarevolucija. Banditi!” grmio je Žukov u slušalicu.

„Razmisli o tome da se okriivi Akim Kukin”, rekao je Ivan Gavrilović. „Bila je to neka veza, imao je razloga za ubojstvo. Ta je fotografija čvrst dokaz.”

Žukov je spustio slušalicu i počeo tipkati na pisaćem stroju. To je potrajalo čitavih desetak minuta. Nakon toga izvadio je iz pretinca u stolu metalnu pločicu i preko nje blago prešao jastučićem namočenim tintom, a potom zgrabio šaku Akima Kukina i pritisnuo njegov kažiprst na tu ploču, valjao ga desno- lijevo, da bi to onda otisnuo na jedan karton. Uzeo mu je otisak dlana i ostalih prstiju. Tražio je da se Akim Kukin potpiše ispod onoga što je maloprije otipkano. Poslušno je to učinio Kukin, s povjerenjem je dao svoj potpis, a da uopće nije pitao za sadržaj onoga što je u tome spisu. Žukov je uzeo fotografiju sa stola i zajedno s ostalim papirima sve to stavio u fascikl s natpisom: SLUČAJ KUKIN.

Lišenac

Kada je Akim Kukin stigao na kapiju tvornice stakla, uručena mu je ceduljica na kojoj je otipkano da prije odlaska na radno mjesto pogleda oglasnu ploču u hodniku Upravne zgrade. Bilo je još najmanje dvadesetak radnika s takvim ceduljicama – svi su hrlili prema Upravnoj zgradi. Što ih to ondje čeka? Neka nagrada, sljedovanje, hm, hm! Na oglasnoj ploči bila su istaknuta imena lišenaca – to su osobe kojima se oduzima građansko pravo glasovanja na izborima. Uz imena su navedeni i razlozi lišavanja prava glasa. To izopćenje sezalo je i dalje, jer lišenci nisu imali pravo na sljedovanje živežnih namirnica, na zdravstvenu brigu, a njihova su djeca žigosana u školama, pa se od njih tražilo da se javno gade svojih roditelja i nazivaju ih “lišencima svih ljudskih vrijednosti”. Bila je to nova kasta okuženih u sovjetskom društvu.

Akim Kukin našao je svoje ime na oglasnoj ploči. Uz ime je bila kratka obavijest da je kao bivši žandar surađivao s kontrarevolucionarima u likvidaci-

ji Olge Rjazansove. Ispod te liste lišenaca potpisan je Gradski izvršni komitet. Akim Kukin radio je u odjelu pjeskarenja stakla, sada ga je na vratima dočeka-
kao natpis: ZA BESPOSLENE I ŽANDARE ULAZ STROGO ZABRANJEN. Pa ipak je Kukin ušao i krenuo prema svom radnom mjestu, ali dojučerašnji njegovi drugari napustili su prostoriju, jedino je ostao nadglednik Kozlov koji mu je prišao i rekao:

“Te vrećice mokrog pijeska sada će poslužiti za odvaljivanje bubrega, Akime Kukinu!”

Bio je taj nadglednik krupan i jak čovjek, s lakoćom je dograbio vrećicu mokrog pijeska i udarajući Kukina izbacio ga iz tvornice. Tukao ga je sve do izlazne kapije, a radnici su pljeskali i bodrili nadglednika. Nesretni lišenac posrnuo je čim se našao izvan tvorničkog dvorišta. Nije uspio zaobići blatnjavi jarak, nije imao snage – ondje je i posrnuo. Mokriilo mu se, pa je to učinio ležeći. Mokrio je krv. Sve ga je boljelo, jedva se pridigao i teturajući došao do trga. Zastao je kod gradske oglasne vitrine u kojoj također bješe istaknut popis lišenaca. Nastavio je lagano i više puta predahnuo naslonivši se rukom na stup ili kakav zidić; drukčije ne bi mogao stići do svog doma, svoje kućice koju je podigao uz odricanja i rad cijele obitelji. Vrijedne Mavrine ruke obogatile su svaki kutak, svemu je udahнула nešto lijepo, jer je znala s bojama, čak je na zidu kod ulaznih vrata naslikala anđela.

Sasvim blizu kuće Akim je još jednom posrnuo, ali nekako je dobauljao do kapije. U dvorištu je zatekao Ivana Gavrilovića, geometre i članove stambene komisije. Kuća je već bila podijeljena; četveročlanoj obitelji Akima Kukina pripale su dvije sobe i zasebni ulaz, čak je Ivan Gavrilović velikodušno rekao Mavri da njezin anđeo može ostati na zidu. U drugi dio kuće uselit će se Kozlov, nadglednik odjela za pjeskarenje u tvornici stakla, onaj što je vrećicama mokrog pijeska izubijao Akima Kukina. Sredstvima tvornice bit će napravljen drugi ulaz i još neke adaptacije.

Nakon što se Akim Kukin malo oporavio, stigla je još jedna nevolja: na nj je uperen prst Vladimira Iljiča Lenjina, jer je njegov spomenik u prirodnoj veličini postavljen na uređenom i popločanom platou ispred započete gradnje dviju velikih zgrada Oblasnog i Gradskog komiteta, dok je palača Rjazansovih već pretvorena u Dom Crvene armije. Taj monumentalni kip od bronce uzdignut je na visoko kameno postolje, tako da su ljudi, gledajući ga, držali uzdignute glave prema nebu, pa je u tome bilo i zrnice obreda, neko slavlje kulta novog božanstva. Lenjin je bio leđima okrenut prema tek započetim građevinama, prst lijeve ruke uperen izravno u prozor Akima Kukina, dok je rastvorena šaka desne ruke mirovala blizu srca, priljubljena uz onaj legendarni

Lenjinov prsluk. Dakle, prstom lijeve ruke ukazuje na nešto, potiče na veliko djelo, dok se desnica zaklinje da će to ostvariti. Čim bi Akim Kukin otvorio oči i pogledao kroz prozor, dočeka bi ga taj prijeteći prst. Jednom je sanjao kako Lenjin kucka snažnim brončanim prstom u okno njegova prozora.

Žalio se Akim Kukin prokuratoru na status lišenca, otpadnika u društvu, ali žalba je odbijena, jer to više nije bilo u nadležnosti prokuratora. Onda je sastavio pismenu žalbu i predao je Okružnom izvršnom komitetu; u njoj je naveo da je kao žandar u Murjažinu obavljao mahom noćnu ophodnju, te dodao kako nije časnio posvojenicu starog spahije, ili moguće njegovu izvanbračnu kćer, taj je imao cijelo tuce kopiladi u Orneburškoj guberniji, sada proglašavati naprednom, pa i ostali šljam iz jazbina primati zdravo za gotovo kao „crvene u duši”, jer te bitange nisu crvene; niti imaju dušu. Okružni izvršni komitet odbio je žalbu, a onda ju je Akim Kukin adresirao na ime sekretara Oblasnog izvršnog komiteta i ubrzo dobio još jednu odbijenicu. Potom je cijelu dokumentaciju i novi dopis poslao Centralnom izvršnom komitetu u Moskvu i dometnuo da je sramota za sovjetsku državu što njegova obitelj skapava od gladi i ovisi o jednom članu, komsomolcu Serjoži, prvaku u tamanjenju štakora. Drugovi moji, dva štakora – kila brašna, pa to nije dovoljno za četvero gladnih usta. Ali nakon mjesec dana stiglo je rješenje Centralnog izvršnog komiteta, kojim je osnaženo rješenje Gradskog izvršnog komiteta, bez prava na žalbu.

Tada je Akim Kukin postao samozvani čuvar brončanog Lenjinova spomenika, branio ga je od nestašnih ptica koje bi ondje slijetale i za tili čas opoganile kip svojim žitkim izmetom što se posvuda slijevao, niz glavu, poprsje, ispruženu ruku. Akim Kukin istrčao bi iz svoje kuće s dugačkom motkom na kojoj je bila nasadena čegrtaljka, pa bi tako tjerao te vragove, bilo da su čavke, golubovi ili čak vrapčići. Ne samo što bi ih uplašio zvečkom, nego i svojim povicima: uj, uj! U više je navrata oprao kip šmrkom iz gumenog crijeva. Vlasti su znale da to dobrovoljno čini, ali nikakve plaće nije stizalo za taj posao, niti mu je barem neki bon za živježne namirnice darovan. Njegovo čegrtanje i poskakivanje oko spomenika uveseljavalo je ljude. Bilo je tada svakakvog svijeta i mnogo zlobnika, pa drskih tipova, možda i neprijatelja sovjeta, koji su tu Akimovu muku, ironijski naglašenu, zlorabili i zbijali šale, samo da bi Lenjinov lik pomalo okaljali i doveli ga u neki kontekst s drekom, makar i ptičjim. To su naše ljudske slabosti i one nas čine jadnima, ne umijemo ih savladati, ne umijemo otmjeno propasti.

I kada je to s Kukinom i njegovom ulogom samozvanog čuvara spomenika prešlo u farsu i gradsku razbibrigu, Žukov ga je pozvao, zaprijetio mu i ukorio ga.

“Ptica je nerazuman stvor, Akime Abramoviču. Uneredi se gdje stigne, kao i svaka životinja. Bio sam u mornarici, leškarimo i pjevamo na brodu u Crnom moru, najednom se začuje kricanje galeba, nadleti nas i zapljusne žitim izmetom. To su ptičurine, lete i seru. U Moskvi sam vidio mnoge biste sa sivim i već otvrdnulim naslagama izmeta. Niti se to čisti, niti kome smeta, a ti se jedini nađe da izigravaš strašilo. Znam ja što si htio postići, ali nismo ni mi vesla sisali, Akime Abramoviču. Okani se toga ili ćeš u zatvor!”

Zbogom zubato sunce

U Uredu za registraciju brakova našli su se supružnici Akim Kukin i Mavra, ondje su oboje, bez opiranja i nesuglasica, potpisali rastavu braka. U tomu im je pomogao Žukov, a bio je nazočan i Ivan Gavrilovič, ona zlica s tuđim štapom u ruci. Dakako, nagovoreni su na sporazumni razvod, jer Mavra nije mogla primati nikakvo sljedovanje kao žena lišenca Akima Kukina. Sada su to njihovi dobrotvori sredili. Dobrotvori? Ha, ha, ha, taj je pojam, kao i svako drugo dobro, pregazio kotač Revolucije. „Pred najezdom straha svako dobro mora pokleknuti”, rekao je jednom Andrej Platonov, književnik iz predgrađa Voronježa.

Čim je potpisao taj dokument, Akim Kukin je shvatio da je izgubio suprugu Mavru. Sam je izašao iz Ureda, a na putu do kuće susreo je svoju razdraganu kćerkicu Natašu; bješe osvojila prvo mjesto na Oblasnom šahovskom turniru. I dok je ta lijepa živahna curica slatko čavrljala poskakujući oko svojega oca, njezina majka Mavra i drug Žukov sklopili su brak, uz jamstvo Ivana Gavriloviča. U *Knjizi vjenčanih*, u rubrici posebnosti, svjedok je čitko napisao da je napokon stara ljubav ostvarena, jer je novo doba ukinulo razlike i ograničene nazore filistarskog društva da se cure iz boljestojećih kuća nikako ne smiju udavati za proletere. O, kako je to Revolucija sve počistila i dovela na svoje mjesto.

Akim Kukin nije više nikad vidio svoju suprugu, samo je doznao da je s mužem otputovala u Baku gdje je čovjek sa zlatnim zubom pridodan timu inženjera koji su radili na novim naftnim bušotinama, iako nije imao nikakve spremlje za takve poslove, ali kao doušnik, potkazivač, bogme je bio stručan. Mavra se nije oprostila od svoje dječice, nije imala srca za takvu bol, jer kako bi podnijela tugu male bistrooke Nataše ili suze čvrstog komsomolca Serjoške, već prekaljenog u tučnjavama s džeparima i huliganima iza parne pivovare *Proleter*. A tek kako bi briznula u plač nad jadnim svojim suprugom, nemoćnim da bilo što učini dok njegovu obitelj melje žrvanj Revolucije. To nije bila udaja nego žrtva za spas svoje dječice. Što je bilo s Mavrom? To samo Bog

znade, premda su kolale priče da je još u vlaku presvisnula za svojom djecom, a Ivan Gavrilović širio je glasine da je ta mila žena konačno sretna u drugom braku, te da je samo pokatkad tišti nostalgija za svojim rodnim mjestom, ali i stid što je nekoć bila žena lišenca Akima Kukina.

Bilo kako bilo, gospodo žandarmerijski časnici i dočasnici, Mavra je svom mužu i svojoj djeci oduzeta, zaplijenjena, kao kad se kulaku rekvirira blago. Ono što je taj dom zadesilo, nikako ne može stati na tako mali broj stranica ovoga životopisa. Još bismo zadugo morali sjediti u hladu pod lipom, nizati događaje i pripovijedati, ali Akim Kukin bio je nestrpljiv, želio je što prije odjenuti žandarsku uniformu. Pa ipak, što je bilo s djecom? Zar se dječica smiju zaboraviti? Ona su ispaštala zbog oca lišenca.

Tek što bijaše navršila šesnaest godina, Nataša je s bratom otišla na ples u Dom Crvene armije. I dok su dvoje mladih plesali i barem nakratko zaboravljali svoje obiteljske jade, pojavili su se bučni pitomci Vojne škole, njih četvorica, s bocama piva u rukama, i odmah su počeli zlostavljati plesače – nekomu su počupali koju vlas ili mu izvukli uši, dočim su Serjošku čvrsto zgrabili za vrat i odveli ga niza stube, a potom u dvorište. Nitko se za nj nije zauzeo, glazba nije prestala, plesači se nisu obazirali što sin lišenca zapomaže na stubištu – ta zar takvi zaslužuju bolju sudbinu. Ali njegova sestra dotrčala je u dvorište vrišteći i zovući u pomoć. To je ono što su grubijani čekali – namamili su curu. Počeli su je gristi i parati njezinu odjeću. Vriska je dozvala nekoga, začuli su se hici – tri hica iza Doma Crvene armije. Jedan je napasnik pogođen u nogu, ostali su pobjegli. Tko je to spasio malodobnu djevojčicu? Neki vitez iz bajke? Ne, ne, bio je to pilot i ratni heroj Roman Semjonovič Dudakov. Hvala dragom Bogu da se pojavio taj hrabri mladić. Polunagu djevojčicu ogrnuo je svojim kožnim kaputom. Tako je počela ljubav između pilota i Nataše. Godinu dana kasnije dvoje mladih otputovali su kao zaručnici u Moskvu.

Komsomolac Serjoža ostao je s ocem, rijetko su se vidali, a i kad bi se nakratko vidjeli, porazgovarali bi o hrani, o sljedovanju namirnica ili kuponima za nužnu odjeću. Akim Kukin pojavljivao se u gradiću s pilotskom kapom na glavi; to mu je Dudakov ostavio za uspomenu. Imao je i jednu kožnu rukavicu, pa je i nju pokatkad nosio. Nitko mu nije prigovarao što zlorabi taj dar pilota Dudakova, što se kapa heroja našla na glavi lišenca – zbilja, o tomu nitko nije riječ zucnuo, pa čak ni Ivan Gavrilović. Tako je Akim Kukin, s pilotskom kapom na glavi, dočekaio jedno prašnjavo terensko vozilo, neki stari džip koji je stao ispred njegove kuće. Iz vozila su izašli umorni enkavedeo⁴, dvojica mladih ljudi. Razgibavali su se i protezali, a onda se jedan od njih, zijevajući i bezvoljno, obratio Akimu Kukinu:

4 Pripadnici NKVD-a, zloglasne sovjetske policije (Народный комиссариат внутренних дел)

„Možda nam pilot može pomoći i odvesti nas do Ivana Gavrilovića.”

Akim Kukin ušao je u džip i sjeo otraga. Na razdrtom sjedalu ugledao je dvije automatske puške. Pomilovao je cijev. Mladići su ga zadirkivali i smijali se.

„Prodaj nam tu kapu”, rekao je onaj pospanac zijevajući sve glasnije, tako da je u više navrata urliknuo.

Kada su stigli do zgrade u kojoj je stanovao Ivan Gavrilović, obojica su zgrabili svoje automate, dok je vozač usporio, jer je ondje bilo mnoštvo svijeta. Na pločniku ispred ulaznih vrata ležalo je nečije tijelo u lokvi krvi. Akim Kukin izašao je iz džipa trčkarajući za dvojicom hitrih i naoružanih enkavedeovaca. Tko je to ubijen u Zabackovu? Ili je netko počinio samoubojstvo? Već nekoliko dana Akim Kukin nije vidio svog sina Serjožu; možda je to njegov leš na pločniku? Strepnja ga je obuzela, zastao je i oslonio se rukom na jedan betonski stup, nije mogao koraknuti čak ni do one granice što ju je milicija obilježila kao slobodan pristup, ali kad je smognuo snage, prišao je bliže i ugledao Ivana Gavrilovića prostrijelnog hicima u glavu. U gomili koja se tiskala oko leša, svatko je imao svoju verziju, bilo je i očevidaca, a jedan postariji gospodin opisivao je ubojice u crvenim odorama i nalik đavolima. Akim Kukin umiješao se u razgovor:

„Ako je to djelo sotonske ruke, neznanca ili nevidljive sile, onda će stradati nedužni. Kad god se đavoli osumnjiče, obično budu uhićene nevine dušice.”

„Znači li to, Akime Abramoviču, da su upravo ljudi najveći đavoli”, rekao je onaj postariji i raspoloženi gospodin.

„Ne mislim ja tako loše o ljudima”, rekao je Akim Kukin, „ali đavoli su često samo zamke.”

Netko je u tom času vrisnuo; bila je to sestra Ivana Gavrilovića. Leš je pokriven ceradom, a milicija je naredila da se građani razidu. Među prvima je šmugnuo Akim Kukin, eda bi se oslobodio dvojice enkavedeovaca koji su nešto nanjušili, čim su došli po njega i tražili da ih odvede izravno do leša Ivana Gavrilovića. Sve su to vražje stupice i mamci, mislio je Akim Kukin i hitao prema šumi iza željezničke pruge. Tako je i počeo njegov bijeg. Iako nije bio umiješan u taj zločin, on se skrivao kao pravi ubojica, posve uvjeren da pojava enkavedeovaca nije bila slučajna.

Obitelj Akima Kukina nestala je iz Zabackova, jer od ubojstva Ivana Gavrilovića više nitko nije vidio Serjošku Kukina, a mladić se nije javio čak ni svojim komsomolcima. Akim Kukin nije znao kamo će, ali polako se udaljavao od svog rodnog gradića i bio sve bliže emigraciji. Poslije tri mjeseca lutanja, napokon se našao na brodu za Istanbul. Što se kasnije zbivalo u Istanbulu, na

putu do Srbije, u Kotoru i Dubrovniku, to Akim Kukin ostavlja za opširni životopis, dočim je ova kratka verzija namijenjena samo žandarmerijskoj upravi, nema u njoj nikakvog književnog kićenja, svrha joj je samo poduprijeti ulazak u državnu službu.

Svi su hvalili životopis, sreski načelnik je uzviknuo kako je naš grad u tome nadarenom djetetu dobio svojeg kroničara, ali ne smijemo zaboraviti Akima Kukina i njegovu sudbinu, a nadasve to umijeće da iz nje izabere one prizore koji bi i najstrožeg pripovjedača zadovoljili. Samo je on umio, s lakoćom i veselo, pripovijedati o tomu kako je stajao na palubi broda sve do zalaska sunca, a onda je, negdje na pučini u Crnom moru, zaurlao u ledenu buru, prema posljednjoj kriški sunca na obzoru što se kao usijani komadić utapalo i brzo skliznulo u dubinu:

„Zbogom, matuška! Zbogom, zubato prosinačko sunce!”

Državna služba

Stupio je Akim Kukin u državnu službu, dobio plaću unaprijed, ali ono za čim je žudio (odora, čizme, šapka, pištolj, te svečana odora), nije mu odmah pripalo, jer se, po nekom Zakonu, spremnost kandidata utvrđivala najmanje tri mjeseca, ne samo duševna, fizička ili moralna, nego i ona iz gađanja vatrenim oružjem, borbe nožem i borilačkih vještina. Dakle, Akim Kukin nije dočekao moje roditelje u uniformi, a tu smo zgodu uvelike pripremali, čak smo razradili mnoge detalje, pa smo u više navrata odlazili na željezničku postaju i ondje uvježbavali strogost žandara Kukina prema supružnicima na povratku iz banje. Dobro, izgubili smo malo smijeha i veselja, ali i to smo, na drugi način, nadoknadili.

Akim Kukin dao je otkaz kao trgovački pomoćnik; nama u dućanu više i nije bio potreban, promet je postupno opadao, a i ja sam dobar dio vremena provodio u trgovini. Također, više nije bilo dostojno boraviti u onoj psetarnici i slušati divljanja oca Grigorija i njegove ženske, pa je Akim Kukin dobio krevet u jednom krilu vojarne, u sobi s četvoricom žandara-samaca. Kada mu je komandir Mile Korica uručio žandarski broj, lozinku i legitimaciju, ganut njegovim životopisom, priupitao ga je:

„Zbilja, zar više nikad nisi ništa čuo o svom sinu Serjoški? Zar je samo tako nestao? Progutao ga mrak?”

„Čuo sam, gospodine. Bilo je raznih dojava, a istinita je samo jedna: živi

u Parizu i radi kao sluga kod jednog ruskog grofa. O njemu je napisao priču Ivan Bunjin.”

“Ivan Bunjin? Tko je taj?”

“Ivan Aleksejevič Bunjin, ruski pisac iz osiromašene plemićke obitelji. Emigrant, živi u Parizu. Nekada je njegov otac najljepše pjevao u cijeloj Orlovskoj guberniji onu poznatu pjesmu: *Kamo si nestala, srećo zlačana*.”

„Čitao si toga pisca?”

„Da, gospodine. Čitao sam njegovu pripovijest *Selo*.”

„Je li se u toj priči o Serjoži razotkrilo tko je ubio onu ljudsku nakazu, Ivana Gavriloviča?”

„Samo sam čuo da je Ivan Bunjin napisao tu priču. Nisam je čitao.”

„A što ti misliš tko je ubio toga gada?”

„Ne bih vam znao reći, gospodine.”

„Volio bih da je to Serjoška učinio”, rekao je komandir.

Kad god bi se Akim Kukin prisjetio toga razgovora, lice bi mu se ozarilo, obuzela bi ga milina, znao je pjevušiti omiljenu pjesmu raskalašenog i propalog plemića, Bunjinova oca, otići podalje od grada, priglednuti uz neki kamen i tiho, sa sjetom izustiti: *Da, zbilja, kamo si nestala, srećo zlačana*! Pa ako je komandir žandarmerijske postaje, uglednik, obiteljski čovjek i čuvar zakona, s naklonošću odobravao umorstvo Ivana Gavriloviča, onda sumnje da je to učinio Serjoška Kukin nisu više pekle očevu dušu, niti je bilo straha od Božje odmazde.

„Tko god je lišio života takvu protuhu, dobro je postupio”, rekao je komandir.

Mirta

Oduvijek je Akim Kukin imao sklonost prema malešnim ženama, često bi ih salijetao i nudio im prijateljstvo, pomogao bi im ako nose kakvu košaru preveliku za njihov rast. Čak je pokatkad znao od milja i veselo zgrabiti oko struka takvu ženu i podići je, hitnuti je uvis, a potom je nježno, s dragošću prigriliti i čvrsto stegnuti. To je učinio s jednom putnicom na brodu za Istanbul.

Ne, nije on napastovao ta malena i mila stvorenja, premda se svakomu sa strane činilo da je nasrtljivac, jer ljudi nisu mislili o njegovim dobrim nakanama, samo im se divio i često ih nazivao sveticama.

Čim je stigao u naš gradić, ugledao je iza stakla blagajne na željezničkoj postaji malenu Filku, zvanu nedonošče, pa joj je odmah kroz otvor na staklu dobio nekoliko lijepih i uzbudljivih riječi, a u jednom trenutku posve iskreno rekao da je opijen njezinim mirisima. Filka se hihotala.

Evo sada, na poligonu između zgrade žandarmerijske postaje i drvarnice, gdje su žandari vježbali i pentrali se uz ljestve, preskakali prepreke, gađali mete, nasrtali s bodežima na veliku lutku od krpa zarivajući ih u njezinu utrobu, pojavila se Mirta, malešna Mirta, usidjelica i prodavačica hladnih napitaka ili sezonskog voća. Gurala je kolica do samog ruba poligona čekajući odmor žandara na vježbalištu, a onda bi počela uzvikivati što nudi za okrepu.

Mirta je imala sitno lice na kojem su se isticale krupne oči i punačke usne pod tankom skramom tek nanese *groždane masti* kako bi utažila njihovu suhoću. Na sebi je imala suknju s naborima, tzv. *plisirku* i braon cipele s niskim potpeticama. Stajala je dvadesetak metara iza komandira Korice dok je držao psa i nadgledao vježbe. Mirta je žmirkala na suncu ili prstičem razmazivala mast po usnama. Čučnula bi pokraj kolica podvivši plisirku ispod koljena. Kada komandir dade znak zviždaljkom za jednosatni odmor, Mirta bi nudila svoje napitke: oranžadu, limunadu i bozu. Žandari nisu bili nimalo pažljivi prema njoj, neki su je na prost način zadijevali, a jedan grmalj često bi je sablaznio pokazavši joj, uz odobravanje i smijeh ostalih, svoju alatku, golemo spolovilo o kojemu su katkad i ozbiljni ljudi pričali. Ona bi obično spustila pogled ili okrenula glavu, ali ne uvijek. Ako je bila ljuta, znala je odbrusiti i reći mu da tu nekorisnu stvar utrapi svojoj mamici.

Akim Kukin bješe opčinjen njezinom pojavom, pa je neodlučno stajao pokraj kolica i dugo promatrao to sitno biće koje se na svoj način hrva s grubijanima, naplaćuje usluge i vraća kusur, osmjehuje se ili uzvraća na šale. Ta otresita ženica nije dopuštala da je bilo tko izvrgne ruglu; u to se uvjerio Akim Kukin stojeći pokraj nje sve dok ostali žandari nisu podmirili svoje potrebe. Napokon je i sam naručio sva tri napitka odjednom, tek da bi ispao drukčiji, što je Mirta odmah uočila.

„Koji si ti? Nikad te prije nisam vidjela”, rekla je Mirta.

„Tek sam stupio u državnu službu”, rekao je. „Bog mi se smilovao u posljednje vrijeme. Sve mi čini po volji. Sada mi je i tebe poslao. Mogao bih zaplakati od sreće”, rekao je Akim Kukin.

„Lijepo pričaš”, rekla je Mirta. „Ti si stranac?”

„Zar je to neki grijeh?”

„To ne kažem”, rekla je Mirta. „Stranci lijepo pričaju i lažu nam kako je ovo prekrasan gradić. A nije tako. Ovdje nitko nije dobar, svi su zli. Stranci se kod nas kratko zadrže, a onda pobjegnu i više se nikad ne vrate. I mene je zaveo jedan Talijan. Čim je dobio što je htio, kidnuo je odavde. Zvao se Mario, ako i to nije slagao.”

Akim ju je pratio i nije se obazirao na dobacivanja žandara, bio je uz nju i pomogao joj da prevale s kolicima izlokane stazu i lakše stigne do pločnika. Gurajući kolica, Akim se udaljio od vježbališta, a Mirta je koračala pokraj njege posve mirno, bez djetinjastog skakutanja, bez ženske zavodljivosti; štoviše, hodala je kao skrušenica. Slušala je ushićenog brbljavca.

„Ti si ženica rođena za mene”, rekao je Kukin. „Tako si malešna i skladna. Mogu te s lakoćom podići sa zemlje i tako ljubiti, kao djetesce. Možeš mi potrčati u zagrljaj, skoknuti i sjesti na moju ruku. Tako si mi slatka.”

Dogurao je kolica do asfaltirane ulice koja je vodila prema kolodvoru. Ondje je Mirta nekoć izlazila pred putnički vlak noseći u košari smokve i grožđe, a jedno vrijeme prodavala je i sladoled iz Avdine slastičarnice. Bilo je to davno, nakon što je ostala bez roditelja. Teška su vremena iza nje. Sada je imala svoju potleušicu u dijelu varoši koji je graničio s turskom mahalom. Bila je to uredna kućica, na rubu četvrti nastanjene pravoslavnom sirotinjom. Mirta se hvalila svom kavaliru:

„Nekada sam bila siroče, sada sam prava bogatašica. Imam jednu okruglu limenu kutijicu, oslikana je i lijepa, služila je za šivaći pribor. U njoj držim dio ušteđevine. Imam i malu vagu, s pliticama i mesinganim utegama. Vodim knjigu dnevnih utržaka i rashoda. Kupujem u trgovini Antuna Meštrevića. U mahali me salijeću trgovci i mame da probam njihovu robu. Zanatlije mi nude džezve, fildžane i žute tacne. Aščije izlaze da me privuku u svoje aščinice, da kušam njihova jela. Više od deset godina nisam na tržnici ukrala ni vočku. Kada sam gubila svoju mjesečnicu, mogla sam naručiti u ljekarni Eugena Felerera, Stubica Donja, *Germanovu ljekovitu životnu esenciju*. Ta vodica pomaže još kod gihta, posebno za žandare, željezničke i policijske činovnike, a meni je žličica natašte uredila mjesečni cvijet. Već sam bila dva puta u Dubrovniku. Namjeravam posjetiti još neke gradove i spavati u hotelu. Sretna sam i sve češće se smijem. Sve mi je omililo. Još kad bih mogla zatrudnjeti s nekim dragim gospodinom, mojoj sreći ne bi bilo kraja.”

Začula se zviždaljka komandira Korice, pa je Akim pohitao natrag, ali se više puta osvrnuo i mahnuo ženici koja je stajala pokraj kolica i gledala za njim.

Nova uredba

Gotovo svakog dana, barem nakratko, viđao sam Akima Kukina i otvoreno mu govorio da ću nastaviti sa svojim bilješkama kako njegov životopis ne bi ostao samo u prašnjavom arhivu policijske postaje, jer ondje može izbiti požar i sve pretvoriti u pepeo. To je sada pripovijest, rado bi je čitali još neki ljudi, pa sam čak i slučajne susrete s Kukiinom umio pretočiti u nastavak životopisa. Jednom sam mu rekao da ću i kao odrastao čovjek pripovijedati o njemu, jer dolazak svakog stranca u našu varoš jest rastvaranje one uhodane dosade i čamotinje, pa tada sve živne, glasine počnu kolati, niču pripovjedači i njihovi slušatelji, a mnogo je onih koji priče prenose i šire ih podalje od našega gradića.

Jednom je neki putnik s harmonikom ostao na kolodvoru, pobjegao mu je vlak, pa se o tomu brzo pročulo, svijet je počeo pristizati, svi su ga htjeli vidjeti, a onda su ga natjerali da svira, tako je nezapamćeno veselje, ples i igranje kola potrajalo sve do dolaska sljedećeg vlaka. Poslije se o tomu pričalo kao o nezaboravnom događaju, a neke su udane gospođe ljubile harmonikaša i zavlčile ruke ispod njegove odjeće.

Da bih što više zbivanja unio u životopis, pokatkad sam kao uhoda pratio Akima Kukina, skrivao sam se da me ne opazi, pa sam ga tako slijedio do Mirtine potleušice. Bio je veseo, možda malo i podnapit, odmah se počeo igrati s tom ženicom kao s kakvim djetetom, hodao je četveronoške, oponašao razne životinje kako bi je zabavio, a ona se doista smijala razdragano, baš kao dijete. I ja sam se zbližio s Mirtom, katkad smo zajedno trčkarali kroz vrevu pazarnog dana, smijali smo se nekim ljudima u lice i izazivali ih, a jednom sam se, njoj za ljubav, rugao šepavcu i oponašao ga. Zabavljale su nas njegove kletve.

Nakon tromjesečne obuke i polaganja ispita, Akim Kukin stekao je pravo na nošenje uniforme, pa je toga dana rano otišao u "šnajderaj", kako se u našem gradu nazivala pomoćna vojna krojačnica za više i niže oficire, žandare, finance i carinike, da bi se ondje obukao i pojavio u toj već dugo priželjkivanoj žandarskoj odori. Nas dvoje, Mirta i ja, stigli smo zajedno pred krojačnicu, a potom se pojavio otac Grigorije sa svojom kurvom, Vijorsom. Htjeli smo vesele dočekati Kukina u uniformi i napraviti od toga svečanost, prohodati s njim

glavnim ulicama, zadržati se kod česme, zadužbine baruna Babića, počastiti žandara u kavani *Pod platanima*, a onda svratiti u fotografsku radnju Luke Meštrevića i ovjekovječiti taj sretni dan. Radovali smo se i strpljivo čekali pred zgradom iz koje su povremeno izlazili žandari u novim uniformama, ponosni pred svojom rodbinom i prijateljima, neki od njih previše kočoperni i razmetljivi, jedino se naš Akim Kukin nije pomaljšao i ostao je ondje sve do isteka radnog vremena. Što se to zbilo? Mi smo se raspitivali i dolazili do prijavnice, ali nitko nam ništa nije umio reći.

Napokon se pojavio i Akim Kukin, ali bez uniforme, bez ikakva sjaja, snuđen i uplakan, u pratnji komandira Korice. Nitko ga nije mogao oraspoložiti, čak ni Mirta, a prema Grigoriju i Vijorsi bio je osoran. Komandir ga je držao pod ruku, bio je tajnovit, a potom nam se obratio, nadahnuto i nekako svečano kao čovjek koji se zauvijek oprašta od nekog milog i neprežaljenog.

„Sudba je opet zavrtjela onaj ludi kotačić”, rekao je komandir Mile Korica. „I baš danas kad smo se poradovali da će naš bratac Akim Abramović Kukin konačno obući uniformu iz koje su ga davno istjerali komunistički zlodusi, eto je izašla Uredba da strani državljani ne mogu biti žandari, financiji ni carinici, a niti u bilo kojoj službi u ovlasti Ministarstva unutarnjih poslova.”

Čim je to izustio, komandir se udaljio ostavivši nam tako jadnog, tako utučenog Akima Kukina. Koraci iskusnog žandara odzvanjali su pločnikom, a njegove izglancane čizme blještale su na suncu. Svatko je od nas rekao nešto utješno i dobro nesretnome Kukinu, a Mirta mu je darivala jednu grančicu s pupoljkom.

Otac Grigorije pozvao nas je na gozbu, pa smo se uputili prema njegovu stanu. Ušli smo u dvorište posve potišteni kao da se vraćamo s pogreba. U onoj stračari u kojoj je svojedobno boravio Akim Kukin, sada je na lancu bio svezan crn i opasan pas; lajao je i režao pokazujući oštre i šiljaste zube. Grigorije se sagnuo i nešto mu šapnuo, a potom nas je uveo u svoj stan. Pas se i nadalje htio otrgnuti s lanca; jednom ga je tako zategnuo da je i sam pokleknuo i zacvilio. Čim smo ušli u stan, Grigorije je pokušao ublažiti nered, pa je podigao praznu bocu s poda, a tanjur pun opušaka nespretno je držao u ruci ne znajući kamo bi to izručio.

„Ovdje je veliki nered”, rekao je. „Stalno govorim Vijorsi da će nas zatrpati smeće. Ili će nas ovdje neko njuškalo pronaći ugušene.”

Ubrzo su počeli piti zahtijevajući da ih služim, ali Mirta me zamijenila, pa su me samo poslali da kupim cigarete. U dvorištu sam zastao i ponovno uznemirio psa. Napravio sam nekoliko odlučnih pokreta prema njemu, čak

sam zarežao i zalajao na nj, izazivao sam ga, a on je bjesomučno i uzaludno uzvraćao. Njegov vrat bješe olinjao i posve oguljen od lanca; to su već bile rane. Zasigurno ga je razdraživalo i to zveckanje lanca. Kada sam se vratio s cigaretama, ponovno sam draškao i mučio glupu životinju, a napokon i pljunuo njezinu odvratnu njušku.

U stanu je već bilo bučno i veselo; tako su se brzo podnapili. Kidali su zubima komade hladnog prasećeg pečenja i rukama lomili kruh. Lokali su rakiju iz velike boce. Otac Grigorije i Akim Kukin uzvikivali su nešto na ruskom. Vijorsa je roktala kao svinja, potom je raširila noge i stavila između bedara pečenu praseću glavu. Mirta se stidljivo smijuljila.

„Curenje, pečenje i sve bolesti mjehura, bez špricanja, liječi *gontol*“, rekao je otac Grigorije pokazujući malu kutiju smečkastih pilula.

„Ja sam ti dala posljednje staklo diuretičkog vina koje tjera na mokraću“, rekla je Vijorsa.

„Dovoljna je jedna ložečka toga vina, samo jedna ložečka, a onda pišaš kao konj“, rekao je Grigorije smijući se.

„Eehe-he, bratac moj, da nije bilo ove Uredbe, sada bih ja u novoj uniformi, sa čizmama na nogama, stajao ovdje kao mali Bog“, rekao je Akim Kukin. „Popeo bih se na ovu stolicu, možda i na stol i gledao na vas s visine.“

„I pišao bi po nama“, rekao je Grigorije i počeo se cerekati.

„To zbog čega smo došli na ovaj svijet, ne smijemo tek tako odbaciti u glib“, rekao je Akim Kukin. „Moramo preuzeti patnju drugog kao svoju, jer to je naše poslanje, a svaka je travka na zemlji, bratac moj, niknula iz nečije nesreće. Osjećajući bol drugog, ja sam ubog i blažen. Tako sam zadobio prijateljstvo komandira Korice, a ne samo temeljnim znanjem iz gađanja vatrenim oružjem ili borbe nožem. Tako sam zadobio ljubav ove slatke ženice Mirte“, jecao je Akim Kukin.

„Gospod s tobom, Gospod s tobom“, ponavljao je Grigorije stavljajući obje ruke na Kukinovu glavu.

Sada je i Mirta plakala, pa je sve to postalo dirljivo. Svatko je od nas htio pomoći drugomu. Dodirivali smo se međusobno i milovali. Vijorsa me opkoračila i stegnula svojim bedrima. Nekako sam uspio izmigoljiti iz toga njezina zagrljaja. Namignuo mi je otac Grigorije, a potom je ogrnuo sjajnu crkvenu odoru i desnicom načinio znak križa u zraku. Iz njegova rukava nešto je svjetlucalo.

„Poljubimo jedni druge i jednodušno se ispovjedimo”, rekao je i počeo svakog od nas cjelivati, a o meni je govorio kao o svetoj pojavi među grešnicima. „To je dijete o kojemu pišu crkvene knjige. To je čisto i slavno stvorenje”, rekao je Grigorije jedva se držeći na nogama.

Iako Mirta nije okusila kap rakije, nekako je bila najluđa, vesela i razdragana, hihotala se i podvriskivala. Svećenikove riječi ona je primala kao zapovijedi, pa me svaki čas cmakala i smijući se lovila usnama moje malešne bradavice na prsima. Povalila me na pod i počela škakljati. Cičala je i ugrizla me na više mjesta.

„Hoću da mu poljubim guzu”, vrisnula je.

Nitko joj nije zamjerio na takvom ponašanju; štoviše, pijana trojka odobravala je njezine ludosti. Možda me Akim Kukin izbavio iz pandži te grabljivice, jer se nekako pridigao i doteturao do oca Grigorija koji bješe klonuo na divanu. Stajao je klateći se iznad njega. Zasigurno bi posrnuo da ga Mirta nije pridržala, jer on je htio nešto odrješito izustiti, ali jezik ga je izdao, pa se najprije začulo samo mumljanje. Tada sam šmugnuo i udaljio se do prozora. Ipak se Akim Kukin sabrao i podviknuo na oca Grigorija baš kao pravi žandar:

„Diži se, huljo pijana! Sad ćeš mene i moju ženu Mirtu uvesti u našu nedovršenu crkvu i pred Bogom nas vjenčati. Jesi li dobro čuo, razvratniče!”

Mirta je tada zacičala, bila je radosna i poskakivala je, a objema malešnim šakama čvrsto je stiskala svoje palčeve. Vijorsa je pritislula uši dlanovima, što sam i ja učinio. Ona me tada blagonaklono promatrala, bilo joj je drago što se i ja ograđujem od toga cičanja i iskazujem odbojnost prema radovanju te sirotice koju nikad nitko nije htio dotaknuti osim kao predmet sprdnje i vulgarnih šala, a sada je bijedni ruski emigrant uzima za ženu i hoće se u Bogu združiti s njom. Vijorsa je oduvijek prezirno gledala na svadbe i vjenčanja. Jednom je javno zadigla suknju i pokazala stražnjicu svatovima. Nas dvoje, Vijorsa i ja, najednom smo doživjeli onaj uzvišeni osjećaj i sreću što pripadamo istoj naciji, što smo rođeni u ovom gradiću, a možemo i govoriti na svom narječju. Da bi me zaštitila od tuđinaca, Vijorsa je širila noge i mamila me da zurim u taj njezin tamni kutak.

“Maleni, skloni se ti ovdje, zaroni glavu u majčinsko okrilje. Uvijek bježi svoj svojem. Ja sam ti jedino utočište, dijete”, govorila je Vijorsa udarajući se dlanom po butini.

Mirta je i nadalje ludovala ponašajući se pijano kao i Rusi, premda nije kušala nikakvo piće. Ja sam lagano, natraške, odstupao prema izlaznim vratima.

ma, želio sam neopaženo šmugnuti iz ovog pijanog, razularenog društva. Već sam bio kod vrata kad se Grigorije pridigao i dugačkim nesigurnim korakom bacio se prema meni držeći dlan na ustima kako bi zadržao riganje.

“Bježi k meni”, vrisnula je Vijorsa, “sad će sve pobjlivati!”

Sklonih se kod Vijorse; ona me doista prigrllila kao kakva spasiteljica. Grigorije je uspio istrčati iz sobe, a mi smo slušali kako dugo i bolno povraća, uz nevjerojatnu riku i stenjanje.

Nakon što se Grigorije izbljuvao, sve se nekako smirilo, čak je i Mirta prestala ludovati. Grigorije se vratio posve preporođen.

“Pa, dobro. Da obavimo taj sveti čin vjenčanja”, rekao je i odmah počeo pripremati svoj pribor.

Vjenčanje

Vijorsa je pronašla na dnu ormara jedan paketić u srebrnastom papiru, svezan ukrasnom vrpcom – tu je poodavno, a nikad još nije zaželjela pogledati taj nesuđeni dar namijenjen nekoj sretnoj nevjesti, čak je znatiželja nije vukla da otvori paketić. Vijorsa je znala da je ondje vjenčanica; to ju je zasigurno i odbijalo da zaviri ispod toga papira. Ona je imala jedan dugački oštri nokat na kažiprstu, mogla ga je koristiti kao sječivo, kao mali perorez za papir, ali to nije učinila iz odbojnosti prema vjenčanicama. Ona često ističe, vrlo sigurno i odlučno, kako još nikad nije stavila na sebe bilo kakvu krpicu bijele boje. Da je taj paketić otvorila, možda bi došla u napast da proba vjenčanu haljinu, a onda bi svakako stala pred ogledalo i spazila ono od čega je zazirala ili što je s gađenjem promatrala. A kako se tu našla vjenčanica umotana u lijepi ukrasni papir? O tomu je sada pripovijedala:

“To je pošteno zarađeno”, rekla je. “Mušterija je ušao u moju ordinaciju, držao je taj paketić u rukama. Bio je mlad. Imao je pare samo za jedanput, ali njemu se dopalo. Ostao je cijelu noć. Ujutro je rekao: ‘Nemam novce, ali ovdje je skupa vjenčanica, jedan lijepi šal i veo’. ‘Dečko, ja se jebem za pare’, rekla sam. ‘A vjenčanica me tjera na povraćanje. Kad god vidim takvu haljinu, pomislim kako bi zgodno bilo bljuvati po njoj. I uopće, bilo bi krasno postrcati je blatom ili čak krvlju’, rekla sam. ‘Nisam mislio da platim vjenčanicom, to je skupa roba. Nego bih je ostavio kao zalog dok ne donesem pare’, rekao je. Dečko se više nikad nije pojavio, ostao mi je dužan.”

“Mogla si prodati vjenčanicu”, rekao sam.

Svi su me pogledali, jer su znali da sam trgovačko dijete, da i sam vrlo često prodajem raznu robu i da svaku stvar promatram s njezine tržišne strane. I Vijorsa je kao mlada radila u trgovini, ali još nijednom nije pomislila da je mogla lijepo zaraditi na vjenčanici. Sada je taj paketić stavila na stol, lupkala je prstima po srebrnastom papiru, odriješila je ukrasnu vrpcu i oštricom svog nokta razrezala papir. Doista, vjenčаница je bila vrlo skupa i po svim rubovima opšivena čipkom. Veo je imao ušiven vijenac koji se stavlja na glavu, a šal je bio svilen, sa zlatnim resicama. Vjenčаница je bila prevelika za Mirtu, ali žene su se ubrzo snašle i prilagodile haljinu malešnoj nevjesti.

“Ovo ću dijete uzeti za kuma”, rekao je mladoženja, jedva je to izustio, zateturao se, ali smo ga dočekali, pa se u jednom trenutku oslonio na mene, a ja sam se podmetnuo čvrsto stojeći na nogama, dok sam se jednom rukom oslanjao na zid.

Vijorsa je pronašla dva jeftina prstena, obična bižuterija kupljena na vašaru. Nevjesta je skakutala i mahala ručicama. Grigorije je uzeo kandilo, križ i jednu raskupusanu crnu knjigu. Društvo je izašlo u dvorište. Pas je opet lajao, pa je Grigorije mahnulo kandilom prema njemu. Prešli smo ulicu. Na leđini, odmah pokraj ceste, započeta je gradnja ruske crkve, samo su temelji postavljeni, a posvuda uokolo bješe nagomilano kamenje, hrpe pijeska, letve i ostali građevinski materijal i otpad. Ušli smo u taj označeni prostor crkve. Grigorije zastade ondje gdje će biti oltar, ako se crkva ikada dovrši. Vijorsa mu predade prstene da ih blagoslovi. On ih je potom predao mladencima.

“Nataknite blagoslovene prstene jedno drugom”, rekao je Grigorije, a Mirta se počela hihotati.

I dok je obred trajao, a Grigorije čitao molitve, izmigoljio sam se i šćućurio iza jednog kamena. Nitko od njih nije zapazio da nema kuma. Grigorije i Akim pjevali su na ruskom; ništa nisam razumio. Puzao sam uz vanjski zid i ondje našao mrtvu pticu. Bila je već poluraspadnuta, uzeo sam je za nožice i bacio na taj ludi skup. Mirta je vrisnula i rekla da je to neka vradžbina, možda crna magija, te da je netko prokleo vjenčanje. Vijorsa je shvatila da sam to ja učinio, pa se osvrtala i tražila me pogledom. Grigorije je šutnuo nogom mrtvu ptičicu; perje se posvuda razletjelo. Obred je bio prekinut, pojci se više nisu čuli, jedino je Mirta jecala, pa ju je Vijorsa prigrllila i tješila milujući njezine male ruke. Potrčao sam prema parku i gradskoj tržnici. Ne znam je li obred nastavljen, ali nakon tjedan dana Kukin je svratio u našu trgovinu i rekao mi da sam pljunuo na kumstvo.

Žandarska uniforma

Bližio se rat. Žandarmerijske postaje već su se osipale. Svatko se priklanjao svojoj naciji i vjeri. Suborci i prijatelji već su najavljivali kako neće imati milosti jedni prema drugima. Bilo je sukoba i to među bližnjima. Ortaci su raskidali ugovore i poslove. Razvrgnuta su mnoga kumstva, pa i brakovi. Akim Kukin živio je s Mirtom u njezinoj potleušici. Ona je bila boležljiva, često je kašljala, a navečer su je spopadale vrućice. Buncala je i opisivala čudovišta koja je posjećuju; pričala je o njima kao zbiljskim događajima. Jedna od tih prikaza bila je ogrnuta u vreću na kojoj su se isticala slova *sugar made in USA*. Vidjela je i jednu crnu šaku na zidu ispred svoga prozora. Ta je šaka imala uperen kažiprst prema pravoslavnom groblju. Pokatkad bi lebdjela u zraku ili sa zida prešla i zalijepila se na prozorsko okno.

Akim se bavio svakojakim poslovima, a priželjkivao je da se nekako domogne stalnog mjesta nosača na željezničkoj postaji. Od Mirtine uštedevine kupio je nova i moderna kolica, ali na kolodvor nije imao pristupa, jer su ga ondje više puta grubo otjerali, uz pljuske i dernjavu, nosači koji su imali na kapama pločice s brojevima. Napokon mu je netko rekao da se okani kolodvora, tržnice i stočnog sajma, jer to su najbolja mjesta i drže ih muslimani. Pa ipak se Akim Kukin snalazio, vukao je kolica kroz grad, a uvijek bi se netko našao da mu ponudi kakav poslić. Navraćao je i pred našu trgovinu, ondje je često kunjao sjedeći na kolicima, a povremeno bi nešto pripomogao, unio bi drva u kuću ili donio vjedro vode. Mogli smo mu dati štogod za jelo, ali posla nije bilo, jedva smo životarili, police su već bile poluprazne, ostalo je nešto krame, premda više nitko nije kupovao drangulije.

Jednog dana zaustavila se limuzina ispred Mirtine potleušice. Više puta uzastopno oglasila se sirena. Ondje sam se slučajno našao, pa sam promatrao što će se dogoditi. Luksuzni auto prava je rijetkost u ovom sirotinjskom kvartu. Akim Kukin pojavio se na vratima potleušice. Tada je iz limuzine izašao komandir žandarmerije Mile Korica. Nosio je poveću kartonsku kutiju i uputio se prema vratima kućerka. Bio je u civilnom odijelu; pristajalo mu je bolje od uniforme, njegove noge sada više nisu bile krive kao u čizmama. Iz limuzine su virila njegova djeca i lijepo dotjerana supruga; nju smo katkad potajno slijedili eda bismo uživali u njezinu odvažnu hod. Svatko je govorio da je ta gospođa čarobno gazila, glave uzdignute, ponosno i drukčije od naših žena, a uza sve, imala je prćast nosić koji ju je činio otmjenom. Sada su to putnici, odlaze nekamo, a možda i napuštaju naš grad. Potrčao sam kako bih štogod поближе doznao i o tomu poslije pripovijedao. Pristigao sam komandira, a onda smo gotovo istovremeno prišli Akimu Kukinu, premda sam ja bio zadihan. Moćni žandar, nekoć strah i trepet u ovom gradu, sada

me uljudno pozdravio i nazvao me ortakom, a potom je kartonsku kutiju spustio na zemlju.

“Ovo ti je moj dar, Akime Abramoviču. Ja sada odlazim. Dosta je bilo služenja tuđincu. Imam svoju državu i svoj narod. Njemu ću služiti. Vraćam se u rodnu Liku, bit ću zapovjednik oružničke postaje u Gospiću. Kod nas više neće biti stranih riječi kao komandir ili žandarmerija, to su talijanske i francuske riječi, nego ćemo rabiti naše lijepe i zapostavljene hrvatske riječi: zapovjednik, oružništvo i druge. Više neće biti četa nego satnija, a francusku riječ patrola zamijenit će izvidnica ili ophodnja. Imat ćemo nove i vrlo lijepe crne odore, ne više uniforme, jer i to je francuska riječ. Takva su vremena, moj Akime Abramoviču. Svoj se vraća svojem. U ovoj je kutiji moj poklon, tebi će to mnogo značiti. Ti više nemaš svojih boja i zastava, pa ćeš se radovati. A sad mi ostajte zbogom”, rekao je i sigurnim ostrim korakom vratio se do limuzine i začas nestao u prašini koja je zakratko slijedila vozilo, a potom se opet sve izbistrilo.

Jadni Akim Kukin ništa od toga nije razumio, ali ja sam mu pomogao, ponešto sam mu objasnio, a kartonsku kutiju unio sam u potleušicu i stavio na ležaj. Mirta bješe umotana u krpe. Tresla se i gledala uplašeno, kao neka sasvim mala tek ulovljena zvjerčica. Otvorio sam kutiju iz koje nas je zapahnuo miris naftalina. Unutra bješe složena žandarska uniforma – dobro znamo koliko je Akim Kukin čeznuo za njom. Ali ondje bješe i druge žandarske opreme, pa je ponajbolje da krenemo redom kako smo stvari vadili iz kutije. Najprije, sjaj žutih dugmeta zablistao je u potleušici. Izvadio sam mundir od kamgarna, krojen u struk, zagasitoplave boje. Jaka ili kragna jednostavna je, uzdignuta, također od kamgarna, podešena prema visini vrata.

“Kragna se nosi zakopčana da bi se iznad nje vidio rub bijelog ovratnika”, rekao je Akim Kukin.

U podstavi kragne ušivene su četiri kvačice, one drže ovratnik. Na ramenima su prišivene po dvije čohane pređice za prikopčavanje epoleta i pletenice za zviždaljku. Bluza je iste boje kao i mundir, krojena u struk, prostrano. Za razliku od mundira, koji se zakopčava ispučenim metalnim dugmetima, bluza se kopča na sedam koštanih puceta i to za vrpцу ušivenu duž ruba lijevog skuta, tako da se ne primjećuje. Gornji džepovi na bluzi su sa zaklopcem, prišiveni izvana, a po sredini naborani vertikalno porubom dužine 45 mm. Oblik zaklopca je kombinacija luka s ravnom linijom, paralelno s otvorom džepa. Prividno narukavlje i zaklopci opšiveni su čohom boje optoka na ovratniku. Šinjel je od tamnoplave čohe, podstavljen zagasitosivom kariranom tkaninom. Naprijed su dva reda ispučenih dugmadi od žutog metala. Kragna je od tamnosivog samta, zakopčava se sprijeda duguljastim

gumbom olivacrne boje i jednom crnom metalnom kopčom. Na prednjim krajevima ovratnika nalazi se po jedna latica. Rukavi dosežu do polovice šake kad se ruka ispruži, s narukavljem od iste čohae kao i šinjel. Šinjel ima sa strane po jedan usječen džep sa zaklopcem čiji su rubovi prave linije. Lijevi džep je skroz prorezan, tako da se kroz prorez može provući sablja. Ovratnik, skuti, zaklopci na džepovima, prividni džepovi, spona, gornji rub narukavlja i gornji skut na razrezu opšiveni su obrubom od čohae iste boje kao latica na kragni. Ali što je s ešarpom? Ona je u posebnoj kutijici na kojoj je ostao rukopis komandira Korice: *nošena samo jednom za proslavu dana žandarmetrije, u Mostaru 1935. godine.*

“Ovdje nema ešarpe”, rekao je Akim Kukin zureći u kutijicu.

Ali tu su gamaše od crne kože, pletenica za zviždajku od pozlaćene žice oblo upletene, opasač od tvrde svjetlokestenjaste kože. Umjesto cipela kaljače. Kapa je od kamgarna s podbradačom od zlatne žice plosnato pletene. Na kapi je grb zakačen na štitu od žutog metala, rađen u obliku spuštenih krila. Tu su i rukavice, privjesak za sablju, kaciga engleskog tipa presvučena crnom čohom. Na vrhu kacige nalazi se rozeta od žutog metala. Sprijeda, poviše žute metalne vrpce, učvršćen je dvoglavi bijeli orao s krunom od bijelog i štitom s grbovima od matžutog metala. Epoletuške su izrađene na tvrdoj čohi. Ispod dugmića na epoletuški nalazi se kukica koja se zakvači za gornju predicu na ramenu. Na donjem dijelu epoletuške učvršćen je znak od posrebnog metala u obliku rašlji. Uzduž, po sredini, epoletuške su prekrivene zlatnim gajtanom tako da s obje strane ostaju crvena polja.

“Evo ešarpe!” uzviknuh veselo, što je oraspoložilo Akima Kukina.

Ešarpa je od srebrene tkanine, protkana državnim trobojkom plavo-bijelo-crveno. Trobojka je utkana ukoso prema gornjem rubu, pod kutom od 45 stupnjeva, odatle se vraća opet koso pod istim kutom ka donjem rubu, s tim da plava boja uvijek bude gore. Na jednom kraju ešarpe je srebrnasta ploča na kojoj je učvršćen duguljast prsten od bijelog lima, a zakvači se za izbočinu na unutrašnjoj strani ploče kad se ešarpa nosi. Ešarpa je podstavljena čohom iste boje kao i latica koja je s obje strane po širini ispućena za 2 mm.

„Nedostaje li nešto?” upitah nesuđenog žandara, tek da provjerim njegovo znanje.

“Nedostaje”, uzvratila Akim Kukin spremno, jer se temeljito pripremao za službu u žandarmeriji, ali sada je to znanje bilo nekorisno i uzaludno. “Nedostaje sablja s dvije grivne za zakopčavanje viska, nož modela za karabin, duboke cipele, okrugli ogrtač bez rukava koji se zakopčava pomoću dvije pločice u

obliku lavlje glave. Nedostaju čakšire polufrancuskog kroja, dolama, mamuze, donji i gornji potpetni kaiš i kišna kabanica.”

Iako se nije nadao tako bogatom darivanju, Akim Kukin je gundao što nema ove ili one sitnice, pa je više puta izustio kako je šteta što nije dobio i mamuze, jer to su prekrasne mamuze sa zvrčkom. Ako ćemo pravo, mamuze mu uopće nisu bile potrebne, ali svatko pomalo zanovijeta i gleda poklonu zube.

Novo doba

Rat nije pogoršao život Akima Kukina, pa čak ni Mirtino zdravlje. Bila je bolesna, smršavila je, a česte groznice tresle su to malo tijelo. Kad god bi Mirta cvokotala zubima, Akim bi je prigrlio i svojim dahom grijao njezine hladne ručice. Dakle, rat mu nije donio bilo što nepredviđeno, nitko nije viknuo na nj, a i on je bio tih, sve manje je govorio i jedina mu je briga bila kako doći do hrane. Ja sam ih posjećivao, istina rijetko, tako rijetko da je mogao zapaziti kako sam porastao. Rekao mi je:

„Ti rasteš vrlo brzo.”

„Nitko to ne primjećuje osim tebe”, rekao sam.

„To je zato što sam žandar”, rekao je. „Glavno svojstvo dobrog žandara jest da ima moć zapažanja i da pravilno primjenjuje teorijsko znanje.”

Mirta je dugo umirala, četiri ratne godine provela je u postelji, a izdahnula je odmah nakon oslobođenja. Jedini sam iz naše obitelji bio na pogrebu i bacio grumen zemlje na taj mali, gotovo dječji lijes.

Već prvih dana nove narodne vlasti, Akim Kukin je više puta privođen. Jednom je ostao u pritvoru mjesec dana, a da mu nitko nije priopćio razloge uhićenja. Često su ga uvodili u jednu sobicu i ondje ga primoravali da po nekoliko sati zuri u fotografije koje su visjele na zidu. Okviri su bili vrlo lijepi, zaplijenjeni u kućama protjeranih neprijatelja. Kad god bi stražari uveli Kukina, upozorili bi ga da ne skida pogled s trojice revolucionara, Lenjina, Staljina i Tita, a ako to učini, bit će tumačeno da su mu njihovi likovi mrski. Iako Kukin nije više imao one živosti kao nekoć u Rusiji, a i prkos je splasnuo, pa ipak je nešto ostalo iz te „škole života”, barem malko ironije, uvijek ljekovite za dušu. Stražari su ga obilazili, a on bi svaki put, kad čuje ključ u bravi, pripremio neku svoju vragoliju i dočekao ih u neobičnom položaju. Držao bi obje ruke

uvis ili bi klečao na podu skrušeno, kao vjernik, gledajući u božanstva na zidu. Jednom se žalio kako je ušla muha u sobu i ostavljala svoje crne ispljuvke na svijetlim likovima revolucionara. Napokon su i budale iz vlasti shvatile da se šegači, te da nema svrhe baviti se takvom protuhom.

Pa ipak, nisu ga ostavljali na miru. Ako nije privođen, onda bi netko dolazio k njemu i ozbiljno zapisivao katkad posve luckaste Kukinove iskaze. Bilo je službenika koji su i po cijeli dan provodili s njim u potleušici, zapitkivali ga o kojekakvim besmislicama, posve uvjereni kako obavljaju važne državne poslove. Gotovo tjedan dana čupali su iz njega da navede imena surovih žandara-batinaša iz prijeratnog razdoblja, ali ih je Kukin svaki put nadmudrio, pa su odlazili mahom neobavljena posla. Jednom su ga doveli u milicijsku stanicu, smještenu u istoj zgradi gdje je nekad bila žandarmerija, da bi s njim porazgovarao drug Kirilo koji se bješe vratio iz SSSR-a.

„Akime Abramoviču, ti si jednom rekao da sovjetskom državom tuma-
ra četiri milijuna prosjaka. Evo, ja se vratih otuda, a ne vidjeh ni jednog! Što
bi s njima?”

„Zbrinuti su, gospodine”, uzvratilo je Kukin.

I napokon, prestali su s torturom, valjda su iskrsnule važnije zvjerke, a Kukin je potpisao izjavu da će biti lojalan novoj narodnoj vlasti. Počeo je dobivati i neke manje poslove. Nedjeljom prije podne popravio bi i obilježio vapnenom otopinom linije nogometnog terena. Igrao je u nekim predstavama gradskog kazališta; jednom vatrogasca s ljestvama na ramenu i srebrnastom kacigom na glavi, drugi put seoskog bekriju koji zvižduče dok narodni tribun govori o kolhozima i zadrugama. U jednoj komediji nije uspio izustiti rečenicu „da će umrijeti u vidu ostatka mračne prošlosti”, nešto mu nije bilo jasno, pa bi svaki put promijenio tekst, dok ga naposljetku nisu otjerali.

Akim Kukin dobivao je bonove za ručak u menzi društvene ishrane. U Zavodu za urbanizam i planiranje predloženo mu je da će se rušiti Mirtina potleušica u kojoj je stanovao, jer će tu počinjati široki luk novog mosta. Na mjestu gdje je započeta gradnja ruske crkve, niknula je trafostanica, lijepo zdanje nagrađeno najvišim republičkim priznanjem za arhitekturu.

Bio je na cijepljenju protiv TBC-a. Jedna mlada liječnica vidjela je neku sjenu na snimci njegovih pluća, pa je morao u kutijici od pomade donositi svoj ispljuvak nekoliko dana zaredom, a potom je smješten u Sanatorij za plućne bolesti, ondje su obavljene sve pretrage, a nakon pet tjedana dobio je otpusnicu i nalaz b. o. Podgojio se u bolnici, čak se rumenilo pojavilo na njegovim obrazima, pa su ga mnogi zadijevali kako su rumeni obrazi znak bolesti koja se skriva

ispod privida zdravlja i lažne slike rumenog lica. Unatoč tomu što su pretrage pokazale da je Akim Kukin imao čista pluća, galijoti i gradski fakini zvali su ga „tuberan”. U početku se ljutio i svima pokazivao nalaz i otpusnicu, ali to nije pomagalo, pa mu je taj nadimak ostao, a onda se i sam naviknuo i sve pomalo gonio na šalu, pogotovu kad bi kršio kakav red:

„Molim vas, kao tuberan imam pravo preko reda”, rekao bi i ostvario svoj naum.

Već nakon oslobođenja i dolaska komunista na vlast, a posebice nakon prisilnog boravka u Sanatoriju, Akim Kukin se promijenio, bio je to drugi čovjek, zakopčan u svoj pomalo tužan lik, šutljiv, odsutan, često neugodan i arogantan, a uza sve, vratio se svom jeziku i govorio samo ruski. Meni to nije smetalo, govorio je polako, pa sam ga razumio, a u školi sam bio ponajbolji iz ruskog; štoviše, razgovore s njim shvaćao sam kao vježbu, čak sam ga mnogo toga zapitkiwao, samo da bih govorio ruski. Akim se još pokatkad viđao s ocem Grigorijem, nije mu bio drag, ali je nastojao održavati kakve-takve odnose sa svojim sunarodnjacima. Pisao je pisma vrtlaru Topččevu u Dubrovnik, a dobivao je neke knjige od prezbitera ruske crkve u Beogradu Vladislava Nekljudova, slao je svoje nalaze dr. Vladimiru Lebedevu, čekao njegove odgovore, jer je vjerovao samo ruskim liječnicima. Također je pisao Kseniji Zabolotski u Beograd, nudeći se kao sluga – htio je nekako otrgnuti se ovoj našoj čamotinji i pobjeći iz maloga grada. Domaće ljude sve više je izbjegavao, a njihova zapitkivanja zašto više ne govori našim jezikom, obično bi prešutio ili objasnio na ruskom kako postoje takvi fenomeni da se preko noći zaboravi strani jezik, pogotovu nakon poniženja na tome jeziku, nakon nedaća i stresova. Je li doista bilo tako, nikad nećemo doznati.

Dolazio je samo kod nas, doduše rijetko, razgovarao je s mojim ocem, a ja sam prevodio. Moj je otac vjerovao u tu priču da je zaboravio jezik, pa ga nikad o tomu nije pitao. Imali su oni o čemu razgovarati, svatko na svome jeziku. Otac bi ga uvijek častio, a kadgod i podnapio, pa bi Akim postao govorljiviji i pričao o onome što ga je tištalo. Tako je jednog dana plačući govorio kako neće moći podnijeti rušenje Mirtine kućice, pa mora što prije nekamo otputovati.

„Zar nije posvuda isto?” rekao bi moj otac. „Bijeda života drugdje, bijeda ovdje.”

„Zato i želim otputovati. I to u Rusiju”, uzvratio bi Kukin, a ja bih to s lakoćom preveo.

„U Rusiju!” začudio bi se moj otac. „Najgore je među svojim, to ti ja kažem.”

„U Rusiju ću otputovati, mili moji”, govorio je Akim Kukin. „Samo da ispitam kako, a tu ćete mi svi pomoći. Još ću ja uhvatiti dobar komad života, možda ću pronaći svoju kćer Natašu i njezinu dječicu. A možda mi se vrati i moja žena Mavra.”

Rusija

Sada je Akim Kukin svima obznanio da putuje u Rusiju, a o tome bi potanko popričao samo s onima u koje je imao povjerenja, pa je tako i mene zadužio da se raspitam kako se i na koji način može otputovati, te da pribavim zemljopisne karte do kojih nije bilo lako doći. I dok sam trčkarao uokolo skupljajući informacije, Akim Kukin je čitao *Zločin i kaznu*. Bio je pri kraju romana, a već se oblizivao što će još jednom, a možda i više puta, pročitati istu knjigu. Toliko ga je Dostojevski opijao, da je grcao od ushićenja, čitao naglas, a onda bi i mene zadržao da čujem neke pasuse. Mijenjao je raspoloženja čitajući, čak je u više navrata plakao, ili bi odložio knjigu, a onda zapljeskao majstoru. Tako je to činio Akim Kukin, a jednom mi je rekao da je pročitao više knjiga nego svi žandari skupa.

Za kratko vrijeme uspio sam pohvatati mnoge konce, pa smo često sjedili pod lipom iza kuće, za dugačkim stolom, nagnuti nad kartom kao stratezi koji planiraju dugo putovanje ekspedicije i osvajanje kakvog vrha ili otkrivanje nepoznate zemlje. Povremeno bi se uključio i moj otac, a jednom je banuo svećenik Grigoriije, unio je mnogo nepovjerenja i sve to nazvao besmislicama.

“Kao prvo, morate napisati pismo ruskom veleposlanstvu u Beograd, na ime Pavla Nikolajeviča Elisejeva, ali ne vjerujem da će vam odgovoriti. Imaju oni žandara”, rekao je Grigoriije zajedljivo.

Akim i ja otišli smo na kolodvor i vrzmali se ispred vrata šefa stanice čekajući da se otvore; nismo se usudili pokucati, jer smo znali koliko je taj čovjek strog i nagao. Vrata se nijednom nisu otvorila; tko zna je li uopće bio unutra, pa smo ušli u čekaonicu i pozvali blagajnicu Filku. Njezino sitno i naborano lice pojavilo se u kružnom otvoru na mliječno-mutnom staklu iza željeznih rešetki. Ona se uvijek hihotala, kako onome što bi sama izustila, tako i na sve što bi čula od drugog. Bila je brbljava, a sada nas je dočekala hladno i strogo. Nismo znali zašto je tako neljubazna, sve dok se nije sama razotkrila i podviknula na Kukina:

“Idi dodavola, skitnico! Bio si obećao da ćeš me oženiti nakon Mirtine smrti. Ja sam još manja od nje!”

Akim je šutio, pa sam morao obaviti razgovor zbog kojeg smo došli na željezničku postaju.

“Sad je kasno, Filka”, rekao sam. “Akim putuje u Rusiju.”

“Ako on otputuje, ostadoh ja usidjelica”, rekla je. “Više me nitko neće htjeti. Malo je takvih koji vole nas malešne. Ljudima se dopadaju bedevije, kobiletine! Da skaču na njih”, ponovno se zahihotala, pa je i nas odmah oraspoložila, jer je njezin hihot bio zarazan i nitko mu nije mogao odoljeti. “I baš mora otputovati?” upitala je ozbiljno, pomalo zabrinuto.

“Da, mora. Zaboravio je naš jezik. Ne zna više ni riječi.”

“Takvo što prvi put čujem. I što hoćete od mene?”

“Došli smo da nam kažeš može li se karta kupiti ovdje i koliko bi koštalo do Rusije?”

“Ovdje se može kupiti karta samo do Beograda”, rekla je.

“Je li najbolje preko Beograda?” upitao sam.

“Čula sam da se tako putuje u strane zemlje”, rekla je. “Samo da znaš, Akime Abramoviču, razumio ili ne ovo što ću ti reći: ljepše mjesto od ovog ne postoji nigdje na svijetu”, rekla je i zalupila vratašca na otvoru blagajne.

Svi su ljudi bili skloni Akimu Kukinu, sad su ga češće pozdravljali i ras-pitali se kako teku pripreme za put i što će obući. Oni bolje upućeni, od kojih je Akim tražio kakvu uslugu, sve su činili da pomognu i objasne najbolje pravce i načine putovanja. Neki su spominjali Poljsku i Baltičke zemlje, neki opet Mađarsku, a bilo je prijedloga da se na put otisne brodom, jer brod je “ploveća kuća”, premda je malo tko znao dokle bi se plovilo, a jedan mornar koji se nakon mnogih brodoloma skrasio u našem gradu, govorio je da bi najbolje bilo neka-ko se domoći Crnog mora. Akim je zazirao od broda i, uopće, plašio se vode, a uza sve, takvo bi se putovanje otegnulo. Jedino su se gradski mangupi i šereti bavljali oko Akimova odlaska, izvodili su kojekakve trikove, zviždali poput lokomotive, ili tulili kao brodske sirene. Ali, dobronamjernih je bilo više, mnogi bi mu tutnuli novac u džep, tek da se štogod popije na brodu ili u vlaku, a jedna mu je stara Ruskinja donijela i nešto rubalja, iako sirota nije znala vrijede li još novčanice iz carskog vremena.

Došao je konačno i taj dan, bila je nedjelja, blaga i sveta nedjelja, prva s kojom je počelo ugodno i dugo bablje ljeto. Svi smo izmiljeli van, radosni što je napokon sunčano poslije toliko tmurnih i kišnih dana. Mamile su nas čak

i ptice, vragolasto su cvrkutale, a čim bismo izašli na sunce, odlepršale bi, pa i zakucale kljunovima u prozore onih kolebljivaca zatočenih u svojim gnijezdima. Nije uvijek bilo tako, ali to je dan kada je Akim Kukin kanio otputovati večernjim vlakom, najprije do Sarajeva gdje se presjedalo, a potom za Beograd. Gotovo cijeli dan želio je posvetiti mnogim ljudima do kojih mu bješe stalo, pozdraviti se s njima uz veliku srdačnost, zagrliti ih i ne libiti se zaplakati bude li došlo do kakvog potresnog rastanka. Za sve te godine boravka u našoj varoši, Akim je stekao mnogo prijatelja, pa čak i među onima što su ga pokatkad podbadali i rugali mu se. Nikomu nema što zamjeriti; svima je sve oprošteno – to je bila Kukinova filozofija uoči odlaska.

U Mirtinoj potleušici oblačio se za izlazak, za oproštaj od svojih sugrađana. Izabrao je najbolje dijelove žandarske odore koju mu je zaviještao Mile Korica. Sve mu je pristajalo tako dobro kao da je krojeno za njega. Epolete na ramenima, rukavice, sjajna žuta puceta, uzdignuti ovratnik, opasač, gamaše, šapka s kokardom – sve to bješe posve prirodno i priraslo uz Akima Kukina. Jedino su cipele bile iznošene, odudarale su od te vojničke elegancije, ali taj detalj mogao sam uočiti samo ja, jer su srećom kožne gamaše pokrivale dobar dio cipela, barem izlizane potpetice i stražnji poderani dio obuće.

Kada je izašao iz potleušice – to je bio prizor, veličanstvena pojava. Zablístao je u sirotinjskoj četvrti i odmah se uputio prema centru. Dječurlija ga je pratila, ljudi su zastajkiivali i gledali ga dok odvažno korača, klanja se znancima, ili samo kimne glavom, a s prijateljima zastane, grli ih i ljubi, oprašta se, razgovara o putovanju, pokatkad i uzdahne, žao mu je što odlazi i što ga Mirta ne može vidjeti u tako punom sjaju. Bilo je i nostalgичne gospode, onih koji nikad nisu prihvatili komuniste, pa su sada zapljeskali povratku žandara, lijepoj uniformi, posebice kokardi na kapi, jer mnogi iz našega grada neće nikad preboljeti propast kraljevine.

Akim Kukin znao je da krši zakon, jer je bilo zabranjeno nošenje tuđih uniformi, a strogo kažnjivo isticanje oznaka i ordenja prijeratne države. Ali on je vjerovao da mu to vlasti neće uzeti za zlo, jer to je njegov posljednji dan boravka u ovome gradu. Koraćao je smiono, a Luka Meštrević napravio je nekoliko fotografija. Pa ipak, vlasti to nisu dopustile, brzo se pročulo kako se pojavio žandar u gradu, a komandir milicije Ramo Zefkić tražio je da ga odmah obavijeste je li naoružan, jer bi u tom slučaju poslao manju milicijsku jedinicu na neprijatelja, a kad mu je predočeno da je to Akim Kukin, onda je samo naredio da ga odmah dovedu u stanicu milicije.

Ta je rijetka zvjerka ulovljena blizu kavane *Pod platanima* i privedena u postaju. Da je Kukinova slava dulje potrajala, zasigurno bi se mnogo svijeta

našlo na ulicama, svi bi hrlili da vide žandara u uniformi, ne samo kao nešto zabranjeno i nedopustivo, nego i kao djelić našeg dojučerašnjeg života, sada ocrnjenog i ogađenog. Akima Kukina su brže-bolje strpali u istražnu sobu, ondje je zadržan nekoliko sati, uslijedila su sasvim ozbiljna ispitivanja sa zapisnicima, smjenjivali su se istražitelji, a uskoro su pristigli i eksperti iz tajne policije. Čitani su i tumačeni zakoni o uniformama, a napokon su se složili da je dopušteno nošenje uniforme, bolje ako je rasparena, ali može i komplet kad je osoba siromašna, uz uvjet da se sve oznake skinu ili otparaju na mjestima gdje su bile ušivenе. Po tome zakonu „razvojačen” je i Akim Kukin.

Zaplijenjena mu je kapa i kokarda, epoletuške su potrgane, sva su dugmeta odrezana, ovratnik je spušten, zaklopci na džepovima žandarske bluze otkinuti su škarama, a opasač je mogao nositi samo ispod bluze. Gamaše su bile simbol žandarske bahatosti, tipična rekvizita bez koje je uniforma bila nezamisliva, pa su ih sada oštrim nožem razrezali više puta uzduž i jednom po sredini. Otkinuli su i vrhove njegovih rukavica, tako da su mu sada provirivali prsti, ali to je učinjeno iz obijesti ili one opće kolektivne zabave kada svi pobenave i nadmeću se u ludorijama. Još su malo reckali dijelove uniforme, krojili je po svome, zatim su je na više mjesta uprljali tintom, a na leđima su se neki milicionari potpisivali tintanom olovkom umočenom u pljuvačku. Napokon su ga izveli do vrata postaje, a onda ga veselo hitnuli van, smijali mu se i promatrali kako posrće licem i rukama u lokvu prljave vode.

Akim Kukin je uveden u stanicu milicije kao besprijeekorno odjeven vojnik, veseo što će otputovati, čak je pjevuošio onu svoju *Kamo si nestala, srećo zlaćana*, dok je sam u sobi čekao komandira Zefkića, a nekoliko sati kasnije izašao je iz postaje jadan i ponižen, degradiran, gologlav i blatnjav, a u blizini više nije bilo nikoga, niti se bilo tko pojavio da mu pruži ruku, da iskaže barem neku suosjećajnost, jer to je naš sugrađanin.

Akim se pridigao bez ićije pomoći i lagano koraćao ne osvrćući se više na tu ukletu zgradu. Hodao je pokunjeno, a pokatkad je brisao ruke o svoju odjeću; ionako je bila prljava. Zaobilazio je prometne ulice i nekamo žurio. Čim je prešao most, sjeo je i predahnuo. Malo ga je tko mogao prepoznati, jer je bio odrpan, gotovo skitnica, a naše građane takvi tipovi nisu zanimali, štoviše, zazirali su od njih. Tek kad se našao blizu trafostanice, Akim je shvatio da ga neka sila goni k ocu Grigoriju. Nije uopće kanio oprašati se s njim, niti tražiti da taj bogohulnik, malne raspop, blagoslovi njegovo dugo putovanje i povratak u Rusiju, ali sada ga je zadesila nesreća, ismijali su ga uoči samog odlaska, uništili njegovu odoru, premda je kod kuće imao još mundir i šinjel, pa je posve neočekivano, gonjen potrebom da se nekomu izjada, stigao u dvorište Grigorijeve jednokatnice. I tu je zastao, nije se usudio kroćiti, jer je onaj

pas mahnitao, a bio je na dugačkom lancu i mogao je dosegnuti ulazna vrata. Stajao je Akim i očekivao da se pojavi otac Grigorije, da podvikne i smiri ludu životinju, ali ništa od toga, nitko se nije glasnuo. Što je s Vijorsom, zar ona nije mogla viknuti na zvijer?

Pas je trčkarao tamo-amovukući lanac, trzao se i lajao, skakao i propinjao se na stražnje noge, a pjena je kapala iz njegove njuške. Alkica na dugačkoj sajli škripala je i zatezala sajlu. Ako bi samo zakratko prestao lajati, njegov bi se mlitavi jezik izdužio preko zuba, tada bi samo režao, a sjaj krvoločnih očiju izazivao je takvu jezu da se Akim Kukin nije uspio pomaknuti s mjesta, a htio je ustuknuti – ionako je posjet svećeniku bio iznuden neobjašnjivim nagonom.

I tek što se bješe malo sabrao i krenuo natrag, za kog bi se vraga ispovijedao bogohulniku, dogodilo se ono najgore: životinja se otrgnula s lanca i u nekoliko gipkih dugačkih skokova sustigla Akima Kukina, bacila se na nj s leđa, a on je pod tim teretom morao posrnuti. Nikad se tako nije uplašio, a toliko je nevolja prebrodio. Nije se uopće umio braniti, bio je slab u rukama, samo je pokušao nekako odobrovoljiti ljutu zvijer, bezrazložno bijesnu, pa je čak izustio kako je to dobar pas, čuvar kuće od drznika i lupeža.

„Priatelj sam, volim tvog gospodara iako je hulja”, cvilio je Akim Kukin. „I ne dolazim da bih kome naudio. Nikoga ne hapsim i nikoga neću orobiti. Samo sam nesretan i bojim se povratka u Rusiju.”

Životinja se nije osvrnula na njegove umiljate riječi; zbilja je divlje kidesala i trgala ono što je ostalo od uniforme, a u više navrata zagrizla je meso svoje žrtve. Akim Kukin ležao je u bari prljave vode, dok je pas skakao po njemu, čupao i kidao odjeću. Tada su se na prozoru jednokatnice pojavile dvije glave – Vijorsina posve bunovna i Grigorijeva s raščupanom kosom, a susjedi se nisu upletali u taj događaj; štoviše, prizor je bio zabavan i veseo, pa su se smijali i bodrili žrtvu. Onda je Grigorije otvorio prozor i podviknuo na psa, ali životinja ga nije slušala, pa je izašao iz kuće i bez žurbe krenuo prema poprištu. Na nogama je imao drvene klompe, oprezno je gazio, prikradajući se i nekako zaobilazno stigao do Kukina, već dobrano malaksalog, gotovo bez svijesti. Tada je Grigorije zgrabio psa za kožu na tjemenu glave, odvojio ga od žrtve i čvrsto ga držao, da bi potom i sam kao pas siktao na svog sunarodnjaka, jadnog Kukina:

„Što si ovdje tražio, skitnico! Što si htio! Šuljaš se po tuđim dvorištima, deržimordo! Žandarsko njuškalo! Kidaj odavde, bitango, dok ga nisam nadrškao da te rastrgne!”

„Što ne pusti da ga zakolje!” viknula je Vijorsa s prozora.

Kao Svidrigajlov

O udesu Akima Kukina brujao je cijeli grad, toliko se toga zbilo za kratko vrijeme – zapravo, sve se to nagomilalo otkako je odlučio otputovati u Rusiju. Odmah sam otrčao u njegovu stračaru, jer mi je rečeno da ga je spasio Luka Meštrević, dovezao ga fijakerom i smjestio u kuću. Kada sam stigao, ranjenik se bješe već oporavio. Nisam očekivao da ću ga zateći u dobrom raspoloženju. Bio je veseo i pripovijedao o tome kako se ulagivao psu. Dvorile su ga dvije žene: Filka i medicinska sestra Andelika. Filka je pomagala sestri Andeliki da očisti rane i omota ih zavojima. I ja sam odmah bio od pomoći, držao sam bocicu s jodom, a onda vatom namočenom u alkohol čistio debelo meso jadnoga Kukina kako bi ondje časa kasnije bolničarka zabila injekciju.

Nakon svega što se zbilo, Akim Kukin nije u stanju otputovati večernjim vlakom. Andelika je rekla da bi morao nekoliko dana mirovati, a Filki je bilo drago što se putovanje odgađa, jer ne bješe ništa sredila, a nju smo zadužili i nešto joj platili da se o svemu pobrine, jer nitko ne može tek tako sjesti na vlak i otići. Filka nije došla njegovati ranjenika, ona je samo banula kako bi mu javila da stalno provjerava stanični telegraf, ali iz Beograda nema još nikakva odgovora na njezine upite. A kad se već našla u Akimovoj potleušici i ondje zatekla sestru Andeliku, onda je posve humano što joj je priskočila u pomoć, jer ona je sterilizirala iglu na plamičku i stavljala obloge na bolna mjesta nesuđenoga putnika koji je, unatoč dobru raspoloženju, pokatkad i ječao.

Kada su žene otišle, ja sam ostao uz Akima, bdio nad njim, a navečer sam donio nešto hrane; moja majka spremila je ukusne ćufte s umakom. Akim je tako slasno jeo, a ja mu nisam zamjerao na halapljivosti, niti mi je smetalo kad kruhom pomaže tanjur, štoviše, uživao sam u tome kako gušta, premda sam još otprije zapazio njegove mane pri jelu i mnogo puta mu spočitnuo da ne valja gledati u tuđu zdjelu dok srće iz svoje, niti je otmjeno udrobiti kruh u juhu, ali sada je jadniku sve oprošteno, leži ili sjedi ogrnut dekom, s ogrebotinama po tijelu i otiscima psećih zuba na listovima nogu. Uza sve, vrlo često pljucka, jer mu se čini da posvuda ima psećih dlaka i da ih stalno osjeća u ustima.

I sljedećih nekoliko dana bio sam uz Kukina, sasvim se brzo oporavljao i nikamo nije izlazio. Filka je navraćala, ponešto bi skuhala u njegovoj potleušici ili bi mu donijela objed iz menze, ali nikakvih novina još ne bješe oko putovanja. Jednom smo ga Filka i ja promatrali dok se brije, činio je to spretno, s lakoćom i umijećem kao da mu je to zanat. Vrlo lijepu brijaću britvu u sedefastim koricama tako je vješto oštrio na svom zategnutom žandarskom opasaču, stalno pljuckajući eda bi ovlažio kožu remena, a onda nam se požalio kako mu ponestaje pljuvačke, jer su mu usta suha, pa smo ga zamijenili Filka i ja,

pljuvali smo sočno, a njegova hitrina bila je zadivljujuća. Tada nam je rekao da neće otputovati u Rusiju dok se ne zahvali Grigoriju. A i njegovoj dami Vijorsi je dužnik. Onda, dok ne podmiri dug i ne iskaže zahvalu, neće otputovati. Još ćemo mi časkati s Kukiinom u njegovoj potleušici, a možda ćemo se i pojaviti s njim na gradskom trgu ili u kavani *Pod platanima*.

Jednog popodneva bili smo nas dvojica sami i raspoloženi, nitko nas nije ometao, pa smo se smijali i pričali razne zgode, sve nam je dobro išlo, Kukin se pokatkad vraćao u davnu prošlost, a onda je započeo priču o Svidrigajlovu. Čini se da je pričao za svoju dušu, jer mu uopće ne bješe stalo slušam li ga, čak je povremeno mumljao i gutao riječi, a ja sam se gradio kao da sve dobro razumijem. Nitko ga ne bi tako pažljivo slušao osim mene, jer sam već tada nosio u sebi klicu pripovjedača. Nisam znao tko je Svidrigajlov, niti sam ga o tome štogod zapitkivao, jer on je pričao tako ushićeno, a nadasve, pričao je samom sebi, što bi zasigurno činio i da ondje nije sjedio slučajni slušatelj.

Prema Kukinovoj priči taj je Svidrigajlov bio zaljubljen u jednu damu, ali došlo je do neke svađe, pa je ta hirovita lijepa žena uperila pištolj u njega, povukla je obarač, a metak je samo okrznuo tjeme njegove glave, možda je odnio pramičak kose i vrlo malo kože, da bi potom tanki i spori mlaz krvi izbio iza uha i spustio se niz bradu i vrat. Što je Svidrigajlov učinio? Je li nešto poduzeo? Je li nasrnuo na ženu u obranu vlastita života? Ne, ništa od toga nije učinio. Bio je zadivljen i samo je zaljubljeno gledao tu lijepu preplašenu ženu u čijoj je ruci i nadalje bio pištolj. Ona je drhtala, ali tako uzbudljivo da ga je odmah preplavila požuda kakvu prije nije doživio. Njezine su se grudi napinjale, disala je ubrzano, a on je taj dah ćutio na svom licu, premda je ona bila udaljena nekoliko koraka. U času dok je pucala u njega, bila je ljepša nego ikad, bila je ozarena, a val plemenitosti razlio se njezinim licem i cijelu figuru učinio gotovo nadnaravnom. Takav trijumf dobrote doživi se samo jednom. Bilo mu je žao što nije umro, što nije pogođen iz te mile ručice, jer bilo bi to nešto uzvišeno, malne božansko.

I dok je pričao, na mahove s velikim užitkom, Akim se barem dvaput zagrcnuo slinama zadovoljstva, a cijelo vrijeme igrao se brijaćom britvom, pa bi se najednom, kao da je to nečija tuđa i nepoznata stvar u njegovim rukama, zagledao u slova firme utisnute na sedefu korica, a onda je taknuo prstom onaj jezičak, malu polugu koja služi tomu da sječivo iskoči iz korica i ono je doista sijevnulo u polumraku sobe, potom je oštricu prislonio na ruku i počeo strugati po suhoj koži brijući dlačice, jer on je tako ispitivao oštrinu, prelazio je palcem sam rub i zasigurno bio ponosan što je tu kvalitetnu britvu tako izoštrio na svom opasaču. Akim bi se zanio promatrajući britvu, nešto je dublje mislio o njoj, tko zna kamo su ga vukle misli, pa bi prekinuo s pričom i zašutio,

ali ja ga više nisam poticao da nastavi, jer ionako nisam vjerovao u ono što je pričao o Svidrigajlovu. Nakon stanke, nakon kraćeg razmišljanja o briačoju britvi, Akim Kukin je nastavio:

„Zar te ne zanima što je bilo sa Svidrigajlovim? Zar više ne želiš slušati moje priče? Ili mi ne vjeruješ?”

„Vjerujem ti”, slagah.

„Skliksom prljavom stazom Svidrigajlov je sišao ispod mosta nabujale Male Neve, bilo je hladno, vlaga i magla prodirali su do njegovih kostiju. On je zastao kraj mokrog grma, jeza ga je podišla i stresao se od studeni, a ljutilo ga je to što su na žutim drvenim kućercima zatvoreni kapci, što nema nikoga na Nevskom prospektu. I najednom, iz magle izroni Ahil.”

„Tko je Ahil?”

„Smrad. Nitko. Čovječuljak. Svidrigajlov je tom jadniku rekao: ‘Ako te budu štogod pitali, ti ćeš reći da je Svidrigajlov otišao u Ameriku.’ Ali taj je kukavni stvor sve više širio zjenice i počeo zamuckivati: ‘Gospodine, odavde se ne putuje, tu nigdje nema pristaništa, ovo nije to mjesto, vi ste zalutali.’ ‘E, vidiš, ništico, ja mislim da je ovo baš to mjesto, a ti se možeš samo čuditi kako se meni posrećilo da otputujem’, rekao je Svidrigajlov, a potom je izvadio pištolj, prislonio cijev na sljepoočnicu i okinuo. Srušio se na mokru zemlju, a taj bijednik je doista samo zinuo u čudu, pobjegao je i sakrio se iza grma. Promatrao je nepomično tijelo u blatu, dugo ga je promatrao, ali ništa nije shvaćao. Jadnik”, rekao je Kukin. „Jadnik koji ništa ne poima”, uzdahnio je, a onda se zagledao u mene, na isti način kao i maloprije u briaču britvu, kao da je tek tada shvatio da nekomu priča i da ga netko sluša. Onda sam se i ja oglasio tako što sam kratko vrisnuo, da je morao dlanovima začepiti uši.

Akim me tada pomilovao, taj vrisak ga je primorao da me prizna, pa me posadio na jedan mali tronožac, dočim je sam sjeo u naslonjač, stari ofucani naslonjač čije su izlizane i poderane dijelove mebl-štifa pokrivali grubi jastučići. Sada se ondje Akim Kukin udobno smjestio, a u njegovim rukama više nisam vidio briaču britvu. Mi smo sjedili tako blizu da su nam se noge dodirivale.

“Otkad sam došao u Mirtinu kuću, ova je fotelja moje prijestolje”, rekao je Kukin. “Tu sam sjedio i pripovijedao Mirti. Sada ćeš i ti čuti jednu moju priču. Možda je podla, jer ja ne znam jesam li grešnik ili me netko naveo na grijeh. To se zbilo prije tri večeri. Sjedio sam u ovoj fotelji kad sam začuo grebanje na vratima. Odmah sam pomislio da me progoni onaj pas, pa sam se još više uvukao u fotelju, podvio sam noge i sklupčao se. Bio sam sretan što su

vrata zaključana, mislim da sam se glasno nasmijao. Ali tada sam začuo dječji glasić, napregnuo sam uho i razabrao da taj piskavi glas doziva moje ime. Bilo je kasno, već se bližila ponoć. Tko me to sad zove? Otvorio sam vrata i u polumraku spazio djevojčicu, možda svojih osam ili devet godina. Uveo sam je unutra. Bila je slabo odjevena i tresla se kao da ima groznicu. Njezine usnice bile su rumene, kao da je pila. Doista je pila, osjetio sam dah iz njezinih usta, onaj vonj na vino. Zar dijete smije piti, pomislio sam. ‘Ti si maločas dozivala moje ime?’ upitah. ‘Tvoje ime!’ začudi se djevojčica. ‘Ne znam tvoje ime, ali ti si mi jedini otvorio. Otrgnula sam se roditeljima i pobjegla. Oni piju u jednom podrumu u mahali. Silili su me da i ja pijem. Zli su prema meni’, rekla je. Ona je još drhtala. Tada sam pronašao neke Mirtine haljine i jednu dugačku spavaćicu. Skinuo sam te prnje s djeteta. Njezino malo mršavo tijelo bilo je u modricama. ‘Tko ti je ovo napravio?’ upitao sam. ‘Roditelji’, rekla je i nekako se nestašno nasmijala, kao da laže, kao da je svjesna svoje laži. ‘Majka je kuharica u radničkoj menzi. Otac pijanac’, rekla je. Uzeo sam ručnik i dobro istrljao njezino tijelo. Ona se u dva maha zagrcnula smijehom; to ju je škakljalo. Navukao sam joj Mirtinu spavaćicu, a onda sam to uplašeno djetetašce uzeo u naručje i položio na krevet. Svoje mršave ručice obavila je oko mog vrata, zaiskrilo je nešto vragolasto u njezinim očima. Sjaj razvrata, pomislio sam. Odgurnuo sam je i pokrio, dobro sam je ututkao. Odmah je zaspala. Dugo sam sjedio pokraj postelje i promatrao djevojčicu. Učinilo mi se da se pretvara, da uopće ne spava, jer je na njezinu licu lebdio smiješak. Nisam odolio, legao sam pokraj nje kao uz ženu. Dirao sam je. Bludno sam se ponio. Bludno i poročno. Negdje prije svitanja probudio me plač. Pridigao sam se. Djevojčica bješe već otišla. Na krevetu je ostala Mirtina spavaćica, a malena je odlepršala u svojim prnjama. Zašto je tako rano pobjegla? Nije htjela da se suoči s grešnikom”, rekao je Akim Kukin, a onda je počeo pipati oko sebe, zavláčiti ruke ispod jastučića, kao da traži nešto skriveno, zagubljeno.

“Zar i ona nije bila neka vragolica? Sama je tražila svog vruga”, rekao sam.

“Ne, ne, ona je bila nevina. Ja sam povrijedio to malo kinjeno stvorenje”, rekao je Kukin.

Tada je pronašao ono za čim je tako nervozno tragao zavláčeci ruku ispod jastučića ili odrpane tkanine na fotelji. Vidjelo se da mu je bilo drago kad je napipao tu stvarčicu, a bila je to njegova brijaća britva. Posljednjih je dana toj lijepoj britvi pridavao neko značenje, pa je posvuda iskršavala – imao je s njom gotovo prisan odnos. Sada je iskočilo sječivo iz sedefastih korica, a Kukin je šakom čvrsto obujmio držak. Naglim i brzim pokretom zarezao je grkljan, snažno je zario oštricu, zbilja je duboko zasjekao, grkljan se odmah otvorio, šiknula je krv, a istodobno se začulo krkljanje, još je nešto šištaló iz te rupe koja

je zjapila na grlu, premda je sve kratko potrajalo. Bilo je nekoliko trzaja tijela, posebice lijeve noge, a nešto dulje grčili su se i micali prsti na ruci, pa sam promatrao te prste sve dok se nisu smirili. Oči su mu ostale ukočene, gledao je ravno u moje čelo. Još sam malo posjedio na tom stolcu, jer nikad ranije nisam takvo što vidio. Nailazio sam na leševe, na raspadnuta tjelesa, ali tada je bio rat. Također sam jednom, odmah nakon oslobođenja, nabasao na otkinutu glavu pokraj tračnica, još su na njoj treptali očni kapci, jer je tog nesretnika netom prije zgazio vlak. Ali Akim Kukin bio mi je blizak, gotovo rod, maštao je da otputuje u Rusiju, a eto kako se sve završilo.

I tek kad sam izašao iz potleušice i zatvorio vrata, kad sam zakoračio kaldrmom i popeo se širokim kamenim stubama, kad sam izbio na prašnjavu ulicu koja je vodila do drvenog mosta, a potom se granala u dva kraka – lijevo prema centru i desno prema željezničkoj postaji – dakle, tek tada me obuzeo mučan osjećaj, a ta mučnina bješe se skamenila u želucu, pritiskalo me i u prsima, jednom rukom uhvatio sam se za grlo, iako nisam znao zašto to činim. Uza sve, hodao sam nesigurno, osjetio sam studen, pa sam se počeo tresti. Činilo mi se da je epicentar te drhtavice bio negdje u trbuhu. Zastao sam na drvenom mostu; nakratko sam se naslonio na ogradu. Mislio sam da bi bilo dobro da se još više nagnem i da tako izlučim muku iz želuca.

Cijeli prizor što sam ga ondje, u potleušici, prilično mirno podnio, sada se obnavljao kad bih ma i za tren zatvorio oči. Zapravo mi je iskrsavao pred očima svaki čas i sve više me opsjedao. Prešao sam drveni most i ponovno zastao, jer nisam znao na koju ću stranu. Pa ipak me nešto vuklo prema željezničkoj postaji, možda sam kanio pronaći Filku i reći joj da se više ne mora baktati oko toga kako će i na koji način Akim Kukin otputovati u Rusiju, jer on sjedi nepomično u svom naslonjaču, ne kani više nikamo, a krvava brijača britva još je stegnuta njegovom šakom. Zasigurno bih branio njegovu brijaču britvu i ne bih dopustio da je okrive. Jest, ona je poslužila kao alatka za smrt, ali za takvo što može uvijek poslužiti svaka stvar, ma koliko bila plemenita i namijenjena za korisnu uporabu i kućevnu dobrobit. Nadasve, Akim Kukin je volio tu brijaču britvu; zbilja je bila krasan primjerak od najboljeg švedskog čelika, ukusno izvedene forme, nijansirano sedefastog kućišta u kojemu je sječivo našlo svoje sklonište, posve sigurno da nitko neće zlorabiti oštricu izvan njezine namjene za brijanje lica. Doista, bila je ta britva otmjen uzorak s utisnutim zlatnim slovima i žigom njemačke tvornice.

Na putu prema željezničkoj postaji sustigao me fotograf Luka Meštrević. On je znao koliko sam blizak s Kukinom, pa je zastao i obratio mi se, iako je bio u žurbi.

“Moj otac priprema veliku gozbu za siromahe, beskućnike, tuđince, usamljene. Pozvan je i tvoj ortak Akim Kukin. Hoćeš li mu to prenijeti?”

Nisam ništa odgovorio, samo sam se malko osmjehnuo, a on je pohitao prema staničnoj zgradi. Tada sam naglo promijenio smjer, nisam htio kamo i fotograf, nisam se uopće želio naći na istom putu s njim, niti da me nekamo mami taj potrčko. To je bila moja mudra odluka, jer što bih časkao s Filkom o smrti Akima Kukina, što bih o tomu razgovarao s nekim tko je tako malo bio u njegovoj blizini. A uza sve, mislio sam da nije bilo pošteno trčkarati tamo-amo i pripovijedati o smrti. Nije to bio moj način i stil pripovijedanja, pa sam nastavio ulicom, potišten i pod dojmom smrti, a onda sam pohitao svojoj kući – ondje ću se u roditeljskom okrilju prisjetiti još mnogo toga.

Čim sam prekoračio kućni prag, porazgovarao sam s ocem i sve mu potanko ispričipovijedao o smrti Akima Kukina. I majka je čula dio moje priče, premda smo se pred njom i prije suzdržavali bilo kakvih jezovitih opisa ili ganutljivih prizora; bila je osjetljiva i plačljiva, znala je ridati za neznancem, pa je otac umio podviknuti na nju. Znam da postoje ljudi “laki na suzi”, tako se to kaže, a i sâm sam jedan od tih.

Što bi se još moglo reći; pripovijest je odavno gotova, točka mi je već bila pri ruci, ali otac se upleo i pomaknuo priču, nije ju odvuкао na stranputicu, nego je samo naglasio da moramo poštovati jednu Kukinovu želju. Toga dana Kukin je nešto pomagao ocu u trgovini, bio je tužan, ali je marljivo radio i stalno pričao o smrti. U jednom trenu zgrabio je očevu ruku i poljubio je, a potom ju je obujmio svojim šakama i zurio u nju. Razgovarao je s rukom.

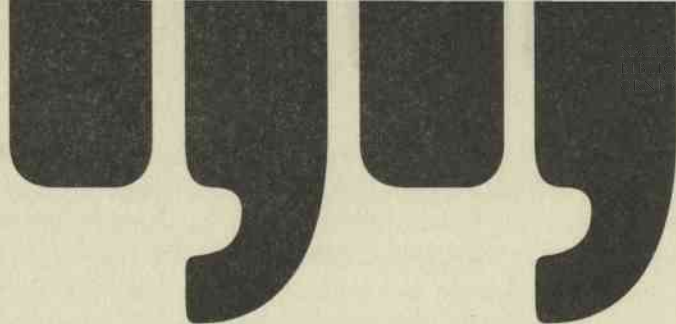
“O, kako će mi biti žao umrijeti. I nikad više neću vidjeti ovu milu darežljivu ruku”, tiho je izustio, a onda se odrješito obratio ocu: “Ako umrem u ovom gradu, ne dopusti Grigoriju da mi nad grobom zavija *Vječnuju pamjat*.”

Zavjet

Tako je i bilo; ispunjen je Kukinov amanet. Grigorija smo otjerali s groblja. I sve ostalo je u priči vjerno, ali još mi je i dan-danas teško kad o tome pripovijedam.

MIRKO KOVAČ

Malvina i druge priče

Rane Luke Meštrevića

U ovom romanu, koji je prvi put objavljen u izdanju izdavačke kuće "Mladost", Luke Meštrevića predstavljamo kao autora koji se bavi temama koje su mu bliske i koje su mu važne. Roman je napisan u stilu koji je karakterističan za njegovo stvaralaštvo, a koji se odlikuje jasnošću i jednostavnošću. Meštrević se u ovom romanu bavi temama koje su mu bliske i koje su mu važne.

U ovom romanu, koji je prvi put objavljen u izdanju izdavačke kuće "Mladost", Luke Meštrevića predstavljamo kao autora koji se bavi temama koje su mu bliske i koje su mu važne. Roman je napisan u stilu koji je karakterističan za njegovo stvaralaštvo, a koji se odlikuje jasnošću i jednostavnošću. Meštrević se u ovom romanu bavi temama koje su mu bliske i koje su mu važne.

U ovom romanu, koji je prvi put objavljen u izdanju izdavačke kuće "Mladost", Luke Meštrevića predstavljamo kao autora koji se bavi temama koje su mu bliske i koje su mu važne.

U ovom romanu, koji je prvi put objavljen u izdanju izdavačke kuće "Mladost", Luke Meštrevića predstavljamo kao autora koji se bavi temama koje su mu bliske i koje su mu važne. Roman je napisan u stilu koji je karakterističan za njegovo stvaralaštvo, a koji se odlikuje jasnošću i jednostavnošću. Meštrević se u ovom romanu bavi temama koje su mu bliske i koje su mu važne.

U ovom romanu, koji je prvi put objavljen u izdanju izdavačke kuće "Mladost", Luke Meštrevića predstavljamo kao autora koji se bavi temama koje su mu bliske i koje su mu važne. Roman je napisan u stilu koji je karakterističan za njegovo stvaralaštvo, a koji se odlikuje jasnošću i jednostavnošću. Meštrević se u ovom romanu bavi temama koje su mu bliske i koje su mu važne.

U ovom romanu, koji je prvi put objavljen u izdanju izdavačke kuće "Mladost", Luke Meštrevića predstavljamo kao autora koji se bavi temama koje su mu bliske i koje su mu važne.

Rane Luke Meštrevića

OSTAVŠTINA – Fotografije iz ostavštine mog ujaka Luke Meštrevića potaknule su me kao pripovjedača, pobudile moju maštu, pa čak i upornost da oživim ponešto iz mrtvog svijeta i dadnem neki pokret, radnju ili glas onome što je fotka već definirala i ograničila, te učinila zauvijek nepomičnim.

I sam se nalazim na mnogim fotografijama, katkad uhvaćen u nedoličnim pozama, jer nitko nije mogao predvidjeti otkuda bi mogao banuti moj ujak i na djelu uloviti svoju žrtvu. Ali njegovo nas je oko vrebalo, uvijek s radošću, nije kanilo umrtviti trenutak nekog živog stvora, niti ukočiti vrijeme, nego je željelo nadahnuti budućeg pripovjedača i nagnati ga da zaviri do samog dna, jer se ispod površine, ako se malko zagrebe i skinu slojevi, razotkriva nešto sasvim drugo, možda i opće rasulo u kojemu značajno mjesto ima studio *Foto-Luka*.

„Sve je ispod kože. Pod nekom opnom. U čahuri”, govorio je moj ujak.

Sada sam taj pripovjedač ja, onaj dječak sa skupnih obiteljskih fotografija, jedini vragolast i nestašan, s isplaženim jezikom, iskežen, s prstima koji tajno izvode kerefeke iznad glave nekog člana obitelji. Pripovijest bih žanrovski najradije okrstio kao film, čak sam je dugo vodio pod naslovom *Film Luke Meštrevića*, jer sam vjerovao da je i pripovijedanje također „pokretna vrpca”, te da ne može opstati bez pogleda unatrag. Pa ipak su prevagnule rane na tijelu Luke Meštrevića, potpuno golom tijelu, nađenom na prlini udaljenoj pola kilometra od pravoslavnog manastira. Bile su to rane od hitaca iz pištolja – šest rana raspoređenih na prsima u likovnoj formi zvijezda, a na obje natkoljenice više uboda nožem; na leđima i stražnjici još desetak rana, te napokon dlanovi probijeni također bodežom. Snimke su zasigurno djelo istrage. Tako je moj ujak, majstor fotografije, nekoć „svevideće oko”, naposljetku i sam dospio kao kakav „ranjeni model”, ovaj put u aranžmanu policijske službe i pred rutinski objektiv.

Htio bih istaknuti, premda za pripovijest nekoristan podatak, da se muška loza Meštrevića zatire s Lukom. Ostala je iza njega hrpa negativna i fotografija nađenih u škrinjama i na skrovitim mjestima, čak i u zamaskiranim pretincima

njegove komore, kao da se nešto skrivalo i od nekoga tajilo, jer bogme je bilo i bludničenja, golišavih ženica koje su kasnije postale uzorite gospođe i mile mame. Na tim je fotkama dovoljno toga za roman, a nekmoli za pripovijest. I nije posve lako izdvojiti iz tolikog obilja samo niz prizora za priču i udjenuti u nju tek jedan popis izabranih fotografija. Pisac nema potrebu razmetati se svojom maštovitošću, niti kani ispredati dogodovštine tamo gdje ih nije bilo, a istodobno želi sačuvati sve one žive osobe kojima bi te fotke iz zaborava (i njihovo opisivanje) mogle donijeti kakvu nevolju. Uza sve, dvojbeno je koliko umjetnost može uskrisiti zaboravljene osobe, njihove sudbine i nesreće.

Na fotografijama ostaje, kao u albumu, obiteljsko stablo Meštrevića, razgranava se loza i prikazuje ukop Antuna Meštrevića; u pozadini je velika vaga za mjerenje stoke, na njoj čuči mladi naraštaj te obitelji u nestajanju. Onaj dječak s oteklim očnim kopcima, uhvaćen nakon ridanja, to je nećak Luke Meštrevića. Nije uplakan za svojim djedom Antunom, niti osluškuje riječi svećenika, nego je netom prije snimke plakao, jer je u prizemlju stare kuće pokojnog Antuna Meštrevića našao probušenu i splasnutu svoju gumenu loptu, kupljenu za ferije šk. godine 1947./48. Radovao se odlasku na selo kod rođaka, a bio je ponajbolji nogometaš među svojim vršnjacima. Netko mu je to iz pakosti učinio, neki zlobnik zavidan na njegovu igračkom talentu. Ili je to možda bio hir njegove majke koja se protivila što dječak posvećuje više vremena igranju nego školi, a napose što je loptom često razbijao stakla na stražnjem dijelu kuće.

Na fotografijama mog ujaka Luke Meštrevića izumiru male obučarske radnje s naherenim krovovima, a ispred niskih dovrataka u prvi mrak se iznose stolci, na njima sjede stari muslimani, dok se iz soba osjeća miris halve. Mali popločani trg; obasjan suncem, prelazi bula s cekerom povrća; njezino je tijelo žeravica na kojoj podrhtavaju dimije. Bljesne svila kao oštrica noža.

Jedna sjena izdužuje se prema kapiji parka; ondje je javni nužnik, ruglo grada. Ispod pinjola već godinama trune drvena klupa na kojoj je, s proljeća 1946. godine, gotovo svake večeri u prvi mrak sjedio preč. g. Josip Fotić, protokolist biskupske pisarne, i okupljao nas dječake da bi nam pričao svoje ljubavne zgode, katkad tako sočne da se nismo mogli obuzdati, pa bi nas poticao da pred njim izlučimo kapi tek otkrivenih užitaka i slasti. Bili smo mu odani i često smo dolazili prije njega i čekali ga. Ta nas je slatka omama držala sve do ljeta. Uhićen je na toj klupi i optužen da je širio nemoral i razvrat s dječacima, unatoč našim iskazima da nam je samo pričao svoje razvratne pustolovine sa ženama, među kojima je bilo i švora.

Luka Meštrević fotografirao je preč. g. Josipa Fotića, njegove žicom svezane ruke podignute do očiju kako bi sakrio lice. (Fotografija je izašla u knjizi

Veselje ti navješćujem puče kršćanski – u izdanju franjevačke pastoralne biblioteke u Mostaru, za blagdan sv. Terezije Avilske, uz tekst o nasilju vlasti nad Katoličkom crkvom.)

PREDGRADE – Samo istočni dio grada nazivamo predgrađem, jer ondje protječe prljava voda, a u ljetnim predvečerjima širi se smrad mokraće koja nadražuje naša preosjetljiva čula. Vjetar povremeno nosi krvave zavoje. U blizini je, na uzvisini, stara bolnica, oronulo austrijsko zdanje, nekoć Zavod za umobolne, a u podnožju su napuštene vojne barake i magazini s crnim i na mahove odlijepljenim ter-papirom. Posvuda uokolo razbacan je otpad, predmeti koji su odslužili svoje, kosti uginulih životinja, prazne bačve, zahrđala željezarija, a na mjestima gdje su bile ciganske čerge ostale su hrpe pepela nakon odlaska „vesele bratije”, kako je Luka Meštrević nazivao Cigane, a u svoju zbirku uvrstio je stotinjak fotografija ciganskih terevenki, svadbi, tučnjava, gozbi itd. Na jednoj kutiji ujak je napisao tintanom olovkom: *predgrađe*.

Jer ondje je bilo njegovo omiljeno izletišće, posebice u ranim jutarnjim satima, kada je lovio svjetlo i „misterij izduženih sjena”, od kojih se sjena minareta nije smanjivala prema hođu sunca, nego „voljom Božjom”, kako je ujak čitao u pjesmarici jednog muslimanskog mistika. O ujaku se govorilo da će se prikloniti islamu, jer je vjerovao da samo ta religija uspijeva pribaviti „novo rođenje” i zavjetom pokajanja odijeliti pokajnika od njegove prošlosti „izduženom sjenom” koja se više neće smanjivati. Ako je to sve točno (unutarnja želja mog ujaka da postane muslimanom), onda su mnogi pametni ljudi njegovu smrt doveli u vezu s tom željom.

Na periferiji se uvijek zbiva nešto tajanstveno, i mi na biciklima odlazimo preko drvenog mosta, zaobilazimo gradsku klaonicu i smrad sirovih koža, gubimo se u mraku koji prekriva meteorološke instrumente, penjemo se uzbrdicom i zaustavljamo blizu stadiona osluškujući ožujsku noć i mrak u kojemu se zasigurno, negdje posve blizu (slutimo to) odvija bludna radnja ili neka drama, jer i do nas dopiru kratki isprekidani jecaji.

Otpad je agonija grada. Među starudijom pronašli smo ortopedsku cipelu profesora Violaća; nekada smo je, poslije velikog odmora, ili odmah nakon školskog zvonca za početak nastave, slušali kako tupo odjekuje hodnikom gimnazije. Ta cipela bješe strah i trepet za učenike Trgovačke akademije koji su imali satove u gimnaziji tek u kasno popodne, a večernji satovi Srednje industrijske škole, samo dva razreda smještena u prizemlju gimnazije, završavali

su kad izbije deveti udar zvona na tornju crkve Marijina Uznesenja. Učenici su preko dana obavljali praksu u tvornicama.

Na otpadu leži dio nastavnog pribora iz gimnazije; ondje se našao nakon što je stigla nova oprema. Moj ujak snimio je na otpadu nekadašnji kabinet ravnatelja Srednje industrijske škole Vlatka Šimunića, njegov stol, školsku ploču na kojoj je nekoć kredom izvodio svoje formule, globus bez ikakvih zemljopisnih obilježja, lubanju i kostur za izvođenje nastave iz poznavanja prirode, metalne okvire naočala zaboravljenih u ladici stola kada je direktor uhapšen kao informbiroovac i odveden na Goli otok. Na tome stolu počinio je samoubojstvo sin nastavnice ruskog jezika Vladimir Kljujev.

Ujak je napravio dvadesetak snimaka živčanog rastrojstva Gaše Pivca. Taj je dječak 1941. godine pobjegao iz školske zgrade koja je samo nekoliko sati kasnije postala klaonica. On je tada slušao glas stražara u svećeničkoj odori, neko zveckanje staklenih perli, a potom onaj jezoviti reski zvuk oštrenja noža. Glas svećenika bio je zvonak, zagrcnut od bijesa, odsječan, brz, kao nakratko zaustavljen na samoj oštrici ustaške kame:

“Ne priječi me ni vjera ni sutana da uzmem strojnicu i slistim sve do posljednjeg uha u zipci!”

Za svakog živčanog napadaja, te je riječi ponavljao Gašo Pivac. Nakon što bi se smirio, često i u bolnici uz veliku dozu lijekova, znao je odjezditi do gradskog deponija i ondje satima rovati po otpadu. Ujak ga je zatekao dok sjedi u kolicima (rashodovana drvena kariola) i doziva roditelje koji su, 1941. godine, stradali u zgradi Osnovne škole. Nekoliko dana prije pokolja, svećenik je napisao kredom na školskoj ploči: *Obredno klanje obaviti će se u petak.*

Ujak je bio luralica s fotoaparatom o ramenu, usredotočen na sve ono što se raspada. Njegov je moto glasio: fotografija razara stvarnost. Bilo je zamjerki, pljenidbi, osporavanja njegova zanata, privođenja u policiju, zatvaranja na po mjesec-dva, lekcija o tomu kako nema optimizma na njegovim fotografijama, kako nije zabilježio uvođenje nove gradske rasvjete, kako mu je draže slikati razbijenu uličnu svjetiljku nego postavljanje nove. Privlačilo ga je sve što je bolesno, uništeno, mrtvo. Kao da je vjerovao da će ovjekovječiti i vlastitu smrt.

Kroz zamagljeno prozorsko okno, tek malko obrisano, ujak je napravio snimku biste pred gimnazijom, tmurnu broncu narodnog heroja, nekoć utemeljitelja pjevačkog društva *Zahumlje*, strijeljanog od Talijana 1943. godine. Na drugoj fotki pas zapišava postolje biste. Potom klošar odlaže svoju pivsku bocu na taj postament. Ptica slijeće na glavu heroja. A onda je bista sve manje vidljiva, prozor je sve zamagljeniji. Napokon, ostaju samo konture, gotovo apstrakcija.

U srcu svih zbivanja na periferiji je i stari bicikl, s pokrpanim gumama, što ga, između četiri popodne i prvog mraka, vozi moja sestra. Dok vozi bicikl, počesto sklizne lanac sa zupčanika, ošine je preko gležnjeva i ostavi crne pečate. Koža na sjedalu je poderana; goli federi, u ritmu rada nogu, zatežu se i opuštaju pod njezinom stražnjicom. Ona promakne i nadraži nas. A kad se vraća, to oglašava zvoncem. Lice joj je blijedo i isposničko, prozirno, gotovo da se raspoznaje svaka njezina kost. Ona se pomalja iz katoličke porte, zajapurena, ispucanih usana; donosi nam dva različita vonja: na znoj i lavandu. Ulazi u sobu u prozirnoj kratkoj spavaćici, a svojim malim prstima drži pumpu od bicikla. Pred ogledalom šminka usnice i širi nozdrve. Navlači na tijelo pripijenu haljinu od ripsa. Mala erotska životinjica (dijete stare mahale), naglo istrči u noć.

GEODEZIJA – Svečanost Geodetske sekcije i početak radova na premjeravanju zemljišta. Prilazim geodeziji kao presvetom kruhu, četvrte nedjelje po Duhovima, i postajem pomoćnik geometra Inića – figurant koji drži letvu ili odmotava čelični kotur pantljike; ona fjukne kroz suhu travu i kamenjar kao otkinuta telegrafska žica.

Mokar od znoja i prašnjav, u lanenoj majici, sjedim na kovčegu s instrumentima držeći visak i farbu za obilježavanje kota. Ispred mojih nogu slomljena crno-bijela geodetska značka. Inić na koljenima drži blok i na hameru upisuje parcele. Dok nad njim širim veliki geodetski suncobran, osjećam da zaudara na mokraću kao težak bubrežni bolesnik.

U ostavštini je pronađeno 140 fotografija koje je naručila Katastarska uprava: preplanulo zemljište, pustopoljine, strništa izdijeljena međašima, razgraničeno privatno od državnog vlasništva, sivi kras i pod suncem zakržljali limun, smokva i šipak – simboli mediteranske pitomine koja u ovaj kraj dopire u vidu pustoši i čini ga sirotinjskim i golim krajolikom.

Nad tom neplodnom kamenom ravnicom vihori jato čavki, ili nad crkotinama kruže lešinari, a prema jugu iščezavaju telegrafski stupovi i žice što u popodnevnim satima, kad je sve ukočeno i sprženo od sunca, zuje kao izgubljeni roj pčela, uvećavajući u toj modroj prozirnosti misterij samoće.

Mi smo premrli od straha kad se nad nama nečujno pojavila jedrilica Zrakoplovno-modelarskog društva. Ovdje se u ljetnim mjesecima održavaju vojni manevri. Prije nego se pomoli sunce, stižu izbrijani oficiri. Podstava oficirskih šapki obično je masna tamo gdje upire tjemne lubanje. Jedna je takva

šapka na zgrčenom koljenu časnika dok taj zadržigli tip opušteno leži na travi i zuri u prozirno i čisto nebo.

Moji jadni roditelji: majka, srčani bolesnik, i otac, zadužen do grla, nadaju se da će oficiri konačiti u našoj velikoj sobi za izdavanje. Dok oni, u hladovini starih hrastova, žderu ovčetinu, prilazi im otac ponizno, klanja se, a potom molećivo izusti nešto neodređeno, jedva razumljivo:

„Ekskurzija Nautičke škole iz Kotora bila je prezadovoljna.”

Časnici su zabavljeni jelom, trgaju komade mesa i veselo podižu oglodane kosti. Svi su nasmijani. Na dohvat im je ruke vrč s vinom.

Majka je nakon svakog noćenja iskuhavalala plahte. Kako je bila gadljiva, bljuvala je u lavor kad god bi ugledala mrlje krvi ili sluz, ispljuvke i sline. Na plahtama i jastučnicama ostajali su otisci dijabolične povijesti, slike epohe, snovi putnika, noćne more bjegunaca, traume ratnika, gnoj iz otvorenih rana, sukrvica i mokraćta, izmet ili samo tragovi obrisanog čmara, krmelji, opale vlasi, gnjili zubi – sve je to majka iskuhavalala u otopini žive sode, u kazanu postavljenom na dva kamena, odmah iza drvenog nužnika po čijim se daskama hvatala para.

I dok sunce lagano naginje zapadu, a sjene se hrastova izdužuju, oficiri vrše nuždu iza suhomedje na imanju Meštrevića. Poslije ručka leže u hladovini, na lica spuštaju šapke, jer uvijek ih odnekud vrebata sunčeva zraka.

Po tko zna koji put otac prepisuje cifre dugova (nezadovoljan je, nikakva prihoda nije bilo od časnika, niti koristi od vojnih manevara), nalakti se na stol i nemoćno zuri u dužničku teku, a onda odvažno izusti:

„Niži oficiri su tresigaće pred višim oficirskim činovima.”

Majka skida Staljinovu sliku sa zida, neki posve nepoznati ljudi uhvaćeni su dok plješču. Iznad ulaznih vrata leprša praznična trobojnica; sjena se pomiče od jednog do drugog do vratnika. Svi promatraju kako majka baca Staljinovu sliku na hrpu smeća, a Ahmet kočijaš, toga časa, nailazi s fijakerom, odiže stražnjicu od sjedala i podvrisne: di-ha, pucketajući bičem iznad sapi. Sve se to slije u isti zvuk i jedinstven pokret. Pognuta Ahmetova figura svakodnevno iščezava u istom smjeru.

A uvečer, u Domu kulture, vojne starješine sjede u prvom redu i slušaju predavanje pukovnika Koprivice: „Taktička uporaba pješackog oružja”.

RANE LUKE MEŠTREVIĆA (1) – U podnožju brda, na desnoj obali rijeke, već četiri i pol stoljeća lagano umire pravoslavni manastir. Strane su obrasle vrijeskom i pelinom, dobivaju u smiraj dana purpurnu boju. Blag povjetarac osjeća se jedino u vrbama i topolama pokraj žive sopotske vode koja u ljetnim mjesecima presušuje, ili tek jedva kaplje, najčešće u burilo jeromonaha Danila Anđelića, jer taj je izvor na crkvenom imanju. Jeromonah je zagledan u kameru, a potom pokvasi usta i lizne jezikom koritašce drvene pipe. Srebrnaste kapi staju se na njegov dlan.

Suhomeđe su činile manastirsku ogradu, bijahu posvuda popustile i obrušile se. Na ruševinama nekadašnjih utvrda zjape prozori i kameni dovratci, a podzide je zaraslo u korov. U zapuštenim uljanicama crne se prazne košnice pokrivene kamenim pločama. Na svakom postolju, ispred vratašca na košnicama, leže uginule pčele i trutovi, sasušeno saće i svela pčelinja ljubica. S vremena na vrijeme, ispod manastira, kad jako puhne, zazveči staro posuđe: spljoštene kante za vodu ili otučene šerpe. Prostor između čatrnje i manastira prekrivaju životinjske kosti, truli komadi užeta, stara obuća i spečeni izmet.

Iz daljine, iz ptičje perspektive, manastir izgleda kao konjska kost raspadnuta na suncu, ali kad uđemo u nekadašnje sjedište novoosnovane episkopije, osjećamo mir i promatramo iz manastirske crkve, trobrodne bazilike s tri apside i vanjskom pripratom, sjenoviti krajolik gdje je nađen leš mogega ujaka Luke Meštrevića. Odatle vodi puteljak prema groblju i starom trešnjinom deblu, podsjeća nas na sliku što nam je ostala urezana u svijesti još dok smo u djetinjstvu odlazili u crkvu Marijina Uznesenja na propovijedi katoličkog svećenika fra Pava. Voljeli smo slušati kako s nasladom i uživanjem opisuju rane Franje Asiškog, posebice ožiljak od koplja na prsnom košu iz kojega je, za nekih katoličkih blagdana, lptala krv, pa je njegova tunika često bila krvava. Fra Pavo je govorio da mu je te presvete rane (slavne stigmate) utisnuo Krist.

Ispod jednog prozora zgrade *Antituberkuloznog dispanzerâ*, stoji medicinska sestra Anđelika i odmotava dugačku pamučnu vrpcu. Iza njezinih leđa vidi se bodljikava žica i ograđene parcele, a na gradskom deponiju iza pilane vjetar uskovitla pilovinu noseći je prema dispanzeru i Anđeliki koja rukom štiti oči i tako prilazi jarku i baca ondje rashodovani i rabljeni medicinski pribor, staklene bočice, ampule od injekcija, zavoje umrljane krvlju, gazu i stare šprice. Vjetar nosi komad vate kao neku veliku pahulju. Na bodljikavoj žici leprša otkinuti rukav bolesničke pidžame.

CRNINA – Šljunak pršti pod gumama bicikla; to iz gradskog kupatila dolazi moja sestra i prislanja bicikl uz banderu. Stojim u dugačkom repu ispred zgrade Socijalnog zavoda i ondje čekam da na očev bolesnički karton podignem neke namirnice: margarin, jaja u prahu, usoljene srdele i limenku sira. Sestrica me primjećuje na začelju, oči su joj crvene. Uplakana je. Prilazi mi i kaže:

„Sramota je da nisi stavio crni flor za ujakom!”

Uz njezine grudi pripijena je crna bluza, a tijesna suknja ističe joj stranjicu i trbuščić. Crne svilene čarape, sa šavovima, pokrpane su na više mjesta. Kad god je u crnini, osjeća mušku požudu, a posebice kad se malko razodjene i bljesne bjelina bedra. Sestra je već s dvanaest godina unijela neki red u obiteljske albume i uspostavila kakvu-takvu kronologiju. Dok je redala fotografije, pjevala je s bakom pučke božićne pjesme. Sličice anđela s krilima, s nadutim obraščićima, s trubama u ustima, dok slave Boga na visini, čuvala je u posrebrenoj kutiji, rođendanskom daru djeda Antuna.

U dnu mirisnih škrinja leže albumi – genealoško stablo Meštrevića, taj lažni porodični sjaj; oni ostaju u nasljedstvu kao komadi namještaja. Uvijek neka ruka pokušava dati smisao toj slici raspadanja, toj mrtvoj historiji koja sakriva suštinu prošlosti, tom ukipljenom rasporedu kao savršenoj parodiji optimizma.

Ukočeni i uštirkani Meštrevići, to beskonačno groblje, pali simboli bračne sreće, lagano blijede na ispućanim prepolovljenim fotografijama, škarama odrezani od onih što su obiteljsku čast lako proćerdali, dočim su oni rano preminuli, stavljeni u posebne okvire, kao obiteljski mitovi i ikone za štovanje.

I kao što se živi insan ne da ukoričiti, tako je i albume mimoišla vrela djevojačka krv, grešna žila obitelji, uspaljena ženska grana, po kojoj je doneseno u dom Meštrevića sedmero izvanbračne djece, i isto toliko udavljeno na porođaju, dok je muška loza uvijek bila zakrvljena oko diobe imanja ili preljuba, često osramoćena incestom.

Poput povjetarca puhalo je vrijeme nad tom prašinom albuma, preko čistih uštirkanih košulja, džepnih satova, smrtno-blijedih izbrijanih obraza i bijelih zuba, nanoseći prah bolesti, oplodjujući tu čistu, žalosnu mrtvu užtogljenost, taj privid harmonije.

Fotografija moje majke Cvijete, sa suhim žigom *Foto-Luka*, nastala slučajno kada je ujak banuo u vrt stare kuće, koju je Antun darovao kćeri u miraz, i ondje zatekao svoju sestru nasmijanu, s dvije velike pastreve u rukama, visjela je na zidu iznad mojeg kreveta, u lijepom ovalnom okviru, kao uspomena na

dan zaruka, a istodobno i kao uspomena na majčin smijeh, kao da je to bio posljednji veseli trenutak u njezinu životu, premda nikako ne znači da je moja majka samo tada bila radosna, ali na fotkama više nikad nije uhvaćen njezin osmijeh, čak ni za vrijeme svadbe, u prosincu 1936. godine, kada se pijančevalo i bančilo dva dana. Na svim fotografijama sa svadbe moja je majka ukipljena, u vjenčanici, s bijelim velom na glavi, ozbiljna, kruta, muškobanja – takvu je i sam pamtim iz ranog djetinjstva. Onda je fotka u ovalnom okviru, na zidu iznad mog ležaja, unikatna. Na poledini je rukopis mog ujaka: *Bujrum zaručnicima, za Veliku Gospu, 15. kolovoza 1936.*

Sada se prisjećam (ne znam je li pogodan trenutak da to sjećanje udjemem) kada je majka, gotovo tjedan dana, obično sat-dva predvečer, šivala od reslova štofa nađenih u škrinji njezina oca, odijelce namijenjeno da se u njemu fotografiram za Božić 1948. godine. To su bili reslovi još iz prijeratnog vremena, preostali u trgovini Antuna Meštrevića, lijepo umotani u papir, a na svakome je paketiću ponešto napisano, kao primjerice: dovoljno za jedne dječje hlače, taman za kratke hlače, za prslučić itd. Od tih materijala majka je skrojila odijelo; kaput i prsluk od istog štofa, a hlače od drukčijeg, nešto svjetlijeg. Kupila mi je nove cipele, a svoj srebrni lančić zakopčala na moj prsluk. Svezala mi je leptir-kravatu, a jedan starinski šešir dala mi u ruke i rekla da ga stavim na glavu dok me ujak bude fotografirao. Ispratila me do vrata. Tu me još kratko zadržala da bi izustila kako smo uvijek bili dobro odjeveni, pa ni sada ne smijemo dopustiti da se naši dušmani naslađuju što smo osiromašili.

“Neka se vidi da nismo golje, iako su nam sve oduzeli!”

Potrčao sam preko maloga gradskog trga prema ujakovu studiju, premda ga je sam radije nazivao: umjetnički foto-atelijer Luke Meštrevića. Na zidu pokraj ulaznih vrata bješe prislonjen sestrin bicikl. Znao sam kako otvoriti vrata, a da se ne oglaš zvončići. Nečujno sam ušao. Pred ovalnim zrcalom namještenim u prednjem dijelu studija, sestra je cijedila gnojnu bubuljicu. Iscjedak je štrcnuo na zrcalo. Kad me ugledala, počela se smijati mojoj odjeći. Zavitala je moj šešir hihoćući se. Strgnula mi je leptir-kravatu. Malo prije mog dolaska odveli su ujaka patrolnim kolima kao osumnjičenog da je tajno snimio udbaša⁵ Kirila dok kinji dvojicu dječaka iza gimnazijskih nužnika. Fotografija na kojoj bih ispao gospodičić nije nikad napravljena. Ujak je tada proveo u zatvoru tri tjedna.

ANTUN MEŠTREVIĆ – Još kao mladić, Antun je bio bolehljiv, imao je česte glavobolje i neobjašnjive vrućice, katkad i jake bolove u trbuhu, a već u srednjoj dobi i tegobe s mokrenjem. Nije vjerovao da se s takvim zdravljem može dočekati duboka starost, a ponajviše se pribojavao dugog i bolnog umiranja, pa je znao pripovijedati kako ne bi mogao podnijeti raspadanje na postelji, te da bi zasigurno prekratio muke, najvjerojatnije omčom oko vrata. Pa ipak je dugo poživio.

Kada je pročitao natpis na zidu iza gimnazije: *Ovdje curice uče pušiti*, bjesnio je kao kakav moralist pred pekarnicom Saliha Tičića, neodlučan zakoračiti unutra, posve uvjeren da se svijet oko njega već lagano osipa. Laktom je oslonjen na izbočeni pult zatvorene trafike, glava je uzdignuta, riječ je iz njegovih usta tek izletjela. Tu je ulovljen odmah nakon što je pročitao natpis na zidu, za ostale sugradane posve bezazlen, ako je još tko uopće obraćao pažnju na takve škrabotine. Luka Meštrević samo je škljocnuo svojom *lajkom*, tek onako, slučajno i u prolazu, gotovo umjesto pozdrava ocu, pa je tako zabilježena ljutnja negdašnjeg veletrgovca Antuna Meštrevića.

Taj sposobni i poduzetni čovjek svojedobno je bio gradski vijećnik, podigao je kapelu sv. Križa i obnovio česmu na glavnom trgu, zadužbinu ure baruna Babića. Za vrijeme rata nije se ničim isticao, nije se nikomu priklanjao, niti se previše zlopatio. Grad je bio pod upravom Talijana, a okupacije su raj za snalažljive. Antun je pomalo trgovao, tek da se preživi. Nakon rata posve je osiromašio, komunističke vlasti izmuzle su iz njega što se moglo izmusti, i to svim metodama – prisilno, ispitivanjima, optužnicama, prijetnjama, čestim slanjima na prinudni rad. Sva je njegova nepokretna imovina dospjela pod udar zakona o nacionalizaciji, a bivši vlasnik obilježen je kao „klasni neprijatelj”.

I što su ga više kinjili, postajao je sve otporniji. Nasilje vršeno nad njim kao da mu je produljilo život. Dok je bio imućan, često bi se zatvarao u skladište i ondje jecao od nekih samo njemu znanih boli. Bio je poznat kao neljubazan čovjek. Malo je govorio, a nasmijana ga nikad nitko nije vidio. Tek s dolaskom komunista, i nakon što je osiromašio, Antun je postao pristupačan, čak i veseljak. I stalno se vrzmao po gradu, obilazio mahalalu, zavirivao u male zanatske radionice, raspitivao se o porijeklu mnogih predmeta. Zastao bi i osluškivao kuckanje čekića i zvuk nakovanja, a potom bi se nekomu razdragano obratio i sve te zvuke što se slijevahu u mahali usporedio s najljepšom glazbom, s orguljama našega grada. Gledao bi žutu džezvu za kavu i divio se umijeću, a u kujundžinicama bi ushićeno govorio o zlatnim rukama.

Svakoga jutra žena bi mu donijela u sobu doručak, uvijek isto: kavu, zdjelicu s medom, krišku kruha i čokanj rakije. Ako je bio pokriven po glavi, ušla bi tiho, na vrhovima prstiju, ostavila pladanj na stoliću pokraj kreveta i

lagano izašla. Kad bi ga zatekla budna, sjela bi na rub kreveta i promatrala ga s ljubavlju koja je krasila taj brak punih pedeset godina. On bi milovao njezinu ruku i često ponavljao istu rečenicu:

„Da mi nije bilo tebe, mirisna ljubice, ostao bih jadni hercegovački goljo. Ili bih odavno bio pod zemljom, negdje u tuđem svijetu.”

„A što bih ja bila bez tebe. Usidjelica”, uzvratila bi Katarina.

Uvijek su jedno drugo obasipali nježnostima i utrkiivali se tko će više blagih i melemnih riječi izustiti. Jednog jutra Katarina je donijela doručak u određeno vrijeme, a po želji od prethodne večeri stavila mu je nekoliko suhih smokava na tanjurić. Antun je spavao pokriven po glavi. Ona ga nikad nije budila, prepuštala je to njegovoj volji. Antun je pokatkad znao spavati i do jedanaest sati. Ali toga jutra odlučila ga je sama probuditi i to učiniti veselo, da mu najprije šapne na uho kako je sunce već poodmaklo, a dan prekrasan.

„Hajde, spavalice! Ustaj. Koliko sam ja poslova od jutros obavila. Bila sam rano na tržnici i kupila suhe smokve. Već sam ih kušala. Sad ću i ja s tobom popiti rakijicu. Hajde, dosta spavanja”, rekla je Katarina, a onda odlučno, naglim pokretom, zbacila pokrivač s njegove glave.

Antun je bio mrtav; umro je u snu. Prvi sam došao i sjeo na klupicu pokraj kreveta. Promatrao sam njegove sklopljene ruke, skupocjeni zlatni prsten pečatnjak koji po nekom običaju ostaje u nasljedstvu onomu tko ga od bližnje rodbine prvi skine, pa sam to hitro učinio, a kada su i ostali pristigli, glasno sam uzviknuo, pokazujući prsten ožalošćenoj obitelji:

„Evo ga u mojim rukama. To mi je uspomena od djeda!”

Sestra me nazvala lopužom, a ujak nije skrivao ljutnju. Katarina je ridala. Moj je otac bio veseo, pa mi je šapnuo:

„Kati žao što ga nije prva ugrabila. Plače za prstenom!”

UDOVICE – Kada se nađu u kavani *Pod platanima*, sa svojim astrahan-skim kapama, napravljenim u krznariji Vojka Maraša još 1930. godine, onda dvije udovice obično sjede jedna naspram druge. One dolaze s groblja; ondje u obiteljskim grobnicama odnedavno počivaju njihovi supruzi, nekoć prijatelji i bogatuni. Na jednoj je strani Katarina, ukipljena poput onih otmjenih gospođa na slikama slavnog Matka Meštrevića, dok je nasuprot nje Marija, „krznarica”,

kako su je zvali. Njihove su astrahanske kape nakošene, spuštaju se gotovo do očiju, a ispod njih obje udovice imaju sijede vlasi i punde na zatiljku zakopčane ukosnicama. Između njih sam ja, jednom nasmijan, s đlačkom kapom na glavi; drugi put gologlav i zaokupljen narudžbom tek prispjelom na stol. Pokraj nogu je torba iz koje vire neki dršci; to su alatke za uređenje malih cvjetnih lijeha oko grobova. Tu je i kantica za zalijevanje.

Predah u kavani *Pod platanima*, taj mali užitak, pokvario nam je Kirilo, opaka seljačina i razmetljivac. Sjeo je za naš stol i ne pitajući nas.

„Gospodin je ovdje nepozvan”, rekla je Katarina.

„I nije rado viđen gost”, dodala je Marija.

On ih je zlobno promatrao žmirkajući očima. Spustio je ruku na moje koljeno i čvrsto me stegnuo.

„Nema više gospode, drage moje udovice. To smo pokopali”, rekao je. „I nisam sjeo zbog vas. Koga još zanimaju stare fuksače i njihove čelave pičke”, izustio je kroz stegnute zube, a potom se zagledao u mene obraćajući se zajedljivim tonom: „A ti, curice, sjediš s babama. Divaniš s njima na groblju. Slugo trulih buržujki. Ako ne dođeš danas popodne u gradsko kupatilo, onda si na strani baba i propale klase.”

Ustao je i još nas stojeći promatrao. Stavio je ruku u džep i počeo prostački micati prstima, a onda ju je naglo trgnuo, izvukao zmiju i bacio na stol. Mi gradski žitelji bojali smo se zmija, pa smo vrisnuli i poskočili. Zmija se nije pomaknula, ostala je u onom svom vijugavom položaju, kao da je mrtva. Ali ne, bila je to zmijolika gumena igračka kojom je taj neotesani tip izvodio svoje šale i prepadao mahom dječake. Uzeo je svoju igračku i vratio je u džep, dok je drugom rukom još malo navukao astrahanske kape na oči objema udovicama. Udaljio se korak-dva, a onda je zastao i dobacio mi:

„Ne dođeš li u kupatilo, ovu ću ti zmiju nabiti u dupe.”

Tada se glasno nasmijao i udaljio se gegavim hodom. Malo kasnije, pred ulaznom kapijom parka, začuo se vrisak – to je Kirilo nekoga ponovno preplašio gumenom zmijom.

Udovice su još šutjele. Uznemirio ih je posjet nezvanog gosta i nasilnika, pa su obje žene zadržale na licima izraz gađenja, okretale su glave, čak su prstima začepile svoje nosnice čekajući da iščezne smrad što je ostao iza toga tvora. Potom su odahnule i istovremeno se nasmijale, a onda veselo čavrljale o sirovim ljudima i njihovu osvajanju gradova.

Malo kasnije pridružio nam se i moj ujak Luka Meštrević. Sabrali smo se, a udovice su popravile svoje kape i frizure, pa nas je ujak fotografirao u dobrom raspoloženju. Sjedio je s nama i odmah prihvatio razgovor o seljacima koji kao štakori nadiru u gradove i naseljavaju svaki prazni kutak. Nasmijavao nas je pričama što je sve snimio među novim osvajačima i na kakve je sve zgođe nailazio. Pokazao nam je nekoliko fotki i oraspložio nas. Smijali smo se dok smo gledali neke od tih fotografija. Zagrcnuo sam se od smijeha kad sam na jednoj fotki vidio tele pokraj glasovira u kući nekadašnjeg vlasnika male tekstilne tvornice, a na drugoj veselu partizanku nagnutu nad zahodskom školjkom u kojoj drži lubenicu. Cijelu zbirku takvih fotki ujak je pohranio u fasciklu s natpisom: *Dolazi nova kultura*. Ujak je kratko posjedio s nama, unio je raspoloženje i odjezdio u lov. Mislim da je tada odskakutao prema kolodvoru; nešto je ondje nanjušio.

„U ovakvom svijetu život više ne vrijedi”, rekla je Katarina. „Nemamo se čemu radovati.”

„Da, da, mila moja. Jedva čekam da me dragi Bog pošalje mom Vojku”, rekla je Marija.

„Dobro veliš, dušo. I ja bih sutra otišla kad bi mi Bog dao laku smrt kao Antunu. Umrijeti bez boli, u snu, to je nagrada za dobrotu”, rekla je Katarina.

„Obojica su bili dobri. Sve ih je ovo pokosilo prije vremena”, rekla je Marija.

Toga časa ponovno se pojavio Kirilo. Stao je iza mojih leđa i uhvatio me za uho.

„Još si tu, mali prljavi gade. Idi kući i namaži guzicu da ti lakše utjeram onu moju zmiju”, rekao je i nasmijao se tako sablasno i odurno, pa smo brže-bolje pokupili svoje stvari i napustili kavanu *Pod platanima*.

Rastajući se od Marije, Katarina je rekla:

„Ovo više nije naš grad.”

Moja baka dugo je poživjela i ispratila na onaj svijet još nekoliko članova svoje bliže i dalje rodbine. Pobolijevala je, a brigu o njoj vodila je bolničarka Anđelika koju baka nije podnosila, jer bi od svoga posla pravila cirkus kad god bi se pojavio Luka Meštrević. Odmah bi počela otvarati prozore, tresti plahte, presvlačiti staricu, trljati joj leđa krpom umočenom u rakiju, kljukati je lijekovima i raščesljavati njezinu kosu. Čim bi Luka izašao, Anđelika bi siktala kroz zube:

„Kad ćeš već jednom krepiti, prokletnice!”

RANE LUKE MEŠTREVIĆA (2) – Kad ujak ulazi u malu mračnu komoru za razvijanje filmova, zatvara se u ljusku djetinjstva. On se zavlači iza zavjese, pokriva glavu crnim plaštem iza aparata na stativu, zuri kroz objektiv, a potom tiho izusti kako se fotografijom brani od demona rodoskrvnuća.

Nakon Antunova pogreba, u studio *Foto-Luka* ušao je mladić s knjigom u ruci. Imao je kovrčavu kosu, lice lijepo i naočale s metalnim zlatnim okvirima. Tražio je da mu fotografije budu gotove do sutra. Knjigu je odložio na stol i sjeo.

„Ovo nije grad”, rekao je. „Ovo je šupak od svijeta. Dabogda ga potres sravnio sa zemljom.”

Ujak je šutio i fotografirao ga *linhofom* 9 x 12. Mladić je zaboravio knjigu ruskog kneza P. A. Kropotkina, ali nije se više pojavio da je uzme, niti je ikada podigao te fotografije. Bio sam nalakćen na pult iznad kojeg su se sušili razvijeni filmovi, pa sam vidio kako ujak stavlja knjigu u ladicu komode, a da nije u nju zavirio. Kada je došlo do pretresa, tu su knjigu pronašli i zaplijenili. Nitko nije znao vrijeđa li njezin autor naš politički moral, pa su je svojom poštom poslali mjerodavnoj službi u Mostar, da bi naposljetku taj optužujući materijal dospio u Beograd. I tek nakon ujakove smrti, stigao je odgovor iz Beograda da je spomenuti pisac anarhist, da nije poželjan, ali nije previše opasan, te da ga nema na listi sumnjivih i zabranjenih autora, pa ipak treba pripaziti na osobu koja čita tu vrstu literature. Jer tko danas čita Kropotkina, već sutra može uzeti u ruke Trockog ili nekog sličnog izroda.

Luka Meštrević nije se ženio, jer je smatrao da je nakon tridesete godine za sve kasno. Otac ga je želio školovati, međutim, vezan za majku, ujak se nije dao odvojiti od kuće. Nakon svršene Srednje tehničke škole, ujak je učio fotografski zanat u studiju *Foto-Koprivica*, a usavršio se u Dubrovniku gdje je ovladao umijećem retuširanja i uvećavanja fotografija, a posebice tehnikom uporabe filtra i rasvjete. Njegov mentor, priznati majstor fotografije, imao je običaj reći:

„Pornografija cvjeta u malim gradovima. I u društvima gdje se propovijeda moral.”

S prozora fotografskog atelijera Luke Meštrevića vide se klupe iza gradske tržnice; na njih slijeću golubovi i posvuda ostavljaju izmet. Pokatkad naglo prhnu, sjate se kod česme i ondje zoblju žito što ga uvijek na isto mjesto sipa jedna starica. Kada netko uđe u studio, istodobno zazvone tri povezana zvončića.

Čuo sam zvence i sakrio se u nišu ispod pulta za razvijanje filmova. Ušla su dvojica udbaša. Moj ujak stalno je bio pod prismotrom i slovio kao „vječiti reak-

cionar", kako je i pisalo na omotu njegova spisa u policiji. Nije nikad puzao pred pandurima, niti mu je glas zadrhtao; štoviše, bio je drzak i često ih je vrijeđao.

„Dojavilo nam da iz ove radnje izvire zaraza”, rekao je udbaš.

„Kakva zaraza, pobogu”, uzvratio je ujak. „Ovdje je sve kao u apoteci, sve čisto i namirisano. Samo vi možete donijeti zarazu, seljačine!”

„Pripazi na jezik, govнару”, rekao je drugi. „Čuli smo da nudiš damama svilene čarape ako se gole slikaju.”

„Sve što se o meni priča, čista je laž, dragi moji. Jer ja nikoga nisam primorao da se gol skida, niti imam išta od toga kad se neka žena naguzi i moli me da je slikam. Bavim se umjetničkom fotografijom, ako znate što je to”, rekao je ujak.

„E, vidiš, mi smo ovdje upravo zbog te umjetnosti. U Domu kulture izložene su neke fotografije sa žigom *Foto-Luka*. Jesu li?”

„Jesu.”

„I kako se zovu ta umjetnička djela?”

„To je ciklus *Goli otoci*. Radio sam kratku povijest Vijorsina dupeta.”

„A Vijorsa je...?”

„Stara kurva. Njezin je zanat pri kraju, karijera na zalasku. Mi, građanski djecači dužnici smo Vijorsini. Ona nas je podučavala. I došla nas u svome sobičku. Milovala je naša mlada tijela i na našoj koži ostavljala pečate karminom namazanih usana. I vi sada od toga pravite državni slučaj, a radi se o poeziji. Jer ja sam na poetski način napravio odu Vijorsinoj stražnjici.”

„Pjesnik od guzice stare kurve”, rekao je udbaš i grohotom se nasmijao.

„Tvoje su fotografije skinute, a izložba zabranjena. Moraš poći s nama”, rekao je drugi odrješito i strogo.

Ujak se tek predvečer vratio, pa smo se svi sjatili oko njega da bismo čuli što pripovijeda o svom kratkom boravku u istražnom zatvoru. Najprije slušamo njegovo otežano disanje kroz začepljene nozdrve ; svaki čas bi iz njegova nosa potekao tanak mlaz krvi.

Ujak se saginje nad uvećanom fotografijom obitelji Vujačić iz Lastve; tankim kistom retušira roditelje i oblači im crnogorsku narodnu nošnju, a dvjema kćerkama izvlači bijele kragne njihovih košulja i razlistava ih preko ovratnika prugastih kostima. Sin jedinac je u uniformi nižeg časnika. I dok popravlja

uvećanu obiteljsku fotografiju, ujak govori jezikom za nas posve nerazumljivim o tomu kako svatko drži u rukama konce tajne povijesti i pronalazi točku za promatranje vlastitog rastrojstva, a onda počinje uživati u porocima i s nasladom bilježiti unutarnje osipanje. Nakon tako dubokih misli pogledava nas znatiželjno, kao da provjerava što smo od toga shvatili, a potom se odrješito obraća Katarini:

“Ali do te točke tvoj sin još nije stigao.”

Nakon toga nastane šutnja, a on još malo licka uvećanu fotografiju i u osam sati zatvara studio. Odlazimo s bakom Katarinom i kao kakva tužna povorka odmičemo trotoarom i samo povremeno zastajkujemo u krugu obasjavanja ulične rasvjete, osvrćemo se prema ujakovim prozorima na katu iznad studija. Ondje se pale svjetla, a potom ujak zatvara škure. Čuje se zvonice; to nas sustiže moja sestra na biciklu. Majka grize usne i govori kako je zabrinuta za svog brata.

“Sve više bunca i priča zbrkano”, kaže.

Katarina odlučno opovrgava majčine sumnje:

“Zna on zbog čega to čini. Danas se ljudi boje jasnih riječi.”

VIJORSA – I mi smo je zvali „naša dadilja”. I mi smo, s otužnim okusom znoja, sisali njezine dojke. Na obrazima su nam ostajali crveni krugovi mesnatih Vijorsinih usana. Njuškali smo između njezinih butina. Kad god bismo je posjetili, nakon satova u gimnaziji, ona bi nas počastila napolitankama s čokoladnim preljevom, svojom omiljenom slasticom. Svlačila nas je i milovala, uživala je u dječacima i govorila kako je to nešto najljepše što je Bog stvorio. Prijetila je da će nas pojesti, pa bi onda razbludno oponašala grickanje udarajući zvonko prednjim zubima. Odapinjala je naše napete žile i hihotala se kad pljesnu po trbuhu.

Ujak mi je povjerio na čuvanje jednu kutiju s Vijorsinim fotografijama. I dok sam prelazio *Ćupriju*, tako smo zvali stari kameni most, noseći tu kutiju u skrovište, ugledao me Kirilo i potrčao za mnom, ali sam mu umaknuo, jer sam dobro poznao tajne puteljke u mahali i otvore na međama kuda sam se provlačio, a znao sam i jedan podzemni prolaz koji je vodio do same obale rijeke. Pobjegao sam mu i sakrio kutiju s fotografijama, jer sam imao ključ od male napuštene stolarske radionice Martina Broža i ondje poznao svaki kutak i

mnogo tajnih pretinaca i niša. Martinov sin Ivan bio je najbolji drugar mog ujaka – točnije: pobratim. Ta je obitelj protjerana iz našega gradića odmah nakon rata; stolariju je preuzeo pomoćnik Zara i ondje radio sve dok nije uhićen i odveden na Goli otok.

Martin Brož vratio se sa svojom suprugom u rodno mjesto Dobre Pole u Češkoj. Iako je bio samo stolar, izrađivao je mahom kopije stilskih primjeraka namještaja, na nj se uvijek gledalo kao na sumnjivog stranca kojemu je stolarija pokriće za neke tajne i opake poslove, jer on je čitao knjige, a tko god bi značajan posjetio našu varoš, obavezno bi se sastao s majstorom Martinom. Čak je iz Zagreba stigao dopis da je Adolf Veber Tkalčević, nekoć zakleti protivnik „Vukova jezika u Hrvata“, bio u rodstvu s obitelji Martina Broža, također moravskog Hrvata iz Češke. S početka XX. stoljeća njihove su obitelji bile ponajviše zastupljene na fotografijama Othmara Ružičke. Već i to da su protjerani, ukazuje na važnost toga majstora. Jer što bi učeni ljudi imali sa stolarom, da se nisu plele neke zavjere i da se nije nešto rovalo protiv države.

Sin Ivan nije se vratio s roditeljima u Češku, bio je nadaren kao slikar i pjesnik, pa mu je odobren privremeni boravak, a kao mjesto prebivališta Zagreb. Teško se Ivan rastao od pobratima, ali je najmanje dva ili tri puta godišnje dolazio u naš grad, ostajao je i po mjesec dana i u stolarskoj radionici svog oca slikao lijepe minijature na drvu. Poslije su mu politički događaji išli na ruku i njegov boravak učinili trajnim, premda su vlasti i nadalje gledale na nj kao i na mog ujaka, uvijek sumnjičavo, pogotovu nakon jedne zbirčice pjesama, „nerazumljive i zbrkane“, kako su o njoj pisali ideolozi i režimski kritičari. Ivan će se istaknuti i posve smušenim govorom nad otvorenom rakom, na pokopu Luke Meštrevića, ali o tomu kasnije.

Znao sam se zaključati i šćućuriti u nekom kutku napuštene stolarske radionice i razgledavati gomilu fotografija. Na mnogim je fotkama otraga napisano: *U Vijorsinoj ordinaciji*. To je sobica u kojoj se vidi porculanski bokal na maloj zdepastoj peći-bubnjari, stolac bez naslona, stol zastrt mušemom, mali ćilim između ormara i kreveta postavljenog ispod prozora, nahtkasna uz čelnu ploču kreveta, pokraj nje lavor i raskvašeni komad sapuna, na stolcu naramak čistih ubrusa, podno nogu od kreveta papuče, odloženo pletivo i stari kuhinjski sat, a na prozoru tanka prozirna zavjesa. Na sredini stropa luster u obliku emajliranog tanjura i žarulja, a na komodi starinski gramofon. Jedna ladica komode izvučena je dopola, u njoj drijema bijela mačka s nekoliko crnih biljega na glavi i oko vrata, dok je uza zid prislonjeno ovalno zrcalo.

Vijorsa sjedi na rubu kreveta, pridržava rukama velike dojke, njezina koljena su razmaknuta. Na fotografiji snimljenoj ljeti posve je obnažena, nabori

sala oko trbuha čine nekoliko slojeva, veselo prilazi gramofonu i namješta iglu na ploču, smije se i podiže ruku kojom želi zaustaviti „oko kamere“, a potom podiže glavu, zijeva kao da želi udahnuti čisti zrak, uzima brijaću britvu s ormara i dočarava rezanje vena, drži oštricu kod dlana, tamo gdje je najlakše recnuti. U njezinu sobu ulazi ruski svećenik otac Grigorije, donosi na pladnju male hljepčice i dvije čaše crnog vina. Otac Grigorije pali svijeću i nosi je do svijećnjaka na stolu, a potom stavlja crnoukoričenu knjigu, sa zlatotiskom križa, na Vijorsin kosmati žbun između nogu.

Vijorsa boluje, pokraj nje je medicinska sestra Anđelika u bijelom ogrtaču, nagnuta je i stavlja toplomjer ispod njezina pazuha. Vijorsa je na krevetu potpuno gola, glumi umrlu. Ruke su joj sklopljene na prsima, oči zatvorene. Sestra Anđelika drži lavor u ruci i spužvu, kao da se priprema okupati mrtvača. Otac Grigorije maše kandilom u tome blasfemičnom prizoru i čini se da govori:

„Gospodi pomiluj, usliši, spasi, primi grešnicu, staru kurvu Vijorsu!”

Časak kasnije Vijorsa je oživjela, nasmijana je i odmahuje rukama, kao da tjera od sebe vragove i demone smrti, a potom otpuhuje dim pravoslavlja.

Fotografije koje su ujaka dovele na zao glas (proricali su mu: taj će stradati zbog svoje umjetnosti), zapravo su bile bezazlene, čak vrlo lijepe i uspjele, nimalo šokantne što je inače značajka njegove poetike. Ta serija fotografija Vijorsine stražnjice izloženih u Domu kulture, dočekana je veselo, gradske su se vlasti zabavljale, pa i prosvjetari i mnogi iz umjetničkih krugova, sve dok netko izvana nije upozorio na podmukle aluzije njihova autora. Tek nakon toga otkrića krenula je hajka, pa su ujaka proganjali ponajviše oni koji su ga prije toga hvalili. Bijes nisu izazvale same fotografije, nego tekstovi, objašnjenja i natpisi uz eksponate. Izložene Vijorsine stražnjice i dojke, u paru i odvojene, ujak je objedinio jednim naslovom: *Goli otoci*.

U svojim obrazloženjima izložbe pisao je kako „tijelo nije mistično, nego samo raspadljivo, a iz njegove cjeline nastaju drukčije forme, katkad i apstraktné”. Za moto je uzeo stih svojega drugara Ivana Broža: *Kad tijelo procvjeta...* I sve bi to još ostalo na razini teorije, pa i zbrke, slabo razumljive estetike, da se nije pobrinuo ideološki pas-čuvár tumačeći lirske napise mog ujaka kao „stilske figure” koje ismijavaju neke „svetinje našeg političkog sustava”. Na fotografijama, posebice iz ciklusa *Mijene golog otoka*, izranjaju iz tmine dojke i stražnjice, svaki put s novim detaljem, jednom je to kaplja krvi na toj bjelini, zatim ugriz, modrica, rana itd., što je ponajprije i dovelo do političkog prikazivanja „bolesnog autora” koji se služi aluzijama i „bocka plemenitu ideju

preodgoja zabludjelih komunista u kaznionici na Golom otoku". Žao mi je ako je ovaj pasus ispao konfuzan, ali stvarnost je još kaotičnija, gospodo moja! Bilo kako bilo, ujakova je izložba tada zabranjena, a on je, po tko zna koji put, priveden u milicijsku postaju.

Htio sam kriomice stići do ujakova atelijera, pa sam kroz tajni podzemni prolaz izbio na obalu, a onda potrčao prema drvenome mostiću, čak sam jednu kratku dionicu prešao pužečke, kako bih izbjegao budno i ludo oko onoga gada Kirila. Otkako ga nisam poslušao i otišao u gradsko kupatilo gdje je zlostavljao moje vršnjake, svaki moj izlazak u grad bio je pun strepnje, premda mi je ujak rekao da ću se najlakše osloboditi straha ako ga zadirkujem i javno mu se rugam. Naučio me da se sakrijem iza nekog stabla ili zida, zovnem ga i pobjegnem, pa sam to i činio, ali me nekoliko puta ulovio. Ščepao bi me za vrat i savio mi glavu ispod svoje stražnjice, a onda bi me obasuo prdežima i čvrsto stezao bedrima ne bi li me ugušio smradom.

Jednom me toliko tukao vodeći me kroz grad da je moja košulja bila sva krvava, a građani su mu dovikivali da je divljak i bolesnik. On je uzvraćao psovka, a ženama koje bi se umiješale, odgovarao je hvatanjem za spolovilo i gnusnim uvredama. I dok sam tada, vraćajući se iz stolarske radionice, pretrčavao drveni most, Kirilo se iznebuha ispriječio ispred mene i zgrabio me. Čvrsto me uhvatio za vrat, sagnuo me nisko i tako dovukao pred radnju *Foto-Luka*. Ujak je izišao i snimio me u tom jadnom ponižavajućem položaju.

„Što je sad učinio?" upitao je ujak.

„Drkao je na javnom mjestu, pred djevojčicama", rekao je Kirilo.

„Progoniš ga samo zato što sam mu ja ujak, seljačko kopile", podviknuo je Luka Meštrević.

Tada me Kirilo pustio i objema rukama zgrabio mog ujaka, ali je istog časa dobio udarac u bradu i posrnuo, a ja sam izvukao stijeg iz željeznog kućišta i udario ga po glavi. Ujak je bio gradski fakin u djetinjstvu i vješt u tučnjavama, pa ga je još dvaput snažno odalamio cipelom u slabinu. I moja sestra je pristigla na biciklu i prednjom gumom udarila u Kirilovu glavu. Tada je gubitnik u tučnjavi zakričao i ispljunuo jednu od svojih suludih psovki koje nitko drugi nije koristio: „Mater li vam jebem u pičkino oko!", a potom je izvukao pištolj iz kožne futrole i zapucao po vratima i prozorima fotografskog studija. „Stočari izigravaju gospodu", kriještao je.

Pristigli su milicionari, Luka je odveden u postaju, osuđen je na mjesec dana prinudnog rada, dok ja zadugo nisam smio izaći u grad, a pribojavao sam

i odlaska u školu. Maštao sam o Kirilovoj smrti; doduše, nikad ga u mislima nisam ubio svojom rukom, samo sam ga nalazio kako leži i ječi u nekom lijepom krajobrazu mogega zavičaja, i umire u mukama moleći za čašu vode, dok ga ja zadirkujem i naslađujem se njegovim patnjama, a onda pišam po njemu.

OTAC – Moj se otac vratio nakon duga izbjivanja; proveo je u Americi dvadeset dvije godine, najvećim dijelom u gradu Tonopahu u Nevadi. Bavio se svakakvim poslovima, a umio je lijepo pripovijedati o teškom životu i hladnoćama u Nevadi. Nije se obogatio; istina, jedini je u gradu imao bundu, premda za našu blagu klimu nije bila nužna tako topla odjeća. Volio je katkad otići u sjevernije krajeve samo da bi pokazao svoje krzno. Kada je otplovio u Ameriku, moja majka bila je djevojčica. Otac je, dakle, stariji od nje gotovo dvadeset godina. Još kao mladić sanjao je da se oženi od Meštrevića, ali takvo što nije se moglo ostvariti, jer je bio puki siromah.

Cvijeta Meštrević bila je curičak, tek se zadjevojčila, kada joj je stiglo pismo iz grada Tonopaha, u kojemu je otac prosi i piše joj da će se samo zbog nje vratiti. I doista, stigao je 1936. godine. Tada su istovarena i dva velika sanduka o kojima se u gradu različito govorilo – za jedne je ondje bilo veliko blago, za druge pak samo stara roba i mnoge nekorisne stvari. Izvjesno je da se otac imućan nije vratio, premda je odmah počeo izigravati bogatuna. Doduše, umjereno je trošio i rijetko častio druge, a obećanja da će obnoviti crkvu sv. Nikole nije ispunio. Nije čak ni podigao ploču s natpisom: *Ovdje počivaju iznemogli*, koja je nekoć krasila ulaznu kapiju groblja, a kad se srušio zid i potporni stup, ploča je pala, začudo neokrzuta. Godinama je stajala prislonjena uz crkveni zid, a bila je to vrijedna kamena ploča, zasigurno rađena u nekoj primorskoj radionici, po rubovima urešena lijepo klesanim i stiliziranim grozdovima i listovima loze. Malo je takvih ploča bilo u cijeloj našoj župi.

U sanduke mog oca nitko nije zavirio; bili su po rubovima ojačani metalnim okovima, sa strana su imali ručke, sprijeda brave i žljebove za lokote, a povrh svega još i opasani vrpcama tankog lima. Kada se Cvijeta udala za mog oca, njezini su roditelji svoju jedinicu darivali starom kamenom kućom u lijepom dijelu grada i pomogli supružnicima da u prizemlju otvore trgovinu mješovitom robom i svakovrsnom kramom. Tada je moj otac unajmio otvorena špediterska kola kako bi dva svoja velika sanduka, s raznim naljepnicama, pečatima i utisnutim natpisima na engleskom, prebacio u kuću mirazuše, svoje supruge, točnije u svoj novi dom. Izabrao je lijep dan za prijevoz sanduka, a

sam odredio pravac kretanja, najprije glavnom ulicom, zatim preko trga, a potom strmom kaldrmom do kuće. Vozač nije shvaćao zašto se ide zaobilaznim putem, ali otac ga je ušutkao dobrom napojnicom i nije se upuštao u objašnjenja, samo je zapovjedio da vozi lagano kako bi i sam mogao pješice pratiti kola i nadgledati sanduke. Bilo je zadirkivanja, pa i smijeha dokonih promatrača, a neki su mu ozbiljno savjetovali da još nije kasno unajmiti oružanu pratnju. Bilo je i pogrda kako domazet nema što unijeti u brak osim ta dva sanduka stare i nekorisne robe. I tu je negdje bila istina.

Sanduci su bili puni iznošene američke robe, šarenih rančerskih jakni, kaubojskih čizmica i šešira, nepromoćivih kabanica i sl., a neke tehničke stvari kojima je otac želio fascinirati svoje zaostale sunarodnjake, jednostavno nisu funkcionirale, posebice one na struju. Ljude je najviše zabavljala jedna igračka koju bi otac navio i negdje sakrio, a iz nje bi izvirao gotovo grčajući smijeh. Očeva majka Pavica znala je navratiti u novi dom svojega sina i reći:

„Nešto sam čemerna i jadna, pusti mi onoga da me zasmijava.”

I čim bi se oglasio smijeh iz igračke, Pavica se isto tako pjenušavo i do zagrcnutosti smijala.

Nakon ukidanja privatnog vlasništva 1948. godine, ostali smo bez trgovine i prekonoć osiromašili. Nismo imali nikakvih zaliha i uštedevine, pa smo se dovijali i počeli iznajmljivati sobe, a onda i kuhati za prolazne goste. Bilo je dana kada je i po dvadesetak osoba objedovalo za dugačkim stolom, a imali smo na košti i one koji su privremeno boravili u našem gradu; među njima je bilo učitelja i mjernika zemljišta. Otac je pomagao majci u kuhinji i sve više kriomice pio. Malokad je pio u kavani, pa i kod kuće se suzdržavao, čak i za objedom, ali kad se osami, kad šmugne u podrum ili u praonicu, onda odnekud iz potaje izvuče buteljku, okrene se prema zidu i začas je iskapi.

Mi smo znali da je pripit samo po tomu što je, za razliku od pijanaca-galamdzija, govorio tiho, jedva čujno, gotovo šapatom. Na licu mu je tada lebdio osmijeh, a rukom bi blago dodirivao ukućane, susjede ili mušterije; svakoga je želio dotaknuti da bi ga pomilovao i prenio neki tračak dobrote. Hodao je na vrhovima prstiju, vrata je otvarao pažljivo, a ako bi škripnula, naglo bi zastao i gotovo ih molio da sljedeći njegov korak ne prate škripom, jer to uznemiruje one koji se odmaraju. Jednom sam ga ulovio kako šapuće staroj šarci na vratima da se okani toga cviljenja, jer ona tako iskazuje neko nezadovoljstvo i govori vragu da ovdje nitko ne živi, da je sve zahrđalo, a to nije točno. Razgovarao je sa šarkom vrlo ozbiljno, premda tiho, pa mnogo toga nisam čuo. Bilo je čak i prijetnji, pa je tada malo glasnije podviknuo da on to može spriječiti tako što

će u njezine zglobove uštrcati mazivo, ali unatoč tomu šarka je škripnula čim je otvorio vrata.

Mi ukućani nikad nismo govorili: otac je pijan, ili pripit, nego: otac je dobar. Moja sestra vraški ga je zadirkivala:

„Brko, danas si prava dobričina. Toliko zračiš dobrotom, da ćemo se i mi opiti.”

Kad god bi otišao na željezničku postaju loviti mušterije za prenoćište, obavezno bi se napio, ali uvijek na skrovitu mjestu, jer je u raznim teglicama i bočicama za bacanje nosio piće od kuće, a u stanični bife ušao bi samo ako se čekanje odulji i sve zalihe popije. Tako je to bilo s mojim ocem i njegovim stilom napijanja, a začudo nikad nije zaplitaio jezikom, ili je to sve prikrivao šaputanjem. Čekajući večernje vlakove on je svašta vidio i pozdravljao se s ljudima koje dotad nije poznao. Nudio je sobe za prenoćište, čiste posteljine i ubruse, mirisni sapun i pravi toalet-papir, iako se u to vrijeme teško dolazilo do higijenskih potrepština.

„Mi našim gostima ne dajemo izrezane novine da brišu guzicu, jer tako može doći do infekcije”, govorio je moj otac. „A mi ne bismo htjeli imati na duši nekoga tko se zarazio u našem konačistu.”

Jednom se otac vratio kasno, oko ponoći. Mi smo ga dočekali, svi smo bili budni i zabrinuti, jer tada je vladalo pravilo: omrkneš, a ne osvaneš! Bio je potresen prizorom na peronu, zgađen spoznajom da se može s ljudima postupati kao sa stokom. Kradom je stigao do kuće, iako je gradić bio posve pust, čak je u nekoliko navrata i potrčao da se skloni u neku sjenu, ili iza stabla platana, a on je doista svoj mačji korak bio usavršio i svoj nečujni hod doveo do perfekcije. Bio je zadihan, pa je sjeo za kuhinjski stol i najprije potegnulo nekoliko gutljaja rakije iz boce, a potom rekao:

„Da mi ljudi činimo takva zla jedni drugima i to zbog politike, i da smo tako krvožedni što nam se mišljenja ne slažu, da se krvimo i vadimo grkljane jedni drugima zbog bjelosvjetskih doktrina – to mi sve ne ide u glavu. Sad mi je žao što sam se vraćao iz Amerike.”

„Svuda su ljudi zli”, rekla je majka.

„Ali mi smo najgori”, nastavio je otac pijući. „U svijetu ima zlih ljudi, a kod nas se može reći da ima pokoji dobar čovjek.”

Što ga je to ogorčilo? Nismo nikad vidjeli očevo lice tako zabrinuto, tako usredotočeno na misao o zlu, a što smo mi, dvoje njegove nerazumne djece,

dva živa vruga, uopće mogli shvatiti? Ništa, baš ništa, pa nam je samo i preostalo izrugivati oca i dičiti se pokatkad grubim šalama na njegov račun. Ne samo mi, luda dječica, nego i naši bližnji nisu znali koliko je otac bio mudar i pametan čovjek i kako je mnogo toga spoznao krstareći svijetom, putujući brodovima i brzim vlakovima, gledajući ocean s palube, dok se u ovom gradiću umiralo u čamotinji, a ljudi se natjecali u tomu tko će više zla počinuti. To sam želio reći baš u ovom času, sada dok je još zadihan za stolom i sprema se pripovijedati nam o onomu što ga je tako ojadilo na željezničkoj postaji. Možda jednom zasvagda treba odbaciti to da je bio samo pijana dobičina. Napokon, ponajbolje ga je razumio moj ujak Luka Meštrević, pa nije čudo što je napravio hrpu njegovih fotografija, a jednu sam i ja uzeo za sam kraj pripovijesti, zapravo kao točku na čitavo jedno razdoblje naših patnji.

Dakle, loveći goste na željezničkoj postaji, otac je vidio kad su predvečer zaključali vrata putničke čekaonice da bi ondje smjestili desetak uhićenika, a znatiželjnike su tjerali da se udalje i da ne zure kroz staklo.

„Što zijevate ovamo“, galamio je stražar napuhan samopouzdanjem. „Pa nisu ovo nikakva čudovišta, nego ljudi kao i svi mi. Odbijte od vrata!“

Tijela uhićenih bila su stisnuta jedno uz drugo, šćućurena na dugačkoj klupi uz zid, spojena jednom žicom koja bješe u nekoliko navoja omotana oko šaka svakog ponaosob. Među njima je otac prepoznao stolarskog pomoćnika Zaru, imao je više ozljeda po glavi, a krv iz arkade bješe se skorila na licu i posve zatvorila njegovo oko. Bila su ondje još dvojica očevih znanaca, dok ostale nikad prije nije vidio. Profesor Violić ostao je bez svoje ortopedske cipele, pa je ona njegova kraća i pomalo suha noga bila bosa. To će zasigurno otežati kretanje cijele grupe, a profesor će gaziti vrlo oštar i neugodan šljunak razbacan posvuda po peronu, ako već mora prijeći od čekaonice do teretnog vlaka koji stiže uvijek na treći kolosijek. Otac je pokušao nadmudriti stražara, pa je pokucao na vrata čekaonice i rekao mu da ima jedan rubac i da ga želi omotati oko profesorove noge, ali je grubo otjeran. Tada je ugledao i ravnatelja Srednje industrijske škole Vlatka Šimunića, otmjenog gospodina iz hrvatske obitelji intelektualaca. Stražar je svaki čas popritezao žicu oko njegovih ruku, a ravnatelj je samo trpio, premda se žica bješe dobroano usjekla u kožu.

I napokon, negdje pred ponoć stigao je teretni vlak, pa se pojavilo još nekoliko naoružanih stražara. Vrlo su grubo povukli tu ljesu od ljudskih tijela, a jadni profesor Violić nije bosim stopalom dodirivao tlo, nego je samo skakutao na zdravoj nozi. Otac je to promatrao iz prikrajka, iz sjene jednog stabla. Dovedi su ih do furgona iz kojeg je dopiralo mukanje krava, a kad su otvorili vrata, otuda je cijeli peron zapahnut smradom balega. Zatvorenike su ugurali

u furgone, zajedno sa stokom, dok su se njihovi pratioci smjestili u službena kola, a naoružani stražari raspoređeni su na malim platformama za kočničare. Još je bilo furgona sa stokom, često su se četveronošci oglašavali, jer čulo se i roktanje svinja. Otvorene jote teretnog vlaka bile su natovarene balvanima i ugljenom, posutim po površini otopinom vapna kako bi se uočilo ako dođe do krađe. Je li i u drugim stočnim vagonima bilo robijaša, to otac nije mogao znati. Svi uhićeni odvedeni su na Goli otok, tu „školu preodgoja“, kako su vlastodršci nazivali mirni kutak na Jadranu, bogomdan za samospoznavu. Ali to je bio samo cinizam vlasti, dočim je svatko znao, pa i dječurlija, da je ondje bio zloglasni logor za političke osuđenike.

PROLAZNI GOSTI – U našem konačištu još nikad nisu zanoćili tako veseli mladići kao dvojica povratnika s Golog otoka. Bili su vrlo mladi, zapravo dječaci. Otac ih je pronašao na autobusnom kolodvoru, sjedili su na klupi ispod jedne strehe, jer je pomalo rominjala kiša, a njih dvojica su se zabavljali nekom igrom. Oni su rukama izvodili razne vještine, sve su to činili spretno, a potom su izgovarali brojke i smijali se. Otac nikako nije mogao dokučiti smisao te igre, pa ih je zaskočio i ponudio im prenoćište. Mladići su rekli da žele u ovom gradiću ostati najmanje tjedan dana, jer ono što su vidjeli iz autobusa čini im se privlačnim, a uza sve, potreban im je odmor i mir, neko lijepo domaćinstvo gdje bi mogli i objedovati. Bilo je uobičajeno da ih otac pita kakav ih je to put ovuda nanio, jer u prijavi boravka mora se ukratko reći koji su razlozi posjeta ovome mjestu.

„Mi smo na proputovanju“, rekli su nekako u isto vrijeme i to ih je ponovno nasmijalo. „Vraćamo se s Golog otoka“, opet je i to bilo složno, a potom je nastavio samo jedan od njih: „Ondje smo proveli devet mjeseci, za nekoga malo, za nas mnogo, jer smo bili tek upisali filozofiju i na jednom skupu studenata rekli da su to za nas sve ista govna, i Staljin i njegovi protivnici. To je cijeli naš grijeh, a sada smo odležali svoje i ne žalimo se. Nama dvojici bilo je dobro, jer smo se ondje zbližili, a prije toga bili smo samo znanci.“

„Imate li novca za prenoćište i hranu? To nije jeftino“, rekao je otac.

„Imamo li?“ okrenuli su se jedan prema drugom i palacajući jezicima opet su se hihotali. „Naravno da imamo“, rekli su.

Tako su dječaci stigli u naš dom. Dok smo im pokazivali njihovu sobu, svi smo ušli za njima, da bismo vidjeli jesu li zadovoljni. Oni su bili tako veseli

da su se zagrlili i dugo ostali u zagrljaju, a meni su navrle suze, jer odavno nisam vidio takvu prisnost među ljudima. Mi smo zaboravili na prijateljstva. I majka je bila osjetljiva, ali ona je okrenula glavu na drugu stranu. Otac je otvorio prozor koji je gledao na rijeku. Sestra je skočila u fotelju, podigla je noge i skupila koljena, a laka haljinica razgolitila je njezina bedra. Mladići su bili doista lijepi, ali jedan od njih, čini mi se, mnogo ljepši. Imao je kovrčavu kosu i plave oči. Svoje lagane kartonske kufere stavili su pokraj ormara, pa su obojica došli do otvorenog prozora i ushićeno promatrali kako rijeka lagano protječe, a onda su pohitali do prozora koji je gledao na drugu stranu. I ondje ih je dočekala svakidašnja vreva mahale i čitav niz lijepih kamenih krovova na malim potleušicama.

„Mi smo Srbijanci”, rekao je onaj ljepši mladić. „Ovoga kod nas nema. Tamo je sve prljavo i zapušteno, naši su ljudi primitivni. Svi se mrze međusobno, prijateljstva ne postoje. Ako se muškarci slažu i vole, kao ovo nas dvojica, odmah to proglase nastranim. Mi se vraćamo samo da sredimo neke papire i kidamo iz te proklete zemlje.”

„Mi volimo Srbijance”, rekla je majka. „Moj otac je trgovao s njima i uvijek govorio da su poštteni.”

Naši gosti su prihvatili cijenu i odmah se smjestili. Rekli su da će zaključavati vrata, pate od nekih fobija, pa se često i pretjerano smiju kako bi odagnali strahove.

„I mi se ovdje bojimo, ali se nemamo čemu smijati”, rekao je moj otac.

Prvih dana gosti nisu izlazili iz kuće, nisu se oblačili, čak su i objedovali u pidžamama. Bili su zadovoljni hranom, sve im se sviđalo. Odmah nakon objeda vratili bi se u sobu. Mi smo bili na oprezu, svatko je od nas pazio da ne pobjegnu, a ja sam motrio prozor, imao sam nekoliko lijepih kutaka za nadgledanje. Iako prozor nije bio nizak, tuda se moglo lako iskočiti i hitro umaknuti preko zida, slabo osvijetljenim puteljkom do mahale, a ondje svatko uspije zametnuti trag. Svi smo bili naoružani čuvari i nepovjerljivi prema gostima. Majka je držala pod jastukom kuhinjski nož, a otac uvijek spreman laso, jer je u Americi savladao tu vještinu lova, a jednom nam je to prikazao i doista s lakoćom bacio uže daleko i namaknuo omču na postavljeni predmet.

Naši gosti malo su govorili za stolom, zapravo su tražili da objeduju sami, jer ne vole jesti kad ih netko promatra, a uza sve jedu brzo; to su naučili u kaznionici. Također, vrlo često pitaju jedan drugog i to ih posebno zabavlja, pa se katkad neobuzdano smiju i za vrijeme samog objeda. U svemu smo im ugađali, a otac je još ponešto htio izmamiti iz njihovih buđelara ako su ih uopće imali,

pa im je nudio vino uz objed, ali oni su odbili, nikad još nisu okusili alkohol, niti uopće kane kušati bilo koje piće. Svi su se ukućani pitali čemu se oni tako razdragano smiju, a onda sam jednom virio u njihovu sobu, kroz tajni otvor ostavljen kako bismo pokatkad promatrali sumnjive goste. Mladići su najčešće sjedili i tiho pričali, a onda bi naglo prasnuli u smijeh; zasigurno su znali mnogo smiješnih dogodovština. Pred spavanje su imali uvijek isti ritual: spustili bi hlače svojih pidžama, a onda bi se njihove gole stražnjice poljubile nekoliko puta, dok bi oni cmoktali ustima oponašajući glasne poljupce. Smijali su se tim djetinjarijama, gasili svijetlo i svatko bi odlazio u svoj krevet. I za doručkom su izvodili neke svoje vragolije, pa kad god bi liznuli jezik jedan drugom, onda bi se kao grozili takvih dodira. Često su se hrvali, a škakljanje bi ih pokatkad toliko izmorilo da se više nisu mogli smijati.

Nakon četiri dana provedenih u kući, mladići su se dotjerali i namirisali, izgledali su prelijepo i otmjeno; nisam vjerovao da u svojim ofucanim kartonskim kuferima imaju tako lijepu odjeću, svilene košulje i vrlo skupe jakne od tanke jelenje kože, samtene hlače i ulaštene cipele. Znači li to da u prtljazi nose i pribor za laštenje obuće, jer mi takvo što nismo imali u pansionu. Držali su se za ruke i stajali u kuhinji, a onda se onaj ljepotan s kovrčavom kosom, očito mnogo govorljiviji od prijatelja, obratio mom ocu:

„Danas imamo u planu obilazak grada i njegovih znamenitosti. Postoji li kakva turska tvrđava? Ili neki toranj s kojeg se vidi panorama grada? Ručali bismo u mahali ako nam preporučite najbolju aščinicu.”

Tada se isprijčila majka, prislonila je leđa na vrata, a u ruci je držala najoštrij kuhinjski nož.

„Ne možete izaći dok ne platite”, rekla je.

„Naše su stvari u sobi, mila gospodo”, rekao je s nevjericom onaj šutljiviji cmokćući jezikom.

„Možda je u tim vašim jeftinim kartonskim kuferima samo papir ili prljavo rublje. A ovdje se boravak ne plaća usranim gaćama, nego novcem”, rekla je majka.

„Jednom su nas tako nasamarili”, dodao je otac ne bi li nekako ublažio majčinu osornost. „Možda bismo mogli pogledati što ima u vašim kuferima”, rekao je.

„Da vi prčkate po našim kuferima”, odrješito će kovrčavi. „U njima je naša intima. Naše uspomene. I da vi sada svojim seljačkim rukama rujete po našim životima. Taj film nećete gledati, gospodo!”

„Onda platite”, rekla je majka.

„U redu”, rekao je mladić i izvadio iz džepa podeblji svežanj novčanica, a potom je odvojio točno koliko je dogovoreno i bacio novac na stol. „Ali više ne ostajemo kod vas. Preziremo sumnjičavost.”

„I gadimo se takvog soja ljudi kao što ste vi”, rekao je onaj drugi, šutljiviji.

Majku je uvrijedilo to što su je nazvali seljakušom, pa je otišla u svoju sobu, sjela za glasovir i počela svirati, premda je znala samo nekoliko taktova. Njezina rano preminula sestra pohađala je glazbenu školu; umrla je još kao učenica te škole. Mladići su uzeli svoje kufere, nisu bili nimalo zadivljeni majčinom svirkom; otišli su bez pozdrava.

Otac je stajao na vratima sobe i promatrao majku koja bješe klonula na tipke glasovira.

„Zbog tvog nepovjerenja ostadosmo bez zarade”, rekao je otac. „Morat ćemo prodati taj pijano.”

„Prodat ćemo ga”, rekla je majka i počela ridati.

RANE LUKE MEŠTREVIĆA (3) – Svi smo proživljavali teške sate: ujaku se bješe izgubio svaki trag. Na vratima fotografske radnje istaknuo je natpis: *Zatvoreno zbog bolesti*, premda ga u bolnici nismo našli, niti se ondje uopće prijavljivao, a u stanici milicije o njegovu nestanku ništa nisu znali.

„Kako to da se izgubi odrastao čovjek”, rekao je dežurni milicionar.

Nije nikamo otputovao, jer bi se zasigurno javio svojoj majci – nikad je nije ostavio u brizi. Imao je nekoliko ljubavnih veza, jednu tajnu s udanom ženom o kojoj sam i ja ponešto znao, jer sam u nekoliko navrata bio ujakov stražar ili glasnik, ali smo i te njegove moguće postaje diskretno provjerili i nismo naišli na bilo kakav trag. Pa i kad bi odlazio kod svojih žena, ujak bi lagao majci kako će cijelu noć ostati vani i praviti pokuse s noćnim snimanjem, čekati da uhvati trenutak kad se obruši neka zvijezda. Njegova je majka i tako bila opčinjena svojim sinom, sve mu je vjerovala i divila se svemu što je činio.

Nestanak mog ujaka uznemirio je ukućane; bila su prošla četiri dana, a da se nije pojavljivao. Svatko je od nas bio zabrinut, jer se radilo o još neoženjenom i posljednjem izdanku loze Meštrevića. Pa ipak, tih je nekoliko dana pro-

tjecalo uobičajeno, a svakodnevica sa svojim ritmom i svojim zakonima potiskuje brige, pa bismo i mi, samo u nekim satima, a to je obično vrijeme objeda, ponovno uronili u tajanstveno izbivanje mog ujaka. Bilo je i veselih trenutaka kad o njemu uopće nismo razmišljali, premda se svatko od bližnjih nadao da će ujak iznenada banuti – svatko osim mene. Kada smo se oko podneva našli svi na okupu, ne samo ukućani, nego bliža i dalja rodbina, odrješito sam nastupio držeći u ruci bakin križ kako bih primorao brbljavu rodbinu da me čuje. Štoviše, kuckao sam križem u staklenku s vinom koja se našla na stolu.

„Ukazala mi se vizija mučilišta”, uzviknuo sam. „Vidio sam posve jasno kako ujaka pribijaju na križ!”

Odjeknule su te moje riječi, nitko nije iskazao bilo kakvu nevjericu, niti odmahnuo uz onu frazu: ludo dijete! Dapače, svi su zanijemjeli.

I doista, već nakon popodnevne nastave dok sam se vraćao iz škole trčka-
rajući s djevojčicama oko tržnice, ulovio me Kirilo i zakrenuo mi ruku na leđa.

„Ujak ti krepava u napuštenom magazinu iza parnog mlina, a ti hvataš zjala po gradu i štipkaš curice! Pičko!” pljunuo me i naglo bacio na zemlju, a onda je nogom stao na moj vrat. „Oslobodi ga, kukavico, ako smiješ ući u taj magazin”, rekao je smijući se, a potom se udaljio.

Odmah sam pomislio da me želi onamo namamiti i nanijeti mi bol, ali unatoč strahu od te barabe, još dok sam ležao na zemlji, s pijeskom u ustima koji je hrskao između zuba, ponovno se javila vizija raspetog ujaka na jednom potpornom drvenom stupu u obliku križa, jer da nije bilo te slike, zasigurno ne bih imao hrabrosti zaviriti u taj sablasni kutak, to stratište iz djetinjstva gdje smo se često igrali i pentrali uz grede i gdje je našem malom drugaru Boci vagonet smrskao nogu. A nadasve, začuo sam i riječi svoje bake Katarine:

„Luka je svetac, uvijek je čist, ne mora se uopće kupati. Njegove noge nikad se ne znoje.”

Odmah nakon nevolje s Kirilom, kriomice sam otišao do magazina. Dugački zid bio je izvana ispišan i posvuda se širio smrad mokraće. Na željeznim zahrđalim vratima nalazila se oznaka s mrtvačkom lubanjom i prekriženim kostima, a na bijeloj emailiranoj podlozi natpis: *Opasno po život!* Prozori su bili visoko uzdignuti, tako da nisam mogao vidjeti gustoću mraka u magazinu, niti onjušiti vlagu unutra, premda je ustajali zrak i vonj pljesnivog brašna dopirao kroz otvore. Već s ceste, spuštajući se strminom do te rugobe, vidio se krov nekoć razdijeljen staklenim pregradama, a sada bješe pod prašinom tako da su se zastakljeni i mahom porazbijani pravokutnici izjednačili s betonskom bo-

jom stropa. Jedina svjetlost mogla se probiti kroz rupe na staklima izbušenim kamenčićima iz prački ili čak mecima. Toliko sam puta i sâm razbijao ta mala četvrtasta okna između rešetki na prozorima, a valjalo je katkad biti srećko da kamenčić iz pračke probije armirano staklo.

Čim sam preskočio ogradu opasnu po život, najednom me spopala potreba za nuždom, pa sam čučnuo iza trule drvene građe, a strah me sve više obuzimao. Odsjaj zalazećeg sunca posvuda se gasio, a ponajprije u ostacima stakla s unutarnje strane krova. Mrak se lagano zgušnjavao, posebice na drugom udaljenom kraju magazina kamo me vukla vizija. Obavio sam nuždu i potrčao kako bih prije potpunog mraka stigao do drvenih greda i pomogao ujaku da side s križa, premda uopće nisam znao kako ću iščupati čavle iz njegovih udova, jer nisam imao nikakva alata. To golemo ruinirano skladište bilo je uzduž presječenom zahrđalim tračnicama; tuda je nekoć odjekivao zveket vagoneta natovarenih ugljenom za potrebe parnog mlina, pa su me sada te šine vodile do gubilišta i greda na kojima je ujak bio pribijen. Najednom sam začuo njegov samrtini hropac; takvo što nisam nikad više čuo, a i takav strah nije me više nikad obuzeo. Pa i sada, dok se toga prisjećam, podilaze me trnci. Ledeni trnci.

Kako sam se tada primicao golgoti, krkljanje je bilo sve jezovitije. Koljena su mi klecala, pa sam nekoliko puta posrnuo. Kad sam stigao do mjesta što smo ga u djetinjstvu nazivali *Velikom gredom*, ondje ne bješe ujaka, niti bilo kakvih tragova krvi, a čavle više i nisam mogao vidjeti, jer se mrak već sasvim zgusnuo. Jedino mi se u dubini ukazao svijetao otvor; znao sam da se tuda mogu provući i izbiti na cestu. Samo sam kratko zastao da bih osluhnuo tišinu, a onda sam pohitao prema izlazu. Ulične svjetiljke naglo su se palile, čitav red uličnih svjetiljki. Budući da je to prigradsko naselje, oglašavale su se domaće životinje, ali mene to nije zanimalo, niti sam ma i zakratko zastao da bih te glasove osluškivao. Čak i čopor pasa koji je naišao rubom ceste, nije u meni nikakvu zebnju izazvao, a prije sam se uvijek bojavao čopora. Jesam li tada doista očvrsnuo?

Roditeljima sam navečer pričao kakvu sam kalvariju prošao u potrazi za ujakom. Otac je bio toliko pijan, da je samo šaptao neke neuhvatljive i nepovezane riječi, mahom engleske i talijanske, što je bio znak da je to najviši stadij pijanstva. Majka mi je rekla da se okanim fantazija i da nikako ne smijem vjerovati u utvare, jer su mnogi ljudi poludjeli upravo zato što su sami željeli da prikaze ovladaju njihovim životima. Sestra mi se rugala i rekla da sam slabić i da u meni raste bogomoljac ili kakva crkvena sablast koje će se bojati djeca.

„Ti ćeš završiti kao grobar”, rekla je. „Izgrtat ćeš kosti iz zemlje, a ja ću biti dama, govorit ću drukčije i zaboraviti jezik ovog kraja. I više nikad neću dolaziti u ovaj posrani grad”, rekla je.

A već sutradan stiglo je ono što sam već na početku pripovijesti obznanio: nadomak grada, na crkvenom zemljištu, pronađen je leš mog ujaka Luke Meštrevića. Već su rane na njegovu tijelu opisane, ali nalaz stručnog suradnika dr. Ljudevita Gemmingera, liječnika dubrovačkog i sudskog vještaka, dobro se podudara s mojom vizijom, čak je djelomice i obistinjuje. U nalazu stoji da je Luka Meštrević mučen i ubijen negdje drugdje, a leš je poslije dopremljen na prlinu izvan grada. Zločin je djelo sadista ili nekoga tko je patološki mrzio ubijenoga, a počinitelj bi mogao biti i kakav vjerski luđak, jer na to upućuju rane na dlanovima i natkoljenicama. Smrt je nastupila malo prije mog ulaska u sablasnu ruinu iza negdašnjeg parnog mlina. Možda me ubojica (ili više njih) promatrao iz nekog prikrajka i naslađivao se mojim strahom. A ako uopće ondje nisam bio, onda je moja vizija mistična i još potresnija.

Misterij ujakove smrti pribavio mi je slavno mjesto u obitelji. Mnogi rođaci koji me otprije nisu znali, dolazili su čak iz udaljenih mjesta da bi dodirnuti i nešto priupitali „toga malog vidioca”, a neki su čak tražili da prizovem viziju i odgonetnem zamršene sudbine njihovih milih. Ali, više mi se nikad ništa nije ukazalo, niti su me do dana današnjega pohodile vizije.

POKOP LUKE MEŠTREVİĆA – Na pogreb je prvi stigao ujakov najbolji prijatelj slikar i pjesnik Ivan Brož. Već se znalo da će on održati posmrtno slovo nad otvorenim grobom. Mnogi su ga željeli čuti, jer to je ipak čedo našega grada. Otac mu je bio stolar, premda je po ugledu premašivao taj zanat, a bilo je i onih koji su ga smatrali filozofom. Šteta je što su komunisti protjerali takvog čovjeka i rasturili vrijednu obitelj.

Brož je odsjeo u ujakovu stanu iznad fotografskog studija koji više nikad nije otvoren, a mnogo materijala, pa i tehnike, zaplijenile su komunističke vlasti. Ono što smo spasili i sakrili, nazivamo ujakovom ostavštinom. Majka mi je rekla da pravim društvo Ivanu Brožu i pomognem mu da se snađe u prilično neurednom stanu, pa sam i ja onamo prešao dok ne prođu posmrtno svečano-sti. Dvorio sam ga i hranio, kuhao mu kavu i sjedio s njim za istim stolom promatrajući ga dok piše i razmišlja. Da se ne bih dosađivao, majka mi je dopustila da rastavljam i ponovno sklapam stari kuhinjski sat, očevu vekericu koju je donio iz Amerike, a već odavno nije radila. O toj utrobi sata, o čeličnim spiralama i navojima, malim i zahrdalim zupčanicima, već sam napisao pripovijest, iako sam taj posao radio iz zabave i samo uzgredno, jer sam ponajviše vremena

provodio bdijući nad gostom, premda je i on izustio nekoliko lijepih misli o toj budilici i njezinoj historiji, a uza sve, lako je odgonetnuo strane riječi.

Ivan Brož je bacao mnogo napisanih papirića, zasigurno je spremao govor za oproštaj od svog prijatelja, ali nije bio zadovoljan, nešto ga je tištalo, a sve češće je oblizivao olovku, čak je više puta nervozno prekrizio svaku rečenicu, zgužvao papir i ljutito ga bacio na pod. U jednom trenutku skočio je sa stolca i uzviknuo:

„Njega nitko nije ubio, živio je s ranama, nosio je nevidljive stigmate koje su same od sebe proključale. On je ubijen od svog unutrašnjeg neprijatelja, od vlastite nevidljive ruke!”

Dok je to govorio, hodao je uznemireno, a ja sam klečao na podu i skupljao zgužvane papire, ispravljao ih i slagao u jednu kutijicu s malim ključem. Mislio sam da je to neka luđačka pjesnička spoznaja, pa nisam stupio u bilo kakvu prepirku. Ali on nije stao na tomu, nego je položio šake na prozorsko okno i rekao:

„Ali tko mu je poklonio te stige, čiju je muku živio!”

Kada je došao čas pokopa, pojavio se omalen čovjek, razbarušen, boemskog izgleda, nemarno odjeven; točnije, nedolično za prigodu u kojoj se našao. Kažem nedolično, premda uopće ne znam kako se odjenuti za pogreb, a osobno nisam dopustio da mi stavljaju crni flor oko rukava, ili crnu vrpcu na rever. Taj čovječuljak, tako ću ga nazvati pa ma što bilo, stao je uza sam križ i položio ruku na jedan njegov krak. Oko vrata nosio je svileni rupčić zavezan u čvor, a imao je samo jednu rukavicu na onoj ruci koja je počivala na križu. Preko šarena i rasparana džempera navukao je stari prsluk i zaogrnuo se dugačkom crnom pelerinom. Nitko ga nije poznao, niti se taj uljez bilo komu predstavio. Stajao je kod križa i sve vrijeme plakao. Prišao sam do pjesnika Broža i povukao ga da se nagne i sasluša me, jer ću biti tih.

„Tko je onaj čovjek?” upitao sam. „Nitko ga ne poznaje, a on plače iskrenije od svih nas.”

„Mogao bi biti pokojnikov dvojnik, tako nešto. Možda čak i njegov ubojica”, uzvratio je Brož.

Njegov ubojica! Nisam to razumio, pa sam ga i nadalje promatrao. Mogu slobodno reći da mi je taj neznanac postao jedina briga na pogrebu, pratio sam svaki njegov pokret, svaku gestu, ali unatoč tomu neke su mi zgode zasigurno promakle.

Kada je lijes spušten u obiteljsku grobnicu, nastupio je pjesnik i slikar Ivan Brož. Govorio je kratko i smušeno, nije ispunio očekivanja ljudi; štoviše, mnoge je razočarao. Možda su to bile neke sjajne metafore, ali nitko ih nije razumio. Uza sve, Brož je govorio lošom dikcijom i tiho. Ljudi su se naprezali da što bolje ulove smisao tih riječi, ali to je bilo uzalud. A on je zborio o tomu da je moj ujak bio predodređen da pripovijeda pticama, ali u tome šarenilu i cvrkutu istinski glas nitko nije čuo. Takav čovjek zove se patnik. Možda je bila ponajbolja posljednja pjesnikova rečenica prije nego je bacio cvijet na lijes:

„Luku je ubilo doba u kojem je živio!”

To ipak nije bilo dostatno da govornik popravi loš dojam, premda ga je ta rečenica odvušla na miliciju; ondje su ga ispitivali nekoliko sati i naposljetku mu rekli da se odmah gubi iz grada i da hvata večernji vlak.

Kada je pokop obavljen, svi su se brzo razišli, jedino je ostao onaj neznanac, sjeo je na grob, podnimio se i ondje dočekaio večer. Ne znam je li se dokasna zadržao, nisam ga smio slijediti, jer sam se noću bojao groblja. Te večeri bavio sam se književnim poslom, sređivao papiriće Ivana Broža, prepisivao njegove rečenice, iako nikakva smisla i reda u njima nisam nalazio. Zasigurno je to znao i sam pisac – ta nije bez razloga zgužvao i pobacao te svoje škrabotine. Bilo bi bolje da je ugljenom narisao koji crtež ujakova leša na onoj crkvenoj prlini, u pustom krajoliku. Imao je pribor, čak je ostao u sobi njegov blok za crtanje, ugljen, svježi kruh koji mu je služio umjesto gumice, jedan trokutić i mali šestar. Sve je to ostalo, jer je morao stići na večernji vlak. Otjerali su ga kao psa.

Znam da postoje pametni i načitani ljudi, pa ako netko od njih jednom nabasa na ovu obiteljsku priču, bit će mu odmah jasno da je nastala u zrelim piščevim godinama i da se oslanja na memoriju. Takvom se čitatelju ne može ništa podmetnuti, jer on zna što su estetska dovijanja i razumije potrebu da se priča iz svog ugla, a to je ono što naše tvorevine čini različitim i sortira ih u beskrajno velikom književnom skladištu. Kako i ja ponešto od toga znadem, onda sam za ovaj dio priče kupio neke rečenice s papirića pjesnika Ivana Broža, složio ih i dao im kakav-takav redosljed.

Zasigurno je taj ujakov bliski prijatelj htio reći na oprostaju nešto bitno o životu (ili čak filozofiji) Luke Meštrevića, ali je nervozno križao napisano, odbacivao i gazio vlastite misli – bit će da je i sam shvaćao da bi takav *in memoriam* bio neprikladan. Kopkala ga je neka istina, želio ju je priopćiti, a tko zna iz kojih je razloga odustao. Možda nije imao hrabrosti suočiti njegove bližnje s nečim što je znao i tajio. Pa ipak se ponadao da će budući pripovjedač pohraniti te papiriće, udjenuti ih u prozu, a oni koji se budu zanimali za sudbinu Luke

Meštrevića, pomalo će uživati u odgonetanju njegovih rečenica. Sada donosim dio s poda skupljenih zapisa, bilo je još toga, ali i ovoliko je premnogo, to prije što i sam još ne slutim kako će se taj umetak ponašati u ovoj cjelini.

Evo djelića za one strpljive čitatelje:

„U svakomu od nas postoje dva različita stvora u istom biću, dvije i više misli, ali jedna uvijek prevagne – to je misao o smrti. To je istinit događaj, a danas je u zagrljaju sa smrću moj intimni prijatelj Luka Meštrević. Mrtav je – i o tomu više ne dvojimo. A bio je živ kao i mi sada. I znao je da opaža kad se u njemu dvije različite prirode udaljuju, ali to nije mogao spriječiti. Rodoskrvnuće, blud, porok – sve je to bilo na jednoj strani. Volja, umna moć, osjećaj kajanja – na drugoj. Jedan dio svakoga od nas radi protiv, drugi sve prihvaća. Svaki čovjek u sebi samom nosi zatvorenost. Kada se bude pisala pripovijest o Luki Meštreviću, ili povijest rana Luke Meštrevića, mene tada više neće biti, ali ovaj zapis neka netko uzme.

Tko je ubio mog prijatelja? Ja mislim da je njega ubilo njegovo dvojstvo. Znao sam mnoge pokojnikove tajne, mnoge proturječnosti u njemu samom, pa i ponešto iz njegova razvratnog života. Eto, primjerice, svoju je malodobnu nećakinju ljubakao. Kada sam ga zbog rodoskrvnuća ukorio, on je svaku moju riječ osporavao tvrdeći da je čovjeku grijeh potreban kako bi se preobratio i uredio svoj nutarnji život, a to znači da nema razrješenja grijeha bez djela učinjenog iznova. Samo ono što se ponovi, vodi oprostu, kao što se povijest obnavlja isključivo u zločinu. Nema iskupljenja bez prolijevanja krvi, nema ispaštanja bez razvrata. Mržnja giba žive oceane. Svatko od nas nekamo bježi (narod, stare životinje, priroda, crkva), sve se sklanja pod neku kapuljaču, hoće da bude nevidljivo, svaki čovjek sanja svoj oklop, neprobojno željezo života, a to dobiva jedino ulaskom u grob, možda baš taj grob gdje se svršava posljednja priča muške loze Meštrevića. Grobnica je najbolja kuća u koju ulaze čisti i lijepo odjeveni ljudi, ma koliko bili siromašni. Naš je život kao srce Augustinovo: treperi, drhti, veseli se, ali čeka da otpočine u Bogu. Pa ako se štogod jednom izbistrilo, opet se zamagluje. Sveta knjiga veli da su rane spasonosne i da liju svoju krv da bi nas napojile.

Ovo zapisah na dan pokopa Luke Meštrevića. Tko god to pronade – njegovo je. A tko bude čitao – veselo mu bilo.”

AMEN – Sve ovdje opisano, skinuto je s fotografija, oživljeno i priloženo ostavštini mog ujaka Luke Meštrevića. Neka moji čitatelji ovu pripovijest prihvate kao popratni tekst uz fotke, kao uvodnu ili završnu riječ u obiteljskom katalogu. Slobodno sam udjenuo zapis ujakova prijatelja Ivana Broža, ne ulazeći u vjerodostojnost napisanog, a i nisam obavezan mnogo toga razumjeti. Jedino nemam što dodati onoj fotki na čijoj je poledini ostao rukopis mog ujaka. Na fotografiji se vidi mutno pročelje neke crkve, a u prvom planu, u travi, pokraj stećka, Luka Meštrević uvijekovječio je san mojega oca i praznu bocu; zasigurno ju je prije snimke iskapio i potom zaspao. Na poledini je natpis preuzet za kraj ove pripovijesti, a zasigurno je ispao i epitaf na grobu mojega ujaka:

„Gdje čovjek legne, gdje se skruža, ondje mu je dom i Bog. Gdje umre, tu je oduvijek bio. I to je sve što se ima reći. Amen.”

Malvina i druge priče

Dan i noć

Bio sam navršio dvanaest godina kad me zapalo da prvi uđem u župni stan i popišem ostavštinu fra Veselka Kuljića koji je tu živio do konca 1941. godine. A znamo i kako je svršio.

Fra Veselko Kuljić osuđen je od prijekog ustaškog suda i strijeljan na Badnji dan 1941. godine, na istom onom stratištu gdje je, samo šest mjeseci prije, na Vidovdan, poklana srpska čeljad. Sjećam se molbe velikog župana da se leševi ne bacaju u Neretvu, da se ne zagađuje njezin bistri tok, pa su otada otpremeni vojnim kamionima i bacani u jame. A onda su podzemne vode pomahnitale. Dobro se sjećam da sam kao dječak slušao kako u bezdanicama grgolje vode ili se ruši kamenje, a nikad nisam povjerovao da to đavoli vode kolo, kako je moja majka zborila. Kao da sam još tada znao ono što sam mnogo godina kasnije pročitao u jednoj knjizi: „*Čas velikog straha od sotone još nije došao.*”

Župni stan podigao je fra Veselko Kuljić čim je stigao u ovu župu, negdje u ljeto 1939. godine, pošto je naprasno umro župnik Vjeko Milačić. Nekada se tamo dolazilo trupicama i lađama preko blata, a fra Veselko Kuljić stigao je lakše, fijakerom, onom dionicom *Crnog puta* koji vodi nekih četiri kilometra od željezničke stanice do mjesta. Crni put nazvan je po šljaci od izgorjelog ćumura iz lokomotiva. Postojala je i cesta s druge strane, samo je otuda bilo dalje.

Fra Veselko je dobrotvore lako pridobivao svojom rječitošću i šutljivošću; ta su se dva raspoloženja kod njega smjenjivala. Bilo je dana kad ništa ne progovori, a vjernici ga opet obaspu darovima. A bilo je njegove uzvišene propovijedi, grdnje i kletve, kad je bistro i točno iznosio sve mane župljana, pa opet je bio nagrađen i novcem i ljubavlju. Kako bi drukčije podigao tako lijepu dvokatnicu s urešenom verandom na dva moćna potporna stupa. U prizemlju je smjestio kapelu sv. Anastazije, suprotno od onoga što je bio postavio fra Bono Vrkić da se tu radi o sv. Anastaziju, solinskom mučeniku. Budući da je župni stan podignut na temeljima starokršćanske crkvice posvećene svetišci Anastaziji, to je fra Veselku bilo dovoljno da se dalje ne spori oko toga je li svetac ili svetica, jednostavno je presudio:

„Ovo je kapela svete Anastazije, tako ja kažem i tako će odsad biti.”

Napadali su ga kao tvrdokornog i nepopustljivog, a onda su i priče išle dotle da fratar više voli svetice i uopće ženski rod nego drugu stranu. Pričalo se da mu je Marija milija od Isusa, a kad bi se netko, lud i neobuzdan, odvažio da mu to spočitne, i tako ga podbode, on bi rekao:

„Svi su mi jednako mili i svi su moji, kao prsti na ruci!”

Gornji kat župnog stana imao je četiri sobe; primača je izlazila na verandu, a ostale su bile zasebne, svaka s po dva kreveta, ormarom, noćnim stolićem i raspekom na zidu. Jedna je bila pod ključem, a to je bila soba fra Veselka Kuljića. Tu je ležaj bio tvrd, sa slamaricom, za isposnika. Imao je i jednu tajnu sobu, a do nje nitko nije znao doći osim njega. Još kao dijete, i kasnije kao đak, tako kažu, smišljao je odaju u kojoj bi se čovjek mogao idealno sakriti. Nije znao od koga, ali je na progonitelje uvijek računao. Ako to ne bude đavao, bit će svojta, otpadnik od vjere, brat. Zanosio se gradnjom takve sobe, crtao podzemne prolaze i vrata, maštao o labirintu i tajnim hodnicima, a nešto od toga pronašao je u crkvi i teologiji, nešto zamršeno i za njega nedokučivo. Nije stekao neko obrazovanje, ali mu se ne može poreći bistrina. I te kako je umio zavesti i općiniti lijepim riječima, a bogme i odbrusiti i začepiti usta drugomu, pretvarati se kad treba i osiliti se kad može i kad mu ide.

Mi iz pravoslavne parohije vazda smo sa strepnjom čekali kad dođe do smjene, kakav li je katolički pop koji preuzima župu, kakve je naravi i duše, kako je raspoložen prema nama, je li zagrižen i prznica? Morali smo motriti hoće li svoju pastvu poticati na nas i huškati na komšije, hoće li nas zlorado dijeliti na one pri strani i one pod stranom, na one tamo i ovdje, na one gore i dolje. Hoće li naše kuće zvati „one njihove staje u prisoju”, a našu čeljad gledati prijezirno i poprijeko, smatrati ih uljezima. Bilo je i takvih. Znali su odvrćati puk od međusobnog druženja, a momka ili djevojku iz različitih vjera ocrniti jedno drugom, odvratiti ih od prstena, pa čak i zamjeriti im kad idu na zajedničko sjelo ili ćosaju. A da i ne spominjemo one vragove što su proklinjali mladence kad se uzmu a nisu iste vjere. Onda nije čudo što smo i ovaj put bili zabrinuti. Tu je moj otac prednjačio i često ponavljao:

„Od popa zavisi sloga.”

U tom pogledu fra Veselko je dočekan s obiju strana kao dobar svećenik i čestit čovjek. Odmah se pobrinuo da i našu crkvu, jednu i zapuštenu, pomogne. Na naše je groblje zalazio, s našim se prvacima i viđenim ljudima družio, a s našim parohom Stefanom Kadijevićem dijelio je čašu vina i zobao smokve s istog niza. Od svojih dinara i priloga dobio je zvono za pravoslavnu parohi-

jalnu crkvu Velike Gospojine. Pridonio je da se uboga i tijesna kućica, u kojoj je stanovao Stefan, proširi i podigne na kat u lijepu i veliku parohijalnu kuću. Sam je dobio gromobran za tu kuću i sam je glasao da se nekadašnje vojarne pretvore u konak, da se nabave kreveti i nešto pokućstva i tu osnuje stacionar za malarične. Rat je njegove dobre namjere spriječio.

Zaslugom fra Veselka Kuljića isušeno je jezero i dobiveno plodno polje. Jendečenje je bio težak posao, znao je i sam fratar zasukati rukave, jer to je bio jedini način da se šaš pretvori u oranicu. On je zasadio murve duž puta prema katoličkoj crkvi na isti način kao i prema pravoslavnoj. Sve što je bilo obrušeno i sklono padu, jednako je podizao pa ma kojoj crkvi pripadalo.

Fra Veselko je bio mlađi čovjek, tek u tridesetoj. Krupan i za svoje godine gojazan, crven u licu, ozbiljan, mrka pogleda, pažljiv kad sluša, a odsutan kad priča – gubio je nit i malokad uspijevao da je nađe. Vele da je bio odnekud od Duvna, a sjećam se da su s njim stigla dva puna kovčega robe i hrane. Bojao se gladi i studeni; dva njegova ljuta neprijatelja. Čim mine jedna zima, mislio je o zimnici za sljedeću. Čim prvi oštiri sjeverac puhne, dovlačio je drva i povazdan pilio i cijepao, slagao ispod nadstrešnice i dovlačio u podrum. Nikad ništa nije bacao, za nj nije bilo stare posude ni iznošene robe, sve je to negdje gomilao i krio. S parama je bio obazriv i štedljiv, mjere u jelu nije imao, ali u piću jest, uvijek bi se na trećoj čaši vina zaustavio, a rakiju je rijetko kad pio. Izlazio je navečer izbrijan i namirisani, lica glatkog kao u curice, zalazio po kućama katoličkim i pravoslavnim podjednako, ostajao na sijelima, sudjelovao u igrama prstena, savjetovao mlađariju, razmetao se poslovicama, kušao sve što bi mu se ponudilo na pjatu, propovijedao i slušao, uzdisao i zasuzio kad jeknu gusle a pjevač spomene neretvanske vitezove iz pjesmarica fra Andrije Kačića Miošića. Ako je od nečega zazirao, onda je to od turske vjere. Kad se jutrom ili predvečer oglasi hodža s munare, zatvarao je prozor da ne sluša. Ne može se reći da ih je mrzio, samo je žalio što su to nekad bili kršćani, a da je sreće, opet bi to mogli postati.

Noć ga je oduvijek mamila i zavodila. Pokatkad je po mraku, od nečije kuće do župnog stana, letio puteljkom, raširenih ruku, u crnoj odori, promicao je kao sablast, zadihan stizao pred kapelu i tu bi posrnuo kao pali anđeo, ležao na zemlji osluškujući dubinu noći i uživajući u njoj. A kad bi se javila kakva noćna ptica, sova ili ćuk, kad bi negdje promaknuo slijepi miš ili pas zarežao, kad bi se čula cika, životinjsko kevtanje, lisičje ili čije drugo, sav bi ustreptao, obuzimala bi ga milina, kao da se povezivao s nekim svijetom čvršćim od ovoga, a u njemu se rasklapala tama vjekova kroz koju je jezdio negdje daleko, do iskonskog i najdubljeg.

Ako ga je dan pritiskao i teretio, noć ga je smirivala i duševno krijepila. Dan je za njega bio nešto ograničeno i mučno, a noć prostrano i očaravajuće. U njoj je naslućivao i vidio sve ono što je preko dana bilo zamračeno. Danju je osjećao umor, udovi su mu bili teški, a tijelo tromo, dok je noću sve bilo drukčije: ruke spretne, prsti hitri, korak lak, a tijelo čilo. Dnevne stvari bile su mu grube, odnosi s ljudima tegobni i nepredvidivi, a noću bi sve to postajalo blago i jednostavno, pod rukom fino i mislima dostupno. Preko dana je morao kontati i brinuti, nabavljati namirnice, čuvati ih, a ponešto i skrivati za crne dane, dok bi se noću udaljio od svega toga i prepustio mašti. Iako bi rano lijegao, najmanje se tri puta budio i ustajao, pokatkad bi se obukao i izišao, pa poslije tumaranja opet privilegao. Ako je po cijeli dan mogao provesti zatvoren u kući, to bi noću nadoknadio izlaskom, a tada je mogao prevaliti za uru vremena onaj put za koji bi mu danju trebalo tri sata. Njegovo je dnevno ime moglo biti i fra Tmurko, dok je ovo postojeće fra Veselko odgovaralo njegovu noćnom životu. Vjerovao je da čovjek ne može imati mira bez plamička svijee i njezina pucketanja.

U vrijeme vidovdanskih pokolja pravoslavnog življa, 1941. godine, fra Veselko se ogradio i u svoju ljušturu savio, misu je držao preko volje i mlako, a u propovijedima se žestio i osuđivao postupke prema braći.

“Mi smo jedna glava kršćanska s dva obraza, nagrdiš li jedan, ni drugi više ne valja!” tako je propovijedao.

Pričali su mu o mužu i ženi, sredovječnom paru, neumornom na tom krvničkom poslu. Muž je klao, kažu da mu nije bilo premca. Bio je ljevak, imao je laku ruku, povuče jednom preko grkljana i ne osvrće se više, a žrtvu snažno zgrabi desnicom za kosu. Njegova žena bila je brza i vješto je baratala kliještima, vadila je zlatne zube žrtvama i stavljala ih u kesu koju je vezivala oko vrata. Predahnuli bi toliko da popuše cigar duhana, popiju gutljaj vode i nešto založe. Navečer su bili mrtvi-umorni; muž se prao u laboru, a žena sjedila za tavulinom i brojila izvadene zlatne zube, procjenjivala vrijednost, računala dobit i izrugivala se: te ovaj je previše istrošen, onaj kao da je na njih samo glodao kosti, a ovaj ih je tek namjestio, nije ih ni počeo trošiti. Smijala se i klikkala, natkriljena nad svojim plijenom kao da ga čuva od nevidljivog haratelja. Sve je to fra Veselko saslušao i zgrozio se. A kad je ta ista žena dovela bolesno dijete k njemu i zatražila da ga pričesti, on ju je odbio. I to mu je zamjereno. A na drugoj strani, kod pravoslavne raje, stekao je ugled, “ime mu se pozlatilo i Bog ga blagoslovio”.

Jedne večeri banuše u blagovaonicu župnog stana dvojica ustaša, priprostitih, u crno opremljenih i do zuba naoružanih. Fra Veselko ih nije poznavao.

Primio ih je, ali im nije ponudio da sjednu. Učinili su to i bez njega, spustili umorna tijela na klupu uz stol za blagovanje. Fratar ih nije počastio, jedva se odazvao na njihov pozdrav, tek se oglasio, nešto progundao, a to je mogla biti i kletva. Odbojan na iznenadne posjete i zatvoren prema neznancima, a nepovjerljiv prema ustašama, fra Veselko Kuljić pomislio je da mu šalju osvetnike, da se namire dugovi i naplati neposlušnost.

„Ako i to treba, evo me, u stanu Božjem, pa uzmite.”

Jedan od njih izvadio je tain⁶ iz torbaka i rekao:

– Mi svratismo da nešto prezalogajimo.

– A ti, padre, donesi onu bocu vina što čuvaš samo za sebe – doviknuo je drugi.

Fra Veselko je najprije otezao, a onda ih je poslušao da ne bude belaja, donio demžon od tri oke i ponudio im da piju koliko hoće.

– A što fratar kaže na ovo? – izustio je jedan od njih. – Srbima je odzvonilo. I neka je. Morali smo i to jednom naplatiti!

– Ovdje je sve podmireno – rekao je fra Veselko.

– Nije baš sve. Ima nekih dugova u kući gazde Spajića. Još dok sam ovuda vukao duhan, nosio se s financima i gonio sa srpskim žandarima – mumljao je drugi, valjajući zaloga u ustima kao kakvu žeravicu, kao da će se opržiti.

Nabadali su vrhovima noževa komadiće sira i mesa, naslađivali se jelom i onim što će doći poslije. Obojica su se podnapili, počeli su podrigivati i galamiti, kolutati očima i režati kako će se napiti krvi ispod grla gazde Spajića. A kad su se dobro podmirili, digli su se i potpasali, spremni izaći u noć i uputiti se puteljkom između ograda i suhomedja, a onda stazom koja je vodila ravno do kuće Spajića, izdvojene od ostalih i pogodne za ono što su naumili. Krenuo je s njima i fra Veselko da nešto posreduje ako zatreba, da se nagodi s njima, odgovori ih ili na koncu potkupi. Spajić je nekada bio imućan; pa valjda je nešto dukata uštedio i za život.

Noć je bila tamna, zvijezde visoko. Iako su bile krupne, malo su sjaja davale. Obojica ustaša bili su obzirni i tihi, nastojali su da se mjesto ne uznemiri. Fra Veselko se čudio kako gaze meko i nečujno, zar su vični tome, dok su njegovi koraci bili tvrdi, poput kopita su tukli o kamenjar, smetali

6 (tur.) obrok, zaloga

njemu i njegovim noćnim suputnicima. I oni su ga opominjali da lakše gazi ili da se izuje, iako su na njegovim nogama bile lake ljetne sandale; ispod njih bi iskočio po neki kamenčić i otisnuo se stazom – nije pomagalo što se fra Veselko izvijao i pazio, hod je unosio nemir kod ustaša, a strah kod nje-ga. Učinilo mu se da to više i nisu njegova stopala, već prava kopita zarasla u riđe i oštre dlake.

Ušuljali su se u dvorište, psa na lancu nije bilo, lavež se čuo na drugim stranama, na više strana, odasvud, ali ga blizu kuće nije bilo. Kad su prišli vra-tima, ustaše su se povukle u mrak, a fra Veselku prepustili da se javi gazdi, ali tiho i nenametljivo kako ih ne bi odao. Fra Veselko je poslušao. Nije pokucao onako kako je umio, lako i pažljivo i prema ukućanima obzirno, već je lupao tvrdo, stegnutom šakom, kao kakvim papkom. Udarci su odzvanjali u noći, kuća se uznemirila, unutra je bljesnula petrolejka i začuo se dremljiv glas gaz-de Spajića. Kad se javio fra Veselko i rekao da je sam, Spajić mu je, kao čovjeku od povjerenja, otvorio vrata. Tada su ustaše skočile iz pomrčine, jedan od njih zadržao je fra Veselka i rekao:

– Ti ostani i stražari, a mi ćemo to obaviti u Božjem miru!

Prepirka unutra nije bila duga ni glasna, jer je gazda Spajić, za spas živo-ta, odmah kazao gdje je sakrio tih nekoliko zlatnika, i ponudio ih napasnici-ma. Ali to nije moglo otkupiti njegov život; nikakvo blago ne bi ih zadovoljilo. Gazda Spajić za njih je bio derikoža; uz dobar ujam krčmio je njihov duhan, zlatni bekijski ravnjak. Bilo im je najslađe zaklati ga, njega i ženu mu Dostinju; poznavali su je kao lakomu i tvrdu na pari. Preko njih dvoje bili su kivni na sve Srbe; zakleli su se da će ih svuda tamaniti dok se pasja sorta ne istrijebi.

Spajićeva jedanaestogodišnja djevojčica Kruna istrčala je iz kuće, ali ju je dočekao sablastan glas fra Veselka. Stala je uz dovratnik dvornih vrata, snuž-dila se i počela plakati prestrašeno i jecajući. Fra Veselko je priskočio i šakom pritisnuo usta djetetu.

– Nemoj da kukaš, šuti, milo dijete! – šapatom je izustio kaneći je spasiti, ali djevojčica mu se otela i došla do daha, a onda je rekla:

– Poklaše mi roditelje!

– Umukni, kučko! – podviknuo je fra Veselko.

Glas mu je bio hrapav šupalj, njemu samom nepoznat. Taj glas ga je više uznemirio nego plač djeteta, htio ga je čuti, provjeriti i isprobati još jednom, ponovio je ono što je i maloprije rekao, a glas je bio isti, isto hrapav, tuđ i sabla-stan. Tada je u rukama osjetio snagu, prsti su bili kao pandže zariveni u meso

djevojčice. Tada je još jače rukom pritisnuo usta djetetu, a drugom, kao pandžom, stegnuo žgoljavi vratić. Djevojčica se gušila i borila da dođe do zraka, ali više nije mogla ništa ugrabiti, izdahnula je i otežala na njegovim rukama.

Čim su obavili svoj krvavi posao, dvojica ustaša izašli su i zatekli fra Veselka nad svojom žrtvom. Radosno, ozarena lica, jedan od njih upitao je:

- Što si to učinio?
- Da ne plače – odgovorio je fra Veselko.
- Imao si pravo. Da ne plače pasja kćer!
- Neka si! – odobrio je drugi.

Zajedno su se po mraku vratili u župni stan. Ustaše su dokrajčile onu plетенku vina, a potom su zaspali, tvrdo, hrčući. Fra Veselko se dugo nosio s tegobnim slikama i prikazama, san na oči nije htio, a izvana je navirao pseći lavež i dječji plač. Preznojavao se i mučio, pridizao se i htio izaći u noć, ali ga je umor savladao, nije imao ništa od one njemu svojstvene noćne lakoće. Noć je proveo više budan nego u snu, a i kad bi zaspao, to bi bio više košmar nego san. Svitanje je dočekao nenaspavan, glave teške i udova onemoćalih.

„Pih, grdnih li snova, za ime Boga. Trebalo bi ih u onu teku udjenuti, ne bi li ih se čovjek tako oslobodio.“

Imao je tajni notes; ono što je tamo zapisao, ni sam više nije nikad pročitao. Krio ga je i od sebe samog. Nije bio vješt u pisanju, ni blizu onome kako je umio govoriti, posebno u crkvi i pred vjernicima.

Dvorna, žena koja ga je dvorila i prala, a pokatkad mu nešto i skuhala, dočekala ga je u blagovaonici s naramkom rublja; bila mu je oprala i uštirkala naglawnik, bijelu lanenu tuniku, pojas, te i ostalo rublje, a habit izglacala i gdje je trebalo pokrpala. Blagovaonicu je zatekla čistu i pospremljenu, posumnjale je samo u prazni demižon; još jučer bio je pun, a znala je da fra Veselko pije umjereno, a i kad pozove nekoga, na vinu je škrt – radije skloni bocu nego što dolije. Dvorna je primijetila da je fra Veselko podbuhao i izmučen, a on se pravdao teškim snovima. Ona mu je priopćila o pokolju u kući Spajića. Ustaške vlasti izašle su na uviđaj i to obavile formalno i brzo, zabranile pogreb i okupljanje, odredile sat ukopa, što će obaviti najbliža rodbina, bez popa i pravoslavnog obreda. Fra Veselko je saslušao dvornu, njišući glavom i stišćući usnice u onaj brižni grč. Oneraspoložen, primio je od nje pečeni kruh i rublje, otpustio je i zakazao da dođe za dva dana.

Znamo da se krunica sv. Ante moli utorkom i u vrijeme nezgoda, a utorkak je osvanuo i nezgodan dan došao, pa je fra Veselko u kapeli izmolio po tri-naest Zdravomarija, Očenaša, Slavaocu i Vjerovanje. Rano je otvorio crkvu sv. Ivana. Jutarnja molitva obavljena je po kanonu fra Anđelka Nuića, to su kratke i svedene preporuke. Poslije je fra Veselko zašao među uznemirene srpske obitelji; muških glava i ne bješe mnogo, uglavnom nejač, ono što nije moglo uzbjeći, i poneki inadžija koji nije zazirao od ustaša; takav je bio i gazda Spajić, sa svima dobar i svakoj vlasti privržen. Tamo je fratar osudio zločin i obećao da će iz istih stopa otići k velikom županu. I zaista se sastao s njim i tražio da se srpska bratstva zaštite, jer ovdje će se još stoljećima živjeti zajedno, a ustaška vlast nije dugovječna; sve što se temelji na zločinu, plitko je i osuđeno.

– Previše si rječit i zavodljiv – uzvratilo mu je veliki župan. – Ljudi te slušaju, otupit ćeš u njima onu oštricu za ovakva vremena neophodnu. Nisi dužan da blagoslivljaš naš posao, ali nemoj stati protiv volje svoga roda!

– Neću stati samo protiv Božje volje – izjavio je fra Veselko i napustio svaki razgovor s velikim županom.

Dvojici ustaša nije dao da se preko dana pomalaju, sam ih je više puta podvorio, u neke razgovore nije se upuštao, može biti da je njihove postupke, na umjeren i blag način, osuđivao; njihovu jeziku zamjerao, a njihove misli držao za grješne. Ono čime su se oni dičili, fra Veselko bješe svrstao u oholost. Nije dopuštao da ga povezuju s njima, a kad bi mu spomenuli prošlu noć, odgovarao je uvijek na isti način:

– Ja boravim samo na jednom mjestu.

Ti priprosti ljudi nisu ga razumjeli, spremali su se za pokolj ljući od sinoćnjeg. Do tamo, gdje su naumili to obaviti, valjalo je dobar dio noći pješačiti, pa su obuli lake gumenjake a bakandže ostavili fra Veselku; ako ih nekad put nanese ovuda, uzet će ih. Hvalili su se kako poznaju svaku stazu i prečac do te kuće, često su tuda pješačili kao duhanari. Na rastanku su odlučili fra Veselku darovati kamu.

– Nikakav podvig nisam učinio da me tako nagrađujete – rekao je fra Veselko plašljivo držeći kamu u rukama.

– To si ti zaslužio.

– Oštra je kao britva, taman za tvoju ruku – izgovorio je darodavac.

– Svuda ćemo te hvaliti – dodao je drugi.

Pozdravili su se sa svećenikom i umakli u noć. Čim su otišli, fra Veselko je pristupio večernjoj molitvi, onda je založio komadić kruha prismačući sa sirom, popio je i svoju mjericu crnog vina. Htio je leći i odagnati brige, ne osvrtni se na prošli dan i ne misliti na sutrašnji, već pustiti da ga noć uzme pod svoje, da ga obdari mislima o Bogu i svemu Božjem, da mu ne pomanjka riječi zahvalnih i da mu dođe san kad je to najpogodnije. Ali tako nije bilo. Najednom ga je obuzeo nemir, a nije imao načina da mu se odupre. Zaludu je prstima prebirao brojanice i započinjao otajstva, nije se mogao sabrati i misli usredotočiti na život Isusov i Marijin; ruke su se počele tresti, a prsti trgati krunicu tako da su zrnca poispadala i prosula se svuda po podu. Usne su mu se sušile, oblizao ih je jezikom kao komadom leda; jeza ga je podišla od tog dodira. Osjetio je nagon i potrebu za ženom; čudio se tom nepoznatom i naglom prohtjevu. Nešto nejasno vuklo ga je van, u noć. Njegovo omiljeno doba vabilo ga je i opčinjavalo. Skočio je i pripasao kamu, ogrnuo habit i našao se pred kućom.

Jedna zvijezda otisnula se odozgo i raspukla još u padu. Zrikavci su pištali odasvud i složno. Fra Veselko je požurio kao da ga netko čeka na određenom mjestu. Možda je hitao sustići zločince? Opet je gazio tvrdo i nezgrapno kao i prošle noći, ali više se na hod nije obazirao, žurio je i stigao do zaseoka gdje se u pomrčini bjehu stisnule pravoslavne kuće. Svjetlo je gorjelo samo u jednom prozoru, u domu Janka Simata, trgovca i čestitog pravoslavca. Imao je mnogo sitne djece, jedno drugom do uha, majku i ženu Jagliku; sve sama nejač. Simat je bio obuzet starinama, uzdigao je mnoge ustanove i doveo u red zapuštene spomenike. Bio je dobrotvor i darodavac, čovjek odan tradiciji i ponosan na srpsku historiju; isto tako prema drugima obziran, a kao sugovornik umiljat i popustljiv. Veliku pažnju posvećivao je odijevanju i nakitu, u tomu je pretjerivao, nakindurio bi se bez ikakva stila i ukusa, sve u isto vrijeme – i džepni sat na lancu i jantarna muštikla optočena srebrnastom čipkom, i očale s metalnim okvirom, a na obje ruke po dva prstena; na desnoj vjenčana zlatna vitica i široka burma, a na lijevoj prsten s monogramom i pečatnjak naslijeđen od oca. Doduše, tako bi se nakitio samo za pravoslavne blagdane.

Fra Veselko je kao u bunilu stigao u Simatovu kuću. Tamo je dočekan kao prijatelj, a tako se i držao. Što ga je dotle dovuklo?

– Odista je neki belaj čim si nas ti posjetio – izgovorio je Janko Simat.

Uzdisao je fra Veselko i prenemagao se od jada što je sve krenulo đavoljim putom, što su dva dojučerašnja prijatelja jedan drugom postali dušmani. Što je ovo? Dva čovjeka, takoreći dva brata, do jučer grlo i duša, sad kidišu jedan na drugog, progone jedan drugog. Sve je to potanko iznosio fra Veselko, a onda je snizio glas, obratio se ukućanima obzirno i povjerljivo:

– Videne Srbe na prevaru odvođe, s njima se tobože dogovaraju oko položaja u novom poretku, a onda ih mučki smaknu. Eto su i Janka Simata, čestitog i uglednog komšiju, za takav obračun izabrali. Ma dok sam ja ovdje župnik, učinit ću sve što je u mojoj moći i što je po volji Bogu!

Onda je fra Veselko iznio plan i mjesto gdje će ga čekati lađa i povjerljiv čovjek.

– Bit će najbolje preko blata, pa tamo do slivlja, a onda si u sigurnim rukama. Zato krenimo odmah. A za familiju ne brini, ja sam ti jamac. I uvijek ću naći načina da im dojavim sve što znam i o tebi i o ovom kastigu. Neće ovako zadugo, samo da protutnji ovo početno bestijanje ustaša.

Starica je, kao i svaka majka, brižna i čemerna, blagoslivljala fra Veselka; sve vrijeme njegovu ruku nije ispuštala.

– Bog ti dao. Bog će te sačuvati. Ti si naš spasitelj i naš miljenik.

Jaglika je požurivala muža, a Janko, prestrašen i uzrujan, nije se previše raspitivao, svaki prijedlog činio mu se bolji od sadašnjeg položaja, a svaki put, ma koliko dugačak i neizvjestan, sigurniji i manje opasan od sutrašnjeg dana. Oprostio se od svojih i krenuo za fra Veselkom, koji je bio nestrpljiv, i žurio kao da bježi od gonitelja. Janko ga je jedva sustizao.

– Moramo sve potajom! Ovuda, za mnom! Ideš li? Pohitaj! – oglašavao se fra Veselko.

Kako su dublje zalazili u šaš i blato, voda im je pokatkad dosezala i do pazuha. U jednom trenutku Janko je iznenada stao kao životinja kad predosjeti opasnost i na mjestu se ukopa, uznemirena i tvrdoglava. Nije htio ni makac dalje. Nepomičan, nepovjerljiv, samo je doviknuo:

– I do kad misliš ovako? Gdje ćemo izbiti?

Tada se fra Veselko povratio gacajući kroz vodurinu i lomeći trske. Prišao je Janku Simatu i zasiktao šapatom ljutito u njegovo uho:

– Goniš me da se vraćam i trošim snagu! A sve ovo činim zbog tebe!

– Ne znam zašto, fra Veselko? Nismo nikad bili Bog zna kakvi prijatelji.

– I ja se pitam zašto? – izustio je fra Veselko onim napuklim glasom, gadnim i njemu samom neugodnim. – Ne znam zašto to činim? I zašto spašavam srpsku fukaru?

Lako i vješto izvukao je kamu, a kako je bio jak u rukama i Bog mu dao snage, brzo je savladao Janka Simata.

– Još jedan pogan manje – kroza zube je procijedio, dok je Janko Simat krkljao mučeći se da nešto izusti, ali je ubrzo, uz kлокot guste i blatnjave vode potonuo.

Lak na nogama i oslobođen; čio, veseo i poletan, gotovo u trku, kao da je vođen đavoljim očima, fra Veselko je stigao u župni stan. Još iste noći sve je pospremio, očistio kaljavu obuću, oprao kamu i sklonio je u svoju škrinju pod ključem; pronašao, uz lampu, zrnca od rasturene krunice, pokupio do jednog i opet ih nanizao, sastavio *Ružarje* i sve dok ga san nije ophrvao molio apostolsko *Vjervanje*, a poslije svake desetice, iza *Slava ocu*, ne samo micanjem usana i unutarnjim razmatranjem, već šapatom i glasno ponavljao:

„O, moj Isuse, oprosti nam naše grijehe, očuvaj nas od paklenog ognja, dovedi u raj sve duše, osobito one koje više trebaju tvoje milosrđe.”

Sutradan je, nakon duga vremena pravoslavna crkva Velike Gospojine osvanula otvorena, a zvona su pozivala na jutrenje, možda prvo od vidovdanskih pokolja. Pravoslavni su znali da je paroh Stefan Kadijević izbjegao u Crnu Goru; pa i da se vratio, ne bi smio, prvog dana i bez dozvole vlasti, otvoriti crkvu i pozvati na molitvu. Što iz radoznalosti, što iz potrebe, nagrnuli su u crkvu i oni koji su rijetko u nju svraćali. Mahom žene, ali i starci, naprosto su umiljeli unutra. Ondje ih je dočekaio fra Veselko Kuljić; sve to bješe poduzeo na svoju ruku. Stajao je ispred ikonostasa, sa epitrahiljom oko vrata i knjigom u ruci, pričekao je da se stišaju, jer usta bjehu puna hvale za njegov postupak i toliki inat ustaškim zlicama, a onda je bogoslužjenje održao na crkvenoslavenskom, po svim kanonima pravoslavnim, bez greške i zastajanja, kako ni paroh ne bi mogao. Cio obred, sve do blagoslova, protekao je više u divljenju fra Veselku nego u slušanju i značenju milih kršćanskih riječi. Ali krajnja svećenička poruka: *Vozljubim drug druga, da jedinomisljem ispovjemi* (Poljubimo jedni druge da jednodušno ispovjedimo), nije nikad bolje dočekanu i iskrenije shvaćena. Pričalo se da je majka Janka Simata, povijena i bezuba, ali otesita i mudra starica, prišla i poljubila mu ruku, rekavši više puta:

– Ti jesi vladika!

I dok je kod pravoslavnog puka fra Veselko dobivao i uzdizao se, dotle je kod ostalih gubio. Jedni su ga smatrali duševno bolesnim, a drugi prodanom dušom grkoistočnoj strani. Tako je nakon bogoslužja u crkvi Velike Gospojine odveden u općinsko poglavarstvo, ondje su ga začas opkolili i veliki župan i

viši časnici, osuli na nj grubo i podrugljivo, a on im je uzvraćao mirno, branio se umješno i razborito:

- Puk osjeća potrebu za Bogom, to mu nijedna vlast ne može uskratiti.
- Daješ im podršku kakvu ne zaslužuju! – žestio se ustaški časnik.
- Bolje bi ti bilo da brineš o svom puku! – podviknuo je veliki župan.
- Meni su sve misli zaokupljene spašavanjem duša – mirno je uzvratio fra Veselko.

Na koncu su se složili da cijelu stvar upute Provincijalatu hercegovačkih franjevaca, neka to razmatraju generalni kapituli i Sinakse i donesu svoj sud, a do tada će fra Veselko ispunjavati redovničke dužnosti, uz pojačan nadzor vlasti prilikom držanja mise i ostalih obreda.

Nakon toga fra Veselko se primirio i sabrao misli, povazdan je ostajao u župnom stanu, provodio vrijeme u kapeli sv. Anastazije ili u blagovaonici, ili nešto prebiraio u svojoj sobi, pojavljivao se samo kad treba, primao darove i od svoje pastve i od pravoslavni, ispovijedao i savjetovao; mnogo je učinio da se svakojake srdžbe smire, a neprijateljstva potisnu i prekinu. Samo se noću osjećao kao zatočenik; ne kao sluga već kao rob. Mučio se i borio da ne izađe, nije se usuđivao kročiti nadvor, jer bi ga noć odvela dalje. Opirao se tom nagonu, a što ga se više želio otarasiti, to se taj nagon pojačavao i udvostručenom snagom. Pokatkad bi se obuzdao i pribjegao samokažnjavanju, a da ni sam nije znao kako mu je to uspijevalo; da nije toga bilo, stradalo bi i više ljudi. Jednom ga je dvorna, njegova podvornica zatekla vezanog lancem za potpurnu gredu. Objasnio je da se kažnjava zbog neposluha i zlih nakana. Dvorna ga je ukorila.

- Ako je itko na svom mjestu, onda si to ti! Poslušan i dobar.
- Poslušnosti i dobra nikad dovoljno. Bog traži više i više.

Kratko je izdržao u toj askezi, jer je i narednih dana bilo ubojstava; navoditi ih ponaosob, odvelo bi nas u sumornu pripovijest. Dovoljno je reći da se strah u pravoslavne domove bješe uvukao, strah da čovjek omrkne, a ne osvane. Fra Veselko je nakon svakog zločina dizao graju kod vlasti, a ovi su ga opominjali, savjetovali mu da obuzda jezik i smiri rječitost. Kad god je vatreno propovijedao, isticao zajednički život i pozivao se na evandeoske poruke „da je ljubav punina zakona, veza savršenstva po kojoj znamo da smo preneseni iz smrti u život“, onda je zacijelo noć prije, svojom rukom nekoga smaknuo.

Jaglika, žena Janka Simata, u više navrata posjetila je fra Veselka da čuje ima li kakvih vijesti o mužu. Odgovori su bili suzdržani a vedri; na rastanku uvijek isti:

– Dan viđenja nije daleko.

Nakon svakog posjeta Jaglika se vraćala zadovoljna, a to bi prenosila i na ukućane. Ako je igdje bilo veselo, onda je to u kući Janka Simata; čekao se njegov povratak, računalo se na njegovu ruku-hraniteljicu.

Bila je sveta nedjelja u kolovozu 1941. godine, za fra Veselka težak dan i puno posla; imao je jedno krštenje i više ispovijedi. Ženu koja se ispovjedila i povjerila mu da je pobacila dijete, izgrdio je i kleo i prijetio da će se zemlja propuntati pod njom.

– Kakvog li si momka ubila, nesretnice! – pritiskao ju je u ispovjedaonici i mučio je toliko da je sam osjetio težak umor.

Ostao je u crkvi sve dok prvi mrak nije ovladao. Onako umoran sjeo je i počeo guditi kroz nos:

„Nedjelja, nedjelja kad se drvo ne đelja, jer je drvo rešika, Isusova bešika”, a onda se nasmijao tako glasno da je smijeh odzvonio u crkvi kao vražji izazov tom miru i večernjem redu.

Još je sjedio neko vrijeme uz svijeću i pokušavao shvatiti sebe i svoju prirodu, ali u tome bi ga misao izdala, uzdahnuo bi i rekao:

„Upoznah tolike druge stvari, a sebe ne upoznah.”

Izmolio je *Gospin pozdrav*, odložio crkveni pribor i sve pospremio kao i uvijek. Radosno je pomislio na one tri čaše vina koje ga čekaju u župnom stanu. Izašao je i zaključao crkvu. Noć je bila kao nikad dotad, kakva samo može biti u ovom kraju nadomak Primorja. Sve mu je pogodovalo: mir večeri, blagost klime, pitomina župe, poj zrikavaca, obilje mjesečine, Božja prisutnost u svemu – sve ga je to krijepilo i podizalo do neba. Ali umjesto da krene u svoj stan, uputio se prema kući Janka Simata. Stigao je bez žurbe i cilja, a ukućane zatekao za sinijom. Jaglici i majci zastao je u grlu zalogaj pure kad su ugledali fra Veselka. Sjeo je u škanj, a ukućani su sa strepnjom očekivali njegovu prvu riječ; samo se i to bješe oteglo dugo i neprirodno. Fratar je bio zagledan u grede i strop, usta su bila spremna nešto kazati, ali bi začas od toga odustala, pa bi se opet zauzela da štogod izuste; tako više puta, sve dok to starica nije prekinula.

– Ma je li živ, tako ti Boga?

– Živ je. Samo ima nešto drugo – i opet je fra Veselko napravio dugačku stanku. – Pokrstio se. Primio je katoličku vjeru.

Ženi Jaglici nije bilo drago što to čuje.

– To me boli. Ali ako je za spas života, neka je!

– Nije za spas života – uzvratilo je fra Veselko. – Sam je tako htio. Čuo sam da je rekao da to čini zbog onog čestitog čovjeka i dobrog kršćanina, fra Veselka.

– Samo neka je on živ i zdrav – rekla je starica – a ovdje je svaka vjera po nuždi, pa i ova koju je sad uzeo, a možda i ona kojoj je dosad pripadao.

– Eto sam donio tu vijest – ustao je fra Veselko, nije se više obazirao na ustavljanje i čast. – Sad ga očekuj, sad mu nitko ništa ne može.

Čim je fra Veselko izašao iz kuće, oglasio se ćuk, u naletu; doslutiti će smrt. Još su i kokoške rakolile u kokošinju, u stvari su više kvrčale i koškale se; to je vazda svađa živine oko počinka. I otuda, iz močvare, čulo se neko kriještanje i uporni žablji kreket.

„Što smo i mi drugo do ptičurine, grakćemo i letimo za svojim milima“, šapnuo je fra Veselko, a potom se štreкнуo od vlastitog šapata koji mu se učinio sumnjiv i luđački. Sve češće je razgovarao sam sa sobom o stvarima nedostojnim čovjeka, a opet se pravdao da su na nj pale velike brige, da su vremena teška i da čovjek ne može ponijeti više nego što mu je natovareno.

Dok je gazio kamenitom stazom prema župnom stanu, osvrnuo se i ugledao mrku seosku bizu kako ga slijedi i to uvijek na istom razmaku; stane li fra Veselko, stane i kučka. Oči su joj bile prodorne i svjetleće. Fra Veselko se prisjetio kako još nikad i nigdje, a zalazio je u zabačene krajeve i preko tuđih posjeda, pas nije zalajao na nj.

„Bogami ću pomisliti da sam pseći miljenik“, prošaptao je, a onda se tome grohotom nasmejao.

Svemu što je poduzeo te večeri smijao se, čas glasno, čas pritajeno, ali s užitkom. Cerio se kao sam vrag i kesio prema kučki, a svaki put činilo mu se da i ona uzvraća podizanjem gubice i pokazivanjem šiljastih zuba. Ta kuja dopratila ga je do vrata i tu stala, kao da čeka zapovijed svoga gospodara. Fra Veselko je naredio:

– Tu lezi! Ujutro ćeš dobiti šaku kostiju!

Pašče je poslušalo i sklupčalo se na kućnom pragu, a fra Veselko je otišao u svoju sobu, zadržao dug pogled na križu iznad uzglavlja, pozdravio je Gospu i zamolio je da dodijeli pravo skrušenje, čistu ispovijed i dostojnu pokoru, da ga izbavi kad jezik pomanjka, a misli stanu. Amen! Zaspao je lako, a digao se u zoru i odmah pohitao otvoriti vrata i nahraniti kučku. Tamo je više nije bilo, nikakvog traga, otiska šape ili pseće dlake, baš ničega, tako da je fra Veselko sve odbacio kao prikazu. A kad je to iznio dvorni, ona je samo rekla:

– Prikaze se javljaju i dolaze s umorom!

Negdje sredinom rujna 1941. godine, talijanske okupacijske vlasti pooštrile su nadzor nad ustaškim zlodjelima, a od uprava i vojnih tabora tražili pomirljiviju politiku prema Srbima, kako bi jednu i drugu stranu okrenuli protiv pravog neprijatelja – komunista. Tu povoljnost mnogi su koristili i vraćali se iz zbjegova u svoje domove, pogotovu oni Srbi koji komunistima nikako nisu bili naklonjeni. Takav je bio i paroh Stefan Kadijević. Vratio se iz zbjega s familijom i grupom sunarodnjaka, pa mu je odmah dopušteno da vrši bogoslužja i obavlja ostale dužnosti oko pogreba, ženidbi i krsnih slava. Provučeno mu je kroz uši da se svakako suzdržava od panjkanja Hrvata i muslimana, te da što više potpiruje puk protiv komunista. Stefan je mogao biti neodmjeren u raspravi, pristran kad je srpsko u pitanju, zajedljiv ako mu nisi istomišljenik, ali nikako nije bio zločest ili osvetoljubiv. Volio je popiti, a tek u piću pokazivala se njegova dobra strana. Njegova žena Tijana bila je živahna, vazda vesela, rodila mu je blizance, dva sinčića, nalik jedan drugom kao jaje jajetu. S fra Veselkom se od prvog dana dobro slagao. Znali su zajedno obavljati obrede, pogotovu oko posvećenja torova i ovaca, zanoćiti kod nekoga pa bio pravoslavni ili katolik, najesti se i napiti, premda je u piću bio neumjeren samo paroh. Fra Veselko je često imao grešne misli prema Tijani, a i ona ga je znala izazivati, na razne načine i mnogim vragolijama.

– Eh, da nisam zavjetovan, ne bi mi izmakla, majčina kćeri – znao je reći fra Veselko, a ona se samo izazovno smijala.

Drugi dan po povratku iz zbjega, Stefan Kadijević sastao se s fra Veselkom; izašao je preda nj čim je ovaj obavio večernje dužnosti. Fra Veselko se obradovao susretu, a paroh Stefan odmah zahvalio za dobra učinjena pravoslavnom življu. Tu se fratar malo snebivao, eto je mogao i više učiniti, samo kako i čime protiv sile i zločinaca koji se u tmini javljaju i djeluju kao đavoli pušteni iz svojih vražjih torova.

– Kad nemaš moći i vlasti, kako ih drugo osuditi do oštrim riječima i kletvom pred Bogom. A kad bih znao tko je te zločine ovdje posijao, u ovaj do

jučer mirni kraj, bio bih u stanju vlastitom rukom presuditi mu, makar da me vjera odvraća od toga. Ponekad mislim da bi to mogao biti i netko koga znam, preko dana miran čovjek i domaćin, a navečer opasna zvijer i krvolok. Može biti da je dan dobra strana čovjeka, njegovo svjetlo, a noć zla strana, njegova tmina. A kako to otkriti?

– Uz pomoć Božju, jer on jedini vidi i u mraku. Ono što mi nagađamo, on već zna – rekao je paroh Kadijević.

To tumačenje prihvatio je i fra Veselko i pozvao Stefana da zajedno narežu koju feticu bravetine i zameze uz čašu vina.

– Još će se naći barem bocun preklanjskog, ali samo za tebe – rekao je fra Veselko, a pod skutom je nosio bedricu suhog bravljeg, jer je u sakristiji krio ono što je najviše volio, a što bi mu namjernik ili kakav haramija lako mogao opljačkati u stanu.

Stefan je to rado prihvatio, a od crkve do župnog stana stigli su u razgovoru i međusobnim hvalama.

Nebo se bješe smrknilo i svezalo sa zemljom, nabreklo i otežalo, ali nikako da se provali. Grmjelo je i bjeckalo, a kad su njih dvojica ušli unutra, lijevalo je ozdol i ozgor, iz neba i zemlje, uz prasak gromova, čas tu blizu, nadomak stana, čas gore povrh brda. Kiša je zasipala stakla, u olucima je tutnjilo, čatrnja se punila i prelijevala, pljuštalo je više i brže nego što zemlja može primiti, revalo je posvuda oko kuće, a u strani vododerine su ječale i kamenje se obrušivalo.

Dvojica svećenika i dobrih prijatelja sjedila su u blagovaonici, uz malu svjetiljku. Mezili su ono što je narezao i na tanjur iznio fra Veselko. Stefan je vino hvatalo, osjećao je kako mu gori utroba, a plam udara u lice. Bio je govorljiv i raspoložen, godilo mu je piće i prijateljstvo, a fra Veselko bio je pažljiv slušatelj i dobar domaćin. Što god da je Stefan rekao, makar i krivo, fra Veselko nije proturječio. A najveći dio večeri Stefan je posvetio srpskom stradanju u jamama, iznosio brojke i primjere, spominjao imena i obitelji, navodio jame, po njegovu računu četrdeset i dvije u Hercegovini u koje su bacani Srbi, a pri spomenu mučenih pravoslavnih svećenika, svaki put bi zasuzio.

– Hoće li se ikad naša muka staviti na tas, hoće li biti historije, za sveto ime Božje? Ili smo baš prokleti i žrtvovani? – jadao se paroh Stefan i sam sebi dolijevao.

– Mnogo piješ! – ukorio ga je fra Veselko.

– Je li ti žao?

– Nije mi žao. Ali sve teže te razumijem. Mersiš jezikom. I gadi mi se to što slušam!

Lice fra Veselka mijenjalo se, a jezik je, šiljast i crven, palacao kao plamičak. Stefana je naglo privukao k sebi, kao da mu je želio nešto šapnuti ili ga poljubiti, a ugrizao ga je za resicu od uha. Vrisnuo je paroh i poskočio; krv je šiknula niz vrat. Fra Veselko se cerio i režao na nj glasom preporođenim i sipljivim.

– Jadniče! Krvariš, jadniče!

– Jesi li to ti, Veselko? – paroh nije mogao od čuđenja doći k sebi. Učinilo mu se da ima posla s nekim drugim čovjekom, s nepoznatom i sablasnom pojavom. – Jesi li pobestijao? Šta ti je?

Fratar je s kamom u ruci poletio na nj; sve je brzo izveo, s nekom nadošlom i nevjerovatnom snagom, pogodio ga u žilu kucavicu i oborio na stol. Dok se paroh gušio i umirao, fra Veselko je jetkim i opakim jezikom siktao nad njim:

– Sve dok je jednog Srbina, mira neće biti, bogohulna sorto!

Podigao ga je lako, nije osjećao neku težinu, pod njim je sve radnje obavio, ugasio svjetlo, otključao i zaključao vrata, snalazio se u tmuši kao na vidjelu, a napolju je pljusak bio ujednačen, posvuda su potoci revali, ali fratra ništa nije omelo da svoj noćni posao dovrši, a ime paroha Stefana Kadijevića unese na crnu listu „lažne braće”. Tijelo je iznio do glavnog puta i tu ga položio, a onda se trkom vratio, zakapijao se i utvrdio, sklopio škure na prozorima, oprao krv sa stola i poda, svoju mokru i okrvavljenu odjeću sakrio, a trokutastom turpijicom zarezao na kami mali znak u obliku križa, već deveti.

Bio je zadovoljan jer je sve ispalo lakše nego što se nadao. I za počinak je bilo sve pripravno, misli sredene, a volja potpuna. Cijele bogovetne noći pljuštalo je. Nevrijeme je bilo njegov saveznik, ono je sve tragove uklanjalo i svaku stopu brisalo. A i da nije toga, tko bi se usudio nešto ispitivati ili prigovarati fra Veselku, pogotovu što je smrt pravoslavnog tek jedna rečka u nizu smrti; ponekad povod da se ugursuzi i kavgadžije naloču, a potom razmeću i hvale kako je svaka opačina njihovo djelo. Sve je to fra Veselko dobro znao i mirno je otišao u krevet. I sve bi proteklo kako odgovara redovniku, da nije imao bludne snove i svakojaki razvrat s Tijanom. Uprljan njezinom nečistoćom izašao je nag pred Gospu, a onda s objema činio blud. Izmučen i postidjen takvim snovima, fra Veselko je ujutro pristupio šibanju tijela. Izveo je to u kapeli sv. Anastazije.

Kiša je bila stala, a zemlja se isparavala i priroda najavljivala još jedan čaroban rujanski dan. Samo je smrt paroha Stefana Kadijevića bila mrlja u tom raju. Čak i ustaškim vlastima nije bilo pravo, premda se ne može reći da su ga nešto posebno žalili. Nastojali su to djelo odbiti od sebe i pripisati ga komunistima protiv kojih je paroh javno istupao. I poimence je naveden Miro Nožica; za njim su bile izdane tjeralice i raspisane nagrade. Pogreb je bio dopušten uz potpunu ceremoniju svećeničkog ukopa. Na pokop su stigli čak i predstavnici talijanske komande, a nad lijesom je, pored ostalih, govorio i fra Veselko, dirljivo, drhtavim glasom i suznih očiju. Eto je paroh još sinoć svratio u njegov stan kao viđen gost, lijepo su porazgovarali i zajedno osudili svako zlo među zakrvljenom braćom. Svojom propovijedi, zavodničkom i ljeporječivom, ganuo je mnoge ljude, a članovi bliže i dalje parohove rodbine, čestitali su mu na smionom i odvažnom govoru. Prepričavalo se i dalje raznosilo ono što je na kraju fra Veselko poručio:

– Tražimo brata u čovjeku, kršćanina u bratu, dobro u kršćaninu, istinu u dobru, Boga u istini, a mir i ljubav u Bogu.

Te su riječi mogle biti napis za buduću slogu i pažnju. Više je on pobrao čestitki nego parohova obitelj sućuti. Ugled mu je među pravoslavnima nakon pogreba još porastao, premda nije imao kamo više osim da ga imenuju patrijarhom. Poslije te propovijedi još više je izazvao ustašku vlast, pa su brzojavno tražili od provincijala župnikov premještaj u kraj čisto hrvatski i katolički; to je jedini način da se obuzda njegova jezičava narav. Samo, od provincijala odgovori nisu stizali, pa se boravak fra Veselka Kuljića oduljio sve do presude i Badnjeg dana.

Kad se ušlo u trag mladom komunistu Miri Nožici, oni koji su ga štitili došli su na ideju da se obrate osvjedočenom prijatelju fra Veselku da se mladić skloni kod njega dok ne mine hajka. To fra Veselko nije lako prihvatio, nećkao se i odbijao, i tako je već bio osumnjičen, ali je na koncu popustio i pristao, pogotovu jer je želio staviti na probu tajnu odaju koju je sam projektirao. Dok se opirao, više je puta ponovio:

– Dosad su me zvali srpski fratar, a odsad će crveni fratar. Samo neće ni tako, nego će mi odmah zguliti kožu!

Miro Nožica bio je student književnosti, načitan i zaljubljen u ruske pisce. Od Čehova se nije odvajao, koristio je svaku priliku da ponešto pročita, a kad je bio na putu, ili preko ferija dolazio u rodno mjesto, na mobama i sijelima, uvijek je sa sobom nosio knjigu. Jedinac u majke, bio je i najveći izvor njezina straha. Ona je i predložila fra Veselka kao zaštitnika dok mladić ne dobije priliku da

umakne. Kada je prerušen stigao u župni stan, ponio je sa sobom Čehova, dva-naestu knjigu iz Sabranih djela objavljenih kod *Narodne prosvete* u Beogradu, 1939. godine. Iz te knjige mladić je volio pripovijetku *U jaruzi*, čitao ju je više puta, divio se majstorstvu Čehova, lakoći s kojom je umio sve udvojiti; ta zar nije i cijela obitelj Grigorija Petrova Cibukina, čifte i epifanovca, stalno živjela u prerušenom stanju, svaki je junak imao barem po dva lica i po tri maske.

Miro Nožica mogao je satima govoriti o Čehovu, ali samo s poznavateljima književnosti i istomišljenicima. Sugovornika u fra Veselku nije našao. I sam fratar kratko se zadržavao kod njega, u tajnoj sobi, razmijenili bi pokoju riječ, a mladić bi uvijek našao načina da se pošali i podbode fratra oko posne hrane koju mu je donosio, ili škrtosti na vinu. Jednom kad je ulovio čudan fratrov pogled, dobacio mu je:

– Ako čekaš nagradu za moju glavu, uvijek ti mogu ponuditi više od njih!

– Ja nagradu primam samo od jednog, a taj umije i da uzme – uzvratilo je fra Veselko.

Kad je procijenio da je čas istekao, fra Veselko je odredio noć za bijeg, a sve što je predložio, mladiću je izgledalo razumno i prihvatljivo, prepustio mu se i slušao njegove upute, a zaista je đavolski vješto pleo svoje konce.

– Tvoje je da u toku noći što dalje odmakneš i stigneš do opisane crkve i popa, a odatle si već u partizanima. S tobom ću do raskršća i kapelice sv. Obitelji. Tu se križaju četiri puta, a uvijek vrebaju četiri vruga, pa je bolje da budem s tobom dok ne vidim da si zamakao.

Opskrbio je mladića toplijom odjećom i lakim cipelama pogodnim za pješaćenje. Darovao mu je vojnički telećak i pletene rukavice. Do raskrižja ga je doveo bez poteškoće. Noć je bila hladna, a nebo osuto zvijezdama; vidjelo taman za bjegunca. Gorski vrhovi bjehu zaobljeni snježnim pokrovom; otuda je dolazila studen, onaj prosinački sjeverac od kojeg suze oči. Čula se pucnjava, ratovalo se i ginulo. Kraj kapelice sv. Obitelji zastali su da se pozdrave. Tu je fra Veselko govorio o četiri puta koja vode na četiri strane. Jedan je uvijek Božja staza namijenjena i redovniku, a on hita prema raskršću s križem kao mačem i razgoni demone što se tu okupljaju i plešu goli. Nikad im nije studeno, jer za pokvarenjaštvo se ne bira godišnje doba. Drugi je put za hodočasnike, tuda gaze, posjećuju crkvu, odlaze i dolaze. Treći vodi u nizinu, namijenjen je nepozdanim, oni se sklanjaju i povlače iz životne borbe. Četvrti se penje naviše, uvijek prema visovima, vodi u nepristupačnu goru; i tamo demoni zakazuju sabate, a rastjeruju ih crkvena zvona.

– Samo što ti nećeš nijednim od ta četiri puta – iskrivio je vrat fra Veselko, a glas utanjio do pištanja. – Jer sad si moj, huljo komunistička i srpska! Evo ti, na!

I tu ga je izbo kamom. Još dok je mladić bio u njegovu naručju i rastajao se s dušom, fra Veselko je čuo neke glasove i korake sasvim blizu. Prepao se i utekao s mjesta što je brže mogao. Čuo je povike i uznemirenost, a ponad glave fjuknuo je metak; skaćući je umaknuo svakom dometu i prijetnji. U stanu je, po svom običaju, prije počinaka sve doveo u red.

„Noć je lažna, u njoj ništa nije stvarno, a svi su postupci vezani uz đavla”, mislio je prije nego ga je savladao san.

Svanuo je Badnji dan, sunčan i prohladan, veseo za ustaški tabor, jer je ozloglašeni komunist Miro Nožica „dočekan noću od ustaške patrole i ubijen”. Dvojica pozornika uzeli su nagradu i zaradili viši čin, ali ih ne može mimoći ni ostaviti ona slika čovjeka dok trkom odmiče od raskrižja kapelice sv. Obitelji, lako dotičući tlo i skaćući vješto i sigurno kao da je dan a ne pomrčina. Za njih je on odletio ravninom i nije više bio zemaljsko stvorenje.

Tek što je sišao u blagovaonicu i primakao se posnom obroku, čist i do-
tjeran, u habitu, s kapiicom zabačenom na potiljak, fra Veselko je primio vijest o pogibiji Mire Nožice. Uzrujao se i odmah se počeo pripremati da nakon ponoćke održi još tri uzastopne mise i osudi mračne sile i bića koja noću tuma-
raju i siju zlo. Spremao se objaviti kako je tog mladića dugo skrivao u župnom stanu. Ali to se već znalo, ustaški agenti su stigli pred kuću, a s njima satnik i četvorica naoružanih ustaša. Fra Veselko je ispitan kratko i strogo, odmah je priznao i sve navode optužnice potvrdio. Samo mu je bilo krivo što je otkrio prilaz tajnoj sobi gdje je boravio Miro Nožica. U svoju obranu nije mogao na-
vesti nijedan argument. Ono što se dešavalo noću, jednostavno je bilo odvoje-
no i udaljeno od njegova dnevnog shvaćanja, nešto zamagljeno i nepostojeće, kao iz sna. Dokaze je lako mogao pribaviti, da je to učinio slavili bi ga, ovako je samo saslušao presudu i satnika koji je rekao:

– Ti iznevjeri i Crkvu i Boga i svoj rod! Banditu si dao utočište. Srbinu i komunistu. I provincijal je suglasan s našom odlukom. Imaš li kakav prigovor?

– Nemam!

Izveli su ga do mjesta zvanog *Topola* gdje je od 26 do 28. lipnja 1941. godine izvršen pokolj nad srpskim življem. Dopušteno mu je da izmoli redov-
ničku kronicu, sva tri otajstva, radosno, žalosno i slavno. S knjižicom u ruci iz koje je čitao, strijeljan je uz stoljetno deblo topole, na Badnji dan 1941. godine, u jedanaest sati.

Poslije fra Veselka Kuljića župu je naslijedio mlad i sušičav fratar, tu je ostao kratko; umro je. Otada je župni stan bio zatvoren, a odmah po oslobođenju odlučeno je da se pretvori u osnovnu školu. Prihvatio sam da popišem ostavštinu, sve što je u tom času zatečeno u stanu. Učinio sam to brižljivo, unoseći u knjigu stvarčicu po stvarčicu, bila ona vrijedna ili ne, znao joj naziv ili ga samo nagađao. Škrinja fra Veselka Kuljića imala je dva dna, baš po mjeri njegove prirode da uvijek i u svemu postoji dvojstvo. U tajnom pregratku škrinje otkrio sam tri bilježnice, bez njih ove pripovijesti ne bi bilo, a ni straha kroz koji sam prošao. Bilježnice su bile pritiskute križom i kamom na kojoj bješe deset ureza sa znakom križića. Ako postoji još neko tumačenje ovih događaja i neka drukčija provjera, onda se toj vječnoj sumnji može pridodati i rečenica iz fratrove bilježnice:

„Noć života je nedokaziva.”

Samo je, čini se, smetnuo s uma onog jedinog i uvijek najpouzdanijeg svjedoka – Gospoda Boga!

■ ■ ■

MIRKO KOVAČ

Malvina i druge priče

Slike iz obiteljskog albuma

Prva slika iz obiteljskog albuma je slika koja se zove "Prva slika". Na njoj su prikazani ljudi koji su bili u obitelji. Slika je iz obiteljskog albuma i prikazuje ljude koji su bili u obitelji. Slika je iz obiteljskog albuma i prikazuje ljude koji su bili u obitelji.

Druga slika iz obiteljskog albuma je slika koja se zove "Druga slika". Na njoj su prikazani ljudi koji su bili u obitelji. Slika je iz obiteljskog albuma i prikazuje ljude koji su bili u obitelji. Slika je iz obiteljskog albuma i prikazuje ljude koji su bili u obitelji.

Treća slika iz obiteljskog albuma je slika koja se zove "Treća slika". Na njoj su prikazani ljudi koji su bili u obitelji. Slika je iz obiteljskog albuma i prikazuje ljude koji su bili u obitelji. Slika je iz obiteljskog albuma i prikazuje ljude koji su bili u obitelji.

Četvrta slika iz obiteljskog albuma je slika koja se zove "Četvrta slika". Na njoj su prikazani ljudi koji su bili u obitelji. Slika je iz obiteljskog albuma i prikazuje ljude koji su bili u obitelji. Slika je iz obiteljskog albuma i prikazuje ljude koji su bili u obitelji.

Peta slika iz obiteljskog albuma je slika koja se zove "Peta slika". Na njoj su prikazani ljudi koji su bili u obitelji. Slika je iz obiteljskog albuma i prikazuje ljude koji su bili u obitelji. Slika je iz obiteljskog albuma i prikazuje ljude koji su bili u obitelji.

Šesta slika iz obiteljskog albuma je slika koja se zove "Šesta slika". Na njoj su prikazani ljudi koji su bili u obitelji. Slika je iz obiteljskog albuma i prikazuje ljude koji su bili u obitelji. Slika je iz obiteljskog albuma i prikazuje ljude koji su bili u obitelji.

Sedma slika iz obiteljskog albuma je slika koja se zove "Sedma slika". Na njoj su prikazani ljudi koji su bili u obitelji. Slika je iz obiteljskog albuma i prikazuje ljude koji su bili u obitelji. Slika je iz obiteljskog albuma i prikazuje ljude koji su bili u obitelji.

Slike iz obiteljskog albuma

POVRATAK – Vraćam se na dan očeva pogreba u ofucanom kišnom ogrtaču i zastajem na domak kuće. Osjećam tegobu povratka i strah od svega. Proljeće je stiglo prerano, premda je još prohladno ožujsko predvečerje; smrkava se naglo, a sav život stišće se u sjeni šiljastog zapadnog brda. Naglo dođu studen i noć.

Čim zastaneš i napregneš uho, čuješ odozgo svaku riječ i mnoge glasove lako razabereš, a kad je kakav doček ili ispraćaj, čini ti se da je to tako blizu i na dohvat, kao da se sve zbiva na gornjem katu velike obiteljske kuće. Desno i lijevo su građevine djetinjstva, mahom porušene. Još je možda ponegdje sačuvano, u zid ugrađeno staro kameno pojilo.

Tko god prođe cestom ili prugom, ili projaše tuda na konju, zagleda se podulje i namah izusti:

„Lijepih li kuća, pitoma kraja i zdrave čeljadi, hvalim te, Bože!”

A nitko ne zna kako se teško primaknuti pragu i očevini, ma iz kojeg pravca stizao, i kako je mučno zapodjenuti razgovor ma s kojim mještanimom, bilo da je ugledan ili tankolozović. Neispavan i izgladnio, gledao sam prema kući i zatvorenim škurama; to je ponajbolji znak da se smrt, ondje u polutmini, već dobrano ugnijezdila. Neodlučan sam i nesiguran kao da sve počinje iznova.

Već strahujem od one večernje ugođe kad se gotovo obredno lista obiteljski album, a majka pripovijeda uz naklonost i podršku rodbine, uvijek jedno te isto. Hoće li opet potezati prošlost u koju su zaglibile sve obitelji. Majka još nariče za nečim što je neuhvatljivo, misli da su joj izmakle mnoge radosti, jer je i djevojaštvo rano prekinula, a u svojim najboljim godinama postala brižna. Rodom od Meštrevića, nesretno udana, prešla je iz pitomijeg kraja i nizine, gore u stranu gdje su zbijene pravoslavne kuće koje gledaju na cijelu župu i prate tko sve stiže i putuje i kad se križaju vlakovi, gdje se što zapali i plane, i na kojem se puteljku mimoiđu hodža i pop. I što imaju od toga ako odozgor vide sve kao na dlanu, čak i kad je tmurno i kišno i kad su putnici ogrnuti kabani-

cama? To je za njih dobro, jer znaju kako će dočekati goste, svoje, uzvanike, pridošlice ili putnike-namjernike. Radovali su se kad god im stiže netko iz bratstva Meštrevića, jer se znalo da su imućniji od drugih i da nikad ne dolaze praznih ruku.

Hoću li sramežljivo stupiti na prag rodne kuće i odmah u zemlju potonuti kad me majka počne, uz šmrcanje i suze, koriti jer sam se odmetnuo, a zavičaj i svoje bližnje zaboravio. Zasigurno će mi zajedljivo prigovoriti što nisam ništa uplatio u kamenorezačku radnju Donata Meštrevića za nadgrobni spomenik ocu. Ona ne može shvatiti da sam ravnodušan na sve što se zbiva, pa i na očevu smrt. Možda sam doista protuha koju više ne zanimaju nikakvi geni, niti obiteljske priče, protuha bez suza i bez ikakve sućuti.

Otac je umro na postelji koju majka sada posprema i navlači čisto rublje. Posteljina miriše kao nekoć u djetinjstvu. Dok zateže plahte i mijenja jastučiće, majka govori da je otac umro nakon što je iz svoje omiljene krige otpio gutljaj vode. On je udahnuo zagušljiv zrak sobe i čini se preveliku dozu smrti. Za kraj je ostavio sablastan pisak iz grla, a potom i otvorena usta. Majka je počela odavno ponešto odvajati i štedjeti za starost; od toga je dio namijenila crkvi, pa je za taj "susret s Kristom", kako je govorila, imala dovoljno za sebe i svog supruga.

I dok liježem umoran i pospan, majka opet pripovijeda o konju iz albuma; više ne znam koliko sam puta čuo tu istu priču. Ona mi ponovno predbacuje što se ne sjećam ničega lijepog iz djetinjstva. Pomilujem njezinu ruku misleći da će taj dodir pobuditi neku emociju, ali ništa. Stvorio sam svoje krasno skrovište s ponosom nazvano: *što dalje od roditelja, što dalje od bližnjih*. To je moj kutak, tu se doista osjećam sretnim.

Čim legnem, majka će otvoriti album i započeti s jadanjem sve dok, listajući ga, ne dođe do slike konja, ponosno jahanog do grada i nikad tovarnog, jer on je bio kao član obitelji, hvaljen u mnogim pismima i imovinskim inventarima, upisan kao plemenita pasmina. Njegovo stradanje bješe kraj svih nada da će nam jednom biti holje i da će nam netko povratiti barem nešto od izgubljenog imetka.

KONJ IZ ALBUMA – Ako iz albuma probije ona tegobna obiteljska slava, onda ću se bogme udušiti u vonju hinjene veličine. Ništa ne trune tako vidljivo kao obiteljski uzorci negdašnje slave. Kad čujem: to su bili naši mlinovi, a vinogradi, sada pod mostarskim *Hepokom*, naša najbolja sorta stolnog – oh, tada

me shrva osjećaj da je u ovom domu sve mrtvo i nepomično, čak i vrijeme koje nikad i nigdje ne stoji.

Ne znam zašto majka tako slasno pripovijeda o očevoj smrti iznoseći svaki detalj, svaku pojedinost, i to čini baš sada, baš u ovom trenu dok se prisjećam konja kako posrće uz ogradu drvenog mosta i gleda odozgo protjecanje rijeke, misli o prolaznosti, a pred očima mu se ukazuju mnoge slike iz vlastita životopisa, natjecanja na seoskim utrckama, dolasci u grad laganim kasom, povratak u svoju konjušnicu, svoj dom, gdje ga je uvijek čekala zobnica ovsa. Vidim ga kako pada na koljena, a ispod njegovih potkovića izbijaju iskre, jer on se bori da ostane na nogama, pa ipak se to teško tijelo svali na izlokane daske starog drvenog mosta, nemoćno da se pridigne, premda u nekoliko mahova to pokušava, ali nitko mu ne pomaže, nitko nije sućutan, štoviše, prolaznici su veseli, jer je slavni konj, „krilati zmaj“, kako su ga zvali, konačno posrnuo na gradskom mostu, dok se njegov vlasnik napijao u nekoj birtiji. Nije očekivao pomoć, ležao je mirno i otmjeno, bez panike, lagano je žmirkao očima, a povremeno bi frknuo gubicom, tek toliko da iskali prijezir prema rulji. Pa ipak, netko prilazi toj strovaljenoj tjelesini na mostu, miluje obiteljsku diku, tjera muhe koje nasrću na suzne oči i nozdrve životinje, razgovara s njom i ljubi njezinu gubicu, a potom promatra kako iz otvora nekoć ponosnog konja izlaze tekuće organske tvari: iz nozdrva sline; preko gubice pjena; iz uda mokraća; a ispod repa, gotovo u mlazu, sasvim žitka balega. Tko je to kleknuo pokraj omiljenog grla dok je lipsavalo na mostu? Bio je to onaj koji sada o svemu, pa i o tomu pripovijeda.

NA ODRU (1) – Što se događa na podu od jelovine gdje se još ocrtavaju tragovi banka? Unose objednu trpezu; na nju će biti položen mrtvac, meni posve tuđe i već zaboravljeno tijelo mog oca. Pred raskriljenim vratima donjeg kata, tu gdje je nekad stajala tezga i velika vaga, gdje sam na Božić 1943. godine pogođen klipom leda koji se otkinuo s oluka, tu sada tesari zakivaju daske, ojačavaju sanduk-nosiljku očeva tijela. Nosnice mi nadražuje miris tek izblanjane jelovine.

Rođaci posluju oko umrloga, zadirkuju se i opominju jedan drugog na uljudnost. Da li mu ruke skrstiti po pravoslavnom ili ženinom običaju? Ona je od Meštrevića, a ta je loza dala više svećenika; jedan od njih bio je gvardijan. Na tu bi majčinu hvalu otac uvijek pridodao:

„Jedan fratar na toliko lupeža!”

On je njezinu obitelj stalno ružio i kudio: veće familije, manje ženskog poroda, a više kurvi nije bivalo u ovom kraju. S jedne grane toliki izrodi, kako se to samo koti i množi, čudio se otac. Znao je da se zla krv umnožava deveterostruko, tako je pisalo u *Starom zavjetu*. Otac je kao i u svemu pretjerivao, ali gdje se to za grdnju i objedu bira prava, odmjerenja i točna riječ.

Rodaci-prostačine prde dok nose očevo tijelo i polažu ga na odar. Smiju se prigušeno i loču rakiju, u razmacima između dviju radnji; loču kao psi u ponoć. Posvađali su se i ispsovali oko očevih cipela. Zakratko su naružili jedan drugog, potezali se porijekla i naglo zastali, razdvojili se u pomrčini, a meni naložili da bdijem nad mrtvacom, kako je običaj i red, da ni časka ne ostane bez nekog.

I dok stojim kao stražar, mislim o tome kako je otac pokunjeno držao to isto lice, sada mrtvo-nepomično, na jednom roditeljskom sastanku kada sam kao učenik bio ocrnjen za noćnu poharu škole i kada je na mom tavanu bilo pronađeno skladište utičnica i prekidača što sam ih čupao iz svih ustanova, pa i gimnazije.

„Kao da se ovaj dječak boji svjetla”, netko je izustio pred mojim ocem.

Trgao sam kablove i razbijao ulične svjetiljke, maštao da stihija sruši tek podignute stupove dalekovoda i pokida žice uz jeku i zujanje kroz krševiti krajolik.

PONIŽEN U DJETINJSTVU – Dok su moji vršnjaci koristili sve blagodati školskih praznika, ja sam ferije provodio u popravnom domu i ondje bio svakodnevno privođen kod ravnatelja na ispitivanja, i to mahom u predvečernjim satima. Sjedio sam na teškoj i nepomičnoj crkvenoj klupi, a na drugoj strani, ispod slike fra Anđelka Luburića, bio je naslonjač u izlizanom plišu; ispred njega stajalo je malo drveno klecalo, na koje je ravnatelj – dok saslušava, ili se ispovijeda, ili drži prodike – podizao noge, tako da sam najčešće gledao u njegova velika stopala koja su se neprestano tresla. Kad plane i poskoči, odgurnuo bi to klecalo jednim naglim hitrim udarcem i frktao okrenut leđima:

„Uh, uh, huuu, gdje sam ovo dospio i s kim ovo imam posla!”

Onda se vraćao i sjedao u naslonjač, držao noge odignute od poda i čekao da mu ispod njih namjestim klecalo.

Ravnatelj Rašica, o njemu govorim, bio je krupan, ljudina od sto oka, pri- je rata krojački radnik u salonu Sofije F., majstor za svilu. Bio je sakat u jednu ruku, ranjen kao borac Jedanaeste brigade, negdje koncem veljače 1945. godine u Konjicu; pojedinosti ranjavanja zna svaki mališan iz internata što ga je Rašica osnovao već sljedeće šk. god. 1946./47., u franjevačkom samostanu, najprije za ratnu nahočad, a potom jedno krilo preuredio za prijestupnike iz samog inter- nata, ali i za one iz gimnazije i srednjih škola koji su se nedolično vladali.

Bio je govorljiv čovjek, ali nikako dosadan, jer je uživao u onome što pri- ča, a oblizivao se kao mačak kad ga pažljivo slušaš i kad shvati da upijaš svaku njegovu riječ. Opazi li da nisi opčinjen njegovim besjedama, ušuti, pritaji se i dovede dotle da moliš Boga da opet progovori. Usta je držao poluotvorena, čelo je nabirao i mrštio se, a kad bi prstima začepio nos, onda je to značilo da pitomac-prijestupnik smrdi i da iza toga slijede batine. Obrazi su mu bili kao od nekog zadebljanog mesa, koža šupljikava, a po njoj crne točkice, kao ispljuvci od muha. Često se znao prurušiti, imao je nekoliko maski, a jedna se zvala: *đavao s rogovima i crvenim očima*. Kroz prorez za usta ravnatelj bi ispla- zio svoju jezičinu.

Spavao je u ćeliji, na krevetu bez posteljine; ponekad bi ga posjetila nje- gova žena, nerotkinja i starija od njega, a ja sam, jednom tjedno, ribao pod njegove ćelije. On je nadzirao svaki pokret ribaće četke kao neko sakato čan- grizalo, uvijek govorio jedno te isto da je kao šegrt otupio i oglušio od batina, inače bi po zaslugama bio na višem i važnijem položaju. Onda slijedi priča kako je kao krojački šegrt peglom progorio svilu, jer je tada još bio sanjar i mislio da više neće biti poganog svijeta ni prijestupnika.

Od svojih ispitivanja i tortura nad mališanima, stvorio je ritual:

„Tko prođe kroz moje šake, od njega će nešto biti.”

Svakom izgredniku on se više ispovijedao nego što bi ga ispitivao. Nije pokazivao volju da nas razvrstava i dijeli, niti je vodio urednu kartoteku; bilo mu je stalo da znamo da ga je otac želio zarediti, da se on istrgao i dospio u Mostar. Njegova je sestra živjela u samostanu *Nazaret* kod Banjaluke; bila je članica družbe *Klanjateljica krvi Kristove* s privremenim zavjetom. Tko god je bio, makar samo jednom, na saslušanju kod ravnatelja, saznao bi da je družbu *Adoratrices Pretiosissimi Sanguinis Iesu* osnovala 1834. godine Maria de Mat- hias iz Valcerose u Italiji, a ako to nisi mogao zapamtiti, onda bi dobio zadaću da te podatke napišeš ravno 1918 puta; brojka je bila određena kao godina ravnateljeva rođenja. Bogle su mi se u noćnu moru prometnuli i Krist i Kla- njateljice i Maria de Mathias.

Soba za ispitivanja bila je niska, s ovalnim i oslikanim stropom i malim pravokutnim prozorom, tek popodne sunčana, uvijek tiha i zagušljiva – ta je soba nekada bila kutak za meditaciju. U njoj nije bilo rasvjete, premda je struja uvedena čim je samostan pretvoren u odgojnu ustanovu. Razgovori kod ravnatelja započinjali su za vidjela, a svršavali se u mraku. Već poslije užine kad imaš „čas odgoja“, sam si dolazio u sobu i čekao okrutnog istražitelja. Ponekad bi se to otešlo i po nekoliko sati. Kada prilazi vratima, zakašlje se, a čim uđe, kratko izgovori:

“Evo mene.”

Komad lanca, *sindžir za pse-dvonošce*, kako je govorio, namotao bi oko šake, a kad uđe, naglo bi trgnuo rukom i lanac bi se odvio zveknuvši o pod. Potom bi lancem obmotao žgoljavi vrat svoje žrtve, a dok obavlja sve te pripreme za istragu, sipa bezobrazne i ponižavajuće psovke, dašće i prdi šireći smrad koji se upija u svaku poru i ne ostavlja te nekoliko sljedećih dana. Uvijek provjeri da te nije jako stegnuo i popusti kariku-dvije. Prije nego se udalji do svog naslonjača, sagne se malko i priprijeti:

„Momče, nema toga stvora, ni muškog ni ženskog ni vražjeg, kome ja ne mogu *dohakati!*”

Zadugo nisam shvaćao značenje te riječi *dohakati*, a kasnije mi je to objasnio jedan mostarski svećenik s kojim sam prijateljevao kao gimnazijalac. On je tu riječ smatrao teškom i vjerovao da je rabe nasilnici i da u njoj ima nečeg prijetećeg.

A kad god se ravnatelj odmakne od svoje žrtve, njegov dugački lanac zveck-a po podu. Kad sjedne, izjavljuje da žali što se u sobi fra Anđelka Luburića, koji je u njoj prebivao u vrijeme dok je uređivao mjesečnik sv. Ante *Veritas*, sat odgo-ja, radi težine izgreda, prometnuo i otegnuo u neugodne sate, jer je s jedne strane čovjek, humanist i dobričina, a s druge lupež, kućak i bitanga. Onda te dugo promatra kao da čeka da se na tebi ugasi posljednja zraka zalazećeg sunca. A kad izgovori: „Znaš li ti gdje si sad?“, to je znak da otpočinje s poviješću samostana.

Najprije izusti da se tvoj mali sićušni život nalazi u slavnoj Provinciji Pre-svetog Otkupitelja, da je samostanska crkva rušena ravno osam puta, a što je više rušena, to je s više ljubavi i vjere podizana. Ova velika i lijepa zgrada kroz koju sada nosiš svoje posrane gnjatove, franjevačka zadužbina, obnovljena je 1924. godine kao svratište siromaha. Klupa na kojoj si se zgrčio i prepao, nekoć je bila sjedalo časnih sestara u vrijeme priprave za molitvu. Tu gdje su bile njihove guzice, stare i mlade, možeš prilegnuti i slušati u tmini o djetinjstvu i teškom životu svojega ravnatelja i odgojitelja. Onda te nagovara da u pogodnom

času, i pred svima, dovikneš odgojiteljici u internatu, nekadašnjoj milosrdnici sv. Vinka Paulskog, Floriani Šolo: krmačo! To sam mu s radošću ispunjavao, dok ju je ratna nahočad oslovljavala: mama Floriana ili sestro Floriana.

Floriana Šolo podučavala nas je mnogim vrlinama. Ona je govorila da je sve što se događa krupno i veliko, dok je ljudski stvor sitan i ovisan o milosti Božjoj, pa je najbolje biti skrušen, ali ne jadan, biti pažljiv i strpljiv, ugodan drugom čovjeku, bogobojažljiv i hrabar samo u obranu Boga itd. Podučavala nas je da budemo u svemu umjereni, a da se odraslima divimo samo ako zaslužuju, a zaslužuju jedino ako nose svjetlo Božje.

„Sestro Floriana, pišam se ja na te prodike!”

I opet sam bio priveden kod ravnatelja. Sat odgoja započeo je pod vanjskim svjetlom, a otegao se duboko u noć. Mrak je osvajao sobu, nisam više nazirao ni obrise njegova velikog tijela. Podulje se bio pritajio da bi se oglasio u neko doba:

„Što ne ideš spavati?”

Kresnuo bi šibicom i podigao plamičak iznad glave; ponovio bi to više puta i obasjao mi izlazak. Na samim vratima blago bi priupitao:

„Lakne li ti kad sestru Florianu zovneš *krmačo*?”

„Lakne”, odgovorio sam.

„Onda sebi olakšaj i sutra”, izgovorio je.

NA ODRU (2) – Mašem novinama i tjeram mušice koje se upleću u mrtvu i začešljanu očevu kosu kao u trulež. Koliko je puta val požude nasrnuo na te obraze, što su sve ta usta izgovarala i oči vidjele? O tome razmišljam dok bdijem nad pokojnikom. Nekada se to tijelo teturalo od željezničke stanice do trgovine, posrtalo je, s ogrebotinama na koži, izdržalo mnogo sukoba s pijanicama, i ovdje, u istoj ovoj prostoriji, trijeznilo se toliko puta u vlastitom vonju, ječalo i otimalo se iz obamrlosti, naduto i otežalo, svaki put začuđeno svojim položajem, i opet zahvalno što se može pridići i stati iza tezege i uslužiti mušteriju.

Čim bi pasalo podne, otac je častio sve protuhe, a kad bi se podnapio, počeo bi pucati iz pištolja u tavanicu – njegova je trgovina već do predvečerja postajala stjecište veseljaka i galamdžija. I opet bi se nalokao i sve bi krenulo

iznova. Rigao bi i puhao, stenjao i grizao zubima, a tu se i trijeznio iskolačivši dva zakrvavljena oka kako bi te ukorio ako mu se spominje pijanstvo, jer to je bilo i prošlo, nema više svrhe prepričavati što je sve kao pijan činio.

Dva su datuma iz njegova života ušla u obiteljsku knjigu. Jedan je kad mu je u Dubrovniku otkrivena podmukla bolest od koje će umrijeti; drugi je 28. lipnja 1948., dan kad je bio trijezan, jer je njegova radnja pala pod državni stečaj; popis je vršen do kasno u noć. Tek sutradan otac se prisjetio lupnuvši se šakom po čelu:

„Pa ja jučer ništa nisam popio, stoga je sve krenulo naopako!”

Nakon oduzimanja trgovine, otac je naglo postao shrvan starac, čovjek-ruševina. Bolest mu je ispila sve sokove i pretvorila ga u strašilo. Umro je s tridesetak kila kože i kostiju. Njegova je smrt svakako olakšala majčine muke, neće ga više dvoriti i ugadati mu, ali to ne znači da ćemo ga veselo ispratiti, jer samo iz obitelji Nikogovića izgovaraju na dan pogreba:

„Radujmo se groblju!”

Da li još uvijek, onako kao ranije, izgleda čovjek na smrti. Mislim, prije svega, na bespomoćni izraz, na izbezumljeni pogled uprt u ružnu sliku stvarnosti, trulu tarabu nogometnog stadiona ili naherenu staru zgradu sklonu padu. Možda je ta ružnoća spas za umirućeg, jer čovjek nema za čim žaliti; dojadilo mu je gledati to rušenje, tu žbuku koja se osipa, tu prašinu života. Onda, jedva čeka da prijeđe taj mali razmak između stvarnog i onostranog. Svaki čovjek nešto potajno očekuje od smrti.

SLIKE IZ OBITELJSKOG ALBUMA (1) – Senija Meštrević bila je naša zaštitnica i dobrotvorka, baka svih mališana u srodstvu s lozom Meštrevića – kažem mališana, jer žensku djecu nije fermala. Imala je tajno skrovište svakovrsnih darova za nas školarce; jednom mi je poklonila gumenu obuću u kojoj sam tako veselo skakutao do škole. Senija se rijetko kad smijala, a otežale i velike očne kapke sporo je podizala i naglo spuštala – jer njezin je pogled bio krotak, odmjeren, sjetan i dubok. Ako se kadgod nasmije, usta zakloni rubom marame, a to je uvijek znak da si u njezinoj milosti i da si je osvojio nekom svojom vragolijom ili duhovitom doskočicom. Ona se tada namjesti u svom naslonjaču, sluša i savija duhan, obalavi cigaretu, kreše i dimi, a potom utone u misli o svojim mrtvima. Ona nije mogla razumjeti današnje događaje, ali su joj slike iz prošlosti bile jasne i o njima je tečno pripovijedala.

Veliki naslonjač, nekada prijestolje njezina muža, prisvojila je u svojoj šezdesetoj godini. Ako bi netko nesmotreno sjeo u nj, svi bi u kući graknuli:

„Diži se, to je babina stolica! Bježi odatle!”

Senija Meštrević nije se mijenjala: niti je starjela, niti je nekad bila mlada. Došla je u dom Meštrevića s trideset godina, kad su je već ubrajali u usidjelice; izrodila je četiri sina i jednu kćer koja je došla šest godina poslije najmlađeg djeteta. Moglo bi se reći da je to bio jedini njezin ženski dug; sve ostalo bili su muški poslovi. Bila je kosac i škopac i provela je vijek u neimaštini. Istina, bilo je godina da bolje krene, da rodi i da se požanje, ali, sve u svemu, oskudica je bila obiteljski žig, i ona se nosila s njom, trpjela je, i napostila se; bila je dugo-vječna i sve je svoje vršnjake otpremila na onaj svijet. I još je mogla dočekati gosta i s njim popiti fildžan kave.

Najmlađi sin Josip Meštrević, od milja prekršten u Jozana, boležljiv u djetinjstvu, bio je njezin izabranik. Ta naizgled tvrda žena tako ga je obilježila i štitila da je i njemu samom ta briga postala teret. Braća su to odobravala, ni jedan od njih ne bi se usprotivio što mater izdvaja za nj, čak više nego što mogu i imaju. I nekih petnaestak godina ona je sa zebnjom čekala svako godišnje doba; jedno će pokositi njezina miljenika.

„Ili ga uzmi, Bože, ili ga ne muči više!”

Bog je uslišio majčinu molbu i udahnuo mu snagu: dječak je živnuo, lijepo se razvio, uzrastao, zamomčio se i tražio da se odijeli od braće i odvoji od majke. Svoj je dio prodao i izgubio se; više godina nije se ništa o njemu znalo. A 1941. godine, vratio se u crnojo ustaškoj uniformi.

MAHNITI GLAS – Ustaše u blagdanskom raspoloženju, na Veliku Gospu, opasno se igraju bodežima ili leže u travi smrvljenoj kolovoškim suncem – kao da se oslobađaju neke more od prethodne noći. Svako to lice, divljačko i prosto, veseli se okrutnoj dužnosti. U sjećanju je sve prigušeno; povijest je kao potmula grmljavina. Ostane samo poneki rezak i jasan zvuk ostrice. Još dašću ispod prozora u suhoći predvečerja. Donose opor i ustajao vojnički vonj. A kad odu, ostane izgaženo zemljište, ostanu tragovi njihovih cokula, a uza sve, i ponešto izgubljeno, neka bezvrijedna stvarčica, dugme, čahura ili dotrajala i u obijesnoj igri metkom probušena vojnička čutura. I to će kasnije, na jarkom suncu, bljesnuti iz trave kako bi nas podsjetilo da je onuda prošla vojska i da iza nje uvijek ostaju tragovi.

Jedan glas, jedan mahniti glas izdvaja se od ostalih. Ruka časnika Ante Orepića krvari. Igra s bodežima počesto bi završila barem s jednom posjeklinom i ranom na koži. Časnik smiruje neobuzdanog vojaka, tješi ga i uvjerava da nije daleko od svog ognjišta i da će ga ta sjeta, ta čežnja za svojim brzo proći. Orepić govori da je njegovim vojnicima teško kad se udaljavaju od svog doma.

Vani se smrkava, sjene postaju prividenja i sve se bezrazložno pomiče i kostriješi.

Senija Meštrević zatvara škure, okreće glavu od svog sina-izabranika kao da je kužan. Braća su odvojena; sve promatraju poizdalje. Večeraju i šute.

Najstariji, Drago traži da majka blagoslovi njihov naum. Hoda u čarapama tamo-amoo, kao da premjerava novi drveni pod. U tvrdim i ogrubjelim seljačkim rukama s hitrinom premeće žeravicu; prinosi materi da pripali. Druga dvojica gledaju širom otvorenih očiju; vanjski glasovi i sumrak utječu na njih, slute agoniju večeri.

Braća su intimno bila uz komuniste, premda se nikad nisu očitovali kao pristaše njihova nauka – smetalo im je što se u toj školi odbacuje vjera i tradicija, što se pogrdno govori o lijepim narodnim običajima. Crkva je u Hercegovini kao majka-hraniteljica; odnijhala je i u svijet otpremila mnoge sirotane. Zar se smiju zaboraviti dobročinstva fra Didaka Buntića.

Drago je bistar seljak, sumnjičav po prirodi, podsmešljiv kad mu se nešto obećava, marljiv i strog prema lijenčinama, a u svom kraju poznat kao osoba koja malo govori, a ono što izusti, svatko će zapamtiti. Imao je jamicu na bradi, iz nje su uvijek stršile dlačice, pokatkad ih je puštao da izrastu, pa bi ih onda zasvrđlao i tako nosio i po nekoliko dana samo da bi izazivao znatiželjne, a s podrugljivcima se umio i potući. Drago je maštao da cijelo svoje imanje ogradi, ali tako visokim plotom da ga „ne može ni ptica preletjeti”. Pobadao je kolce duž neplodnih ledina, radio je klečeći na koljenima, a tko god bi naišao i promatrao ga dok radi, uvijek bi čuo istu rečenicu:

„Neće više tuđa seoska marva harati moju muku.”

Kad ga je mladi brat Jerko nagovarao da se pridruže naprednoj mladeži, on ga je saslušao i udaljio se lagano koračajući prema izvoru, da bi se tek popodne, za vrijeme užine, izjasnio i rekao:

„Svaka usijana glava brzo se ohladi!”

Jerko Meštrević, prije rata zaposlen u duhanskoj stanici, bio je opsjednut seoskim zabavama, ženskar na riječima i lajavac, podrugljiv na tuđ imetak,

svat i božićni polaznik, sanjar da se otisne nekamo u svijet i dobro zaradi. Riđi brk – uvijek mu je zimi bio kao sleđen. Oči male i raširene samo kad predosjećaju neku opasnost. Jerka pamte kad je na zboru radnika viknuo:

„Stari svijet zaslužuje da se raspadne!”

Petar je godinu i pol stariji od Jozana, majčina ljubimca. Osut bradavicama i madežima, on je bio pogrbljena, nastrana priroda. Pohađao je gimnaziju i dao zavjet majci da će brinuti o nesretnom bratu. I kad god bi Jozanu klonula glava, kad bi se usne otromboljile, a bala potekla s njih, prozirna kao ledenica, kad bi se oči preklopile, zamučene i upale, Petar bi mu pridigao glavu i šapnuo:

„Gore glavu, Jozane! Gledaj naviše! Tamo je ljepota!”

Jozan bi napregnuo svaki mišić, bio je to žalostan grč, mučio se da izduži šiju, a uspio bi samo podići vjeđe, iskolačiti bjeloočnice koje se podliju i ukoče u tom kristalnom prstenu. A gore su samo pravoslavne kuće ogrezle u svakodnevici.

Kao kaplje u metalnu posudu, tako je mahniti glas redao vojne činove i to ponavljao sve dok se nije smračilo: satnici, stožernici, logornici, tabornici, rojnici, ustaške uzdanice. A potom, iz ruku toga stvora, sijevne oštrica noža prema deblu hrasta. Još se nekoliko puta nož zabija u stara vrata, u daskupoklopac na jednom sanduku, a na kraju u veliku bačvu koja je stajala uza zid Senijine kuće. Igra s bodežom je ritual. Glas kao metalna zveka ponavlja isti poredak vojnih činova; nabraja ih kao da uči i pamti, bez ikakve prijetnje, čak je to posve monoton glas: satnici, stožernici, logornici, tabornici, rojnici, ustaške uzdanice, ali glas za koji je Senija rekla:

„Čujem negdje Jozanov mahniti glas.”

JOZAN MEŠTREVIĆ – Jozan hoda pošljunčenom stazom, sjene se još izdužuju i otkidaju, staza je namah kao posuta zlatnicima, to je svakako zadnji odsjaj; zraka se kao gipka strijela odbija od izglancanih čizama. Jozan pomiče lice iz zalazećeg obasjanja u sjenovitu blagu večer. Njegova figura u crnom kreće se lagano, to je oprezan hod, kao kad se prikrada lupež.

Odozgo pratimo stazu, ona se račva desno i lijevo, sužava se i urasta u sam kamenjar; to je prečac koji vodi do stare škole, utaban i boje ilovače. Jozan Meštrević se osvrće na stazu i obrise stopala, udaljen od svog praga i oraha, od

korita u kojemu je proveo dugo bolesno djetinjstvo, i odonud, kao iz okova, gledao prema našim kućama koje su za njega bile dalek i nestvaran svijet. Maštao je da izađe i uroni u večernju graju, koja uvijek nadolazi u suton, pojačava se i odzvanja; zar se svijet boji zalaska sunca i tmine, pa se sve uznemiri i počne dozivanje. Gledajući te pokrete, slušajući dovikivanja, Jozanu se stalno činilo da je gore pun život i posve protivan njegovoj čamotinji. Pratio je svaki silazak odozgo i usporeni, pognuti, teški hod na povratku. Hod s bremenom. Pozna-
vao je psa i đavola, sve što siđe odozgo; konjanika i popa, kosca i prosca. I sve što se ispne gore: magarca i žandara, učitelja i težaka.

Svaka povorka, bila pogrebna ili svatovska, podudara se s nekom radnjom u istom času, možda sa zvonima dok se odozgo prosipaju, u pravoslavnom obredu, kao sjetni udarci mistične i potpune religije; ta su zvona narodna muka i čuju se dalje od župe, povezuju se u prostoru i imaju svrhe u Hercegovini. Kad se gore otkiva kosa, to zvoni nad cijelim krajem i cijelom pitominom, a u kovačnici se klepa po cijeli dan; još u noći iskre iščezavaju kao krijesnice. Uvijek je ondje zamišljao ugodan i veseo večernji život; sada se penje stazom da uđe u nj kao u san.

U djetinjstvu je upijao priče o svijetu odozgo, o divljoj muškoj rasi, prijekim i prgavim ljudima koji gledaju samo za sebe, šparaju i guče cijelog vijeka, a raspu obdan. Kad siđu u grad, u nabavku ili pazarnim danom, obično se zapiju „vlaški krmci” i dovedu do noža. Neuki su i lažljivi i reže na sav svijet. Množe se i rađaju, ali srećom i umiru; nakotilo bi ih se mnogo. Ne vjeruju nikomu i ne traže lijek od drugog; sami spravljaju sve. Jozan Meštrević je osjećao kao nepravdu da se zao svijet naseli gore i da mu, prije nego drugima, dođe jutarnje sunce.

Suprotno muškoj „nevaljalaj pasmini”, žene su bile blage i umiljate, daleko od svake zavisti, pomirljive i marljive, ali vruće krvi. Žensko čeljade, rodnom odozgo, lako je prepoznati, jer nosi žudnju u očima, lijepo prikrivenu, ako baš nije neka pohotljivica. I tuđinke koje bi se gore udomile, isto su bile takve, sve su lako začinjale i lako se porađale. Od Meštrevića je gore otpremljena samo jedna odiva, moja majka. A kad se udala, obje strane bjehu nezadovoljne.

Jozan Meštrević je nadraživan ženskim glasovima odozgo. Kao da je njegovu bolest obasipala vatra s bračnih postelja. Sjetna su ga raspoloženja pritisкала čim padne prvi mrak. Zadugo ne bi zaspao; upinjao bi se da sve razabere i što bolje čuje.

Već u suton, čim se podmire kućanski poslovi, počinjala je večernja strast – gore se javljala, a na nj se dolje prenosila. Njegovo bolesno tijelo boravilo je u groznici. Kratak jecaj ili uzdah gore, ma u kakvom povodu bio, za nj

je imao uvijek isto značenje. A svi drugi glasovi, udarci, klepet, svirka ili jeka gusala, samo su prikrivali onu tajnu radnju – borbu na posteljama da se smire i zadovolje uspaljenice.

Čim bi jutrom otvorio oči, dočekala bi ga bjelina pročelja pravoslavne crkve – to bi ga zasljepilo. Za Jozana su ta dva svijeta bila i ostala različita i nepomirljiva, čak i zakrvljena. Ti žitelji različitih vjera a istog jezika i naglasaka, ističu samo loša svojstva „onih gore” ili pasju vjeru „onih dolje”. Pohvalnih riječi među njima nema. Veličaju se samo opaka djela, sadašnja ili prošla. Gore plešu đavoli, hodaju bogohulnici i preljubnici; dolje se objašnjavaju nevolje i nerodice krivnjom i blizinom onih odozgo.

Jozan Meštrević penje se uzbrdicom prema raju djetinjstva, stazom koja mu je odozdo izgledala okomitija; sad ju je lako i bez napora savladao.

Već kad je prišao prvim kućama, gore je sve zastalo, sleglo se mnoštvo glasova. Smirilo se uzbuđenje predvečerja; mužnja je odgođena. Ženska čeljad, mahom starija, ona koja nije izbjegla u brda kad su u donje selo stigle ustaše, nijemo i zabezeknuto, držeći drvene kablove ili vjedra s tek pomuzenom varenikom, prati hod Jozana Meštrevića. Bio je to neobičan posjet i neobičan posjetitelj. Nakratko je stao da bi se osvrnuo na put što ga je s lakoćom prevalio, radosno je podigao ruke, kao da se htio zahvaliti Bogu i njegovoj milosti što mu je vratio zdravlje i ulio moć da se nađe gore, na uzvisini, među kućama i ljudima o kojima je maštao iz svojih okova. I opet osluškuje kao u djetinjstvu; posvuda je tiho, a dolje, u njegovu mjestu, gmižu vojnici, ulaze u školsku zgradu, ili hitaju prema crkvi u pratnji zvona koja pozivaju na večernju misu. U kućama se pale lampe, a sav se život nekako savija, ili to odozgo izgleda, u mali krug što ga petrolejka može obasjati.

Jozan stoji blizu crkvene ograde, gleda pročelje pravoslavne crkve, oštećeni zvonik i malo zvono iznad vrata, a onda izvuče nož i hitne ga prema jednom drvenom križu u koji se zabija. Glasno se nasmije, potom vadi nož iz trule daske i vraća ga u svoje korice pričvršćene uz opasač, a onda krene prema našoj kući.

Čini se da je iznevjeren onim što vidi; sve mu to sada izgleda sirotinjski, zapušteno i jadno. Kao da je naglo propao svijet što ga je nekadašnji bolesnik sebi samomu dočaravao. Zastane i osvrće se, nešto osluškuje; to su ponovno zvukovi mužnje koji se zvonko oglašavaju, a čuje se i mukanje krava, pa i kokoši se još rakole ili se glože oko mjesta na gredi. Jozan podiže glavu, gleda gore, pokazuje lice Bogu. Koža je zategnuta, modra i prozirna; kosti samo što nisu izbile. Još se širi tajanstvo vanjskih zvukova.

Jozan je sve bliže vratima naše kuće, čini se da je dobronamjieran i naklonjen prijateljskom domu, možda je to rodbinski posjet, ali ukućana nema, odjezdili su rano na neki stočni sajam, sâm sam na gornjem katu, pritajio sam se i promatram ga kroz raspuknute škure. Mogu svakog časa nečujno šmugnuti u malo skrovište na tavanu; to ću učiniti ako Jozan krene uza stube. Jer ja sam bio zao s njim, rugao sam se i smijao nevoljniku, a jednom sam ga nahranio balegama. Kad god bi me zamolio da mu nešto donesem, zlobno sam se cerekao, a kad bi mi pružio ruku, s gađenjem bih je odbio. Jednom me Senija ulovila kako ga zadirkujem i obratila mi se mirno, otmjeno:

„Ne valja seiriti nad nevoljnikom i bogaljem, nego se uvijek spomeni imena Božjeg i zahvali što i ti nisi takav!”

Poslije ga više nisam zadijevao; štoviše, kajao sam se zbog negdašnje zloće, ali sam i nadalje okretao glavu od njega.

Jozan je ušao i odmah se oglasio, pozivao je moju majku; njezino je ime izustio umiljato, a kako se nitko nije odazvao, on je još nakratko stajao pokraj trpeze i ogledavao se, a da uopće nije slutio da ga mogu vidjeti kroz pukotine na podu. Jozan je najednom podviknuo glasom koji se usiječe u moj san i u večernju idilu gornjeg sela:

„Sve ćemo vas potamaniti, neće ostati uveta ni kopileta pravoslavnog, ja vam jamac! A onoga ću vruga svojom rukom uškopiti!”

SLIKE IZ OBITELJSKOG ALBUMA (2) – Kroz laku mrežastu draperiju, za-tegnutu branu za muhe, gledam stazu koja vodi do čatrnje i starih hrastova. Senija me skriva u svojoj sobi; ondje sam našao utočište, jer nitko se ne bi usudio pokucati na njezina vrata. Ona prilazi prozoru i gasi svijeću; fitilj oštro zacvrči, a u zraku ostane opojan miris. Uz ponoćnu škripu vuče stolac. Teško je nazirem u tmini. Začu se i udar zvona. Na tornju katoličke crkve izbija jedan sat po ponoći. Mjesečina se naglo prosipa i sve izgleda sjenovito. U tom obasjanju ima nekog nemira. Konj je ležao pokraj gumna, a potom se naglo pridigao. Sapi mu se presijavaju. Gubicom otpuhuje pljevu. Sobu ispunjava miris žitarica.

Iza kamenog pojila kraj čatrnje pojavljuju se dva brata Meštrevića. Stoje neodlučno, potom se sklanjaju u sjenu. Njihove su figure jasne i više se ne pomiču.

Obasjano je i jato vrana na gradini. Poredane na litici, u crnini, čekaju pucanj da se uznemire i u kratkom letu premjeste svoju zloslutnost.

Petar Meštrević izlazi iz sjene i probija se kroz slap mjesečine koja se u mlazu izliva u kameno pojilo kraj čatrnje i tu, pomiješana s bezbrojnim prahom zvijezda, treperi. Brzim pokretima Petar zapljusne lice, uspravlja se i kreće laganim korakom, prilazi svom starijem bratu Jerku, saginje se i ostaje neko vrijeme u tom položaju. Pometnu na ploču svoju strojnicu i opet sve utonu u noćni mir. To kratko zatišje ispunjava uzdah Senije Meštrević. Njezin dodir dlanova tako je suh kao da šušti papir. Stiće mršave ruke i polaže ih u krilo. To je nevoljno držanje, zlokobni časak kad se stvorenje pripravlja da podnese udarac sudbine. Tako započinje obiteljska propast; svatko zna kad je čuo taj udarac i može o tomu izustiti riječ-dvije.

„Te noći počela sam sahnuti“, tako bi Senija Meštrević otvarala kutiju uspomena iz svog jasnog i ograničenog života.

Otključavaju se vrata donjeg kata, šarke jeknu i ostave oštar rez u ponoćnoj tmini. Drago Meštrević, najstariji brat, izvodi gologlavog Jozana s krpom u ustima. On korača kao zauzdan. Bale će mu opet istočiti na gubicu i kao u djetinjstvu sliti se niz bradu. Preko prsa stegnut je rashodovanim remenom. Oštrica bodeža podupire ga u rebra. Jozan udari šakom u oluk, opire se da ne krene prema dubovima. Hoda kao mučenik i osvrće se. Na njemu se crne ustaške čakšire. On je sve bliže gustoj sjeni hrastovih krošnji. Maše glavom tamo-amo kao neka sapeta životinja.

Petar se uspravlja i ulazi u jasno svjetlo; cijev bljesne samo jednom. Njegova se silueta grbi i on mokri; mlaz je kristalan i prosipa se kao da nije tekućina, već prije prozirno zrnjevlje. Iza njega dopire, samim rubom, izdužena boja vapna, kao neki zastor koji skriva pozadinu. Bez pokreta figure, ta bi masa ostala nezapažena.

Jerko Meštrević prodire iz sjene i hoda duž međe prema hrastovima, zastaje i skida kačket. Jozan je u poniznom položaju, licem blizu stopala svog brata Jerka. Osluškuje dubravu; otuda se javlja kreštav noćni uznemirujući poziv neke divljači. Odozgo iz štale izbija dah; krava ga snažno ispušta kroz nozdrve. Uspravlja se i češe o jasje.

Drago Meštrević prilazi kući. Na donjem katu otisne se neki predmet; pomrčina ga proguta. Drago iznosi iskrzan remen iz spremnice za alat i gazi kao kad se ispituje tvrdoća zemljišta. Za njim se oteže škripa vrata kao posmrtna glazba. Braća pridižu Jozana, vode ga do čatrnje. Petar izlazi gore, otključa lokot i odiže željezni zaklopac za koji je privezana kofa za vodu. Na kamenom grlu čatrnje sindžir je usjekao tri ili četiri udubljenja. Petar baca kantu u gustijernu, zahvaća vodu i prinosi je do Jozana koji pije halapljivim, dugim gutlja-

jima, kao kad životinja loče. On izduži vrat, a ostatak vode izručuje na glavu. Obuzima ga drhtavica.

Senija Meštrević pušta glas, slab i prigušen u zatvorenoj prostoriji. Nakratko nariče, potom cvili. Brzo se smiri, samo je još njezino disanje ubrzano. Opažam da miče usnama kao da razgovara s Kristom: *Kyrie eleison, Christe eleison*.

Senija se pokreće iz svog mirnog pobožnog stava. Kao da odbija skrušenost. To je nagli pokret prema prozoru u gotovo božanskom vanjskom obasjaju, jer se mjesečina izljuje i sad približava dvije naše sjene u pozadini i ocrta niz predmeta na podu. Stvari su nejasne i pritajene. Senija Meštrević, stvrdnutom koricom kruha, kucka u staklo i to poprima sablastan i neočekivan zvuk. I on se prenosi, jer traje. A kratki odmjereni udarci sustižu se.

Jedan udar zvona na tornju označava prvi frtalj ure. Drago Meštrević spaja dva remena, priteže uzlove čvrsto i svaki put na isti način podiže glavu. Jedan se krak kida, truo je i pun praha, prosipa se i nadražuje nosnice.

Poklopac na čatrnji je odignut, kofa ostaje na cementnom svodu. Četvorica braće krenu prema dubovima; svako stvaranje prati niz nepredviđenih radnji. Jozan se istrgne i posrne, ali ga Drago ošinu tek spojenim čvornatim krajem remena.

Jedna sjen, kao krilo oblaka, kao neki let nad predjelom, za trenutak zgusne četiri tamne siluete. Nakon toga ih ponovno oslobađa i oni poprimaju ljudska svojstva. Drago Meštrević već se odvaja i prebacuje remen preko grane, zateže ga tako što savija noge u koljenima i stopala odiže od zemlje. Držeći se rukama za remen, viši i proba izdržljivost grane, a za to vrijeme, u nekoliko mahova, cijela se krošnja giba kao da se u nju naglo sručuje vjetar. I u daljini su obrisi drveća pod samim rubom neba. Jeknu dva udarca s crkvenog tornja: ura je i pol poslije ponoći.

Jerko se osvrće licem prema domu; red tamnih prozora natkriljuje kosi-na sjene. Kuća je presječena strmim rezom, tako da jedna strana zida izgleda kao usijana. Štala je sva u jasnom obrisu.

Petar privodi Jozana: on se više ne brani, prihvaća ruke svog najstarijeg brata i sam udjene glavu u omču koja se, olabavljena, spušta do grla. Drago steže omču i vuče drugi kraj remena, zategnu ga tako da se Jozan odiže od zemlje i istegnu. Njegovo tijelo okrenu se na jednu, pa na drugu stranu, da bi se uobličilo u konačnu nepomičnost. Dub se zatrese, a uznemireno lišće tek je osamljen šum i ne podudara se ni s čim. Samo škripnu grana kao da puca i popušta. To prskanje i odvajanje od stabla najednom stane; Jozanova stopala

nešto su bliže tlu. Drago kleknu i skide cipele s obješenih nogu. Tabani gotovo dotiču zemlju. Jerko uzima bratovljeve cipele i drži ih u rukama. Udaljava se prema međi zarasloj u draču. Sva trojica silaze obronkom, izbijaju prečacem na čistinu, potom odmiču prema gustoj hrastovoj šumi.

Seniju Meštrević praskozorje zatječe na stolcu, njezina je figura srasla s drvetom; isto tako čvrste kosti, jabučice i zglobovi i nepomična brada. Ona ustaje i hoda do postelje, ispija got mlake kišnice, uzdahne i izgovori:

„Mora biti kažnjen kad nije s braćom!”

Legne u postelju, pokriva se velencom, skupča se i navlači je preko glave.

Promatram cio niz izbočina na tom prekrivenom i snuđenom tijelu; tamo gdje su njezini laktovi, ili koljena, ili rame. Nema nikakvog pokreta, kao da nije živo stvorenje. Već samo grbe i izbočine, sleđeni komadi i mrtvi obrisi ispod čiste tkanine, zagasitosmeđe i po rubovima opšivene velenice.

SLIKE IZ OBITELJSKOG ALBUMA (3) – Dvojica braće Meštrevića, Petar i Jerko, ušli su u 1948. godinu kao osorni ljudi, ogrubjeli, tvrdi i strogi. Bili su prijeki, žestoki i svadljivi, a povremeno i nasilnici u gradovima. Jerko je bio drzak sa ženskim svijetom; Petar sklon piću i svađama, a kad bi se našli i osamili, jednako su bili potišteni – susret bi protekao mahom u šutnji i napijanju. Ipak su vjerovali u nekog vruga i pravdali svoje okrutne postupke kao nužne. I tako su stigli negdje do studenog 1948. godine, a onda su odvedeni na Goli otok, ali ne kao ideološki protivnici, Staljin za njih nije bio nikakva ikona, nego stoga što su osuđivali hapšenja nekih njihovih drugara, iako se politički s njima nisu slagali, ali nisu mogli podnijeti to licemjerje. U toj kaznionici dobrano su omekšali, smirili se, a nakon dvije godine izašli su posve skrхани. Majka nije mogla doći do njih, nije ih više nikad vidjela.

Najstariji Drago izašao je iz rata bolestan. Poslan je na oporavak, premda nije vjerovao u bilo kakav lijek za svoje bolike. Stigao je u lječilište s čudnim povezom oko vrata. Kraste su mu pokrivala zatiljak i širile se niz leđa, a izbijale su i po glavi. Za kratko vrijeme izgubio je kosu i zube, nitko nije znao o kakvoj se bolesti radi, a liječnici su samo nagađali i spominjali posljedice pjegavca iz ratne 1943. godine. Kada smo ga Senija i ja posjetili u jednom sanatoriju, nije nas prepoznao. Liječnici su nas upozorili da ga ne dodirujemo, pa smo nas dvoje sjedili i gledali ga poizdalje, a izustili smo samo nekoliko riječi.

„Bože, kako je propao”, rekao sam.

„Jedeš li išta?” upitala je Senija.

„Mene jede moja bolest”, tiho je izustio i osmjehnuo se, a potom je okrenuo glavu od nas. Nekoliko dana nakon našeg posjeta Drago je umro, na Božić 1945. godine.

Ljeti sam pokatkad pomagao Seniji Meštrević oko nekih poljskih radova. Bio sam s njom na njivi kada je jedan njezin dalji rođak, doušnik i vucibatina, donio vijest da je Jerko emigrirao. Dok smo nas dvoje plastili požnjevenu pšenicu, taj je špijun stajao pokraj nas i pogrdno govorio o starici, njezinoj obitelji i podrijetlu. Ni mrtve nije ostavljao na miru, a meni se u više navrata obraćao kao lupežu koji je poharao školski inventar, a to lupeško sam naslijedio od Meštrevića. Kako ga nismo htjeli slušati, okrenuli smo mu leđa i nastavili sabirati ljetinu, on je povukao staricu za kosu i rekao:

„Okotila si ustašu, dvojicu *ibeovaca*⁷, jednu kurvu, a i četvrti sin bi zaglavio na Golom otoku da nije na vrijeme umro!”

Nikad se nije saznalo u koju je zemlju Jerko emigrirao i zatražio azil; nagađalo se o njegovoj sudbini, mahom zločesto, a rijetko kad dobronamjerno, da je uspio i obogatio se. Godinu dana nakon što je Jerko nestao, njegov je brat Petar skočio u vatreno grotlo visoke peći u Zenici; ondje je bio zaposlen, a vele da je to počinio u alkoholnom rastrojstvu.

Njihova je mati Senija Meštrević vijek provela u crnini i dočekala duboku starost. Nitko je nije dvorio; brinula se o sebi do zadnjeg dana, a pokatkad ju je obilazila njezina kćer koja će od svoje majke naslijediti dugovječnost.

NA ODRU (3) – Silazim niz skaline i vidim nekadašnjeg trgovca sušenim biljem, kožom i vunom, Stjepana K., mojega krsnog kuma, dok brijačem britvom izbrijava mrtvo očevo lice, a pjenu nabacuje na kažiprst lijeve ruke, potom je otresa na pod:

„Ovako se i život istopi”, izgovara.

A majka, suglasna s kumom, oteže:

„Eee, e, Stjepane mili, sve đavo brzo odnese u njegove grede.”

U ogrtaču, s crnim florom na rukavu, prilazim odru i cjelivam oca – opraštam se od njega. U tom trenu ugledah na stolcu lijepu rođakinju-bolničarku i njezina obnažena koljena. Ona počne gladiti svoje butine izvana preko

haljine, a onda tek ovlašno povuče rub suknje kao da želi pokriti razgolićena koljena, ali sve ostaje kako je i bilo. Uznemirio sam je svojom požudom i malo se udaljio od odra. Tiho je oko kuhinjskog stola; čuju se samo uzdasi i poneki jecaj. Rodbina koja pristiže, zastaje kod vrata. Svi me promatraju, a starice, dalje očeve rođakinje, dodiruju me i miluju, čude se što nisam uplakan. Svećenik, kućni prijatelj, sjedi u kutu i objašnjava ožalošćenima kako bi svatko želio dugo živjeti, ma koliko se mučio i povijao pod tegobom. Bolestan, na samrti, truo, gotovo raspadnut, ali i takav kakav je, čovjek bi htio još i još živjeti.

„Malo tko želi skratiti muke života”, govori svećenik.

Ne poziva se na Boga, ne spominje strahove od kazne. Izlazim i pružam mu ruku; nisam ga vidio dvadesetak godina.

„Udebljao si se”, rekoh. „Mnogo ždereš i ločeš.”

„Hvala je Bogu”, reče. „A ti si se otuđio, nema te u rodnom kraju, ne pomažeš rodbinu. Umrije ti otac željan utjehe i riječi svog djeteta.”

„*Svi ćemo se preobraziti u jedan hip, u tren oka, na glas posljednje trube*”, izustih riječi koje sam slušao u djetinjstvu na svećeničkim propovijedima i glasno se nasmijah.

Svi me pogledaše, a ja se još jednom osvrnuh na stol i pokojnika. Stojim ispod stubišta i zurim u obnažena koljena rođakinje-bolničarke, oblizujem se i dajem joj one tako očite znakove, mamim je da izađe i da otrčimo nekamo, u razvratnu postelju. Ona je skrušenica, vadi iz rukava bijeli rupčić i šmrče u nj, obara pogled, jer sam doista napastan i činim to nimalo suzdržano. Pa ipak shvaćam da me odbija i izlazim iz kuće.

Otkad sam stigao da bih pokopao oca, bludne me misli ne ostavljaju, maštam o rodoskrvnuću, o incestu bilo s kojom od daljih i bližih rođakinja. Udaljavam se od kuće i hodam stazom prema željezničkoj postaji. Ne znam zašto sam izabrao taj puteljak, taj prečac koji se strmo spušta, čak tako strmo da postaje sklisko, pa se u nekoliko mahova hvatam za grane pokraj puta. Da nije tih grana, zasigurno bih odletio naniže, pa i pored toga jedna me grana ljutito ošinula po licu i dobro ogrebla. Bio sam mnogo spretniji dok sam tuda kao đak trčkarao; malokad bih se okliznuo, a crnogorica je tada bila niska, samo grmovita, grane još nisu bile nikakva smetnja. Volio sam gledati vlakove, ponekad sam ostajao cio dan i tek navečer vraćao se kući.

Sada sam ostavio oca na odru i stigao na kolodvor, a da uopće nisam bio svjestan što me to vuklo do postaje, nisam imao nikakva uvida u red vožnje, niti sam znao hoće li neki vlak stići. Usto, više nisam bio lud za vlakovima, a od

te ljubavi iz djetinjstva nije ostalo ništa. Obilazio sam stanicu, čekaonice, pomoćne zgrade, skladište s velikom nadstrešnicom, cisternu, kamenu česmu s mesinganom slavinom, red lijepih razgrananih platana na peronu. Kao nekad, u djetinjstvu, sa strahom da će me majka grditi što dangubim na željezničkoj postaji, pogledao sam gore, prema kući i vidio ljude koji pristižu, čak i nekoliko konjanika. Uskoro će i pogreb, još je ostalo sat-dva do pokopa. Svi očekuju moje oproštajne riječi; posebice majka. Ona mi je već rekla da joj je stalo do mog oproštajnog slova.

Čujem zvižduk lokomotive. Putnički vlak ulazi na peron; ne dočekujem ga s negdašnjim uzbuđenjem. Vlak se zaustavlja; izlaze tri žene u crnini i muškarac u šumarskoj uniformi. Oni nose mali vijenac; na traci crvenog krep-papira vidim srebrnasta slova i ime mog oca. Otpremnik podigne palicu i daje znak zviždaljkom da vlak krene. Ne znam što se dogodilo, kakav me to unutarnji impuls potaknuo, ali naglo i vješto kao nekad uskočih u vlak u pokretu. U kupeima bješe tek pokoji putnik, ali nisam odmah sjeo, nego sam ostao u hodniku kako bih kroz prozor gledao svoju rodnu kuću. Ta vizura bješe mi poznata; to je onaj kut iz kojega sam toliko puta promatrao selo pri strani, crkvu i svoju kuću, otpatio svaki dolazak i odlazak, nakupio se strahova i tjeskobe za cijeli život. Uz pratnju klopotanja kotača, kao uz posmrtnu glazbu, gledao sam to gmizanje pred kućnim vratima, mnogo žena u crnini šćućurenih posvuda oko kuće, u malim jatima, poput čavki. Mogao sam još vidjeti kad su lijes iznijeli i po običaju položili ispred kuće, a onda je vlak ušao u usjek i brdašce mi je posve zaklonilo vidik. Otada više nikad nisam kročio u zavičaj, niti sreo bilo koga od dalje ili bliže rodbine, a o bijegu s pogreba nikad poslije nisam razmišljao.

MIRKO KOVAČ

Malvina i druge priče

Putovanje s Tinom

Putovanje s Tinom

1.

Taj pjesnik, mag koji niže riječi prstima duha, genij u bolničkom rublju, s povezom oko glave i paučinom sijedih vlasi ispod zavoja, ulazi u moju špilju okovanu ledom u kojoj ležah gol, u zipci od snijega. Iznad mene, visoko u toj špilji, na glatkoj prozirnoj stijeni, slika S. M.-a *Udvojeni Tin*. Pjesnik stiže iz nekog meni neshvatljiva svijeta, ali njegov je jezik prisan, riječi zvuče umilno, ima u njima draganja. Glas mu je blag, lice svježe izbrijano. Šaku lijeve ruke drži rasklopljenu dok je u desnoj rubac; maločas je u nj pljunuo i sakrio ga kao da nije znao kako se otarasiti ispljuvka i rupca.

“Dolazim da bih te izbavio, ne samo iz pećine i leda, nego i iz sna. San je starost duha, klonulost i klecanje. Da bi san bio umjetnička sreća, morao bi biti savršen, jedna jarka slikarska kompozicija. Takva sna nema. San je magla, ne samo grad u magli, nego magla u magli, magla iza magle.”

“Kako ću gol? Što mi nisi donio neki haljetak, bilo što da pokrijem goloću?”

“Tvoj sam vodič, a ne dobrotvor. Usto, goloća je ideal duše, a i Propovjednik kaže: *gol si izašao iz utrobe majke svoje, gol ćeš i otići.*”

“Kamo me vodiš?” upitah.

“Uvijek negdje postoji neka mala crkva u koju se možemo skloniti. A postoji i Dalmacija kao utočište. Tiha Dalmacija vinove loze i maslinika gdje se pjesnički puteljci veru i križaju pod svodovima čempresa i u mirisu borovih smola. Bit će nam potreban prethistorijski mir brežuljaka, crkvice i raskrižja s kapelicama i malim kipovima obojenih i dotjeranih Bogorodica. Tamo ćemo cjelovito uskrsnuti”, reče.

2.

Grijao sam ruke dahom iz usta, a onda trljao bosa stopala. Mrak je sve pokrio, pa i moju goloću. Zastali smo podno obrušena zida do kojeg dolazi snijeg, a već iza međe naslućuju se opustošeni vinogradi i umor primorskih sela. Snijeg je granica dvaju svjetova, a tu, gdje ga naglo siječe jedna linija umnine, počinje naše sveto tlo za kojim čeznemo. Tamo ćemo stići, makar i na koljenima, puzeći. A onda će nam se ukazati more. Ono je u oštru sukobu s crtom planina, naša mistika i naša erotika. More je u nama. Svijet bez mora je apokalipsa. I *Otkrivenje* opijeva novu sablasnu zemlju u kojoj *mora više nema*.

3.

Slušam Tinov glas u pomrčini, ali njegov lik ne vidim. Taj glas, blag i smirujući, povremeno prijeđe u šapat:

“Snijezi su nekada znali napadati i zatvoriti svaki izlaz. Mi smo se probijali kroz tunele, virili smo i gledali i sve nam je bilo nepoznato. Samo još ukućani i domaće životinje bijahu prisni, drugo sve sumorno i protivu nas. Sad te snijezi ne priječe, noge su čvršće, gaze lavića i ljuticu. Ima suputnika, svi se cjelivamo i žudimo za jasnoćom. Nitko ne može izmišljati, u nama su ostaci raspadnutog svijeta što ga ne poznamo; još nešto traje slično vremenu. Sad možemo sanjati Makarsku ili Vrgorac. Možemo snatriti o kući u kojoj ćemo se sastati, podvoren i od lijepih žena iz Imotske krajine. Još 1925. godine izjavio sam u Beogradu: *slavni pjesnici i lijepe žene rađaju se uvijek u istom mjestu*. Neka je studen uokolo, naša su stopala žeravice. Ući ćemo u Zdilarevu krčmu i iskapiti po vrč kujundžuše. Sad nam je svejedno jesmo li budni ili ne. Možda sanjamo, ali mi smo već nadomak cilja. Ako se i razdvojimo, svatko će nastaviti pješice i svojim putem. Nas more mami. Magarci, magarice, na kojima seljaci vuku vreće, *maže*. Koze što brste po šikarju. Čempresi na grobljima. Kadulja na škripu. Tamo hodim, tamo pješačim i hodočastim. Moru, mojem izvoru nadahnuća i ocu erotizma. A sad zbogom!”

4.

Osvrćem se, ali ga više ne čujem. Cijeli je krajolik pod pahuljama, pahulicama; utrkuju se, sustižu i grabe da što prije i nježnije dotaknu mekoću tla i vječnost zemlje. Dalje je ravnina pod bijelim pokrovom i nekoliko osamljenih kuća kraj Vrljike. Još gore svjetla, malo ih je koji su budni, a i oni se već spremaju na počinak. Uskoro će sve prekriti mrak, ugasiće se i posljednja žarulja. U toj

gluhoci čekati ću, kao i dosad, da se odozgor, iz tmine nebesa sruči na moju slabost točna i neponovljiva riječ koja će biti otkrivenje i koja će me obasjati.

Gol i smrznut, kao izbačen iz atelijera nekog kipara, naprežem se i napinjem svaku žilu i mišić, borim se da oživim i da ledenom komadu dadnem znake života, da prohodam u bjelini, da sapeta usta otvorim i viknem što glasnije u gluhu divljinu predjela:

“Oče moj, zašto si me ostavio!”

5.

“Svijet se može usporediti s majkom roditeljom. Ona je sva mlijeko, ali ga dijete prima kroz dojku. Svijet je također mlijeko života, ali ga primamo kroz Boga”, slušam ga dok ulazim u ćeliju, gol i smrznut, bosih stopala na kojima se skorila krv.

Ugledah ga na tvrdu ležaju. To je omalen franjevac, crven u licu, podbuhao. Kosa mu je puna peruti, trijebi je poluuzdignut na ležaju. Usne mu vlažne, glas tih. Samostanska crkva zvoni, a jutarnje zrake daju sjaja mom tijelu, pribijaju ga u kut ćelije kao neko staro raspeće.

“Vjeruješ li u anđele?” upita, a potom izvuče prašnjavu odoru i ogrnu me.

“Ne”, rekoh. “Ni u anđele, ni u crkvu. Ovamo sam ušao da mi posudite kakav ogrtač, a ispričah vam san i putovanje s Tinom.”

“Pomoći ću ti koliko mogu”, reče jednako kruneći perut koja se komešala u jutarnjim šipkama sunca što su okomito padale na njegov ležaj. “Samo nemoj tražiti da ti tumačim san. To mi vjera ne dopušta. Ne misliš valjda da se sanja svijet strave a da on nije prisutan. Mi sanjamo prisutni nevidljivi svijet koji nas okružuje. U snu se povezuju slike ovozemaljskoga sa slikama neshvatljivoga. Sve što je mutno i nejasno ne spada u ovo o čemu govorim. San je najsavršenija jasnoća. Govorim ti kao kršćanin koji vjeruje u ono što se ne vidi. Ti vidiš jedan svijet, a drugi postoji.”

“I ovo je san?” upitah.

“Da, da”, reče, “stoga te i šaljem k sestri Agnezi. Prođi kroz vrt i ispričaj joj san. Neka te ona obuče. Biti gol u njezinim rukama, to je svetost. Idi, sine, sretan ti put! Obasjana ti je desna strana”, reče i sve se rasprsnu u bezbroj svjetlećih čestica dana koji se uzdizao nad krovovima mediteranskoga grada. Probudih se u mekim perinama jedne savršene jasnoće. Izađoh na balkon. Tu sam dugo stajao pod zvučnim i elegičnim treperenjem zvona.

Malvina i druge priče

Tripo Đapić, teškaš

Tripo Đapić, teškaš

Ovo sada ja pripovijedam, rastrzano ali istinito, onako kako je bilo na samom dnu života gdje po svoj prilici još obitavam. Pripovijedam otvorenih usta, jer sam zinuo čudeći se kakav je ovo svijet u kojemu živimo. Kako to, poštovanja dostojni čitatelju, da nitko nije dobar. Srećom, o tome ne pripovijedam, niti odgonetam svijet i njegove zavrzlake, jer se držim svog zanata ukletog kroničara sportskog života našega grada. U tu ću kroniku udjenuti ponešto o svojim roditeljima. Ako bude potrebno, kapnut ću na jedan list nekoliko krupnih kapi mržnje prema ocu. Neka hulja osjeti moje žaoke, neka se postidi što hvalim majku, onu majku koju je kinjio, to sveto stvorenje što ga ljubim u svakom kutku ove tame. Nisam zaslužio njezinu naklonost, jer sam i ja jedan od članova iz obitelji nitkova. Tako ja čitatelja uvodim u pripovijest.

Sportska kronika grada započinje onim danom kada je Đuro K., pukovnik Udbe i predsjednik kluba *Metalac*, mjesec dana pred početak boksačkog prvenstva 1949./50., doveo Tripu Đapića ravno iz šume na ring. Tada sam i ja pokatkad bio sparing-partner u klubu, premda sam bio po dužnosti i zvanju ekonom kluba, potom zapisničar i naposljetku pisac kronike. Ja sam odveo Tripu Đapića u obučarsku radnju J. Počeka, ja sam ga izuo i namjestio njegovo veliko stopalo na karton kako bi mu obučar uzeo broj i mjeru. Tada sam vidio suhu ruku starog Počeka, isprepletenu žilama, kako obilježava stopalo. Tu sam ruku opisao u jednom poglavlju kronike, veliko sam joj značenje pridao i predložio gradskim ocima da se ta ruka balzamira, jer zrači svetošću. U to poglavlje unio sam divljenje stopalu, ovjekovječio sam to kad je stari Poček izustio:

„Ovoliko stopalo još nikad nisam vidio u mojih četrdeset godina otkako sam se zgurio za ovom tezgom.”

Tripo Đapić bio je konjast, nezgrapan, a kad hoda činilo se da te noge vuče kao otežane udove, okovane zemljom iz koje ih s naporom vadi da bi zakoračio gradskom ulicom prema tržnici tamo gdje su se održavali mečevi. Prije svakog meča, dok bi čekao udarac gonga, Tripo bi tresao povijenim ramenima kao da zbacuje s pleća roj ljetnih muha ili neku posve nevidljivu napast.

Kad se nasmije, pokažu se njegovi zubi poput velikih žutih noktiju na palčevima njegovih stopala. Navečer bi se pojavljivao s trenerom *Metalca* Novom Kankarašem, komu je uvijek o ruci, zgrčenoj u laktu, visjela zaručnica Ora, kći predratnog glumca Marka Violaća, nenadmašnog Pometa, nagrađenog zlatnim prstenom za glumu. Ora je imala zaobljenu stražnjicu o kojoj smo katkad svi raspravljali. Trener Kankaraš bio je bez ijednog prednjeg zuba, pa je pustio brkove, tako da nije usta zaklanjao rukom kad se nasmije; štoviše, smijao se i kad ne treba, jer je dobro znao da taj osmijeh ispod brkova čini njegov izraz lica mangupskim, a male sitne oči, boksačke jagodice i čeone kosti, još bi mu dodali štogod od onih crta gradskog fakina.

Dok je moj otac držao bakalnicu, na zidu je stajao natpis: *Ne dajem na veresiju*. To jedino nije poštovao Kankaraš; uzimao je na veresiju, a otac se nikad nije usudio podnijeti mu račune ili spomenuti dugove. Kankaraš je mogao u pletenoj košari iznijeti što je htio iz očeve bakalnice. Likvidacijom privatne svojine, 1948. godine, dugovi su otpisani. Dok se vršio popis, otac je sjedio na stolici kod ulaznih vrata trgovine. Majka ga je kuražila da potegne potraživanje dugova. Svu krivnju za ukidanje privatne imovine otac je svaljivao na Oru, jer je sada ona stajala iza tezge za kojom je stari proveo više od dvadeset godina. Njegova je radnja prešla u državno vlasništvo, a Ora je dobila ključeve trgovine. Promatrali smo je kad u raskopčanoj staroj kecelji odlazi u očev poljski nužnik, pa smo se prikradali iza šiblja i gledali je kroz pukotine dasaka dok čuču. Slušali smo šum njezine mokraće. Otkada je postala zaručnica trenera Kankaraša, tog krezubog gada, Ora više nije ono što je bila. Njezine su dojke splasnule, a više se nije govorilo: jebati Oru pa umrijeti, jer je boksačka šaka Nova Kankaraša ulijevala strah. On je znao stegnuti pest, prisloniti je uz svoju bradu i upitati:

„Na što ti ovo miriše?”

„Na smrt”, uzvratilo bih drhtavim glasom.

Nije bio zadovoljan takvim odgovorom, pa bih morao redati čitav niz mogućih zala što bi ih ta šaka mogla izazvati. Dakle, otvoreno govoreći, ta je šaka mirisala na jod, sterilnu gazu, kopče, na dugački hodnik bolnice, na krevet zastrt mušedom, na bolnička kolica na kojima se, drugog tjedna od dolaska Tripe Đapića, našao i sam trener boksačkog kluba *Metalac*, Novo Kankaraš, neprijeporni gazda nasilja.

Ima ljudi koji u svom načinu hoda, bacanju stopala u stranu, u svom odijevanju i onom proždrljivom pogledu u tuđi tanjur, nose smrt, kao što Orin otac Marko Violać nosi sa sobom, evo već punih četrdeset godina, crne pod-

stavljene kožne rukavice. Od tih ljudi bio je i Novo Kankaraš; vukao je svoju smrt kao što invalid vuče ukočenu nogu. I ona, odista, nikog ne bi iznenadila da nije došla u vrijeme kad je *Metalcu* trebao pristupiti boksač perolake kategorije, trostruki prvak Mijatović. I kad je Đuro K. pronašao drvosječu i registriirao ga kao teškaša, jer smo do tada, u toj kategoriji, gubili bez borbe.

Kankaraša je na treningu, slučajnim udarcem, usmrtio Tripo Đapić, bacivši ga prema jednom od potpornih željeznih stupova sportske dvorane *Metalca*.

Vijest o Kankaraševoj smrti žatekla je Oru u nekadašnjoj očevoj radnji, razmaknutih koljena, oznojenu, kako čuči na podu i skuplja komadiće stakla razbijene duguljaste bočice, na kojoj je još bio rukopis mog oca: *Alga za masažu!*

Posvuda ispred radnje bacao sam prljave tampone vate kojima sam čistio svoje bubuljičavo lice. Priželjkivao sam zagaditi ulicu sve do Dubrovačke kapije, a na drugoj strani čitavu mahaluu s potleušicama i malim zanatskim radnjama pred kojima su stari muslimani kuckali ibrike i džezve za kavu. Nakon Kankaraševe smrti vrebao sam Oru, trčkarao za njom i vadio da obnaži neki dio svog tijela. Jednom sam pario lice nad loncem vrele kamilice, kad se Ora pojavila u spavaćici od prozirnog ripsa. Stajala je blizu mene i udisala miris kamilice. Pridigao sam glavu iznad lonca i pare, pomaknuo natkriljeni ručnik i vidio kako stiše butine i pritišće rukama svoj buketić koji se poput crne ptičice smjestio ispod trbuha i tek se nazirao kroz prozirnu tkaninu.

Odmah nakon pokopa trenera Kankaraša, Tripo Đapić i ožalošćena Ora ušli su u zgradu iza prostorija kluba i netom podignutog parnog mlina, jer je komandir milicije Ramo Zefkić, nakon premještaja, ustupio svoju sobicu Tripi Đapiću. Iza komandira ostala je neoprana postelja i onaj samački vonj koji iz te sobice nikad nije ispario. Na maloj hoklici sjedila je snuždena Ora. Na krevetu su šutjeli, ganuti smrću trenera Kankaraša, Tripo Đapić i Đuro K., a ja sam stajao pokraj vrata i zurio u Orina koljena. Đuro K. zagledao je Tripinu šaku onim dirljivim pogledom kao kad roditelj promatra buđenje svog djeteta. Pukovnik Udbe ostavio je njegovu šaku, s velikim nabubrjelim venama, s kvrgama mišića između palca i kažiprsta, položenu na prljavu jastučnicu – ostavio ju je sa zahvalnošću, a na izlasku iz sobice obratio mi se:

„Bilježniče, zapiši da sam rekao kako *Metalcu* trebaju takve ručerde i tako smrtonosan udarac!”

Nakon Kankaraševe smrti, Ora se prokurvala. Očeva radnja postala je kupleraj; ondje sam ponekad silazio, obično nedjeljom poslije podne, kad k nama dolazi kupac koji bješe voljan dati svu svoju uštedevinu samo da bi postao vlasnik gornjeg kata naše kuće. Bio mi je odvratn zbog toga što je drža-

njem svojih palčeva pokazivao škrtost, zgučenost nad imetkom, a sa sobom je uvijek vukao svoju ženu, debelo čudovište koje se gušilo u salu. Ona bi, čim sjedne, izustila muškim glasom:

„Stavite pored mene got vode, patim od štucavice!”

Ora je ostajala u trgovini i poslije radnog vremena. Priželjkivao sam da me pozove unutra, vukao se pored ulaznih vrata, ili pred izlogom držao svoje bubuljičavo lice, svoj gadni nos, svu onu sramežljivost koju mi je otac naturao svojim lokanjem. Jednom sam priprijetio toj nadutoj mješini i glasno viknuo:

„Počeo sam trenirati u *Metalcu*! Čim unakaze moj nos i moje lice, ovim ću te rukama ubiti, pijanduro!”

Krivnju za sve nedaće svaljivao sam na oca: on je učinio da se približim gradskom šljamu; na nj pada moja sramota iza gimnazijskih nužnika, njegov smrad gonio me je tamo gdje se njihala paučina, gdje je svjetlucalo isitnjeno staklo, gdje sam osjećao ukus prašine na usnama i trpio udarce. Moja je glava i moje tijelo samo vreća s pijeskom. Pomicao sam granice svog doma, to leglo iz kojeg će se uvijek, uvijek ispiliti po jedno nesretno dijete. Pri izlasku iz tog boravišta zgnječio sam škorpiona, svoj znak; sustigao sam njegov munjeviti bijeg prema svom demonskom svijetu. On se dugo grčio dok sam ga promatrao na podu. Ma koliko zgnječen, u snu se javlja i dan-danas. Zgazi tu vrazju tvar, ako podržavaš lucifersku oholost. Ili taj znak nosi kao neki ožiljak.

Vjerovao sam da stari nije mario za moje nedaće sve dok nisam čuo da je, glasom pijanice, promrmljao ispod pokrivača:

„Sam si kriv za sve. Dok su tvoji vršnjaci učili ili čitali Gorkog, ti si po cio dan lomio taj nos. Pogledaj šta si napravio od sebe. Postao si džak za bitange. Rodena te majka ne može poznati!”

Od ukidanja privatnog vlasništva, majka polako kopni pored prozora. Više ne loži vatru, ne silazi stubama u nužnik na dvorištu. Ona nikad nije izustila nijednu sramotnu riječ. Kako li tek podnosi krikove životinjskog parenja koji dopiru iz prizemlja. Jednom me pogladila svojom koščatom rukom. Njezini prsti upleli su se u moju zamršenu i masnu kosu. Nagnula se do mog uha i šapnula:

„Kad bih mogla zagrebat i noktom koru, skramu sa zaleđenog stakla ili poledicu, učinila bih to svakog jutra, čim se probudim!”

Željela je zderati kožu s nekog nevidljivog tijela, omotač koji je sav ovaj svijet sklupčao pod jedan pokrov. Nakon oduzimanja naše trgovine, činilo joj

se da je sve skriveno u ljušturu i da, s vremena na vrijeme, prskaju mahune starog klana u koji je zurila kroz okno. Ona s naporom otvara prozor kako bi njezinu sobu ispunio miris lipe. Kao da se time mijenja svijet – čahura u kojoj, nakon ukidanja privatne svojine, trune vrijeme.

Orin otac Marko Violać umro je u sedamdeset i drugoj godini lijepom, prirodnom i gospodskom smrću. Opraštajući se na smrtnoj postelji od svoje kćeri Ore, izustio je nekoliko misli iz Držićeva *Pometa*, podigao prst prema stro-pu i pokazao rupu kroz koju će otići njegova duša. Ori je rekao na rastanku:

„Ne zaboravite metnuti u kovčeg moje rukavice!”

Moj otac pojavio se izgreben po licu i s komadom prljave gaze na čelu preko koje bjehu ukršteni flasteri. Dobauljao je do radnje kao kakav golemi gmizavac, što je i bio. Nekako se pridigao i počeo tući šakama u zatvorene šku-re, a potom je stajao pred zaključanim vratima. Nije znao gdje se nalazi pa se nesigurno osvrtao oko sebe. Onda je naglo i obijesno razderao gumiarabikom zalijepljeni komadić papira s Orinim rukopisom: *Ne radim zbog očeve smrti!* Čuo sam ga kako stenje uza stepenice i ulazi u majčinu sobu. Vikao je na stolac s naslonom, na tu okamenjenu figuru s oblikom majke, na dva ukočena oka:

„Baš je danas morao da odapne taj gad! Baš danas kad je Ora pristala!”

Otac nije znao da je korota omotač požude. Koliko još stvari neće do-znati. Lipsat će prije svih, s pogledom kroz kuhinjski prozor. Njegovu smrt pratit će kratki i neugodni uzvici kočijaša Ahmeta: di-ha, di-ha, ha! I jedna od mojih slika iz djetinjstva, makar to bio konj s crnim plaštem, mokrim i slijepljenim uza životinju i još porubljenim zlatnim vezom i urešenim pri dnu. Pokrov zaslužuje naš dodir, jer nas prati i pada odozgo nošen mnogim silama prirode. Naše je da kažemo: to je moj pokrov, to je moja odjeća! Svako čeljade na odlasku s ovoga svijeta dobiva svoj ogrtač. O, s kakvom ću radošću i vese-ljem zaogrnuti svog oca na ispraćaju do njegove vječne kuće. Mora jednom to podbuhlo meko stvorenje, modro kao čivit, otići pod zemlju. Ta žalosna usta koja su viknula:

„Gori dački internat!”

Sjećate li se kad smo promatrali zapaljenu zgradu Internata i kad nitko nije htio izručiti kantu vode na vatru. Nitko nije želio da se požar ugasi. Svi smo vjerovali da je zgrada Internata bila sastajalište demona. Za vrijeme po-žara majka je htjela saznati koliko je prošlo vremena od smrti Tome Počeka, prvaka u bacanju kugle. (Seniorska kugla teži 7,25 kg.) Ona je tražila taj datum samo zato da bi rekla:

„Smrt će se ponoviti još jednom na taj isti dan, kad za to dođe vrijeme!”

Kad se približim majci da bih joj prebrojio sijede vlasi, ona sklanja glavu od mene. Između mog i njezina lica stavlja ruku, to je ona nevidljiva granica do koje se smijem nagnuti prema njoj. Tako bih želio položiti glavu u njezino krilo ili prisloniti obraz uz njezina prsa, ali ona više ne dopušta nikakvu intimu, jer polako kopni, iščezava, odvaja se od naših zemaljskih gadosti, lebdi u prozračnom i nevidljivom svijetu. Uskoro je nećemo vidjeti niti ćemo čuti šum njezinih krila. Majka će odlepršati i to će biti tužan prizor u našem domu.

Izgubio sam nadu da će Ora kazati:

„Dodi večeras da vidiš kako ću začeti s Tripom.”

Iznad stare zahrđale vage Ora je zaplakala kad joj je Tripo Đapić kazao da će se nad želucem pukovnika ura K. izvršiti operacija. Četrdeset minuta njegov drob bit će izvađen i stajat će na operacijskom stolu. Bolest u želucu počela je sušiti i ispijati njegove obraze. Tanke usnice stiskao je valjda od boli. Mrzovoljno je ulazio u dvoranu za treninge. Oči su se povlačile u unutrašnjost lubanje. Više nije pušio na otmjen način kao nekad; naprosto je ispijao cigarete kao nešto ljekovito, uvlačio je u trbuh čitava klupka dima, gušio se i kašljao, ali uvijek je bio spreman, onoga tko mu se usprotivi, ošinuti dlanom preko gubice i podviknuti na nj:

“Sad krvariš, jadniče!”

Taj dlan i mene je zadesio, ali ja sam volio da me tuče i da pred njim tonem u svoje kraljevstvo poniženja. Ja sam sićušni stvor, crvić koji izaziva svog dželata da ga sa slašću zgnječi svojim stopalom. I dok su u dvorani *Metalca* podučavali boksu teškaša apića, Đuro K. prišao je i oporim glasom naredbodavca izdao hladnu zapovijed:

„Protivniku na ringu želim smrt!”

Majka je postala prorok. Tvrdi da će naredna zima biti suha i hladna. Jedino nema proroka da predvidi na kojem će bunjištu crvi razjedati moj nos, niti pak proročice da mi predoči gdje ću ispustiti dušu. (Duša – hebr.: *nefes*, posvjedočena u spisu *De Testimonio Animae* kao skup trajnih svojstava, kao nebeski stanovnik. *Ono što duša može primiti u sebe od svog vrhovnog učitelja, to ti možeš prosuditi u sebi pomoću vlastite duše*, tako stoji u spomenutom spisu.)

Tijekom subotnjeg prijedopodneva izlijepio sam četrdesetak plakata za prvenstveni boks-meč između *Metalca* i sarajevske *Lokomotive*, uglavnom po stablima lipa i bijelih jablanova, ili po vitrinama gradskih oglasnih ploča. Posljednji primjerak zakucao sam na vrata radnje dok je Ora iza tezgje čučala nad laborom i prala se. Čini mi se da je to znak da uđem unutra, pa se prikradam i obližujem. Ora mi daje metlu, četku za ribanje, kanavacu⁸ i labor sapunave vode. Ostavljam naramak plakata na staru zahrđalu furunu koja je dugo godina dimila u našoj bakalnici.

„Moraš kleknuti, dobro žuljati, pod mora biti izriban, žut kao vosak!”

Ora sa stolice paha zidove, miče paučinu, ili protrči u papučama iskrojenim od starih cipela prema dvorišnom ulazu radnje kako bi zgazila crni oklop žohara, prije nego šmugne ispod pukotine praga. Ora to čini jer me zavodi i prikazuje mi svoju strast, svoje silovite nagone. Prvu kurvu koja mi se podala – oženio sam. Otkad sam uzeo Oru, ležim pri dnu radnje, do vlažnog zida, opružen kao u mrtvačnici, i promatram kroz prozor onu uznemirenu prugu svjetlosti između odškrinutih škura. Iza tih škura je sablasni grad koji se kostriješi na moju ženidbu i prezire kroničara sportskog života, jer je pogazio običaj protivan sparivanju mladića s curom starijom od sebe. To će me pratiti, ali ne marim mnogo, ne bježim od zloradih pogleda, jer znam da bi svi zavidljivci s guštom jebali Oru usprkos sređenom obiteljskom životu i dječici koja odrastaju u sterilnim epruvetama mizernog morala. Taj grad je rasklopio svoja usta da bi me progutao, ali ja pokazujem kurac učmaloj gradskoj sviti, a onda puštam iz grla svog spolovila jedan uznemirujući krik, jedan sablasni poziv mojim sugrađanima da se povedu za mnom i slijede me u mističnom osvajanju slobode. Ali sve je, baš sve u zajednici s mojim ocem koji posrće, ispod zatvorenih prozora trgovine i plačljivo, molećim glasom, dovikuje:

„Hoću da pojem tvoju ženu Oru!”

Onda otvaram škure na prozorima i gledam oca sklupčanog uza zid. Bljuje u žitkim mlazovima; komadići hrane lijepe se na žbuku. Ora je gola, prilazi mi odostrag, naslanja bradu na moja leđa, sprema se izvesti neki trik, uhvatiti me za mošnje i povući prema madracu. Ona me napastuje i pritišće svom težinom. Gušim se između njezinih butina; jedva dolazim do daha. Pijem iz njezina krčaga i razmišljam o Bogu.

Prema stočnom pazarištu uputio se i varoški šaljivčina Goja. Svjetina se smije stoga što ga prati glas spadala, premda je sve što čini neprimodno: kad stoji podnimljen, ili se prebacuje s noge na nogu, kad kunja pred fotografskom radnjom Luke Meštrevića, kad otvara krmeljave oči, kad vikne na prolaznika:

8 (iskriv. tal.) kuhinjska krpa, krpa za brisanje, otirač (canovaccio)

„Ugrist ću te!”

Sve je to budalasto, ali narod se okuplja oko njega; neki se ljudi mahnito smiju. Goja vuče na svojim leđima mali simbolični mrtvački sanduk; u ruci drži dugačku voštanicu. Goja je s upravom *Metalca* prvi iza ringa, tik uz pukovnika, ali je miran, ne grca, prati svaki udarac, zabezeknut je i uvijek u iščekivanju onog smrtonosnog krošea. On je iznad svjetine koja rasčepljenih usta urla:

„Ubij ga! U kovčeg s njim!”

On je iznad te svjetine, ma koliko ga smatrali gradskom ludom. Kad Tripo Đapić pobijedi nokautom, Goja dolazi do kovčežića i otvara poklopac. Pali svijeću i drži opijelo nad prozračnim tijelom poraženog protivnika. Nad transcendentnim tijelom gubitnika. Tako je činio sve do dana kad je i sam legao u pravi kovčeg, teško bolestan od nepoznate boljke što ga je očerupala za nekoliko dana. Raspao se kao kakva topljiva tvar. Istočio je iz ovog života poput prljave tekućine. Ostavio je u amanet gradu da ga pokopaju u svom rodnom mjestu. Taj zavjet nije ispunjen, jer je netko iz gradske uprave oglosio da Goja nema rodno mjesto, da nema vjere i porijekla, da nema roditelja, pa će biti sahranjen na komadiću groblja za nepoznate putnike i vojnike, s malim brežuljkom humka i kamenom s nekim rednim brojem. Gospodo moja, gradski oci, upisujem svoj broj u vašu crnu teku i najavljujem rezervaciju u tome kutku groblja, jer ni ja ne pripadam nikomu. Možda je i moj život, kao i Gojin, gradska fikcija.

I kako sve prožima smrt, tako i Tripo Đapić, od svoje dvanaeste godine, otkad je pomagao ocu blanžati daske, sve što je načinio, kao sin Ilije apića, čovjeka sa zlatnim rukama za drvenariju, presvukao je skramom smrti kao kakvim tajanstvenim furnirom, pa čak i prvi svoj mrtvački sanduk što ga je sa sedamnaest godina napravio, i u nj položio svog oca u čijim je škrinjama pokopana cijela Župa, izuzev nekoliko imućnijih domova (njihove su narudžbe stizale iz grada); i one puke sirotinje koja nije smogla ni toliko da se zaduži kod Ilije apića, no svoje je drage i bližnje dovlačila do groblja na ljesama ili grabovim granama, i tako ih pokapala.

Dvadesetak dana prije nego je postao boksač teške kategorije, Tripo je napravio svoj posljednji mrtvački lijes, a sumu dobivenu za nj dao je nekom fotografu kako bi uvećao fotografije svoje obitelji i poredao ih, jedne uz druge, točno jedanaest članova, od kojih je, nakon očeve smrti, kao jedina muška glava, ostao samo on. Za svoju prvu pobjedu, kad je trener sarajevske *Lokomotive*, pri kraju prve runde, ubacio ručnik u ring, Tripo Đapić je dobio namještenje kao poslovođa pogrebnog zavoda; primao je narudžbe za svijeće, vijence, san-

duke, fenjere i drvene križeve ili samo zaobljene daske za one koji nisu priznavali kršćanske obrede. Prvu dopisnicu uputio je ženi Druginji; s njom je imao dvije maloljetne djevojčice, Ružu i Zorku.

„Živ sam i zdrav, narod je uz mene!”

Kad je poslije cijepljenja protiv TBC-a došao u Župu radi dogovora oko selidbe, pokazao je obitelji album svojih sportskih fotografija i zastavicu *Metalca*. Njegovoj ženi Druginji omakle su se suze:

„Šta su ti to učinili od nosa!”

Nos Tripe Đapića polomljen je u meču s Farkašem, članom *Spartaka* iz Subotice. Na tri dana pred susret između *Metalca* i *Spartaka*, Tripo je pao u postelju oboren gripom. Đuro K. izvukao ga je iz bolničkog kreveta i milicijskim kolima, pod temperaturom od trideset i osam, doveo ravno u ring.

Natečene gubice, razvaljenog nosa, s krvlju koja je točila iz obje arkade, Tripo je u trećoj rundi oborio Farkaša na pod. Pokriven ogrtačem sišao je s ringa tresući se od groznice. Istim kolima dopremili su ih zajedno u bolnicu: Farkaša, jer je dobio potres mozga, a Tripu Đapića kod dr. Kljujeva, u gradsku bolnicu, gdje je nastavio s liječenjem još dva tjedna. Za pobjedu nad Farkašem dobio je značku Saveza boraca i jednosobni stan kako bi preselio familiju iz Župe.

Kad se Tripo pojavio u rodnom domu, djeca su promatrala njegov nos kao novu gradsku karakternu crtu lica koja im nudi perspektivu budućeg života u dekoru zagušljivih školskih učionica, crnih plišanih zavjesa u kinu, tržnice s trulim smokvama i kostima iz mesnice, prigradskih postrojenja od parnog mlina do pilane, pivare i stočnog pazarišta. Kroz zgnječeni očevo nos, dvije Tripe djevojčice vide zajedničku sobu bez zraka; u njoj će nestajati rumenilo njihovih seoskih obrašćica, tu će gubiti kosu i kutnjake, strahovati nad majčinih nesvjesticama, tu će slušati očevo mučno noćno škripanje zubima i svirku disanja kroz deformirani nos.

Tripo Đapić mami svoju obitelj, nabraja prednosti grada, nudi im: pogrebni zavod, koji će dobiti sadašnje prostorije kluba penzionera i neonsko svjetlo, vatrogasno društvo s gradskom limenom glazbom, Klub Udbe s dugačkim stolom po kojem leže razbacane šahovske figure, s vješalicom iza vrata na koju su obješeni vojnički šinjeli, predvorje gdje se ostavljaju kaljače, dom omladine s prostorijom za biljar, prosvjetni klub otvoren svakog dana od 15 do 23 h, s natpisom na vratima: *Mole se posjetio ci da brišu obuću*. Nudi im pionirsku čitaonicu u gornjem dijelu gradskog kupatila, kutak u klubu *Metalca* gdje se može igrati domino, gradsku pivnicu i novu zgradu pučke škole, željezničku

postaju s koje se moguće otisnuti na put u dva smjera. O tome izobilju govori čitavo popodne dok sjede svi na okupu, u sjeni širokih listova loze i odrine poduprte željeznim stupovima.

Dvije kćeri i ženu Tripo Đapić preveo je u grad u vrijeme kad je Ora završila krojački tečaj. Ono što je bilo vrijedno u seoskoj kući, stalo je u škri-nju, ženin miraz, još uvijek s mirisom na čisto ruho. Djevojčice su sjedile na toj škrinji (zvale su je *baulin* ili *bajun*) i plakale. Došao sam kao ekonom klu-ba da bih obitelji pribavio neke nužne stvari. Iz komercijalnog sektora *Pilane* stigao nam je dopis da je boksачу *Metalca* odobreno gratis nekoliko komada namještaja, a iz firme *Gorica* dobio je posuđe i ogrjev. Unio sam malo vedrine u obiteljsku tmušu.

A moj otac ulazi na vrata zamračene radnje, u kojoj se, na sredini stro-pa, klati lijepak za muhe. Sudeći po načinu kako se pridržava uz dovratnik, osjećam da je spreman na poniženje. Pustit ću ga da se prenemaže, da mi se umiljava i vrti repom, da se obližuje kao stara kuja. Kako naglo postaje meku-šac i udvorica, nudi pomirenje i obećava da će mi u nasljedstvo ostaviti neko-liko krasnih zlatnih predmeta, među njima i pečatni prsten. Nije to više onaj okrutni gad koji dolazi s vitkim ljeskovim prutom i šiba me po nogama; sada je to jadna pohotna ljudska olupina spremna lizati moja stopala samo da bih posredovao kod Ore i privolio je na jedan snošaj, možda posljednji u njegovu životu koji se bliži kraju. On mi se ispovijeda i kaže:

“Tako bih rado ušao u Oru i umro u njoj!”

Maločas, prije očeva dolaska, promatrao sam majku, zurio sam u njenu odsutnost, u unutarnju prazninu. Stajao sam iznad nje i kidao latice s veli-kog buketa poljskog cvijeća. Okitio sam njezin kip. Ona je jedini okamenjeni stvor koji sve razumije. Dodirujem izbočine njezinih kostiju; činim to bez ikakva osjećaja, na način kako se dotiče kamena figura. Kuckam u njezino čelo; odzvanja šupljina lubanje. Sve je unutra mrtvo ili uvenulo. To je moja majka. Ona je sada prizor i dokaz da je svaki kip bio nekoć živi stvor. Odva-žim se i kažem uprazno:

“Mama, oduzeli su mi Oru!”

Izbačen iz kuće, rastavljen od Ore, našao sam utjehu kod Vijorse, stare kurve. Dok sam ležao u postelji i plakao za Orom, ona me upitala kako gledam na razvoj pamučare i tvornice posuđa, na istovar boksita što ga radnici iskr-cavaju, već punih sedam dana na željezničkoj stanici. Vijorsa strahuje da će to

brdo boksita ostati tu gdje je iskrcano, kao novo gradsko ruglo. To brdo crvene rudače zaklanja joj vidik, a vjetar često uzvitla prašinu i zaspe njezina prozorska okna. Vijorsa je pokroviteljica mladih pastuha; ima nečeg majčinskog u njezinu prihvaćanju nesretnih sinova. Pokazuje mi vene na nogama i dići se svojom mekanom puti, svojom baršunastom kožom, iako je već navršila pedeset ljeta. Mama Vijorsa upućuje me stazom prema velikom željeznom stupu dalekovoda. I dok gazim uskim puteljkom zaraslim u travu, vidim geometre dok odmiču prema crkvi sv. Marka. Pronalazim kutak ispod dalekovoda i čekam zalazak sunca. Nestašne svrake gibaju se na žicama. Čujem zvukove koji protječu tom trasom. Strelica i mrtvačka glava na postolju stupa upozoravaju me na opasnost po život. Ali, nema opasnosti pred kojom ću ustuknuti, jer tugujem za Orom. Nema mi života bez nje.

I danas, dok sportsku historiju grada oblikujem u ispovijest pod nazivom *Propast sportskog kluba Metalac*, osjećam da se razdoblja života bolno opisuju i teško slažu u bilo kakvu knjigu. Ja sam jednom čuo kad je mudri Đuro K. rekao:

„Život i nije ništa drugo do knjiga žalbi!”

Taj je čovjek malo govorio, ali sve što je izustio, zapamćeno je. To su rijetke sudbine. Za mene je to golema čast što sam služio takvom čovjeku. I kad me ponižavao, znao je zašto to čini. Stasom i pojavom bio je Apolon, duhom filozof, jer je točno znao da se skup svih naših nesreća ulijeva u neko dobro i da svako dobro nosi sjeme. Hrabri pukovnik podržao je moj stil kroničara, a njegove dragocjene savjete odmah sam usvojio. On je na jednom slavlju kluba u povodu osvajanja prvenstva izrekao misao koja postaje vodilja moje kronike:

„Sport je slika umiranja malih gradova.”

Nakon toga nije više bilo dvoumljenja oko unošenja osobnih nesreća u sportsku kroniku, pa sam tu udjenio i majčino sljepilo i to baš u onom odjeljku, u onoj vitrini gdje su svi naši sportski rezultati, trofeji, proslave, medalje, pehari, prijelazne zastavice, grupne fotografije i dr. Jer majčino sljepilo pada odmah nakon slavlja u čast prvaka u teškoj kategoriji – sezona 1951./52. godine. Dva majčina oka presvučena su bijelim mrenama; otada joj je klen ispod prozora sasvim zamagljen. To je zamagljena slika klena; o tome ja pišem. Kako je gubila vid, ona je prstom kuckala u staklo kao da je time htjela upozoriti svijet što je micao ulicom da ga ona više neće gledati onim svojim umrtvljenim pogledom. Bit će joj svejedno kamo ljudi hrle, jer pravci kretanja za nju postaju samo nešto kao vreva. Jedino je otac bjesnio na njezino sljepilo i to nemilosrdno kao onda kad je moja baksuzna ruka ispuštila demizon s rakijom. Kao da je majka izabrala sljepilo kako ne bi svojim očima vidjela tragediju koju otac već

dvadeset godina predočava. On više izbacujući iz svoje utrobe smrad alkohola i žuč životnih nedaća:

„Tvoj dom je Dom slijepih!”

Subota je i otac ima dan velikog čišćenja džepova. On prazni ono što se nakupilo za petnaestak dana; to su posve bezvrijedne stvarčice, *trice i kućine* kao srž njegova života, svakovrsne ceduljice, kratke drvene muštikle ljepljive od zifta, mrvice kruha i duhana, prljave čahure zavoja s mrljama krvi, opušci i čepovi od plute, sitni novčići, dugmad, slinave maramice i ostalo bezimeno smeće. Otac izvrće džepove i sve to iz njih izručuje na stol. Sjedi nad tom bezvrijednom hrpom, obavezno nabranog čela, jezika izbačenog vani, stegnutog zubima, i počinje, s važnošću općinskog činovnika iz katastarskog arhiva, prebirati svaki zgužvani papirić, buljiti u sav taj kaos svojih džepova, njuškati zadahe, kao da će u toj hrpi ničega pronaći neku stvar kako bi ustao i obznanio svoju filozofiju:

„Moram pažljivo odvojiti suvišne stvari i sortirati sve ovo što se nagomilalo! Ponekad su važniji podaci u džepovima nego u crkvenim knjigama.”

Ako smijem reći, ako je dopušteno protiv roditelja, onda u ovoj kronici ostaje zapisano da je moj otac bio slabić i danguba; malo je što razumio i malo koga usrećio. Naudio je meni i majci, pa sam mu jednom osvetoljubivo rekao da ćemo ga zatrpiti praznim prašnjavim bocama kao zadnju gradsku ispičuturu. Crkni, pijanico!

Raspad *Metalca* počinje 1952., prije ljeta, odmah nakon što je Tripo Đapić postao prvak u teškoj kategoriji. Đuro K. oprostio se od sporta i kluba, a cijeli svoj imetak stavio u ruksak. Obukao je uniformu; prvi put smo ga vidjeli u toj odori, a onda se vojnim džipom odvezao u nepoznato. Zadugo poslije o njemu se nagađalo, priče su bile neprovjerene, katkad sablasne, ali ta je sudbina za nas zapečaćena onoga časa kada je vozilo nestalo iza obzorja golog brda i kamenoloma.

Tripo Đapić zatražio je ispisnicu iz *Metalca*, a Ora je otputovala večernjim vlakom, isto tako zagonetno, premda je na tržnici dobacivala Druginji, vragolasto i uz hihot, kako će u narednom prvenstvu dijeliti postelju s njezinim suprugom Tripom, te da će ga trenirati i naučiti nečemu ukoliko se šumski čovjek bar malo prilagodi. Onda je, štipnuvši Druginju za obraz, cerekajući se, rekla:

„Rodit ću mu sina, gorostasa. San mi je da rodim džina!”

Dva tjedna kasnije oputovao je Tripo Đapić i pristupio klubu *Radnički* u susjednom gradu, zaposlio se u pilani kao stolar i započeo život s Orom, sretno i kratkotrajno razdoblje života, bez trzavica i briga. Trener *Radničkog*, iskusni boksač i pedagog, hvalio se da će brzo obraditi neotesani panj i metnuti u vitrinu kluba zlatni pehar. Tripo je samo pokatkad tugovao za djecom i plakao, ali Ora je bila uza nj, pomagala mu prebroditi tihe boli, jecala je s njim za velikim kuhinjskim stolom, jer je oduvijek bila laka na suzi, pogotovu kad vidi drugog da plače, pa makar to bilo malešno dijete. Pomagala mu je da se smiri, stavljala ruke na njegov vrat, tješila ga svojim mnogobrojnim čarolijama, u nekima je bila virtuoz, o tome i sam mogu što god reći, jer sam ponešto osobno iskusio i već boravio u odajama njezina temperamenta. Arhiv mojih ljubavnih jada s Orom bit će uskoro svima dostupan.

Od ostalih događaja vaš bilježnik izdvaja povratak komandira milicije Rame Zefkića. Sada je to bio drugi čovjek, novo lice, doškološan i podgojen, ali i profinjen, s manirama pokupljenim u prijestolnici. Sjećam se kako se hvalio da je pročitao mnogo knjiga i naučio neka pravila iz strategije života. Koristio je strane riječi i često se pojavljivao u civilnom. Taj novi čovjek postao je predsjednik Uprave kluba *Metalac*. Kada je stupio na dužnost predočili smo mu da je Tripo Đapić ostavio obitelj, otišao s Orom u susjedni grad i potpisao pristupnicu za klub *Radnički*. Narednu sezonu 1952./53. boksat će za taj uspješni klub. Novi predsjednik *Metalca*, slatkorječivi zavodnik, mirno je uzvratilo:

„Nikom ništa. Dolaze novi ljudi, školovani boksači. Njega je pregazilo vrijeme. Odzvonilo je seljačinama. Mi postajemo moderno društvo, mladi talenti dolaze iz gradskih četvrti, s viškom snage, puni želje za slavom. I ne boksa ju više za hranarinu, nego da u svijetu proslave svoju zemlju. I da svoje zlatne medalje daruju ovom gradu.”

Ali, najednom je sve krenulo nizbrdicom. Orino ime još se zadržalo u gradskim zahodima, a pokatkad bi u očevoj radnji, sada već zamandaljenoj, iskrsnula neka stvarčica tek da podsjeti na nju; bilo da je to pribadača za zakopčavanje suknje, škudelica sa stvrdnutim voskom za skidanje malja, pola bočice hiperman-gana kojim je grgljala usta i grlo, načeto pakovanje tableta za smirenje bolova ili pak jedna ukusna lijepa pudrijera koju sam joj darovao nakon što je izvela svoju majstoriju sa zalogajom u ustima, sa sočnim plodom iz kojega je veselo iscijedila zadnju kap. Bio sam fasciniran umijećem tih usana, igrom jezika, pa se taj prizor često javlja kao halucinacija. Još ću ja pisati o Ori, potanko i s divljenjem, jer je njezin sport blistava povijest neodvojiva od kronike. Ne mogu dopustiti da o Ori sude očajnici koji u zahodima ostavljaju vulgarne crteže i tekstove. Jednom sam uzeo četku i kanticu boje, ušao u stanični nužnik i prefarbao crtež Orine stražnjice u koju neki divljak gura kolac. To sam učinio u čast njezine čednosti.

Prvenstvo 1952./53. završeno je za Tripu Đapića već u prvom meču, u susretu *Radničkog* sa sarajevskom *Lokomotivom*. Meč je održan na stadionu *Radničkog*, iza vojnih kasarni i dugačke zgrade, nekadašnje konjušnice austrougarske vojske. Klub je uložio sve nade u teškaša koji je napredovao u tehnici, uvježbao rad nogu, naučio eskivaže i na treninzima dokazao da je spreman za velike okršaje. Ali u ringu, u meču s Čengićem, boksačem teške kategorije sarajevske *Lokomotive*, kao da je sve to što je naučio naglo zaboravio. Nije bilo lakoće u pokretima, noge su mu bile olovne, pa je samo stajao u jednom uglu ringa i trpio udarce. Pravo je čudo kako je ostao na nogama. Svi su vjerovali da vreba protivnika i da će ga jednim udarcem nokautirati, ali gong je nakratko odgodio takav prizor. U predahu između prve i druge runde, Tripo je ispljunuo krvavi komad iz usta, a potom je rasječene usne prislonio uz uho svog trenera Sjekloće i rekao:

„On mene ne može ubiti, a ja njega mogu. Ubit ću ga u trećoj rundi!”

U drugoj rundi Tripo je stajao u ringu, klatio se i gotovo ravnodušno primao udarce, kao da je htio dokazati svoju izdržljivost. I doista, zadobio je podršku publike, bodrili su ga ne toliko da uzvрати, koliko da se ne preda. Proглаšen je šampionom u primanju batina, nepopustljivom mazgom na ringu. Na njegovim nabubrjelim usnama drhturio je prezrivi osmijeh koji je kazivao nijemu unutaranju poruku: samo ti udaraj, bitango! Tuci šakama čvrstu postojanu stijenu. Tada je Ora sklopila dlanove oko svojih usana, skočila s klupe i na trenutak postala njegov sekundant. Ona više, upozorava grogi-teškaša:

„Bježi u konopce. Eskiviraj!”

Ništa nije čuo. Nije vidio Oru. Krv je curila iz arkade. Spopao ga je kašalj. Tada mu je protivnik zadao nekoliko snažnih udaraca. Ora je dograbila ručnik s trenerova ramena i bacila ga u ring. U toj kratkotrajnoj pometnji, Tripo je nasrnuo na protivnika, zario mu zube u vrat, snažno ga udario koljenom u jaja i oborio na pod. Veliko i runjavo Čengićevo tijelo ležalo je u ringu, a iz njegove žile na vratu šiknuo je mlaz krvi kao iz junca. Nakon toga meča Tripo Đapić je doživotno diskvalificiran. Žalbe uložene Boksачkom savezu vraćene su kao neosnovane. Nema pomilovanja.

I dok mu je Ora privijala obloge na ozljede po licu, dok mu je vidala i milovala rane, stigao je brzojav od njegove žene Draginje:

„Ruža se okopilila! Dodi da vidiš unuka!”

Ruža je starija kći, tek je navršila šesnaest godina. Nitko nije znao da je noseća, sjedila je po cio dan u jednom kutku i ondje plela dječje kapice s kičankama, rukavice i malešne sokne. Njezino klupko pređe odmotavalo se pre-

ma kredencu; mačka se katkad igrala s tim klupkom i to je Ružu nasmijavalo. Majka Draginja, umorna od ribanja i pranja podova u Geodetskom zavodu, jednom je zastala nad tim pletivom i rekla:

„Štrikaš dječje stvari, da nisi trudna?”

„Jesam”, rekla je Ruža.

Porođaj šesnaestogodišnje Ruže apić uznemirio je grad, jer je djevojčica optužila predsjednika sportskog kluba *Metalac*, Ramu Zefkića, koji je, odmah nakon utvrđivanja činjenica priznao očinstvo, a potom je razriješen dužnosti i zatvoren. Još uvijek natečena lica, s flasterima iznad očiju, nabubrjele gubice, Tripo Đapić stigao je večernjim lokalnim vlakom. Palac njegove desne ruke bio je omotan zavojem. Svi smo očekivali njegov dolazak, pa bi se moglo reći da je cio grad pratio onaj njegov tvrdi hod zaobilaznom stazom od kolodvora do Fatimine krčme gdje je najprije svratio. Ljuti ris oštro je gledao prolaznike ne bi li ulovio nekog zluradog podsmješljivca, nekoga tko bi se drznuo narugati se njegovoj obiteljskoj sramoti. Njegova velika stopala lupala su po pločniku, njegova šaka grčila se u snažnu pandžu neke opake životinje spremne da se zarije u meso. Kad je ušao u Fatiminu gostionicu, sjeo je za stol i odmah položio svoju šaku na hrapavu ploču. Najprije je natečeno i krvavo meso desni isprao rakijom, a potom uzviknuo:

„Ova će šaka da zaštiti obiteljsku čast.”

Dolazak oca, čuvara časti, uzvitlao je duhove u varoši ništa manje od porođaja njegove kćeri Ruže. Žena Rame Zefkića, s dvoje djece, sklonila se kod rodbine, u malu planinsku kasabu, sjeverno od našega grada, tamo gdje se muslimanski običaji poštuju na stari način. Tako smo došli do kraja sportske povijesti našega grada koja se svršava u pitomoj dolini pored rijeke, uz pozdrav kreketuša i povijanje vrbovog pruća, kao poglavlje *Krvavog boksa* u koje ulazi, kao u mrtvačnicu, izubijano apićevo tijelo, nemoćno da bilo što učini osim da dadne još mali znak života. Ta tjelesina, to brdo mesa, krvavog i izubijanog, osvanulo je u sjeni grana žalosne vrbe koje su ga kao zavoj štitile od jutarnjeg sunca. Tu je Tripo Đapić ležao još od ponoći, nakon što je pokleknuo u tuči s trojicom Zefkićeve braće. Jedan od njih izdahnuo je na putu do bolnice, dok su dvojica braće odvuclka Tripovo tijelo i položili ga u jedno izlokano korito pokraj rijeke, kao u grob, pokrili ga granama i iste večeri krišom napustili grad. Tripo je ujutro otvorio jedno oko, tek je trepnuo natečenim kapkom i samo na tren ugledao plavetnilo neba. To je bilo ohrabrujuće, pa je potom jezikom liznuo travu i usrknuo gutljaj rose koja je u blagom mirisu zemlje i trave gasila vatru njegova tijela.

Bilježnice, pohitaj i javi da je Tripo u nesvjesnom stanju, na samrti. Sišao sam niz trulo stubište i zatekao oca pred vratima.

„Posrćeš, jadniče! Sifilističaru! Izazivam te na meč”, reko mu. „Na meč uvreda”, reko mu.

Posrnuo je i udario čelom u dovratnik. Pružio je ruku prema meni; možda je tražio pomoć, ali ja sam ga s gađenjem promatrao. Ruka mu je klonula i odmaknula se od tijela prema pločniku. Odjeknula je tišina. Ponadao sam se da je umro, da ću još danas doživjeti ono unutarne slavlje, veselje zaogrnutu tugom za vanjski svijet. Udaljio sam se korak-dva, a potom začuo očev glas:

„Pun si smrti, nakazo!”

Znači, prihvatio je bačenu rukavicu. Taj bi gad izašao na dvoboj uvreda, ali ja sam hitao prema obiteljskom gnijezdu apičevih. Još pred vratima začuo sam vrisku ženskih glasova. Ušao sam unutra i ugledao Tripu Đapića. Jedva je stajao u tom obiteljskom ringu, klatio se i opipavao rukama zrak, tražio je neki oslonac, pa sam se podmetnuo i pomogao mu. Tako unakažen upućuje se prema kolijevci kao neko čudovište iza kojega ostaju na podu tragovi bosih i krvavih stopala. Pokušam ga zadržati, vučem njegovu slomljenu ruku, branim novorođenče, a ženska čeljad u kući plače. Iz toga plača izdvaja se *krik matere* u času dok se nekoć moćna ruka teškaša primiće kolijevci. Tripo zastane nad zipkom, razmotava dijete iz pelena kako bi se uvjerio u njegov muški znak. Uvaljuje ruke u onaj posebni vonj ulitanog novorođenčeta i nad njim izgovara:

„Veselimo se i zaplačimo!”

Pridiže ga iz kolijevke, sjeda na otoman. Privijajući bebu na grudi, Tripo rida. Svi mu pomažemo, svi smo oko njega. Plačemo i smijemo se. Ali sad je kraj. Unakažena glava klone. Tripo Đapić izdahnuo je držeći novorođenče u zagrljaju.

„Koliki je put prevalio do ovog zagrljaja”, reko.

U mojoj kronici poglavlje *Krvavog boksa* završava u pitomoj dolini pokraj rijeke, u koritu izlokanom vodama, u sjeni žalosne vrbe i uza zbor kreketuša, ali istina je ovo što je dodano. Tako je bilo.

Majka je u Domu slijepih. Primaknuo sam se staklenim vratima ne bih li je vidio. Sjedila je za dugačkim stolom u radionici. Svojim vitkim mršavim prstima plela je košaru od pruća i trske. Nisam se oglasio. Pokunjeno sam otišao. Kad god bih ušao u trgovinu domaće radinosti, uvijek mi se činilo da prepoznajem majčine radove. Njezine pletene košare, oplata za boce, male košare

za kruh, bile su drukčije. Rečeno mi je da su svi predmeti isti, da se rade po istome modelu i uz nadzor poslovođe.

„Ali ja s lakoćom prepoznajem njezine radove”, rekoh. „U njima je utkana majčina ljubav”, rekoh.

Na pogrebu Tripe Đapića pojavio se nenadano Đuro K. Postao je šutljiv, zatvoren. Izustio je tek nekoliko riječi za sve vrijeme pogreba. Ispred povorke išla je milicijska limena glazba. Ora je stigla u času kad su četvorica snažnih ljudi iznijeli lijes iz prostorija sportskog kluba *Metalac*. Bila je u crnini. Na glavi je imala veliki damski šešir obavijen crnim velom koji je zaklanjao njezino lice. Prišla je i zamolila me da je pridržavam dok hoda; vrti joj se u glavi i nesigurna je na nogama.

„Još si moj zakoniti muž”, rekla je.

Kad je sanduk položen u raku, Ora je čučnula, zahvatila šaku zemlje i bacila je u grob. To sam i ja učinio, a potom sam uzeo Oru pod ruku. Odjezdili smo između grobova, do male kapije i umakli prema polju. Predahnuli smo u travi, pa sam tada podigao veo s njezina lica i poljubio je u usta. Osjetio sam bol u jeziku; trnci su strujali mojim tijelom.

„Vraćam ti se”, rekla je. „Nastavlja se naš ljubavni život.”

Ora mi se vratila. Kupa se u velikom limenom koritu i pjeva. Poprimila je nešto od varoši u kojoj je posljednjih dana boravila; sada pjevuši sevdalinke. Donijela je mnogo novih riječi. Više ne govori *bašta* nego *bašča*. Inspire grlo i usta nekom plavičastom tekućinom spravljenom od trava. Grglja usta više od dvije minute, potom ispljune tekućinu i oboji emajlirani lavor. Tek kasnije vodu izručuje ispred vrata. Šporka voda, kao i ranije, otječe malim udubljenjem u kanalizaciju. Čujem Oru kako mljacka dok jede, kako stenje poslije objeda, a potom vuče kantu sa smećem. Na vrhu stuba puše kroz nos i nešto gunda: hm, hm, a onda oteže: eee-e i najzad se smije grohotom aha-ha, oho-ho-ho, jer promatra kako moj otac raskopčava svoje iznošene hlače i spušta ih do gležnjeva. Ona se grohotom smije, dok otac plače jer je ostala požuda, a muškost ugašena. Ora ga zaobilazi kao strvinu.

„Crkni, beštijo”, izgovara s gađenjem.

Ora ulazi u moju sobu, smakne ogrtač za kupanje i ostavi ga na podu. Iskorači prema prozoru i navuče zastor. Ona stoji pored mog uzglavlja i sažalijeva me; vidi da sam bolestan. Pokazuje mi promjene na svojoj koži, lišajeve ispod dojki i nabore na trbuhu. Zatim plješće dlanovima po butinama ili blago miluje svoje nešto jače kukove. Uzima moju ruku, želi je ugrijati. Prinosi je

blizu vrelog izvora, ali moja je ruka slaba, gotovo nemoćna. Ori je sve dojadi-
lo. Bljesak njezina obnaženog tijela ošine moju bolesničku postelju. Okupana
je i čista; njuškam onaj fini miris sapuna što ga je upila koža. Nosnice su mi
nadražene. Htio bih smjestiti glavu između njezinih butina, ali nisam u stanju
načiniti bilo kakav pokret. Ora vrškom jezika lizne moje uho i šapne:

“Pomogni mi da prerežem vene!”

Živnuh na bolesničkom ležaju. Iako sam slabašan i jadan, pomažem joj
u pripremama. Uputih je prema škrinji; tu sam davno sakrio pribor za samo-
ubojstvo. Podučavam je kako se spušta reza na dvorišnim vratima i kako se uz
pomoć jedne poluge zatvaraju kapci na prozorima. Ora spušta veliki nevidljivi
zastor života i sjeda na pod. Gola je i nagnuta nad laborom u kojem se lagano
ljeska voda. Kažem joj da zapali svijeću i to je sve što mogu učiniti s postelje.
Sparno je popodne, pa se čudim zašto je izabrala današnji dan. Ali najednom
sijevnu oštrica i naglo zasiječe bjelinu ruke. Zatim krvava ruka uzima držak i
reže vene na drugoj ruci. To Ora čini hrabro, prezirući bol. Polaze obje ruke
u labor s vodom. S krvlju iz njezinih isječenih vena kao da otječe cijela naša
ljubavna povijest. U tom rušenju njezina tijela vidim smak koji je predosjećala.
U mojoj kronici zapisano je: *Dok se Ora jebe, predosjećá katastrofu*. Sada se
obistinilo sve što je rečeno. Još vidim kako dogorijeva plamičak svijeće.

Kada Oru spustimo u raku, glas tajanstva i mistike objavit će:

„*Et tunc erit finis.*”

1999

MIRKO KOVAČ
Malvina i druge priče

Trideset treća godina života

Trideset treća godina života

1.

Kolovoz je bio na izmaku, vrućine su stale kao rukom presječene, rukom Velike Gospe. Otac je bio nàvršio trideset tri godine, a to su godine kada svatko duševan misli na smrt. Trideset treću godinu života ispunjava veselje i tragični osjećaj. Nekoliko puta moj je otac u svojoj trideset trećoj duboko uzdahnio i izustio:

“Živim svoje posljednje dane kao Krist.”

Imao sam deset godina kada se toga dana, u kolovozu 1948. godine, zastavilo terensko vozilo ispred Zadruge. Dvojica naoružanih pratilaca izašli su iz vozila i pozvali oca, upravitelja Zadruge. Očeva slutnja da će ga u trideset trećoj godini života snaći nevolja, da će ga sustići

Kristova sudbina, obistinila se, ali o tome kasnije. Kada je iz džipa izašao golobradi kapetan Varajić, znao sam da će nekoga uhititi, a što sam drugo mogao pomisliti doli to da je osvanuo crni petak za mojega oca koji bješe u trideset trećoj godini života, u Kristovim godinama, posve ophrvan slutnjama da će ga u tim godinama sustići Kristova sudbina. Kapetan Varajić je obrnuo redoslijed, pa je ovaj put izveo uhićenika prislonivši ga kao krivca uz prednji branik vozila. Uhapšeni je stajao čvrsto, možda i prkosno; to moje oko nije moglo odrediti, oko koje je sve motrilo iz prikrajka. Bio je to mlad čovjek u iznošenom ljetnom odijelu. Šešir natučen koso, kao da je to učinjeno tuđom rukom, drsko ili rukom grubijana, pa je taj nemar ili grubost njegovu pojavu učinio grotesknom. Neobrijano lice natkriljeno sjenom šešira, doimalo se još tamnijim nego što je bilo. U tom mrtvilu i vrućini, jedina živost bijahu zrake zalazećeg sunca; one su izvirale, te zrake, iz poniklanih lisica i širile svoju aureolu. Otac je gologlav izašao iz Zadruge, držao je lijevak u ruci, držao je svežanj ključeva u ruci. Bijaše tek otvorio Zadrugu i počeo pretakati ulje iz bačve. Varajić ga je pozvao da pride.

- Poznajеш li ovog čovjeka? - upitao je.
- Da, poznajem ga. To mi je brat - odgovorio je otac uzdrhtalim glasom.

2.

Sada se već može raspečatiti kratka biografija uhapšenoga. Da se taj list otvori. Da se ta biografija podastre, a priča metne u knjigu. Savo, očev brat, sam je opisao razdoblje do svoje dvadesete i priložio taj komadić biografije uz svjedodžbu, preporuke i molbu za prijem na Vojnu akademiju 1939. godine. U tih nekoliko redaka dao je podatke o roditeljima, podrijetlu, imovnom stanju, te o sebi kao školarcu najboljem u sportskim vještinama i gađanju iz puške. Dometnuo je i jednu, za štire i suhoparne životopise neobičnu rečenicu, da je "porinućem u vodu krštenja uronjen u vjeru otaca". Dodao je nekoliko misli o vjeronauku, a na kraju gotovo poetski začinio taj prigodni spis i stilski ganutljivo kitio i vezao o "treptaju srca što ga izaziva himna", ili o "potrebi duše da živi i umre za rod svoj". Drugi dio biografije mogao bih i sam, kao pripovjedač, kao životopisac, složiti i to samo na osnovi fotografija što su nam stizale od strica, premda smo njegove pošiljke dobivali povremeno, u velikim vremenskim razmacima. Prvu fotografiju poslao je u prosincu 1939. godine, kao pitomac Vojne akademije. Tada se još nije moglo naslutiti ništa od onoga što ćemo primiti samo nekoliko tjedana kasnije i što će ražalostiti njegove roditelje. Naime, Savo se bješe razišao s pitomcima iz klase, pa je izbačen s Vojne akademije kao "otrovan i poguban za mladež". Druga fotografija, a istodobno i radosna vijest da je živ, stigla je s njegovim rukopisom na poledini: Oficirska škola 6. korpusa, Kálmocs, Mađarska, siječnja 1945. U razdoblju između tih dviju fotografija, ostao je bez roditelja; majka je umrla naprasno; sjela je u fotelju, zabacila glavu, zinula i izdahnula. Otac je stradao kao noćni čuvar pruge. Treća i posljednja slika uspona, došla je 1947. godine iz Moskve gdje je Savo već pohadao Vojno-političku akademiju Lenjin. I napokon, sam je ušao u priču i nadopunio svoju biografiju neobičnim povratkom rodnom domu. Pred nama je stajao ravnodušni uhićenik, prašnjav i zapušten, šutljiv i od svih udaljen, nepovjerljiv prema bratu i tuđinacu zavičaju. A kako je ovamo dospio? O tome pričamo, ali moramo se najprije osvrnuti unatrag. Jer pričamo točno kako je bilo.

3.

Kako god pripovijedali, moramo se osvrnuti unatrag, a kratko i uzbudljivo razdoblje njegova boravka u Sovjetskom Savezu dio je pripovijesti, bez toga

bi se pripovijedanje raspalo, to prije što pričamo točno kako je bilo. Stric je još pohađao Vojno-političku akademiju u Moskvi kada je izašla Rezolucija Informbiroa⁹. Voditelj aspiranata potpukovnik Boroda pozvao ga je da se izjasni o Rezoluciji, ali ga je pozvao tako kao da je to svršena stvar, samo da stavi svoj potpis na ono što je već pripremljeno. Savo je na svoj način uzvratilo:

- Tamo gdje budem živio, tamo ću se izjasniti!

Savo je malo govorio, pa i to malo izustio bi tiho, sebi u bradu, a ako bi štogod morao ponoviti, onda bi to činio još tiše. Kad jednom uspješno i jasno iznese svoju misao, više je ne ponavlja - umije zašutjeti sve dok sugovornika ne obeshrabri. Uvijek sam se pitao kako je taj mladić mogao biti otrovan ili poguban, a tako je tih, šutljiv i nenametljiv. Ali, avaj, povijest i takve poznaje. Povučeni, vrlo mirni ljudi znali su iz te svoje tihe čahure sijevnuti poput oštrog mača iz korica i ostaviti dubok rez na licu vremena. Na licu povijesti. Boroda je povisio glas:

- Tamo gdje ti misliš da ćeš se izjasniti, caruje mrak antisovjetizma.

U tome mraku ne vidi se istina. Računao sam da ćeš i ostale pridobiti, a ti sam zatežeš!

- Ne mogu se ovdje izjasniti, a tamo živjeti.

- Onda se ovdje izjasni i ovdje ostani, a mi ćemo te poslati kad dođe vrijeme.

- Tamo se vraćam i tamo ću se izjasniti - izustio je ravnim, gotovo mrtvim glasom.

Boroda je uživao u sablasnim i zastrašujućim pričama, znao se uživjeti u laž, a imao je uspjeha u pridobivanju popustljivih i lakovjernih. Pričao je pitomcu kako u Jugoslaviji hapse, isleđuju i muče sve mladiće povratnike iz Sovjetskog Saveza. Tako su dvojica mladih časnika s Tehničko-minobacačkog učilišta Tolski proletarijat, podvrgnuti mučenju, izvršili samoubojstvo, jer nisu pristali baciti se kamenom na svoje učitelje i na slavnu sovjetsku povijest. Savo je i to saslušao, suzdržano i s pažnjom, netremice gledajući potpukovnika, ali se nije dao uvući u spletke. Boroda se više nije mogao savladati, psovao je mladića kao buharinovca i trockista, kao pogubnog i otrovnog za ostale aspirante Vojno-političke akademije Lenjin. Tu je kraj školovanja mogega strica u SSSR-u.

⁹ * Ideološko-partijski sukob jugoslavenskih komunista sa Staljinom 1948. godine; izazvao ekonomske blokade, medijski rat, progone; stavio na kušnju mnoge pojedince, brakove i obitelji, doveo do osobnih tragedija, uhićenja, samoubojstava, emigracije, a za Staljinove pristaše osnovan je u Jugoslaviji jedan od najsirovijih logora Goli otok.

4.

U isto vrijeme, na kijeveskom učilištu za vezu Kalinjin, slična sudbina zadesila je i mladog časnika Aljošu Kneževića; tako su se njih dvojica našli u istom vlaku, točnije na krovu istog vagona. Putovalo se dugo i neudobno. Vlakovi su bili prepuni. Putnici su se gušili i otimali za zrak. Bilo je izgreda I nesreća. Na granici, u Ungenu, razoružani su. Njihovi vapaji za trofejn timer pištoljima nisu im uslišeni. Bilo je još nedaća, ali one su ih zbližile. Aljoša je sve veselo primao, a Savo s nepovjerenjem i kruto. Ispovijedali su se jedan drugomu; Aljoša svoje ljubavne pustolovine, a Savo svoje sumnje u sve i svakoga - njemu su druženja bila odbojna, a prijateljstva strana. Ali na tom putovanju Savo je zavolio mladića, njegovu srdačnost, njegovu veselu narav i smion put u neotkriveno, silinu i žar njegove ljubavi - dakle, sve ono što mu je samomu nedostajalo. Aljoša je uzvraćao otvoreno, a Savo prikriveno i u sebi, kao da je čuvao tajnu, ili pravdao svoju mističnu crtu da je ljubav muka. U Beogradu su se razdvojili, a maštali su da se vrate zajedno u zavičaj. Savo je stupio u službu kao pomoćnik instruktora u Političkoj upravi Jugoslavenske armije. Aljoša je dobio vojnu stipendiju za studij strojarstva i odlučio srpanj-kolovoz provesti kod roditelja. Savo ga je ispratio na vlak. Pokatkad se i najtvrdi čovjek oda u zagrljaju i pokaže kao slabašan i lak na suzi.

Stegnut i u grču, Savo je jedva prozborio:

- Ne zbližuj se ni s kim, ali ostani vedar.

Po odlasku vlaka osjetio se usamljenim i podulje se zadržao na peronu. I sljedećih dana bio je potišten. Budio se i tonuo u san s istom mišlju i istom rečenicom uvijek glasno izgovoren timer:

- Moj mladiću, tebe mora snaći neka nevolja.

5.

Savu je pratio glas osobenjaka, a stekao ga je ne samo svojom šutnjom ili odbojnošću prema drugima, nego se i sam odao onim što je ispunio u obaveznom upitniku po povratku iz SSSR-a. Na kraju upitnika, na čistom listu, zapisao je da se sve može i dā zaboraviti, čak i korisno ako je dolazilo od pogrešnog učitelja, samo se ne može potisnuti ono što se javlja u snu ili sjećanju i postaje dio stvarnog života. Opisao je putovanje u Jasnu Poljanu kao hodočašće. Osjetio se malen, ali duhovno sretan što je provirio na unutarnja vrata Tolstojeva bogatstva. Dočarao je putničku radost i uzbuđenje nad humkom. Nebo je bilo prozračno, posvuda se širilo prostranstvo bjeline. Svijet je hrl timer prema humku.

Para je izbijala iz nosnica. To jedino putovanje u zimu 1948. često se javlja preruseno u proljetnu odoru ili u mekoću jesenjeg lišća koje zasipa puteljak prema tihoj i mutnoj rijeci.

Pokatkad se stepska crnica, žitka i lijena, prostire sve do Tulske tvrđave, ili kao mulj poteče isto tako lijenim tokom Upe i Oke. Provalije negdanjih rudokopa pozivaju hodočasnika da uroni u prošlost. Seljačka i radnička Rusija silazi do svojih izvora. Predvečerja ispunjava huk četinara. To je huk duša. Bez Jasne Poljane Rusija se ne može razumjeti. Na kraju je dopisao da se ne može odreći sjećanja (ili sna), da ne može potisnuti slike Jasne Poljane, te moli da mu to ostave i da se po tomu ne kopka. Njegovi odgovori tumačeni su različito. Jedni su već u tome vidjeli da se izjasnio za Rezoluciju Informbiroa. Jasna Poljana je alegorija, a molba za san ironija. Iza divljenja Tolstoju prikriva se mračno lice izdajnika. Drugi su pak bili obazrivi i u prosudbama suzdržani, ali su na nj počeli gledati kao na čudaka. Dočekivan je podrugljivo. Pratila su ga podbadanja i prostačke šale. Savin dosje stigao je i pred načelnika Političke uprave; pozvao ga je da usmeno objasni i dopuni svoje odgovore. Savo je i pred njim ostao isti. Glas mu je bio slabašan, pogled oboren. Izustio je jedva čujno:

- Izjasnio sam se za Tolstoja.

Načelnik je bio prijek čovjek, lako je podizao glas i lako obasipao grdnjama, ali lakše se mirio i popuštao. Prema Savi bio je blagonaklon, htio je odagnati sumnje u mladićev zdrav razum i nekako ga pridobiti da mu se povjeri, a da mu i sam ukaže povjerenje. Govorio je smireno i blago, ali to je prešlo u samoljublje; priroda hvalisavca izbila je iz njega. Pred Savom je uskoro bio nadmen i razmetljiv čovjek, a takve ljude prate površne misli i ograničena pamet; čega god se dotaknu, to razvodne i uopće. Tako je i Tolstoju zamjereno što u svom djelu nije snažnije predvidio galop revolucije, što je zatvarao oči pred sutrašnjicom propovijedajući neprotivljenje zlu. Tu je zatajio. A revolucija je žrvanj koji melje i melje, vjetar koji otpuhuje sve što ne valja i trijebi žito od kukolja.

- Samo što sve treba da postoji. I hulja kao i dobričina - rekao je

Savo, ali nije omeo načelnika da nastavi u istom žaru. I da skratimo: mladić je sve više padao u svoj tmurni svijet, svijet bez ključa i objašnjenja, u tamu. I evo ga u zavičaju, među bližnjima, pod stražom, s lisicama na rukama.

- Je li sudbina doista zamka što je sami sebi postavljamo – mislio je.

6.

Kad se jednog jutra probudio, stric nije imao volje ustati iz kreveta. Ležao je i promatrao pauka, promatrao ga je kako spretno sklizne niz konce svoje mreže, proždere uhvaćenu mušicu i lako se uspenje natrag, a njegova se mreža zanjiše. Igra halapljivog pauka i ulovljenog kukca zavedila ga je; to nadmetanje pratio je svaki put s uzbuđenjem, a katkad i po cijeli dan. Nije osjećao glad, bila mu je dovoljna korica kruha i čaša vode. Navečer bi se utvrdio, a svoj službeni pištolj držao je na dohvat ruke. Odlučio je da ne otvara, makar bio požar ili poplava. Ako netko nasilno uđe, bio je spreman pucati. Drugog dana izostao je s posla stoga što nije mogao opravdati prethodni. Tako su protekla tri tjedna. Iz dana u dan volja je slabjela, a strepnja se pojačavala. Razmišljao je samo o tomu kako se izbaviti, kako izaći iz zatočeništva. Što drugo zatočenika opsjeda doli misao o izbavljenju. Složio je svoju uniformu, a iz naftalina izvukao ljetno odijelo. Imao je panama-šešir isprljan tamo gdje je hvatan prstima. Košulja je bila čista, a sve ostalo ofucano. Svojedobno sam znao neku priču o tome odijelu i kako je stric došao do njega, ali sam je zaboravio. Mnogo toga sam zaboravio. Bio sam i strica zaboravio. Stric se nije opteretio prtljagom. Pored osobnih isprava i novca ponio je samo brijaći pribor. Već popodne bio je spreman, ali je čekao da se vrućina slegne. čim je splasnulo požar sunca, čim se ugasio odsjaj zalaska na beogradskim krovovima i u staklima prozora, iskrao se iz stana i kao na šapama, lako dotičući tlo, stigao na željezničku postaju. Vrijeme do polaska vlaka proveo je u čekaonici, premda je prethodno obišao peron i zavirio u sve rupe, u svaki otvor, u sve što mu je moglo poslužiti kao sklonište, dođe li do potjere. Do pred ponoć stigla su dva vlaka, iz njih je kuljala masa svijeta, turobna masa u hitnji i vrevi. Savi se činilo da svi bježe jedni od drugih i da nitko nikomu ne hrli u zagrljaj. Njegov vlak je kasnio, a iza ponoći postavljena je kompozicija. Svjetina se tukla da uđe, nikakav red nije se mogao uspostaviti. Savo je nevjerovatno odlučno izborio mjesto u kupeu. Tek u zoru vlak je krenuo, nosio je umorne i pospane putnike, zadržavao se na postajama; jedni su izlazili u panici da ih vlak ne odnese dalje, a drugi ulazili probijajući se u pustoj nadi da će se udobno smjestiti.

7.

Putovanje se otegnulo. Savo nije srljao kao bjegunac. Putovao je da nađe svog drugara Aljošu. Krijepila ga je pomisao na radosni susret. Prisjećao se pisca koji je rekao da su prijateljstva nepouzdana i privremena, ali se i ljutio na nj, jer kako je mogao napisati tako jednostranu misao, a da se istodobno ne pozove na one uvijek željne prijateljstva i uvijek spremne za prijateljski zagrljaj.

Sada je i on jedva čekao da nađe prijatelja, premda ga je pokatkad obuzimala strepnja pri pomisli da je Aljoša nekamo otputovao. Plašio se potjere i vojne policije, namjeravao je svome starješini uputiti brzopjav, ali nije mogao uskladiti proturječne misli. Kako se bližio kraj putovanju, uzbuđenje je raslo. Bio je to istovremeno i povratak zavičaju. Obuzimala ga je tuga zbog smrti roditelja, opsjedale su ga slike prošlosti. Samo dvije postaje dijelile su ga od rodnog doma, iako se već osjećao kao na svom pragu. Izašao je nešto ranije; bila je to mala postaja obilježena proširenjem i tablom s natpisom mjesta. Na toj postaji vlakovi su rijetko kad stajali, samo bi katkad usporili tek da netko od željezničara iskoči. Ovaj put vlak je usporio, pa je Savo, vičan vlakovima, s lakoćom iskočio. Od te postaje vodila je prašnjava cesta račvajući se u dva smjera. Blagim usponom stizalo se do Aljošine kuće. Doduše, prećacem se moglo brže, ali Savo je odlučio krenuti cestom uzdajući se u sreću da će ga sustići neko vozilo, bilo kamion, seoska kola ili poštanski autobus. Bilo je popodne. Jara se pretvarala u plavičastu drhteću masu. Nakon trideset šest sati vožnje osjećao je bol u kostima i umor. Očni kapci bili su mu otežali. Najradije bi tu negdje prilegao, uz zavičajni kamen, ali nastavio je cestom, a u dva maha prepelice su izletjele iz grmlja snažno prhnuvši krilima. Podišla ga je jeza, slila se niz kičmu i umrtvila ga. Kad je stigao pred gostionicu, činilo mu se da se našao u nepoznatom mjestu. Ne, on tu nikad nije bio! Je li moguće da je prevalio toliki put da bi se našao u tuđini? Povjerovao je da ga posljednjih dana vode i njime upravljaju neke nejasne sile. Gdje je stigao? Nije to varošica s dva reda lijepo obrađenih kamenih kuća kakvu je nosio u sjećanju. Znao je da se slike iz djetinjstva ne podudaraju s postojećim, ali nije znao da gube obilježja stvarnog. Prošli i sadašnji svijet ne prepoznaju se.

8.

Nitko ne umije namjestiti zamku kao slučaj. Prvi čovjek kojemu se Savo obratio, bio je kapetan Varajić. Sjedio je pred krčmom u trošnom pletenom stolcu. Imao je bujnu kosu, lice dječaka, golobrado i preplanulo od sunca. Bio je bosonog, u košulji sa zavrnutim rukavima; pastir po izgledu koji je ovdje spustio umorno tijelo dok mu stado planduje. Pokret dječakove ruke učinio mu se kao biblijski poziv. Glas, čedan i mio, zavodljivo ga je ponudio da sjedne. Umoran, žedan i prašnjav, ali ozaren, Savo je prišao i svalio se u stolac do dječaka. Utolio je žed i odmah stupio u razgovor, što je za njegovu prirodu bilo začuđujuće. Opčinjen dječakom otvarao je svoje srce. Želio je shvatiti što se ovdje izmijenilo i kako je nekadašnja pitomina župe naglo opustjela? Kako je dah Mediterana nestao? Kako se obilje prirode smanjilo? Kako je raskoš osiromašila? Kako se čitav bujni krajolik pretvorio u prlinu? Je li drvored, nekoć

ukras s obje strane ulice, posječen? Bile su to lipe i jablanovi. Je li točno da se čitavi predjeli brišu iz sjećanja? Povjerio mu je sve što je imao na duši. Ispričao mu je o Aljoši. A što sada? Učinilo mu se da je od zavičaja udaljeniji nego ikad, a traži podršku prijatelja. Je li ga putovanje dovelo do uskih vrata, kako je zapisano u drevnim knjigama? U drevnim knjigama stoji da će svako stvorenje jednom nabasati na uska vrata kroz koja neće moći zakoračiti, pa makar to bila i vrata zavičaja.

9.

Lagano hodajući, upućen i podržan od dječaka, stric je stigao pred Aljošinu kuću. Dugo je ostao pred vratima i uporno kucao. Bila je to mala, kamena kuća, uzanih prozora i bijelo okrečenih dovratnika. Kapci na prozorima bili su sklopljeni. Izgledala bi napuštena da se nisu oglasile domaće životinje. Nije pogriješio, dječak je bio susretljiv i ne bi ga obmanuo. čak se i sjećanje obnovilo kao u nekom naglom obasjanju. Bila je to kuća iz Aljošina opisa. Čuo je glasove i kašalj kao da se unutra bude iz tvrda sna. Osjetio je da ga gledaju kroz raspu-kline škura i čuo kako se došaptavaju. Vrata su se polako otvarala, provirilo je bojažljivo lice starice, mršavo i sitno; bila je to Aljošina baka. Unutra je zatekao utučene roditelje, oca snuđenog na ležaju i majku s povezom oko glave. Nije bilo dobrodošlice ni povjerenja. Neprijateljstva su i među braćom i me. u neka-dašnjim prijateljima, stara su kao Biblija, a obnavljaju se i pomlađuju, stoga su i vječita kao priča Kajina i Abela, Jakova i Ezava, Sare i Agare. Otac je sažeto, i između uzdisaja, ispričao o Aljošinu hapšenju. Savo je to primio kao udarac. Nije kanio tješiti roditelje; imao je samo potrebu govoriti o Aljoši, o njihovu prijateljstvu: dva čovjeka međusobno su bliski kad se nađu na putu kao iz-gnanici, zapisano je u jednoj knjizi. Kad god bi se spomenuo Aljoša, majka je ispuštala glasove nalik cviljenju. Otac je tek malo odškrinuo vrata svog nepo-vjerenja, ali za srdačnost nije bilo vremena. Majka je razdražljivo zacviljela:

- Stiže krvnik!

Džip se zaustavio ispred kuće. Kroz otvorena vrata ulazio je miris ben-zina. Trava kraj ceste bila je pod injem prašine. Isto tako i prozorska okna jed-nokatnice. Prašina je svemu davala neku sumornu patinu. Savo je na vratima ugledao dječaka, onog susretljivog dječaka. Bio je u uniformi, utegnuto i strog, s čizmama na nogama. Iščekala je pastirska blagost. Kao što vidite, anđeli ne postoje. U dječakovim rukama zveckale su lisice. Savo je ispružio ruke mirno i bez ikakve zluрадosti, pa je bahatost dvojice naoružanih pratilaca bila suvišna. Obnavljao se cijeli postupak Aljošina hapšenja kao u nekom mističnom obre-

du sjedinjenja. Možda je to čudo bliskosti? Možda se i tako ostvaruje? Aljošini roditelji bili su potreseni. U njihovu zagrljaju našao se uhapšenik. Ruke sapete lisicama poturio im je za oproštaj. Da, da, starica ih je obasula poljupcima. Bio je to rastanak dostojan roditeljske boli. Mladi kapetan Varajić opomenuo je starce da se ne povezuju s neprijateljem, da se klone drugih i da ne obrazlažu svoju nesreću. Prije nego su ga uveli u džip, kapetan Varajić obratio se stricu:

- I ne pitaš kamo te vodimo?

- Ne!

10.

Vozilom je upravljao sam kapetan. Cesta je bila izlokana; putar tu oдав-
na nije nasuo ni lopatu šodera. Zjapile su rupčage, a stijene bjehu ogoljene i već
tako izbočene da su stajale na cesti kao zapreke, pa je vozač morao usporavati
kako bi ih što bezbolnije savladao. Ispupčeni hrbat duž ceste određivao je na-
čin i ritam vožnje. Mladi kapetan vozio je čas jednom čas drugom stranom,
pokatkad uz sam rub provalije, rubom opasnosti, ali je vozio samopouzđano,
čak i veselo, smijući se i uživajući kad god se džip nagne, kad izbjegne izbočinu,
kad se sretno prebrodi zapreka, kad se prebrodi opasnost, kad vozilo umakne
s ruba provalije i ponovno se nađena nešto sigurnijoj dionici izlokane ceste,
s udubinama i kamenim izbočinama, ceste koja vijuga kroz krševiti krajolik,
čas ravinom, čas rubom provalije. Ali, više to nije bio onaj krasni dječak, već
grubijan, svemoćni i uzorni čuvar poretka. Pripadao je sorti goniča koji ne
idu u potjeru, nego čekaju iza busije. Razmetao se svojim njuhom, prstom je
kuckao nos, hvalio se kako neprijatelja s lakoćom nanjuši i s lakoćom iznudi
priznanje i od najtvrdog čovjeka. Aljoša mu je sve priznao još u vlaku. Već je
osuđen i izdržava kaznu. Kapetan je govorio da on žrtvu nikad ne gleda u oči,
jer sluša ono što govori, a čuje ono što nije rečeno. On gleda kroz ljude. Zašto?
Jer vidi dalje, sagledava budućnost. Valjda u tom svojstvu nedodirljivog, zau-
stavio je vozilo ispred seoske crkve. Uzeo je kanticu boje i kist, izašao iz džipa
i na starom kamenom zidu ispisao parolu: Smrt izdajnicima naroda. Stajao je
ponosno kraj svog natpisa uvjeren da će tu ostati za sva vremena i da će nadži-
vjeti crkvu, a poruka oštrije šibati od božjih bičeva. Kap boje ostala je na čizmī,
opazio ju je tek kad je ulazio u vozilo. Podigao je nogu da to uhapšenik očisti.
Savo je zajedljivo upitao:

- Jezikom?

Dobio je po zubima.

11.

A zemlja se oslobađala dnevne sparine. Dan je spuštao jedno svoje krilo. Stric je ponovno bio dječak, onaj dječak koji na svoj način objašnjava prirodu. Mislio je kao nekad da sve bježi od zalaska, stoga se sjene izdužuju i žure u susret ponovnom ra.anju sunca. Osjetio je uznemirenost kakvu je uvijek imao kad se približava noć. Ne, bila je to zebnja što se sve blistavo i jasno zaogrće tamnim velom. Samo se nebo ne da, ono svoj plašt progorijeva milijunima zvijezda. Pokatkad, samo pokatkad, padanje zvijezde navodilo ga je na pomi-sao gašenja nekog duhovnog stvorenja, negdje na zemaljskoj kugli. Želio je upamtiti sve što promiče pokraj ceste, ali sve što bi uočio, iščezavalo je istog časa. Samo je ustreptao kad je ugledao rodni dom u sjeni starih hrastova i no-vog drveća izraslog za ovih desetak godina. Bile su to topole, bijele topole kao i one oko željezničke postaje. Zvižduk lokomotive ošinio ga je kao neki prastari krik, možda krik iz djetinjstva. Na peron je ulazila kompozicija teretnog vlaka. Još je gromobran stršio na staničnom krovu. Tu je, kao i drugdje, proteklo vri-jeme, a sve je ostalo isto, gotovo okamenjeno. Bližio se konačni dolazak. Činilo mu se da se suočava sa samim sobom. Mislio je o svom položaju, o mutnoj rijeci vremena, o svemu što ga je nosilo i donijelo do mjesta rođenja. Stresao se kao da je zimogrožljiv. Zubi su mu cvokotali, ali ne od straha. Bješe to stanje povratka, drhtavica prošlog i budućeg straha, metafizička strepnja, poveziva-nje s rođenjem, jer posvuda se čuju evanđeoske riječi:

Evo ti sina, evo ti matere! Prema tome, drhtavica je otuda, jer to bje-še povratak u majku, u vječnu majku, povezanost s djetinjstvom, metafizička strepnja, vječna drhtavica.

12.

Savo je zakoračio prema bratu gotovo kao slijepac. Nije to bio zagrljaj s bližnjim nego posrnuće. To se u Knjizi Postanka kaže: pad na kamen. Gasile su se posljednje zrake. Zasljepljujući snop izvirao je iz njegovih ruku, šiknuo kao mlaz, ali samo kratko, jer je sunce sjahalo sa zapadnoga grebena, razlila se blistavokrvava rumen, zatim se zgusnula pretvorivši sve u suton, u prvi mrak, u predvečerje, u tvrdi oklop noći.

13.

Kapetan Varajić nije namjeravao spajati braću, niti je ugovorio viđenje, a ipak ih je povezao zasvagda. Nije njegovo da brine o tome kako se i u kojem

času naše sudbine spajaju, stoga postoje pripovjedači, oni odgonetaju kako se spajaju i rastaču naše sudbine, kako se prijateljstva dodiruju i krše, kako se braća udaljavaju i zbližavaju. I ova je pripovijest u tome kolu, a pripovjedač je jednom imao trideset tri godine, nosio je neke svoje stigmatе i mučio se da spozna kako se i kada naše sudbine spajaju. Varajić je naredio mom ocu da Savu primi kao brata, a da ga isprati na večernji vlak kao krivca. Otac je zazirao od okrutnih ljudi, ali im se nije suprotstavljao, čak mislim da se malokad protivio nasilju. Za njega je razuman čovjek kad poštuje i izvršava volju zapovjednika. A svijet je tako podijeljen, unatoč želji da se promijeni. Ali sada pred bratom nije odolilo, izustio je nekoliko rečenica, možda smušenih, a možda i kobnih. Rekao je da mu je brat bio i ostao uzorom, da je njegova biografija čista kao suza, a život svijetao kao zvijezda nebeska. Varajić ga je upozorio da ne prenagli i da se ne posrami tih riječi; slušao je i čvršće ljude kako se ugrizu za jezik: jao, što li to izustih, povlačim svaku riječ! A onda ocrne brata ili druga, nazovu ga izrodom. Otac je upitao:

- A što je zgriješio? Može li se znati?

- Koga ja uhapsim, taj više nije sumnjiv, već osuđen. A zgriješio je za ono što nam bude odgovaralo. Braća su ostala za trpezom, a mladi kapetan odjezdio je s pratiocima, veseo i nošen svojim njuhom. Do večernjeg vlaka nije ostalo mnogo vremena, ali dovoljno da se pripremi objed i da njihova sestra Pauna stigne iz svog doma. Susret sa sestrom bio je suzdržan. Čini se da Savu nije ganula njezina priča o sudbini muža i o bolesti djevojčice. Kao što Pauna nije previše marila što su ruke njezina brata u lisicama; bješe to za nju prirodna historija muških poslova. Uspjela je samo navesti imena krivaca za smrt svoga supruga, a potom je preuzela brigu oko večere. Nekog razgovora i nije bilo. Savo je bio šutljiv kao i prije, a moj otac obazriv i prostodušan, kao i uvijek. Ugađao je bratu, a divljenje prema njemu isticao više nego što je potrebno, prešavši mjeru, onu mjeru suzdržane ljubavi među braćom. Možda sam baš tada prvi put čuo grdnju iz očevih usta:

- Ona zloća nije htjela da ti oslobodi ruke.

- Pa što - uzvratio je Savo. - Znam se služiti prstima. A mogao mi svezati ruke otraga. Što bih onda? Pa i tada bih se snašao. Saginjao bih glavu i zobao sa stola. I doista, Savo se spretno služio vezanim rukama, pojeo je malo, a objed se ipak otegao sve do dolaska vlaka. Savo je slušao svog brata, kao nepoznatog i kao bliskog u isto vrijeme. Samo je povremeno okretao glavu prema zidnom satu, na način čovjeka uplašenog da ne zakasni na vlak. Otac se ispovjedio misleći da udovoljava bratu koji bješe škrt na riječima, ali kao slušatelj pažljiv. Kad je otac iznio da će nas vrag odnijeti ako se odvojimo od Rusa, Savo je samo

nabirao vjede u onu grimasu lica kad te svaka riječ pogada. Uskoro su plavičasti krugovi lebdjeli iznad njih i rasplinjavali se prema stropu. Što je to? Pa to su bokori dima: otac je pušio cigaretu za cigaretom. Braća su se već opraštala. Iz daljine, pomalo tužno, možda baš tužno, oglasio se zvižduk lokomotive kao neki opominjući glas u noći. Bližio se dolazak vlaka. U očevoj ispovijedi bilo je nedoumica, a u svemu tome i priprostog shvaćanja komunizma, ali i čvrstoće kad je zagrizao u obranu Staljina. Njegov brat unio je malo sumnje:

- Ti tako misliš?

- Da. Tako mislim!

14.

Stigao je vlak. Otac je poveo brata prema službenim kolima, podmetnuo mu rame da se nasloni prije nego zakorači na papučicu. Braća su se našla u službenom kupeu, u dušegupki ispunjenoj vonjem znoja i teškim ustajalim smradom. U mutnom obasjanju spaziše tijelo srozano na pod vagona. Glava zabačena unatrag, lice izmučeno. Tanak mlaz krvi promolio se iz nosnice i kao zaprepašten stao. Na stolcu je sjedio kapetan Varajić i čačkao nos. Borio se da izvuče priznanje, a naišao je na tvrdog momka; režao je na nj, ali bez snage, s ostacima dnevne živosti koja se gasila na licu i u otežanim udovima. Još malo, sat-dva, pa će i kapetan Varajić utonuti u san, u bezdan priviđenja i sablasti. A do tada se samo jednom osvrnuo prema braći. Očekivao je da se iznenade što ga opet vide na djelu, ali sve već bješe splasnulo. Uhićenika, s lisicama na rukama, prihvatio je za mišicu, a otac je iskočio iz vlaka u pokretu, bez pozdrava, gotovo opčinjen čudesnom iluminacijom: iskre su izvirale poput užarenih grozdova paleći noć blistavim svicima, sve dalje i dalje, kroz tminu, obasjavajući putovanje simbolikom ognja.

Otac se vratio za trpezu. Sjedili smo nad ostacima objeda. Pauna, otac i ja, sjedili smo kao okrivljeni čekajući da svjetiljka iscuri, da se što prije otisnemo u san. Pauna je promatrala očeve prste, a sama je doticala stvari kao da ih provjerava, ili im želi pronaći bolji položaj, premda se nije usudila bilo što pomaknuti; svaka čaša, tanjur ili žlica samo su potvrđeni na svom prijašnjem mjestu. Paunine radnje ostajale su nedovršene. Sve u svemu, stvari je doticala ovlaš, tek toliko da u sebi suzbije ono što ju je mučilo: spremala je riječi prijekora, ali nije ih mogla tek tako izustiti! Najzad je odahnula kad je izgovorila, ozlojeđeno (kako drukčije), to što ju je tištalo:

- Ti brata otpremi u tamnicu!

Tada smo se razišli, svi malko pognuti, kao sjene u slabom obasjanju noćne svjetiljke.

15.

A rano ujutro probudila nas je crna luksuzna drezina. Dva mladića, u iznošenim košuljama, zavrnutih rukava, izašli su iz vozila. Dugo su stajali pokraj crpke za vodu pogledajući prema Zadruzi. Čekali su izlazak sunca. S lijevkom u ruci, kao i jučer, čela orošena znojem, otac se pojavio na vratima Zadruga. Mladići su se uputili prema njemu i uhapsili ga. Nisu mu namaknuli lisice na ruke, otraga su ih vezali žicom. Ne očekujte otuda nijedne zrake. Nijedne zrake izlazećeg sunca.

16.

Brigu o meni preuzela je Pauna, ali ne zadugo. Pet mjeseci kasnije, iz vlaka zametenog na otvorenoj pruzi, izašao je stric. Gazio je dubok snijeg propadajući kroz smetove. Bio je zadihan, očiju suznih od vijavice. S riđih brkova cijedile su se kapi istopljenog snijega. Na sebi je imao šinjel načičkan bijelim grudicama; nije ni čudo, dovde je stigao teturajući i posrćući. Na glavi je nosio šubaru od vuka, a kad je ušao unutra, pahuljice na njoj postajale su prozirne. Skinuo ju je i otresao.

- Ostao si bez oca - rekao je.

- Zar je mrtav? - upitao sam.

- Umro je u zatvoru, a kao osuđenik tamo je i pokopan. Sada sam ti ja otac. Školovat ću te i brinuti se o tebi. Čim je pruga očišćena, a red vožnje uspostavljen, otputovao sam sa stricem. Posvetio mi je pažnju i ljubav. Mogao sam uzvraćati samo vladanjem i uspjehom u školi. Njemu dugujem sve, čak i bol.

17.

A sada prelazim na trideset treću godinu svog života, jer o toj godini ovdje pripovijedamo. Dolazak u Beograd, veljače 1949., drugo polugodište četvrtog razreda osnovne škole, selidbe i stričev posao u časopisu Riječno brodarstvo - sve to pripada uspomenama na djetinjstvo; u njima se još ne spominje očeva sudbina, premda smo pokatkad znali zapodjenuti razgovor o ocu, o

njegovoj krivnji i smrti, ali stric bi tada našao načina da to prekrati. Pokatkad bi samo uzdahnuo ili zašutio, a umio je odmahnuti rukom uz kratko objašnjenje da su to bila teška vremena. Ali ostavimo to. Tek 1971. godine, kada sam živio trideset treću godinu života,

naše su se sudbine dodirnule, jer je trideset treća godina mogega života, bila moja tegobna godina. To je Kristova godina, trideset treća godina života, kada svatko duševan pomišlja na smrt. Tada sam već bio docent Filozofskog fakulteta, na katedri za povijest. Te godine događaji su se počeli gomilati i razrješavati u isto vrijeme. Dakle, te 1971. godine opsjedao me demon staljinizma. O tome sam objavio više kritičkih radova. Stric me prvi upozorio da će moji tekstovi kad-tad doći pod udar. I zaista, moj predgovor knjizi prevedenoj s francuskog Staline au pouvoir, doveo me u sukob sa sveučilišnim doušnicima. "Pisac te knjige je emigrant, zaslijepljen mržnjom prema Sovjetskom Savezu, njegova je povijest subjektivna, a mi se Rusima ne smijemo zamjerati" – tako mi je predočio glavni cenzor na fakultetu. Moj tekst Je li Staljin doista mrtav nije nikad ugledao svjetlo dana. Nisam se bavio sotonskom dimenzijom Staljinove ličnosti; pjesnički sam ga prokleo, a onda sam dokazivao kako je njegov duh nastanjen u svim porama socijalističkih društava - bez toga ona ne mogu opstati, a svako brbljanje o reformama samo nas mami da veselo i radosno primamo obmane. Tekst je odbijen u svim časopisima, pa i onim studentskim glasilima koja su se katkad znala oteti kontroli. Svaki put sam dočekan s gotovo istim upozorenjem, zluradim i klevetničkim: "Ti govoriš o staljinizmu, a ciljaš na ovo kod nas. Tendenciozno navodiš Pravdu iz 19. godine, tekst o srodnosti sovjetskog i jugoslavenskog društvenog sistema. Staljinizam je bio i prošao - ne ponovio se, ali ti ne misliš tako. Tvoj tekst je u suštini antikomunistički, što će reći da si i sam u duši staljinist. A kako potječeš iz informbirovske porodice, nikakvo čudo!" Onda je došlo do premetačine u mom stanu. Pronađen je Savin Dnevnik i zaplijenjen; tada je stric doživio srčani udar. Mnoge su knjige odnesene i nestale zauvijek, premda je nešto „neprijateljskog materijala" vraćeno. Dugačka je lista zaplijenjenih knjiga, među njima i tek objavljeni Đilasovi Razgovori sa Staljinom, izd. Posev, 1970. Ne znam po kojim su mjerilima neke knjige otuđene, a neke vraćene. Zašto je, primjerice, zaplijenjena knjiga Roja Medvedeva, Faut-il rehabiliter Staline?, a vraćena Tehnologija vlasti Abdurahmana Avtorhanova? Mnoge stranice knjige Borisa Nikolaevskog Power and the Soviet Elite, bijahu ispolijevane kavom i zgužvane, a na nekim mjestima obilježene rukom zluradog cenzora. Te godine udaljen sam kao predavač i premješten u knjižnicu, potom nagovaran da podnesem ostavku, a kako sam takvu ponudu odbio, uručen mi je otkaz. Napokon je podignuta i optužnica; u njoj bijaše nadrobljeno da sam sin informbiroovca, neostaljinist u duši, "maskirani trockist", "truli liberal", te "malograđanski filozof" i "lažni revizionist povijesti". Kada je optužnica proči-

tana u sudnici, prasnuo sam u smijeh. Nisam se zadugo mogao obuzdati, pa je proces prekinut, a ubrzo potom i obustavljen. Dva mjeseca kasnije stric je doživio drugi srčani udar, premda se od prethodnog bješe oporavio. Poslije prvog infarkta liječnik mu je savjetovao da nađe neko korisno i lako zanimanje koje bi ga smirivalo i činilo aktivnim, pa se stric posvetio duborezu i savladao zanat restauratora stilskog namještaja. Ponešto je zarađivao, a sjećam se da je nekoj visokoj političkoj zvjerki politirao šest lijepih damskih stolica "medaljonki", kako smo ih zvali. Preuredio je i naše dvije ljuljačke od bambusova drva.

I dok je stric ležao u bolnici, potražio me čovjek, od svojih pedesetak godina, visok, izdužena lica, ruku iskrivljenih (nekoć su te ruke zasigurno bile prebijene), prstiju kratkih, kvrgavih; stalno ih je kršio uz naglašeno pucketanje. Nije se želio predstaviti, samo se pohvalio da je zatvorenik s najdužim stažem na Golom otoku; Hruščov je već bio u Jugoslaviji, potpisana je Beogradska deklaracija, 2. lipnja 1957. godine, a njemu je kazna zatvora produžena na još godinu dana, jer je beogradski skup nazvao revizionističkim. Taj je čovjek poznao mojega oca, bio je s njim u istoj ćeliji u Bileći. Kada se moj otac vratio s jedne od mnogobrojnih istraga, bio je utučen. Povjerio je svom supatniku zatvorskom, čovjeku koji je sada preda mnom kršio kvrgave prste, da ga je brat teretio i da je svojom rukom napisao dostavu, svaku riječ koju je otac izgovorio za trpezom, tada, 1948., u njihovu rodnom domu. I nije dopisao ništa, nije riječ slagao; sve je to otac izgovorio za objedom. Da, da, poznao je rukopis svoga brata, uvjerio se u to. A sada, kako je umro? Postoje različite priče; jedna mora biti točna.

Dobio je sepsu od zatrovanog i trulog bubrega? Izvršio je samoubojstvo kad je saznao da ga je brat potkazao? Ubijen je pri pokušaju bijega?

- Uzmi ono što ti odgovara, jer je svejedno kako se u zatvoru krepa, ondje je svaka priča istinita i svaka ima više varijanti - rekao je čovjek i naglo ustao.

Bilo je to sve što je imao reći. Ah, malne zaboravih, dobacio je na rastanku:

- I ne laj više, ne huli, ima zla uvijek, i bez Staljina i s njim!

18.

Priču nepoznatog prenio sam stricu, ali bez ikakve zloradosti; štoviše, s naglašenim praštanjem, jer je i stric već bio izmučen grižnjama savjesti i patnjom, a ja mu nisam kanio zagorčavati posljednje dane. Zatekao sam ga u bolničkom vrtu; tako se obradovao kad me ugledao. Sjeli smo nakratko, tek da mu uručim darove, između ostalih i prvi tom knjige Šklovskog Lav Tolstoj. Poslije smo lagano hodali držeći se hladovine i svaki put zastajkiivali da bismo udah-

nuli miris tek procvalih lipa što se posvuda širio u krasnom i toplom danu. Razgovarali smo o svemu, a ponajviše o mojoj trideset trećoj godini i svim proturječnostima te godine života.

- To nije zlokobna godina, nego sretna - rekao je stric. - O svojoj trideset trećoj godini, Tolstoj je u pismu Čičerinu rekao: sreća je kad osjetiš da je ono što je izgledalo tegobno postalo jedini smisao života. Nakon toga smo obojica zašutjeli, a na rastanku sam zagrlio strica; dugo sam ga držao u zagrljaju i bilo mi je teško odvojiti se od njega. Na kraju sam spazio suze u njegovim očima, a kasnije sam, napuštajući bolnicu, zaridao i sjeo na jednu klupu tek da se malko smirim i predahnem. Sutradan je moj stric Savo umro.

P. S.

I na koncu svega, još riječ-dvije o trideset trećoj godini života. Pouzdano se zna da svaki čovjek u toj dobi predosjeća smrt i živi tu godinu u sjeni smrti, ali to nikako ne znači da se tada umire; štoviše, postiže se punina i radost, stremlje se sretnijem razdoblju, pa se tako trideset treća godina uzima kao presudna. Mnogi su ljudi drhtali u toj godini života, drhtali su u strahu smrtnom, a doživjeli su duboku starost. Jedan od tih je i Lav Nikolajevič Tolstoj; njemu je posvećena ova pripovijest. On se u svojoj trideset trećoj bojavao tuberkuloze od koje su mu umrla dva brata, Nikolaj i Dimitrij, pa je otputovao u Baškirske stepe da pije kumis¹⁰. Tek kad je minula ta godine, smrtna sjen je nestala, a strah od sušice iščeznuo.

””

MIRKO KOVAČ

Malvina i druge priče

Sjećanje na šarenu pticu

Sjećanje na šarenu pticu

Jesam li tada bio zalutao u dio grada koji se naziva *Stara mahala*, ili samo *Mahala*, ne sjećam se točno; zapravo ne znam kako sam dospio u taj kvart. Tu smo nerado zalazili, barem mi seoski mališani. Uzmimo da sam se u tom kvartu našao slučajno, hodajući za sladoledarom, ili jednostavno nošen željom da privirim u zabranjeni svijet – zabranjen samo majčinom voljom i njezinim pretjerivanjima – i da sam tu stajao u kratkim hlačama, izubijanih koljena, sa sandalama na nogama koje mi je otac kupio upravo toga dana u prodavaonici obuće *Bata*. Sada se ne sjećam kamo je nestao moj otac, ali ja sam gotovo cijeli dan proveo u tom dijelu grada. I dok sam stajao pokraj česme i blizu džamije, prišao mi je uglađen čovjek, srebrnaste kose, u iznošenom ljetnom odijelu i s ružom u ruci kojom mi je dotaknuo lice. Sjećam se crvene boje te rascvale ruže, a i dan-danas, kad god pomirišem ružu, iskrсне mi ta slika neznanca iz *Mahale*.

„Mali, ako čekaš oca, on ti je sad kod Konavljjanina, tamo kušaju vina, neće oni skoro, jer će se zapiti. Ako želiš, ja ti mogu pokazati put do tog podruma, a mogu te i odvesti ondje. To nije daleko.”

Ljubazno me gledao i milovao moje lice ružom, a potom me uhvatio za vrat i privukao k sebi čvrsto držeći moju glavu uz svoj trbuh kao da me ne želi ispustiti. Tada me zapahnuo neugodan vonj. Još i danas, pokatkad, javi se taj vonj kad se neki nepoznat čovjek nađe u mojoj blizini.

„Ako ti hoćeš, mogu te povesti tamo”, nastavi neznanac, „iako rijetko zalazim u taj podrum. Poznajem tvog oca, nismo nikakvi jarani, ali se poznamo. A možeš sa mnom u kino, ako to želiš. Sad ti odluči. Ovo ti je prilika da vidiš film u kojem pjeva Tino Rossi. Jesi li nekad bio u kinu?”

„Ne”, rekoх stidljivo.

„E, pa, bilo bi glupo da propustiš. Ne dolazi se u grad svaki dan. Baš si lijep dečko i za svoje godine razvijen. Bit ćeš visok, već sad imaš dugačke lijepe noge. Koliko ti je godina?”

„Devet.”

„Imaš devet godina, a još nisi bio u kinu? Bila bi šteta da ovu priliku propustiš. Ta je dvorana sada renovirana, sjedala više ne škripe kao nekad, a stigao je i novi kinoprojektor. Pratim sve filmove, a one avanturističke gledam i po nekoliko puta. U kino odlazim sa sinom, ali on je sada teško bolestan, pa mislim da više neću s njim gledati nijedan film. To me rastužuje. Onda, hoćemo li? Ili si tvrdoglavi seljački kenjac? Sa mnom bi se mogao provesti kao mali car. Nećeš – ne moraš! Zbogom!”

Iako se odvojio od mene i krenuo, učinilo mu se da sam popustljiv, pa je zastao i dodao:

„Nemaš se čega plašiti. Ovdje me svi poznaju kao dobričinu. Ako ne možeš danas, onda ću te na ovom istom mjestu čekati iduće subote. Dolazi film *Jedan avion se nije vratio*. Važi li?”

Utanačili smo sastanak, ali se nisam pojavio na ugovorenom mjestu, niti sam više zalazio u *Mahalu*, pogotovu što sam to sve ispričao majci koja je rekla:

„Tamo se motaju bitange, tamo su mnoga djeca osramočena.”

Četiri godine kasnije postao sam stanovnik *Mahale*. Sada je za mene ozloglašeni kvart iz djetinjstva bio najprivlačniji dio grada iako je ondje živio mahom siromašni sloj. Ma kako te potleušice s lica izgledale jadno, njih su krasili sunčani vrtovi, kao neka unutarnja dekoracija – vrtovi u kojima su dominirali čarobni ženski pokreti. Erotske poze potječu otuda, iza tih malih međa; žene su tamo blago obnažene i nagnute nad lijevama koje obrađuju i plijeve držeći naramke trave i korova kao kakve mirisave prostirke spremne za ljubavnu igru.

Mahali dugujem prva seksualna uzbuđenja, prve slasti dječastva. Tu sam proveo tri godine kao đak-samac, u sobi koju je otac jeftino kupio od neke sirote žene, s naznakom u ugovoru da i kuhinja nakon njezine smrti pripadne nama.

Sjećam se neobičnog pogreba te žene. Čim je umrla, položili su je na pod. Dvije žene su je uređivale dok je starac sjedio pokraj nje, mrmeljao i često dlanom pritiskao svoja usta i uho. Jedna je žena strugala njezine tabane, skidala kuhinjskim nožem naslage skrame, dok ju je druga šišala i brijala, a onda polila vrućom vodom i umotala u bijelu plachtu. Tada je stigao mršav izdužen čovjek, rošava lica, s beretkom na glavi, i bez ikakva napora, lako i gotovo veselo, podigao pokojnicu s poda. Sjećam se da je rekao:

„Odzvonilo je *Mahali*. Ovdje se podiže tržnica.”

Za njim su krenule one dvije žene i starac, a pridružila im se i dječurlija iz *Mahale*. Izgubili su se strmom i skliskom ulicom koju je krasila kaldrma od izglaćanih oblutaka. Čim su pokojnicu iznijeli, ušao sam u njezinu kuhinju. Unutra su zujale muhe – nikad ih prije nisam toliko vidio na jednome mjestu.

Neznanca sam opet sreo nakon pet ili šest godina; bijaše ostario i propao, gotovo ugaslih očiju, u ritama prosjaka i skitnice. Nije me prepoznao, ali ja sam tada zapodjenuo razgovor o filmovima. Rekao mi je da je u zaostatku, jer je nekoliko zadnjih godina proveo u zatvoru.

„Mnogo sam filmova propustio! Ali što ćeš, momčiću! Mnogo sam i u životu propustio, mnogo žena i mnogo ljubavi. A koji se film prikazuje ovoga tjedna?”

„Naš film *Čudotvorni mač*.”

Ispričao sam mu da je staro kino izgorjelo i da je nekadašnji prehrambeni magazin pretvoren u novu kinodvoranu, s numeriranim sjedalima, s velikim foajeom i slikama Bustera Keatona, Grete Garbo, Ave Gardner, Clarka Gablea i drugih. Postavljen je i ventilator na sredini stropa, njegovi propeleri uključuju se dva-tri puta tijekom projekcije, a razvodnica prođe između redova ili sa strane, štrcne miris iz male ručne pumpe, osvježiti ustajali i opori zrak. Mangupi zaposjedaju prve redove, a pristojniji dječaci odmah iza njih, smiju se i dive njihovim nestašlucima.

Sada bih mogao reći da su magični putokazi: *PARTER LIJEVO* i *PARTER DESNO*, nešto kao metafizičke oznake mogega djetinjstva. I dok sam tada, lako i s odličnim pamćenjem, nabrajao neznancu sve filmove koje sam gledao, on se najednom ozario kao čovjek kojemu sine neka nova i spasonosna misao.

„Pa ti bi mogao olakšati život mom bolesnom djetetu”, rekao je ushićeno. „Hajde sa mnom da ga vidiš. To je pametan dečko, upija sve što čuje, a ti lijepo pričaš. Ako pristaješ, onda kreni iza mene i prati u koji ću portik ući. To je mala dvorišna zgrada, trošna i stara, sa zidovima obraslim mahovinom. Što se čudiš, susjedi gledaju s kim dolazim, pa je bolje da me slijediš i sam uđeš. Vrata će biti otvorena.”

Poslušno sam krenuo za njim. Neznancu se osvrtao pratim li ga, a prije ulaska u portik tukao je nogom u pločnik kao da je htio potvrditi kako smo s lakoćom stigli pred tajanstvena vrata. Kuhinja u kojoj sam se našao bila je odvojena paravanom od sobe, a sjećam se da je na štednjaku ključao lonac pun perja. Neznancu me tu zadržao i opomenuo da šutim, a kad je vidio da sam začuđen prizorom u loncu, samo je tvrdo, ako ne i grubo, izgovorio:

“Mi volimo perad!”

Iza paravana ugledah dječaka na krevetu. Ležao je u prljavoj posteljini, bljedolik i lijep, tako blag i umiljat, s onim dirljivo dobrim osmijehom na licu. Gledao me radosno svojim plavim pametnim očima. Valjda tako izgleda Božje čedo, pomislio sam.

“Doveo sam ti ovog lijepog momčića”, rekao je njegov otac. “Odsad ćeš imati prijatelja. Hoćeš li ga primiti da stanuje kod tebe? Hajde, Fahro, pomiluj ga!”

Prišao sam i sjeo blizu njega. Dječak je u rukama držao lijepu malu pticu, a potom ju je otac uzeo i zatvorio u kavez. Obuzdavajući radost, dječak mi je milovao ruku; bio je dirnut ili uznemiren mojim posjetom. Pokraj kreveta stajala su bolesnička kolica, prilično dotrajala. Njegov otac bio je zahvalan nekom dobrom čovjeku koji mu je ta kolica darovao, pošto se on oprostio od njih i prešao u postelju čekati smrt.

“Kad ti ja umrem, možda će te paziti tvoj mladi prijatelj”, rekao je dječakov otac dajući mi znakove da i sam obećam da ću takvu brigu preuzeti.

Kasnije sam, u više navrata, izvodio dječaka u šetnju gurajući kolica strmim i neravnim ulicama. Jednom su se ta kolica otisnula novom, tek asfaltiranom i strmom ulicom, udarila u kiosk i dječak je zaradio posjeklinu na licu; nije bio toliko povrijeđen koliko uplašen. Dugo smo ga smirivali, a njegov otac mi je rekao:

“Bog će te za ovo kazniti, podmukli stvore! Htio si da seiriš na račun nesretnika!”

Dirnule su me te riječi. I kasnije, kad god bih poduzeo kakvu pakost, smišljao osvetu ili uživao u zloći, uvijek bih se prisjetio te kletve dječakova oca, odmah bih se sabrao i okrenuo ka dobroti.

Poslije mnogo godina našao sam se u gradu svog dječastva kao gost na *Tribini mladih*. Bio sam dočekan s pokudom, prigovarali su mi na crnoj slici svijeta i osuđivali moje knjige. Pokajao sam se što sam pristao gostovati u gradu koji me i ranije obasipao grdnjama, pa ako hoćete i prognao, jer sam idiličnu sliku zavičaja ukaljao ružnim opisima. Dvorana je bila mala i zagušljiva; naprosto sam vapio za zrakom, a bio sam toliko utučen pogrdama da se nisam usudio zatražiti čašu vode. I taman sam se ponadao da će lijepa voditeljica objaviti kraj ovom neslavnom gostovanju, kad se na ulazu dvorane pojavio invalidska kolica. U njima je bio crnopusi mladić s kovčavom kosom, u majici koja je isticala njegovu mišićavost. Lice je imao izduženo i malčice izobličeno, s maljama na podbratku i jednim ožiljkom na čelu.

„Sad moraš još malo ostati”, rekla je voditeljica. „To je naš Fahro, redovni posjetilac *Tribine*.”

Crnoputi momak probio se kolicima do prozora i spretno ga otvorio tako da nas je zapahnuo svježi zrak. Vani su se čule ptice, a zapljusnuo nas je i miris lipe kao kakav opojni i poetski dašak. Dvorana je bila puna dnevnog svjetla. Bolesni dječak iz mog djetinjstva gledao me kao neznanca, istim onim plavim i lijepim očima. Znao sam da je njegov otac umro od opake bolesti, u neorealističnom dekoru *Mahale*, a posljednji njegov razgovor sa sinom bio je o filmu.

„Što se daje u kinu?” upitao je slabim i promuklim glasom.

„*Pustinja straha*”, uzvratio je Fahro.

„Žao mi je što neću s tobom gledati taj film, ali pustinja straha već je preda mnom i ja sam tamo zakoračio. Imam i ulaznicu.”

U njegovoj ostavštini, među dokumentima, pronađena je bilježnica; u njoj su bili podaci o filmovima koje je gledao za svog nesretnog i proturječnog života. Sin je nastavio kao i otac, vodio je neku svoju *povijest filma*, unosio podatke u bilježnicu, predano, brižljivo i s akribijom, ocjenjujući filmove brojkama od jedan do pet. Volio je američke filmove o Divljem zapadu, avanturističke filmove i spektakle. *Tisuću očiju doktora Mabusea* gledao je šest puta. Bergmana nije podnosio. Fahro mi je postavio pitanje:

„Utječe li film na literaturu?”

On je još naveo nekog književnika koji je izjavio da prezire film, a također me zamolio da za njegovu bilježnicu navedem filmove i režisere koje volim. To pitanje me spasilo od onih što su već bili počeli s uvredama i sramoćenjem, nazivajući me literarnom nakazom.

Tada sam izrazio sumnju u književnika koji prezire film, a onda sam citirao Borgesa koji je negdje napisao da su na njegove prozne sastave utjecali prvi filmovi Josepha von Sternberga. Taj je pisac, unatoč slabom vidu, gledao tisuće filmova. Izlaganje sam završio citatom još jednog hispanoameričkog pisca o filmu kao „umjetnosti uskrsnuća”, čak sam na koncu dodao i jednu zgodnu doskočicu „da je Bog izumio film”. To sam davno pronašao u jednom časopisu i zapamtio, a sada prodao kao svoju misao.

I tek što sam započeo sa svojom listom filmova za mladićevu bilježnicu, naveo najpoetičniji film *Los Olvidados*, a na prvo mjesto stavio svog omiljenog redatelja Luisa Bunuela, dogodilo se nešto neobično: u dvoranu je uletjela jedna lijepa šarena ptica, lepršala je u uglovima i prislanjala se uza zid, grebu-

ći pandžama i ljušteći kreč. U nekoliko mahova bezglavo je udarala u staklo gornjeg zatvorenog dijela prozora. Jedna peruška, kao pahulja, pala je odozgo na moje rame. Pojava ptice izazvala je radost i ushićenje, samo je bolesni mlađić Fahro uzdrhtao uplašen da će se ptica ozlijediti. Kada je pronašla otvoreni prozor i otrpnula, u dvorani je zavladała tišina kakvu kasnije nikad nisam doživio. Sjen krila te ptice bješe tajanstveni znak pod kojim smo se razili.

U vrijeme dok sam radio na ovoj priči, brinuo o mnogim nedostacima, a ponajviše o nepouzdanom svršetku, u pomoć mi je priskočio slučaj, zaštitnik pripovjedača. Jednog dana susreo sam nekadašnju voditeljicu *Tribine*, sada ženu srednjih godina, ostarjelu prije vremena. Kratko i bezvoljno razgovarali smo o prošlosti, spominjala je mnoga imena koja mi ništa nisu značila. Jedva sam čekao da se pozdravimo. Na rastanku je rekla:

„Nikad neću zaboraviti onu pticu! Sjećaš li se? Zašto ne napišeš nešto o tome?”

Malvina i druge priče

Pukotina

Pukotina

Negdje koncem ljeta 1963. godine, nakon pokopa na trebinjskom groblju i oproštaja od prijatelja, prišao mi je zagonetan čovjek zamolivši me da mu posvetim „zeru vremena“, kako je sam rekao, pa smo se pomaknuli u sjenu čempresa i zastali kod suhomeđe i jednog starog nadgrobnika. Taj čovjek nije odmah zapodjenao razgovor, bio je najprije suzdržan, a onda je pripalio cigaretu koja je podrhtavala među njegovim požutjelim noktima. Nosnice su mu bile naprosto čađave; iz njih je kuljao dim cigarete kao iz nekog minijaturnog dimnjaka.

Pogrebna povorka bješe se razila.

Još je na kapiji groblja stajala pokojnikova majka, osvrta se prema humku i hrpi vijenaca, opraštala se od sina onim nijemim, žalosnim pogledom, jer ona ga tu ostavlja zauvijek. Njezine sestre u crnini izvele su je, pridržavajući je niz kamene stube.

Čovjek je izrazio žaljenje što mi dosađuje rekavši da nema običaj prilaziti nepoznatim ljudima. Svojim ophođenjem, pogledom i blagim osmijehom izražavao je zadovoljstvo što me vidi u zavičaju nakon svih prijetnji i progona. U to vrijeme moja knjiga bijaše u neku ruku *succes de scandale*; o njoj se govorilo različito, uvrjedljivo i dobronamjerno, s naklonošću i odbojno. O toj mladenačkoj knjizi ovdje neće biti riječi. I sam, s ove empirijske distance, gledam na nju drukčije. Ta knjiga se ovdje pojavljuje samo kao uvod u ovaj susret i kao biljeg na toj osobi.

Ako bih želio naći prikladnu riječ za njegov izgled, onda bi to svakako bila arhaična riječ *távan*; ostala mi je u sluhu još iz djetinjstva, a u rječnicima je nisam našao, premda zasigurno spaja dva značenja, *táman* i *uvenuto*, pa bi tako ponajbolje oslikala tu napaćenu, izmučenu figuru, to tužno lice i usplahirene oči, ali tu riječ više nitko ne rabi. Upali obrazi i visoko čelo činili su ga starijim, iako nije mogao imati više od četrdesetak godina. Zubi mu bijahu propali, nikakva njega nije ih mogla spasiti. Njegova košulja bijaše iskrzana i nevješto krpana, hlače isflepane i usijane od masnoće.

– Mnogo bi mi značilo da me posjetite – izgovorio je začuđujuće mladalačkim glasom. – Stanujem u Mahali, blizu Salihove pekarnice, ako se još sjećate gdje je bila. Sada je tu gvoždara. Odmah iza volta i česme, uđete u uski portik i penjete se drvenim stubama. Gore su samo jedna vrata, tu stanujem od 1956. godine. Tu i radim.

– Pišete?

– Da. Može se i tako reći. I o tome bih želio s vama, jer ste i vi umiješani u moj život. Pa eto, ako mi možete posvetiti malo vremena, čekam vas. U stvari, tamo sam uvijek, možete doći u svako doba.

Obećah mu da ću navratiti predvečer pošto obidem rođake i bolesnu baku. Bio je zadovoljan što sam prihvatio njegov poziv. Žurno se udaljio kao čovjek koji je ostavio važan i prijek posao. Nije izišao na kapiju groblja, već se uputio stazom između mramornih ploča, tih ružnih posrnulih krila koja obilježavaju nova groblja i potiskuju stare kamene nadgrobnike. Preskočio je ogradu i umaknuo prema rijeci.

Kreketuše su neumorno podsjećale da u prirodi vlada red i zadovoljstvo. Mislio sam o tome kako se svako živo biće muči da oglasi svoju prisutnost. Krenuh u obilazak groblja tražeći ploču iz djetinjstva s natpisom: *Ovdje leži nesretnik i čeka oprost*. Tamo gdje sam vjerovao da je bila ploča, stajao mreža za prosijavanje pijeska, a posvuda uokolo bijahu betonirane rake i građevinski otpad. Ako je tome nesretniku iz mog djetinjstva oprošteno nagradom uskr-snuća, onda se danas pojavio na groblju i razgovarao sa mnom. Ili svijetom hodaju i drugi nesretnici?

Kada sam izašao s groblja, sat na tornju izbio je četiri puta.

Predvečer sam bez poteškoće pronašao portik i stupio uz drvene basamake. Na vrhu stubišta dočekao me moj poznanik. Sada mi se njegovo lice učinilo blijedo, još ispijenije, a tamni pečati oko očiju odražavahu premorenost. Rekao mi je da malo spava; bila bi mu potrebna najmanje tri života da završi započeti posao. Udoh u njegovu sobicu pretrpanu knjigama, starim izdanjima, brošurama i časopisima. Bilo je zagušljivo, a prozor malen kao puškarnica bješe jedini izvor svjetla i čistog zraka. Smjestih se na ležaj koji izgledaše uzan i kratak; tu se moglo spavati samo zgrčenih nogu.

– Evo, to je moja sirotinja, sve što imam. Ali ovo što je ovdje, ostat će! – zadovoljno je rekao, a sipljiv i suh kašalj naglo ga je spopao. Još je nešto izustio kašljući, ali ga nisam razumio. Pošto se smirio, nastavio je suzdržanije: – Gradski oci ukinuli su mi struju. Radim uz šteriku i karbitnjaču. Znaite, u ovom gra-

du svi mi žele smrt, samo nemojte misliti da se žalim na njih, jer bih tako ispao nezadovoljan, a ja to, hvala Bogu, nisam. Čovjek sam velike radne energije!

Naglo se smrklo. Odavno nisam doživio tako crnu noć i potpun mrak. Zaboravio sam one uzbudljive trenutke iz djetinjstva kad se odvaja dan od noći. Tada smo sjedili na verandi i čekali da se nebo ospe zvijezdama. U krevet smo odlazili uz poj zrikavaca i majčin blagoslov: *Andeli s vama!* I sada se čulo zrikanje, čuo se kreket žaba, a negdje vani glas sličan majčinu dozivao je dijete. Glas je postajao sve uzbudjeniji kao da je to dijete izgubljeno negdje u zemaljskoj vrevi, ili pak u samom svemiru. Mislio sam o sebi. Otkuda ovdje, s ovim čudnim čovjekom? Što mi ima reći i što želim čuti od njega?

Žar cigarete obasja mog domaćina, dajući njegovim upalim obrazima oštre konture. Pušio je strastveno, jednu za drugom.

– Pa kako vam izgledam? Žalosno? Turobno? – nastavio je u pomrčini.
– Kasnije ću upaliti lampu. Ona može obasjati samo ono što nam je potrebno. Drugo sve vidimo i znamo, je li tako? Moje su misli najbistrije u mraku. Bilo bi mi žao da pomislite kako vas gnjavim. Znam da biste radije proveli večer sa svojim. Ali što ćete kad vas i ja doživljavam svojtom. A u stvari, nemam nikoga. Možda šačicu neprijatelja u ovom gradu, ali na njih se ne obazirem. Mene je kroz život vodio onaj stih: *voli ubicu sestre Rebab*, a naučio sam ga još u mektebu. Pa evo me, hvala Bogu, tu. I namjeravam još ostati da posvršavam poslove. Pitali ste me pišem li knjige? Ne znam što da kažem: pišem i ne pišem. Bolje reći, spajam se s tuđim knjigama.

– To je neobično – rekoh.

– Ništa neobično. U knjigama se javljaju pukotine, pa makar ih napisao i sam Gogolj. Znam da je nezahvalno to što radim, ali imam potrebu dopuniti i dometnuti tamo gdje zjapi! Pa čak i odstraniti ono što mi se čini da nije u redu. Ili jednu riječ zamijeniti drugom. A sad ću da užezem svijeću i da vam to pokažem na primjeru vaše knjige.

– Kako je dospjela do vas? – upitah.

– Eh, kako! Samo da znate, velika je čast kad knjiga dospije u moje ruke. Ono što ja obradim, svrstano je u vječnost, a za dalju sudbinu možda je odgovoran samo još Bog. Dospjela je zahvaljujući onima koji su je blatili, jer nisu znali šta je u njoj. To njima nije povjereno da znaju. Kad sam je uzeo, bio sam potaknut kao nikad. Predano sam radio loveći u toj knjizi ono što vam je pro-maklo. I uredio sam je kako valja i po svome. Pokazat ću vam. Dobro je da ste prihvatili moj poziv, jer kako biste znali gdje sjedi onaj koji razumije vaš jezik,

a svaki vaš neuspjeh doživljava kao svoj. Meni je dano da preuzmem sve na sebe. I bol drugoga. A nikoga ne silim da trpi umjesto mene.

Kresnuo je žigicom i upalio svijeću. Plamičak se izvio dvoumeći se da li da osvijetli rad ovog neobičnog književnika. Počeo je listati moju knjigu pokazujući mi svoj rukopis udjenut svuda između redova, izvijao se i ukoso, u svim pravcima i na svim bjelinama, ispunjavajući svaki čisti kutak. Pokatkad bi zastao, udubio se u rukopis, a onda gumicom nešto izbrisao i popravio. Stisnuo bi usnice u grč nezadovoljstva i odmahnuo glavom kao da tek uočava propuste i slabosti teksta. Mislio sam o ovom čovjeku, o njegovu podrijetlu i rođenju, o sudbini koja nas je spojila ovdje, u ovoj ćeliji.

– Čudno, je l' da? – pogledao me iznenadno, pritišćući knjigu koščatom rukom, kao da je spreman braniti ono što je u njoj. – I što kažete?

– Vama je potrebna samo gumica i olovka – rekoh.

– I spoznaja! Intuitivna spoznaja. Vizionarski polet duše. Ako Bog ima sto imena, devedeset devet su epiteti, a stoto je ime skriveno i dostupno samo rijetkima. A takvi se mogu na prste nabrojati. Vama ovo može izgledati sulu-do, a ja mislim da sam obdaren posebnom milošću da živim život velikih, da mislim njihove misli i razumijem ih.

– I sve ovo što je ovdje, već je ispisano?

– Započeto ili obrađeno. Ali nije sve dovršeno. Ovdje postoji samo jedna čista knjiga. To me muči, jer ne može biti da je savršena. Ali o tome ćemo drugi put. A sad bih želio da vam se predstavim, da stisnete moju šapu – izgovori pružajući mi koščatu ruku koju osjetih u svojoj kao neki hladan, beživotan predmet. – Ja sam Fehko. Možda je naopako što se tek sad predstavljam, ali ima jedno pravilo – onaj koji priča, skriva lice svoje. To sam naučio u vjerskoj školi; pohadao sam je davno, još dok je babo želio da budem učen čovjek. Nisam ga obradovao, nije mi bilo suđeno da se nadem među ulemom. Utekao sam. Otac je to lakše podnio nego što sam mislio. Sjećam se kad je rekao: „Šteta je, bolan. Svaki čovjek teži da postigne da mu se ime spomene uz Allaha i meleke.”

– Poslije mi je preporučio ono što je prva Božja zapovijed u islamu: *Čitaj!* I evo sam ga poslušao; ovdje je sve pročitano!

– I ispravljeno?

– Ispravljeno još nije, jer ja radim samo na onome što razumijem. A sad mi recite, gnjavi li vas moja priča? Prekinut ću je lako!

– Ne, nipošto – rekoh. – Sve želim čuti.

– Nema tu ništa. A to što ima, može stati na jedan list papira. I stalo je! Rekoh da sam Fehko Jančić, spol muški, godina rođenja dvadeset šesta, sâm kraj ožujka. Moja majka Hala pričala mi je da je te godine ožujak bio zlica među mjesecima, da je sve promrzlo i da je ljuta baba Marta vraćala unazad godišnje doba: proljeće opet u zimu, a zimu u jesen. Je li to zbog toga što sam se rodio, ne znam. Samo znam da mi ni jedan mjesec nikad u životu nije bio naklonjen. Ni mart, ni lipanj, ni kolovoz. I nijedna godina. Četrdeset prve, koliko sam mogao imati, izračunajte, ubiše mi oca. Braća moje matere Hale, dvojica okorjelih ustaša, mladići u to vrijeme, zahtijevali su da i moj otac stupi u njihovu legiju. Tada im je otac rekao: „Ne idite vi šure protiv svojih, ni protiv Srba, i oni su vaši, nego se vi naoružajte protiv tuđina. Ne u savez sa iblisom, ako Boga znate, već na čistu stranu!”

– I oni ga ubiše. Kad sam sahranio mog oca Ibrahima, imenjaka Muhamedova sina, pomrači se sunce kao i u onaj vakti-sahat. Mi smo to gledali kroz zagaravljeno staklo, a majka Hala povjerova u mudžizu, to Bog šalje znakove i gnuša se djela zemaljskih. Poslije godinu dana Hala se razbolje, ophrva je teška bolest. Ostadoh bez nje. Onda sam otišao za ubojicama moga oca. Jednog dana mi rekoše: „Fehko, ti se moraš kaliti. Sutra te vodimo da zakolješ jednog pravoslavnog đakona, mladog i naočitog papaza, razbojnika i zlicu kausku. Mi ćemo ga držati, a ti ćeš kaliti ruku!”

– Tu noć nisam spavao, a sutradan sam se razbolio, pao u vrućicu i buncanje. Oni su me tada ostavili. Rekoše mi da je čovjek ono što priča u snu i tmini. I nikad ih više nisam vidio. Jedan je poginuo, a drugi je živ, negdje u Australiji, piše i raspituje se o povratku, a svu krivnju prebacuje na onog mrtvog daidžu. Mene je tada izbavio jedan daljnji rođak, danas moćan čovjek; tako sam se u sedamnaestoj godini našao u partizanima. Ali i njega sam iznevjerio. Ako vas to zanima, mogu ispričati. Prije toga da kažem da sam se u partizanima istaknuo, a što je važnije, zadojen sam idejom komunizma. Čim se rat svršio, utjecajni rođak pozvao me k sebi. Bio je rječit čovjek, umio je o sitnici da priča nadugo. Sjedio sam u velikoj kožnoj fotelji, a on je hodao u izglačanim čizmama u kojima sam se mogao ogledati. Ožalio je mog oca, a dirljivo se osvrtao i na moju sudbinu siročeta. Prigrlio me kao sina.

„Ti znaš da je Muhamed sa svojih pedeset godina prošao dvadeset i tri bitke”, rekao je. „Moraš ih i ti proći. Nešto si od toga već prevalio, ali mora se još. Uzdam se u tebe, a njuh me nikad ne vara. Ti se, Fehko, samo drži *Kur’ana* i vladaj se po njemu, to ti je dovoljno da budeš pravi komunist. Srž *Kur’ana* je rad, znanje i iman. Mladom čovjeku, kao što si ti, tamo se lijepo kaže: *Putujte*

po svijetu i promatrajte kako je nastalo stvaranje! A gdje ćeš to bolje vidjeti nego u Sovjetskom Savezu? I kod kojeg to učitelja boljeg od Staljina? Pa sam odlučio da te pošaljemo na školovanje u Moskvu.”

– Tako je i bilo. Završio sam Višu vojnu zrakoplovnu školu i zanat preciznog mehaničara. O ovome prvi put govorim, ne da bih pričao i da bi me neko čuo, nego tako mora biti, jer ste vi poslani da to čujete.

– Možda pozvan. Vi ste me pozvali – rekoh šaljivo.

– I pozvan i poslan. Može oboje. Onaj koji bdije nad svim, zna da govorim istinu! I kunem vam se u Boga, vi ćete biti posljednja osoba kojoj se povjeravam. Ako ste spremni da ovo primite kao poseban dar, onda ću nastaviti. Ako mislite da je pred vama brbljavac koji se razmeće i bunca, onda ću dlanom pritisnuti usta i začepiti gubicu. Ali vidim da upijate svaku riječ i slušate kao vjernik, pa ću požuriti. Poslije dvogodišnjeg školovanja vratio sam se, ali ne sam. Tamo sam se oženio. Raisa Iljinična, rođena u Harkovu iste godine kad i ja, istog mjeseca ožujka, ostala isto bez oba roditelja, otac je bio inženjer, a majka laborantica, našla se sa mnom u istoj klupi. Zaljubili smo se, što se kaže, na prvi pogled i stupili pred matičara poslije prvog poljupca. Ali, kako već znate, svaki je živi insan u rukama sudbine, ona spaja i rastavlja, oduzima i dodaje, pa je tako i s nama učinila. O tome govorim s bolom u duši, jer ako vam kažem da je Raisa moja prva i posljednja žena, nećete mi vjerovati. Prije nje sam bio mlad, a poslije se nisam upuštao sa ženama, jer nisam bio siguran da bih uspio.

– Što je bilo s njom?

– Strpite se. O tome ću ukratko, jer to nastojim zaboraviti. Vratili smo se u ljeto 1947. godine. Stupio sam u vojnu službu kao podoficir, vodnik prve klase ratnog zrakoplovstva. Četiri mjeseca proveo sam u Komandi, u Zemunu, a onda me premjestilo u Sombor. Jesam li vam opisao Raisu? Jesam li rekao kako je izgledala?

– Ne, niste.

– Kad bi se Raisa nasmijala, čovjek je mogao samo da poželi da ga ona ugrize onim bijelim zdravim zubima. Bila je crnka. Imala je armenske krvi po majčinoj strani. Kad bi ona ušla u Dom vazduhoplovstva, oficirske žene gledale su sa zavišću. Mušjaci su se namještali, buljeći u nju i smiješeći se na onaj blesavo muški način. Jer svaki čovjek misli da je on taj, da je baš on izabran za parenje. I da ne otežem s pričom: Raisa je zatrudnjela, a to razdoblje za mene bijaše ono što se u ajetima kaže *smirenost srca*! Onda je Raisa jednog dana po-

željela da se porodi u Moskvi; tamo je njena starija sestra bila liječnica. Ništa neobično, mala djetinjasta želja da se u gradu gdje se rodila naša ljubav, rodi i naše dijete. Nisam je sprječavao u tome. Sada mi se čini kako ja pričam tuđi život. Jesam li to bio ja ili neko drugi? Može li to biti da ja sada ne postojim i da je sve ovo samo vaša prikaza? Ne, ne, to nije moguće. Ali ako počnem o tome, izgubit ću sve niti zdravog rasuđivanja. Nije mi uopće jasno kako čovjek dokazuje svoje postojanje. Ako se stalno pitamo 'ko smo i što smo, možda će odgovor doći.

– I je li Raisa otputovala?

– Da. Ispratio sam je. To je bio naš prvi rastanak. Ali i konačni! Trebalo je da se porodi negdje krajem srpnja 1948. godine. Vijesti sam nestrpljivo očekivao, ali je tada izašla Rezolucija Informbiroa. I da sad o tome ne pričam, znamo što je bila ta Rezolucija! Raisu više nisam nikad vidio ni čuo. Je li se porodila? Imam li negdje sina ili kćer? – to me sve mučilo i opsjedalo, javljalo se kao mora, a javlja se i sad u snovima, pohodi me i zavodi onaj bludni šejtan njenog prelijepog tijela; s njom sam razvratnik u snu, a nesretnik na javi. A evo kako su stvari dalje tekle. Čim je Rezolucija Informbiroa objavljena, pozvao me načelnik mog odjela, poručnik Tomanović. O njemu su pisala *Krila armije*, to je onaj što je na jedrilici *Linenberg* preletio 127 kilometara zračne linije od Subotice do Temišvara i postavio rekord za to vrijeme. Kao starješina bio je strog. Ne volim reći pravičan, jer nitko nije pravičan. Kad sam ušao kod njega, postavio me na stolicu tako da je mogao oko nje da obigrava. A bio je vitak i hitronog; kad govori nagonio je kroz nos. Kad bi se zaustavio iza mojih leđa, obavezno bi se uhvatio rukama za naslon stolice, unio bi mi se u lice i zapahnuo na češnjak. Hodao je i naširoko pričao kako su nestali nacrti poljskih jedrilica tipa *Meva* i *Delfin*. Onda je najednom zastao, podbočio se i zagledao u moje cipele. Podvukao sam noge ispod stolice kao da sam na obući unio nešto pek-sino. Ponašao sam se kao krivac; tako sam i postavljen na stolicu. Poručnik se naglo odobrovoljio kao čovjek spreman za srdačnost. Osmjehnuo se ispod brka i namignuo mi.

„A gdje je ona lijepa Ruskinja? Ne viđam je s tobom? Da nešto nije puklo?”

„Nije, druže poručniče! Baš je sve u najboljem redu.”

„Pa što je onda otišla u Sovjetski Savez?”

„Da se porodi”, rekoh.

„Da se porodi!” uzviknu poručnik i prasnu u smijeh; zagrcnuo se od smijeha.

„Ma što mi veliš, ovdje se kao još niko nije porodio? Ovdje se ljudi ne radaju, a? Ne zasmijavaj me, Fehko! I ne laži da je otišla da se porodi!”

„Zbog toga je otišla”, rekoh mirno.

„Pa je li nešto ponijela kad je otišla?”

„Ništa osim djeteta u utrobi!”

„Tako znači! Samo je dijete u utrobi odnijela?”

„Samo dijete u utrobi”, rekoh.

„A neke skice o novim modelima naših jedrilica? Planove o vojnoj sili?”

„Ne znam što bi to nosila! I od koga bi to mogla dobiti!”

„Pa od ljubavnika, od koga drugog!” viknu, a onda se ujede za usnu, kao da se izlanuo.

– Tada mi se smračilo pred očima, samo što se nisam srušio sa stolice. Znoj me oblio, nisam mogao riječ izustiti. Poručnik mi je ponudio cigaretu. Zapalio sam prvi put od četrdeset šeste kada sam ostavio duhan. Imao sam potrebu da se umijem, da okvasim usta. Digao sam se kao u snu. Krenuo sam tamo gdje nije bilo vrata. Tomanović me izveo, a na izlasku mi je povjerio o kome se radi. To je bilo najteže. Dalje se nije moglo, snizah se kod kapije i jeknuh:

„Ti se kao naslađuješ, Tomanoviću! Ubi me, čovječe! Ubi me!”

„Ubi te tvoj prijatelj Ignac Rumi, a ne ja! I tvoja žena Raisa! Nikom ne vjeruj, Fehko! Sad kad lete glave.”

– Kažu da čovjek obično želi zaboraviti teške trenutke, ali kako ja drugih nisam imao, onda pamtim samo najteže. Iako sam bio u bunilu, sjećam se da sam se na gradskoj česmi napio vode, a mokrom maramicom obložio vrat. Tu sam se pribrao i krenuo do Ignaca. Nije bio na dužnosti, pa sam se uputio u njegov stan. Zvijezda bijaše upekla mozak da proključa. Mogu da se prisjetim svakog zvuka, kao da je to jučer bilo. Začuo sam konjski topot i stao. Iz poprečne ulice izbio je konjanik, mlad i prelijep Ciganin, gol do pojasa, crn kao ugarak. Nasmijao se široko, ciganski. Zubi su blistali na licu kao neki biseri u tmini. Uznemirila me ta pojava kao nešto natprirodno. Možda sam bio u posebnom raspoloženju, možda bi mi i šejtan izgledao privlačan, jer tada mi je sve na protivnoj strani od ljudske izgledalo bolje. Načas mi se učinilo da se pojavilo lice Božje i iščezlo. Ciganin je odjahao. Znao sam da je lice Božje nesa-

gledivo, jer je oko ograničeno. Sufije kažu da je Bog daleko od našeg poimanja jer je previše blizu, a skriven je zato što je odveć prisutan. U djetinjstvu me opsjedala ona rečenica iz *Kur'ana*: *I s kraja grada žurno dođe jedan čovjek!* To je moja mašta primala kao neobičnu, ali uzbudljivu sliku. Taj je Ciganin došao s kraja grada, iz čerge. I on mi se kasnije javljao u mojim vizijama.

Fehko je stao s pričom, kao da je vrijeme za šutnju. Načeo je novu kutiju cigareta, već ne znam koju, uzeo jednu cigaretu i dugo je gnječio među prstima, kuckajući jednim pa drugim krajem o rub stola.

– Pih, tvrdih li cigareta, zaboga – promrmrljao je i ovlažio je jezikom. Pripalio je na plamenu svijeće, povukao dim i zagledao se u mene. – Biste li ovo mogli nastaviti i bez mene? Predviđate li dalji tok?

– Ne bi to više bila ta priča.

– Ne, ne, ne bi, tako je. Jer ovo je vražja priča. Samo sam pretjerao. Previše zalazim u pojedinosti.

– Bez toga ne bi valjalo.

– Ali kad bih sve iznosio, ostali bismo do sutra. Pa i tada ne bi izašao ni stoti dio. Sad ne bi valjalo da zapnem, nego da sve ovo svedem, polako i bez žurbe, kako se i privode kraju naše jadne priče. Ignac Rumi nije bio Raisin ljubavnik ni jedne minute. On je u dvadeset četvrtoj godini bio komandir čete u mađarskom partizanskom bataljunu *Sándor Petöfi*. Bio je ženskar, ali i u tome poseban. Uzbudivale su ga udovice; sve što je ucviljeno, erotski je utjecalo na nj. Trčao je tamo gdje vidi komad crnine. U duši je bio komunist, pomagao je svima, volio je ljude spremne da ginu za ideju. Bio je strastven lovac. Spremao je divljač na razne načine. Često smo bili gosti na njegovim večerama. Raisa je prste lizala kad on zgotovi srnetinu ili napravi zečju paštetu. To vam je bio Ignac Rumi s kojim me sudbina čvrsto povezala. A ne preljubnik! No, da ne izgubim nit; pripovijedanje o onome što volite zavodljivo je, a ja sam Ignaca zaista volio. Kad sam toga dana došao k njemu, bješe se utvrdio u kući, a na stolu držaše ruski revolver *te-te*. Živio je sam u prizemlju stare zgrade; tu je, vele, nekad stanovao doušnik Lengyel Ferenc o čijim se zlodjelima govorilo. Kad me Ignac ugledao, prestrašio se. Mora da sam izgledao kao sablast. Malo sam se okrijepio, a onda mu sve potanko ispričao. Saslušao je pažljivo, a nije bilo potrebno da opovrgava laž. Pričajući tu besmisleni intrigu sve mi je bilo jasno. Prijateljstvo se ne dokazuje jezikom i ne podliježe sumnji, kako se i Bog ne slavi tesbihom već srcem. Ako vam kažem da smo postali kao braća, malo sam rekao. Najbliži je onaj s kojim dijeliš misli i pola cigarete. Ignac je tada rekao:

„Fehko, prijatelju, ovi su ovdje zabrljali. Više vjerujem Staljinu i kad nije u pravu, nego njima. A ovaj put je u pravu i svaku njegovu riječ potpisujem! Stvari kreću naopako. Od danas. Ili od sutra, svejedno. Sad će Tomanovići da vode politiku. Samo, bogami, bez mene. Ovdje mi opstanka nema!”

“Ako nema opstanka tebi, onda nema ni meni”, rekao sam.

– Tada smo odlučili da bježimo preko granice, posve uvjereni da ćemo za tri tjedna biti u Moskvi. Sjećam se da smo taj dan bezbrižno proveli. Zavejtovali smo se jedan drugom na odanost, pili smo kajsijevaču i bogme se napili. Pijandure su osvanule zagrljene na krevetu, u odjeći, kako su i legle. Sada dolazi bijeg. O tome nema mnogo pojedinosti, pa ne bih duljio. Svako bježi kako zna i umije, a o tome poslije naširoko pripovijeda. Možda biste voljeli čuti je li bilo uzbuđenja na granici? Ne, nije! Niko nije pripucao ni s jedne ni s druge strane. Ušuljao sam se u Mađarsku prilično lako, prošavši noću između karaula sedamdeset šest i sedamdeset sedam. Što mislite, je li Ignac uspio? Uspio je, naravno. Ko bi ako ne on. Taj je preletio granicu na jedrilici *Orao*. Uvijek je bio iznad zemlje pa je u tome ostao dosljedan. Njegova ptičurina spustila se u selo Gara, srez Bácsalmas. Odatle je istog dana prebačen u Peštu. A sa mnom je drugačije teklo. Zadržali su me u jednoj zgradi na Vásárhelyi putu u Segedinu. Ondje provedoh pune dvije sedmice, a da me niko nije saslušao, ni riječ upitao. Imali smo jednu zajedničku umivaonu i zajedničku kuhinju, ali niko ni s kim nije govorio. Čudni tipovi su se muvali, jedni su odlazili i više ih nikad nisam vidio, a drugi su se vraćali obučeni nakaradno, kao kicoši ili plemići, a katkad i u ženskom ruhu. Nisam uspio odgonetnuti taj cirkus, a nisam se usudio nikoga pitati. Sve je ličilo na predstavu. A onda se, nakon dva tjedna, pojavio poručnik Rózsa iz Centralnog AVO-a, *Államvédelmi Osztály*. Rekao je:

„Ja sam poručnik Rózsa Mihály i odgovoran sam za sve. Ako sada naredim da te vrate, bit ćeš prebačen preko granice kao kufer!”

“Nisam bježao da bi me vraćali”, rekoh. “Želim što prije u Moskvu.”

“A vidiš, ja ti savjetujem da se upišeš za sljedovanje zimske odjeće. Predviđaju da će zima biti ljuta i zubata, da će ove godine mraz čupati meso od kostiju i da će miš i mačka zajedno. Osiguraj se ti, momče! A put do Moskve je dug!”

– Prihvatio sam i potpisao zahtjev za zimsku odjeću. Dobio sam četristo forinti i dva pakovanja cigareta od po pedeset komada. Još me poručnik Rózsa Mihály uljudno zamolio da napišem svoju biografiju i iznesem politička uvjerenja. Kroz dva dana opet je došao. S njim je bio dr. Baloga, tako se predstavio. Rekao je da je kapetan NKVD, Ukrajinac. Bio je pretjerano srdačan i nasmijan

u svakoj prilici. Nasmijan i kad za to nije bilo razloga. Ko bi se drugi grohotom smijao mojoj žalbi na higijenu i ishranu u domu na Vásárhelyi úti osim njega. A kapetan Baloga krivio se od smijeha kad sam rekao:

“I emigranti su ljudi.”

– Kako je imao usta puna zlatnih zuba, uvijek se podešavao tako da kako svjetlo padne na njegove zube i taj smijeh pretvori u vatru, pravi mali oganj u kapetanovim ustima. Njemu sam iznio razloge mog bijega. Sve sam objasnio s mjerom i pažljivo, spominjući Raisu i porođaj, tek toliko da ganem tvrdo srce, a da ne ispadnem slabić i plačipizda za ženom. Što se zadržavam na ovome? Jer me dr. Baloga i sada svojim smijehom progoni u snu. Često ga čujem tako jasno i razgovijetno da pomislim kako vrijeme nije ono što otječe, što se slijeva u neku vječnost, nego je to prije nešto ispreturano i kaotično. Pokatkad je prošlost bliža i stvarnija od trenutka u kojemu živimo. Ostavimo to, sud o vremenu donosi Bog, čujmo kapetana Balogu. Na sva moja jadanja i tužni politički razgovor, veselo je uzvratio:

“Nije trebalo ti da ideš u Moskvu, kad će Moskva biti kod vas za mjesec dana. Umjesto da si tamo i da nam spremiš doček, ti kukaš za ženom!”

Predvečer su stigla dvojica civila. Jedan od njih je bio šofer, Mađar, neka dobroćudna životinja, ostrizena kratko i zgnječena nosa; drugi je bio naš čovjek, zvao se Josip Perković, tamo je živio pod imenom Josip Vereš. Rekao je: “Putujemo noću stoga što nam je dan kratak. Ne stižemo sve!”

– Bio je stalno u pokretu i žurbi, u sve upućen, ozbiljan i poslovan, jedan od onih organizatora čija spretnost ulijeva povjerenje. Rekao je da ću biti smješten u hotel *Nemzeti*, soba broj četrnaest, i da ćemo već sutradan biti primljeni u Centralni komitet Mađarske partije trudbenika. Dobio sam legitimaciju na ime Gobó István i primio dvije hiljade forinti. Čim smo prošli osvijetljeno predgrađe i uronili u mrak, počela je kiša, dobujući po platnenom krovu džipa. Na više mjesta krov je bio iskrpljen i propuštao je; kapi su me pogađale iza vrata, slijevajući se niz kičmu uz onaj nelagodni osjećaj studeni i jeze. Rukama sam čvrsto prigrabio šipku naslona, pa i pored toga tijelo je đipalo uvis, a glava svaki put udarala u platnenu krov. Uvijek sam znao da je duša predodređena da podnosi, ali kako tijelo izdrži, to mi i sad nije jasno. Kako se ne odvali bubreg, kako se jedno srce ne raspukne? Mislio sam o sebi. Sve sam manje razumio svoj položaj. Zašto sam krenuo na ovaj put? Kuda bježim i gdje ću stići? Ima li povratka? Htio sam zapodjenuti razgovor s Josipom Verešom iako je bio šutljiv momak. Htio sam ga pitati o sudbini mog prijatelja Ignaca Rumija. Što zna o mom drugaru? Ali Josip je presjekao kratko i osorno: „Ne volim razgovarati dok vozim!”

– Vjerovao sam da je momak bio na mojoj strani, možda jedina povjerljiva osoba u tuđem svijetu. Njegov način ophođenja ulijevao mi je povjerenje. Ali prevario sam se. Prevario sam se kao i toliko puta u životu. Josip Vereš je bio hulja. Mogu vam sada reći: tamo dobrog čovjeka nisam sreo. Dobre duše i mekog srca tamo nije bilo. Sve su to bili službenici zla, okrutni, lažljivi, podli. Pisari, vodnici, dželatli, ekonomski, stražari, generali, svi su isti. A izvan njih drugog naroda nema. Ostali su roblje! Eto, to vam je moja priča! Cijela priča koju ću uskoro završiti i ostaviti vas na miru.

– Ako sam zaslužio mir? – reko.

– Tako je! Mir je najveća nagrada, a mi o njoj ne odlučujemo!

– Slušam vas. Što je dalje bilo? Tu vas mrak nije progutao?

– Mislim da nije – osmjehnuo se i nastavio. – Poslije sat-dva vožnje ugledah u daljini mutnu svjetiljku, nekako visoko uzdignutu kao da je spuštenu odozgo, s Božje strane, i visi zaustavljena u tom mračnom bezdanu, visi i škilji, tek toliko da obasja moju sudbinu. Gledajući tu žalosnu usamljenu svjetiljku osjećao sam se sićušnim, nedužnim stvorom u ovom prostranstvu. Zrno prašine, čestica na planeti. Poslije sam vidio niz sijalica u istom redu i na istoj visini, a oko njih su se rojile kapi kiše. Bandere nisam vidio, ništa na čemu bi svjetiljke stajale. Ali to je nemoguće, u prostoru se ne opstaje samo po sebi, sve je pupčanom vrpcom povezano s majkom-zemljom. A može li se postojeća slika izopačiti? Može! Čovjek vidi jedno, a u sjećanju se pokazuje drugo. I da ne prijedemo u fantaziju, htio bih reći da se odmah iza tih visećih žarulja pojavila osvijetljena krčma. To je bila periferija nekog većeg naseljenog mjesta. Psi su lajali kao da je smak svijeta, a negdje u blizini prolazila je pruga; čuo sam zvižduk lokomotive. I sad me obuzima melankolija kad negdje začujem taj zvižduk; bit će da me to opomene i kaže: prošlo je nešto! I gdje ono stadoh? Ah, da. Svratili smo u tu krčmu i večerali. Bila je to prava drumska krčma, zadimljena i prljava. Pijanci su posrtali, lomili čaše, balavili jedan drugog. Tu mi se hladno i poslovno obratio Josip Vereš: “Htio si nešto pitati? Pa pitaj!”

– Sustezao sam se pred šoferom, ali Josip je dao znak da govorim slobodno. Pitao sam za Ignaca Rumija. Minutu-dvije Josip je šutio, mudro i tajanstveno kako bi sebi pridao neko značenje, a onda je rekao: “To je onaj momak što je ovdje doletio na krilima. Krvav momak. Taj stanuje u Ulici Kossutha Lajosa, rejon Pestvidék. To su luksuzni stanovi, nekada su pripadali Horthyijevoj buržoaziji. Samo, zna se ‘ko može dobiti takav stan. Ignac je to postigao, jer ima u glavi!”

– Josip Vereš kuckao je prstom u čelo, već znate ono kad hoće da se kaže: taj ima u tintari! Te ljude ne podnosim; razumijete što hoću reći. Kad neko

kucka po svojoj tikvi da bi pokazao pamet drugoga! Oprostite, ali meni su takvi ljudi sumnjivi. I baš na osnovu toga detalja neki glas me odmah upozorio: ne vjeruj ovom čovjeku. A ipak sam naivno upao u zamku i zamolio ga da me poveže s Ignacom.

“To nije lako. To neće ići kako ti misliš. Ignac je na terenu, u Nagykanizsi. Sve što mogu da učinim, to je da sutra nazovemo hotel *Panoniju*. Tamo je njegov štab.”

„Kakav štab?”

„Momče”, podigao je glas Josip Vereš, unio mi se u lice, a kažiprstom tukao po stolu, „mi se ovdje spremamo za rat! Rekao sam što ne bih smio. Rekao sam i previše! A sad se napijmo!”

– Onaj ozbiljni poslovni čovjek počeo je da se nalijeva kako to čine nesretnici, oni što pate zbog nečeg. Rijetki su ljudi u takvim poslovima smireni. Mogu biti i revni u svojim obavezama, ali sam siguran da se navečer kod kuće naloču. Da, da, preko dana dužnost, a navečer bljuvanje. To znaju njihove jadne žene koje čiste i prikrivaju sramotu svojih hranitelja. Čujte, gorak hljebac jedu. A zašto je to tako? Jer to nisu čisti poslovi. To je sve povezano sa šejtanom i stoga je tako! I da skratim priču, da preskočim lumpanje i to čašćavanje harmonikaša, ali da kažem samo ovo: ona dobroćudna životinja gledala je na pijanicu sa simpatijama. Znae na koga mislim?

– Da. Na šoferu. Onog sa zgnječenim nosom.

– Pamтите, ništa vam ne promiče. Na izlazu iz krčme, Josip je pokupio jedno djevojčce. Bila je zgodna, mlada, do kože pokisla, iako je na sebi imala kratku kišnu kabanicu s kukuljicom. Jer sada je zaista lijevalo, a čitave zavjese kiše njihane su vjetrom.

„Ovo će dijete s nama do Pešte”, rekao je. „Dobila cura lijep posao u baru *Šangaj*.”

– Čim smo krenuli bacio se na nju kao pseto na kost. Tu, preko puta mog sjedala, na poderanom sicu, obavio je posao, a onda ju je šutnuo. Izbačena je na kišu i vjetar. Jesam li joj mogao pomoći? O tome mislim i dan-danas, a tada sam bio bespomoćan. Dobrota više nije vrijedila. Ni vrlina, ni ljudski život. Slutio sam da me ne čeka lak put do Moskve i ljubav sa ženom. Ugodan život i ne postoji, to lažu. Pa ipak sam doživio nešto ugodno u toj hotelskoj sobi, a to je onaj miris čiste posteljine, miris uštirkanog rublja kakav više nikad nisam osjetio, ni do dana današnjeg. Stigli smo poslije ponoći i odmah sam zaspao. Možda me jednom ili dvaput budio u snu vlastiti jecaj. Sutradan, oko podneva,

posjetili su me kapetan Baloga i Rózsa Mihály. S njima je bio naš diplomat, mislim da se zvao Brankov, dezertjer iz našeg poslanstva u Budimpešti. Bio je ugladen i previše fin, predložio je da ručamo u restoranu hotela *Nemzeti*. Za ručkom se govorilo o potrebi osnivanja KPJ i Centralnog komiteta. Ponuđeno mi je tada mjesto, a kapetan Baloga stalno me svojom šapom udarao po ramenu i kroz neobuzdan smijeh govorio da ću biti najmlađi zapovjednik u zrakoplovstvu.

„Nije to za mene”, rekoh. „I ne bavim se politikom.”

„Ti si komunist! Jesi li?” uozbilji se kapetan Baloga.

„Jesam.”

„Onda se baviš politikom čim ti partija ukazuje povjerenje. Sad je tvoja partija ovdje! I nisi ti pobjegao što si lud za Mađarskom ili Sovjetskim Savezom! Ili što ne možeš bez svoje žene Raise. Ti si pobjegao jer si komunist!”

– Tada se umiješao konzul. Govorio je sporo i zabrinuto kako je kod nas otpočela hajka na prave komuniste, a vode je uglavnom sumnjivi ljudi koji neke svoje grijehove iskupljuju. Onda je Mihály Rózsa pokazao časopis *Képes Figyelő*. Tamo ugledah fotografiju Ignaca Rumija. Ono drago lice došlo je kao melem na ranu. Predočen mi je njegov tekst u kojemu je govorio o bijegu i rasulu Jugoslavenske armije, o tome da su iz te armije prognani svi koji su se školovali u Sovjetskom Savezu. Među mnogim imenima bjegunaca spazih i svoje. Nisam imao kud, prihvatih ono što su tražili od mene. Obećah da ću napisati tekst o raspadu JA, te da ću „Tita i kliku” nazvati agentima imperijalizma.

– Shvatio sam da je moj intimni život bio podređen drugim silama i nastojao sam da se iščupam iz tih kandži, premda je već bilo kasno, već sam se bio zaglibio. Želio sam kazati zbog čega sam u stvari prebjegao, ali kako? Ono što mi je na duši, morao sam prikrivati. Čudio sam se mom prijatelju Ignacu; tako nešto nije bilo spojivo s njegovom prirodom suzdržanog i odmjerеног čovjeka. A uza sve, bijah već izgubio nadu da ću dospjeti do Moskve i pronaći Raisu. I što mi je preostalo? Samoubojstvo? I zaista bih se objesio, ili tako nešto, ali se prisjetih da Bog takve čine ne podnosi, a vjera ih zabranjuje. Samoubojstvo je loše mišljenje o Bogu. Što velite, da se razilazimo? Kasno je? Nemam sata, ali čujem da nas toranj opominje. I bojim se da ću ostati bez duhana. Baš šteta što ne pušite. Grebao bih se.

– I jeste li napisali taj tekst?

– Odmah da vam kažem: nisam. Razmislio sam dan-dva i odustao. *Szabad Nép* bio je najavio za sljedeći broj moju ispovijest. Nisam bio u stanju,

nisam mogao, a to što su mi oni poturali, nisam htio potpisati. Onda sam za kapetana Balogu ispaio izrod, a ostale sam razočarao. Svog prijatelja Ignaca iznevjerio, ili kako oni rekoše, ogradio se od njega i utjerao ga u laž. A od moje Raise udaljio se tisuće i tisuće vrsta. Ali nije se na tome svršilo. Negdje iza ponoći agenti su upali u moju sobu. Njih dvojica. Jedan dugonja, a drugi, što mislite ko?

– Josip Vereš.

– Onda vi znate sve, pa da stanem? Ili da kažem još samo ovo, a onda vi dovršite moju priču jer, kako vidim, sve predviđate. Možda ste vidjelac? Možda znate što je dugonja prvo učinio kad je ušao u moju sobu?

– To ne znam.

– Prvo se ispišao u lavabo, a onda upitao: „Jesi li ti Gobó István?”

„Gobó István!” začudih se. „Vi ste me zamijenili s nekim.”

– Tada se prisjetih da su mi dali to ime, počeh zamuckivati, ali tada me iz mraka neko ošinu preko gubice. Bio je to Josip Vereš. Drugi udarac pogodio me među oči. Sve zvijezde sam prebrojio. Te noći odveden sam i bačen u samicu. A odatle sam dospio u logor za internirce, *Toloncházban*. Tamo bijaše svakojakog svijeta, nedužnog, krivo optuženog, sumnjivog i zločestog; svih nacija, jezika i zanimanja, a među njima i naših ljudi, najmanje tridesetak. Eto gdje sam dospio, prijatelju. Oдавде do tamo veliki je i dugačak put. U ovoj kući sam rođen, na drugom katu, iznad trgovine mog oca Ibrahima. A ovdje gdje smo sada, bio je tavan pun starudije i krša. Ovdje bih ponekad utekao od oca, znao me kazniti i išibati kaišem. Tu negdje bih se šćućurio i plakao, zaričući se Bogom živim da ću se ocu osvetiti i skočiti pod vlak. Sada je u prizemlju *Hepokovo* skladište, a iznad stanuje nastavnik predvojničke obuke. Eto vam priče, ja drugu nemam i ne znam.

– I kad ste se ovamo vratili?

– Pedeset šeste.

– A do tada?

– Gdje sam proveo?

– Da.

– U paklu. Ljudi često spominju pakao. Kad im je teško i kad opisuju paklene muke, ali tu je zemaljski jezik nemoćan, jer je pakao, ili kako se kod

nas kaže džehenem, neopisiv. Valjda zato što je izvan ljudskog iskustva. Ali nije tako. Džehenem nije samo vatra i ključala voda, već i mjesto gdje je ljudski stvor čestica. Ako se Allah nije libio da za primjer uzima mušicu, onda bih ja morao da pronađem nešto još sićušnije da bih to usporedio s čovjekom u *Gyüjtöfogházbanu*. Tamo sam se našao pod numerom 474-D-664. Strašno boravište, vjerujte mi. Ono što bih vam pričao, potrajalo bi duže nego što imamo vremena. I to preskačem. Ali nećete mi vjerovati, prvi zatvorenik kojeg sam tamo sreo bio je Ignac Rumi, numera 474-D-663. Nisam znao tajnu broja, red i pravilo po kojem se upisuje. Imali smo istu oznaku, istu šifru i redni broj jedan do drugog, iako smo dovedeni u različito vrijeme. Bili smo povezani ne samo našim osjećajima, nego i njihovim brojevima spojeni. Ignaca Rumija našao sam u *Gyüjtöfogházbanu*, čistog i poštenog kakav je bio i ostao. Sve ono što sam o njemu čuo ili čitao, bila je izmišljotina i propaganda. Susret je bio radostan događaj za obojicu. Takav zagrljaj jednom se dogodi u životu. On je već tada imao sljedovanje od deset cigareta dnevno, što je bila zavidna količina. Dijelili smo svaku dok i ja nisam stekao pravo na svoju porciju. Otada smo bili zajedno. Zajedno na poslu, zajedno u kantini, zajedno na fotografranju u Glavnoj ulici, *Fő utcában*, zajedno na sudu *Budapesti Megyei Bíróságon*. Branilac nam je bio isti, dr. Imre Barna, isti državni tužilac dr. Gyula Alapi, isti sudija dr. Béla Jónás. Osuđeni smo na dvadeset godina robije. Bili smo zajedno pod komandom Géze Kovácsa, hulje. Glavni krvnik i dželat bio je Imre Bogár, poručnik, uvijek s korbačem u ruci. A kada su počeli radovi na izgradnji velikog poljoprivrednog dobra, tamo smo provodili od jutra do sutra. Postavljali smo betonske stupove za žičanu ogradu. Točno 292 betonska stupa označavala su pojas i granicu dobra. A svaki taj stup, to hoću da kažem, bio je nečiji nadgrobnik. A evo kako. Kad god bi neko nastradao, bilo da pokuša bježati, bilo da se sukobi s nekim od krvnika ili da dođe do obračuna među zatvorenicima, dr. Benedek, major, konstatirao bi smrtni slučaj, dao opis kakav straži i upravi odgovara, a leš bi bio zakopan ispod tog stupa u koji bi se utisnuo broj iz tajne registracije. To je bilo lakše i brže nego da se leš vuče na *Rákoskeresztúr*. Uostalom, čovjek je mušica i svedjedno je gdje uginu.

– A sad ono najbolnije. Na jednom takvom stupu utisnut je i broj mog prijatelja Ignaca Rumija. Kako je došlo do toga, ne bih vam znao reći. Čuo sam neku graju, ali to je bila uobičajena i svakodnevna dernjava Géze Kovácsa, a onda pucanj, jedan, pa drugi. Straža nas je upozorila da ostanemo na svojim mjestima. Toga dana izlijevali smo betonska korita u oboru za svinje. Bio sam uznemiren, imao sam čudan predosjećaj. Onda je šapatom stiglo do mene: ubijen je Ignac. Nisam se oprostio od njega, nije mi bilo dopušteno. O toj smrtni plele su se svakojake priče, a istinu zna samo Bog. I Ignac na onom svijetu, ako je dobio zasluženo mjesto i odgovarajući položaj. Ako jednom neko pokuša

odgonetati red i poredak brojeva na betonskim stupovima, naći će se u čudu pred zamršenim i nepovezanim sistemom. Teška i neobjašnjiva matematika, ali surova. Ako su ti brojevi prefarbani, onda nam je takva historija. Svjedočit ćemo da taj zadružni posjed nije obilježen samo betonskim stupovima, nego i kostima robijaša. Čuo sam da je to sada veliko poljoprivredno dobro, da se bave izvozom i da su njihovi proizvodi cijenjeni u Evropi. Halal im sir i slanina!

– Bogami, to više nije list papira – rekoh. – To je roman.

– Vi ga pišite, ja nemam namjeru. Samo još ovo, da ne zaboravim. Jednog dana stigao je novi transport osuđenika. Dva puna kamiona. Među njima je bio i Josip Vereš, unakažen, podnadutog lica, propao. Vidio sam ga kako zvjera oko sebe, osvrće se u čudu gdje se to našao. Ne vjeruje vlastitim očima. Htio sam da mu pomognem da svoj križ primi mirnije. Kad je shvatio da smo u istom položaju, nije mogao da se pomiri; odbijao je da smo jednaki.

“Ovo je neki nespোরазум”, upinjao se da razjasni. “Ovo se mora odmah ispraviti. *Odmah!* Ja sam još u Jugoslaviji radio za NKVD. Ovo je sada greška. Sigurno je greška!”

– Sjećam se jutro, bio je prolom oblaka i svi smo stajali na kiši kad su Josipa Vereša prozvali na strijeljanje. On je počeo da zapomaže kako je to greška. Koliko je puta to isto ponovio na suđenju, spominjao razna zvučna imena i pozivao se na njih. Sve je bilo uzalud. Strijeljan je. I još jedan nevjerovatan podatak: ja sam Josipa zakopao i bilo mi ga je žao. Kad sam ga zagruo, nisam pljunuo, nisam se naslađivao. Pomalo se ponavljala ista priča, još od djetinjstva: ko god je meni nanio bol i zadao udarac, sustigla ga je kazna, a da tome nisam doprinio, čak i svog zločinca i neprijatelja nisam nikad prokleo. Ne mislim da sam poslanik, ali tako se događalo.

– A sada vam želim ispričati ono što je najvažnije u svemu ovome. Već sam rekao da sam kao dječak napustio vjersku školu, a kao mladić poricao Boga. Posljednji put sam uzeo *Kur'an* u ruke možda u dvanaestoj ili trinaestoj godini. Ničega se pod milim Bogom nisam sjećao iz knjige sveznajuće. Nisam znao suru prvu ni pedeset prvu. Ni riječi. A onda se jedne večeri moj jezik odveza, a moje pamćenje progovori. Ajeti Knjige jasne potekoše s usana, sami od sebe, ispreturano, ali sa značenjima, s dragim uputama i opomenama. Je li to u meni progovorio neko drugi? Je li osudio bahate i inadžije? Ko je to učinio da riječi izbiju kao vrelo: *da li je doprla do tebe vijest o teškoj nevolji? kada će se neka lica potištena, premorena, napaćena?* i tako dalje. Sve sam čuo te noći razgovijetno, kao da mi neko čita u uho, kao da sam čitam s dlana, iz nevidljive knjige. Jasno da ne može jasnije, čuo sam ajet kad se Allah obraća

svom poslaniku: *Ti si mrtav, a i oni su mrtvi!* Ili kad u jednom hadisi-kudsiji kaže Muhamedu: *Živi koliko god hoćeš, ti si mrtav!* Tako mi je javljeno, pa sam se tako i ponašao. I sve muke do kraja podnio. A to je mogao podnijeti samo mrtav čovjek.

– Sad već skraćujem priču, ali ne izostavljam jedan neobičan znak pri povratku. Vi ćete reći da je ovaj čovjek sačinjen od samih čuda, ali kunem vam se Bogom, istina je. Amnestija je objavljena, čini mi se, siječnja 1956. godine, i obuhvaćala je sve jugoslavenske državljane. Stigao sam u Sarajevo s proljeća, a odatle motornim vlakom krenuo za Trebinje. Tek što sam sjeo, pronadoh iza plišanog naslona zaturenu knjigu, dugo čitanu i pri vrhovima stranica uprljanu. Bio je to *Kur'an*, a vi kako hoćete, ne morate vjerovati. Ko god ga je tu zaboravio ili izgubio, meni ga je namijenio. Onako nasumice otvorih i pročitah: *ako bježite od smrti ili pogibije, bježanje vam neće pomoći, opet ćete samo kratko uživati.* To sam prvo pročitao, a onda se vratio početku. Čitao sam do Mostara i tu izašao. Tamo je vlast držao moj ugledni rođak koji me zadužio. Htio sam da se vidim s njim, ali je to odbio. Nije želio da čuje za bitangu. Ostao sam dandva u Mostaru. Išao sam u Karadžozbegovu džamiju i tu priložio pronađeni *Kur'an*. Onda sam produžio i smjestio se ovdje, u roditeljsku kuću, kao neki miš. I tu počeo da grickam ove papire. Pokrenuo sam i spor; mislim da će mi kuća biti vraćena. Tako advokati zbore, ali otežu s parnicom. A sada, prelazimo na ono zbog čega ste vi ovdje. Ostadosmo do kasno, mora da je prošla ponoć. Čim izbije sat na tornju, brojit ćemo.

– Jesu li vas ovdje gnjavili? – upitah.

– Mislite, kad sam se vratio?

– Da.

– Ne, nisu. Baš ništa. Nisu tražili da se posipam pepelom. Proveo sam dvadeset četiri sata u istražnom zatvoru. I to je bilo sve. Tako sam odmah mogao prionuti na posao. To sam i učinio. Marljivim radom nastala je ova biblioteka. Najprije skupljanje, a potom odabir. Sada su tu klasici, a ima i anonimnih pisaca koji su nekad, u vlastitoj nakladi, ili bilo kako, tiskali neku svoju knjižicu. Kod mene je, pored Šenoe, Branko Klarić sa svojim pripovijestima *Majčin grijeh*. Ili Petar Grgec i njegov *Hrvatski Job*. S Krležom ravnopravno zapisci Šandora-Gjalskog *Pod starimi krovovi*. Pored Gundulića je Sibe Miličić. Jednaku sam pažnju obraćao na seoske pripovijesti Josipa Andrića *Srijemske elegije*, kao i na Kočićeve pripovijetke. Sve je to uređeno i pripremljeno. Samo da se objavi. Na vama je da to procijenite i kažete svoje. Biblioteku bih nazvao *Pukotine*. I ne tražim u tome slavu, niti da piše: specijalno obradio, dopisao i

tome slično. Dovoljno je da stoji: uredio Fehko Jančić. A ne mora ni toliko, zna se. Sad mi recite iskreno. To je ono zbog čega sam vas molio da dodete. Pa ako je sve ovo ludost, isto mi recite.

– Ludost je, Fehko, bogami! Umjesto da pišete o sebi. Ljudski život je pukotina, a knjige ostavite na miru. To su kosti.

Fehko je naglo klonuo i snuždio se. Gotovo da je jeknuo, tako da mi je bilo žao što sam prenaglio. Nisam umio da se obuzdam, niti da u istinoljubivost unesem obzira. Ako sam zgriješio i imao udjela u ovoj sudbini, neka se to razmatra na drugome mjestu, kad dođe čas, i pred drugim ljudima. Fehko je podigao umorne i natečene očne kapke i zagledao se u mene s čuđenjem.

– Mislite li da sam luđak? – upitao je.

– Ne! To ne mislim!

– A što me onda gurate u razočaranje?

– Potičem vas da napišete ispovijest.

– Tako vi mislite – uzdahnio je. – Eh, što sad? Možda je od svega ostala želja da još jednom vidim Arslanagića most, da se nagnem i stanem nogom tamo gdje sam kao dječak protrčao stotinu puta. Mogu samo maštati o tome. Moja noga tamo neće stići. Mrtvi ne hodaju, kao što znate. Mrtvi su mrtvi. To je sve. To je i kraj priče. Sad se rastajemo. Vrijeme je. Vi ste rekli svoje, a ja sam čuo i razumio.

Svijeća je prsnula, raspukla se i razlila, a plamičak se ugasio. Ostali smo u mraku. Fehko je kresnuo šibicom, osvijetlio vrata i stubište. Sišli smo zajedno. O vremenu više nisam imao predodžbu. Samo su zrikavci, ti neumorni pjevači, obasipali noć zvučnom pratnjom. Bilo da je podne ili ponoć, oni su zavičajna glazba. Uvijek bude nostalgiju i vraćaju na početak. Sat na tornju nije se oglašio. Dva ili tri zvižduka manevarke i zveket odbojnika bijahu signali ponoćnog uznemirenja: vrijeme kada je utovar gotov, a teretni vlak spreman otisnuti se uskotračnom prugom ostavljajući za sobom dim i iskre koje su palile suho zavičajno raslinje. Htio sam da se oprostimo, tu pred portikom, ali Fehko me preduhitrio:

– Vi ćete prema Dubrovačkoj kapiji. Ispratit ću vas.

Nisam mogao odbiti, a slutio sam da me čeka težak ispraćaj od čovjeka kojemu su maloprije srušeni planovi i ambicije, i to mojom zaslugom. Htio sam izbjeći svaku neugodnost. Ali ne, nije tako bilo. Fehko je naglo živnuo,

dok je sve oko nas bilo mrtvo i pusto, a grad provincijski sablastan. Možda su se drame, sukobi i nemiri odvijali na posteljama i u snu, ali to je bilo nečujno. Mutne neonske svjetiljke treperile su u prozorima malih prizemnih radnji; u njima bijahu izloženi i pod prašinom razni uzorci, često i nepotrebni. Mačke su vrebale svjetlećim očima, tim malim reflektorima uperenim u nas; iskočile bi i opet šmugnule u još mračniji kutak. Miris gnjilog voća i stajaće vode donosio je blag povjetarac.

Prateći me, Fehko je nadahnuto i s finim zapažanjima pričao o djetinjstvu i sirotinji u koju su zapali poslije očeve smrti. I sada ga mnoge slike nisu ostavljale, a razgovori su se obnavljali, pokatkad istim onim redoslijedom kojim su se svojevremeno i odvijali. Ako ne baš istim, a ono sličnim. Bio se povezao s nevaljalcima, izvještio u malim krađama i nametnuo kao kolovođa. Gonili su ih i hvatali, oni su se otimali i bježali. U jednome su bili čvrsti i otresiti: nitko nikog ne bi odao! Nema čovjeka a da ne priča kako je krao u djetinjstvu, ima u tome neke posebne živosti, nečeg obrednog. I sâm sam prezirao one vršnjake koji nisu bili sposobni zdupiti gajbu jagoda ili grudu sira, a poslije uživati u plijenu. I za mene je to bila prava svetkovina.

– Ali i tome dođe kraj – nastavio je Fehko – kao i svemu drugom. Sjećam se moje majke Hale, kao da je i sada vidim, praznih ruku, praznog cekera. Bila je otišla da nešto pazari, ali su je pokrali. Zaplakala je, sirotica, i pala na sećiju. Danas bih joj rekao: „Smiri se Hala, majko, bit će svega, vratit će se jer si dobra!”

– Ali, kao što znate, Bog nikada dobrima ne uzvraća dobrom; ima on neku drugu mjeru. Ko je to mogao učiniti mojoj materi, mislio sam. Svi mi bijahu sumnjivi, i u svakom čovjeku vidio sam lupeža. Na jednoj tezgi kraj česme zatekoh one moje fakine kako se časte cigaretama. Nešto mi sinu kroz glavu, zastadoh i rekoh: „A vi zaradili, pa se častite, a?”

„Zaradili, Fehko, nego što. Mogo si i ti s nama.”

„Pa baš da sam mogo, nisam”, rekoh.

„Mogo si, Fehko, isto kao i mi. Što nisi!”

„Nisam, bogami. Nisam mogo rođenoj majci da dignem. Ne bih ni vašoj, jer imam nekog obzira.”

„Rekli smo da se ne obaziremo, da vršimo svoj posao pa ko bio da bio!”

„Ne znam što smo se dogovorili. Možda i jesmo. Ali ovdje je u pitanju moja majka.”

– I onda počeh da ih bijem, jednog po jednog. Otada nije prošlo mnogo, možda tjedan-dva, a moji jaramazi pojaviše se postidi i pokunjeni. Vratili su sve, ako ne i više. Od koga su to uzeli, nisam se pitao, jer moja majka bješe već pala u postelju. Iako je provodila dobar dio noći u ibadetu, nije počašćena lakom smrću. U mukama, od bolesti kojoj nismo znali porijeklo ni ime, umrla je. A dalje sam vam sve ispričao. Sada me pomalo sram što sam toliko govorio. Ponovo čujem sve što je rečeno. *Ovo smo i prije jeli.*

Fehko je zastao kao da namjerava da se pozdravimo. Ili se dvoumio da još nešto kaže, a nije znao otkuda i kako započeti. Upitao sam ga:

– Kako to, Fehko, da nikad ništa ne doznaste o Raisi? To me čudi?

– O njoj sam govorio više nego što mogu. Više nego mi srce dopušta. Pa reći ću vam i ovo: postoje dva izvora, oba nepouzdana, možda samo nagađanja. Postoji još jedan, zlonamjeran i lažan, smišljen da bi me uznemirio. Ali postoji i onaj u koji najviše vjerujem, a to je moja vizija. Najprije bih o ovom našem balkanskom i okrutnom. Do mene je stigla pozivnica za prijem što ga priređuje taj i taj, sa suprugom Raisom, u sovjetskoj ambasadi u Beogradu. Bilo je to 1960. godine. Datum je bio odavno prošao, a ja odavno zakasnio na taj prijem. Neko je na poledini rukom dopisao da se Raisa odmah poslije porođaja preudala za čovjeka starijeg od nje, diplomata. U potpisu je bila samo jedna riječ: povjerljivo. Odbacio sam to kao neslanu šalu, a ipak me i takva suluda stvar pokatkad kopkala. To je i bio cilj te povjerljive bitange, da mene nagrizе crv sumnje. Ali ostavimo to, zaboravimo. Da prijedemo na izvor koji potječe iz šturih i nedovoljnih podataka objavljenih u jednom časopisu koji na ruskom izlazi u Frankfurtu. Među licima osuđenim 1948./49., stajalo je: Raisa Iljinićna, rođena 1926., tri goda tjurmi, plus dva goda silki. Još jednom spominje se ta ista osoba, sa istim podacima u spisku rehabilitiranih nakon Dvadesetog kongresa sovjetske partije. Izreske mi je poslao poznanik koji živi u Njemačkoj kao emigrant. Ali ja mislim da je to neka druga Raisa Iljinićna, dočim je moja Raisa zasigurno osuđena zbog mene. I ona je sada mrtva. Jedne večeri meni se to ukazalo tako jasno kao što sada vidim vas. Ja vjerujem u to da čovjek može vidjeti događaj udaljen milje i milje. Pošto vjerujem u to, ja sam vidio kako je Raisu progutala noć u tajgi. Mnogi pisci uspoređuju noć u tajgi sa strašnom zvijeri koja nakostriješena reži na izgnanika. Ta zvijer je progutala lijepu Raisu Iljinićnu, negdje na putu za ženski logor, sjeverno od hladne luke Magadan. To sam vidio. A sada mi ostajte zbogom. I zaboravite da ste znali nekoga po imenu Fehko Jančić. Bila je to prikaza.

Nije pružio ruku, samo se udaljio žurno, ne osvrćući se. Onako pogubljen umaknuo je između drvoreda.

Te noći nisam dugo mogao zaspati. Budio sam se, ustajao, a tek ujutro odspavao. Nije to bio čvrst san. Budili su me ukućani, škripa šarki na vratima, sunce koje je već uvelike ulazilo u sobu mog djetinjstva, padalo koso, u snopovima zraka, na drage predmete i obiteljske fotografije, vezlo svoje čipke na škrinji, unosilo sjetu i nemir prohujalog vremena. Izvana su dopirali krešteći glasovi svih tonova i naglasaka, dječji glasići prodorno panični, klepet i zveka, uobičajena jutarnja vreva palanke. Magarac je revao, ali negdje tamo ispod brda.

Mislio sam na Fehka i nikako nisam mogao sebi oprostiti što sam tako kruto postupio s njim, i bez potrebe uskratio mu svaku nadu u tom njegovu besmislenom pothvatu. Kao da i sam nisam toliko puta činio nekorisne i isto tako besmislene stvari. Nakon dva dana grizodušja, odlučio sam posjetiti Fehka i pronaći načina i mjere da ga ohrabrim i podržim u njegovu zanimanju. Priznat ću da sam prenaglio i njegov mukotrpní posao omalovažio.

U grad sam izlazio nerado, gotovo bojažljivo, pa sam krenuo sporednim ulicama i zaobilaznim putovima da bih se neopaženo uvukao u njegovu jazbinu. Tu pred Fehkovom kućom, pred željezarijom, zatekoh besposlenu svjetinu koja o nečemu razglaba i pogledava prema vrhu zgrade, kao da se tamo zbilo nešto nesvakidašnje, kao da je gore neki bjegunac ili obijač željezarije. Malo podalje, na trotoaru, spazih milicijska kola. Čak i da se ovdje dogodilo nešto neugodno, teško da bi doprlo do moje rodbine. Oni su živjeli nekako odvojeno i po strani od gradskih ljudi i priča, pomalo nepriznato, jer uvijek je netko kvario porodični ugled; pa konačno i sâm sam, svojim pisanjem, nanosio ljagu obitelji. I zaista smo bili toliko različiti da i nismo pripadali jedni drugima; to više nije bio moj svijet, iako sam i ja njegov izdanak. Bližnje sam sve teže podnosio i sve manje volio, ali sam znao da ne mogu bez njih. Sluteći da se Fehku nešto dogodilo, odlučno i smjelo uđoh u portik i krenuh uz drvene stube. Gore, pred vratima, dočeka me milicionar. Zadržava me nadmoćno.

– Gdje ćeš? Gdje si krenuo?

– Da vidim Fehka.

– Neće da čuje ni za koga – izgovori milicionar podrugljivo i šeretski se iskezi prema meni.

– Kako neće? – rekoh.

– Tako. Lijepo, neće. Veli da mrzi cio svijet.

Čuvši taj razgovor, pojavi se čovjek u civilu. Bio je to istražitelj. On me prepozna. Pružio mi je ruku i uveo me unutra.

– Uđi, zemljače! Došao si kao naručen. Taman sam mislio da šaljem patrolu da te nađe.

Onaj što me zadržao na stubištu, sad me gledao radoznalo. Drugi milicinar prelistavao je knjige zadržavajući se na pojedinim mjestima. Cijela biblioteka bijaše ispreturana, a knjige nabacane na gomilu. Istražitelj je bio neugledan, škiljav na jedno oko, ali od onih žilavih tipova. Ustima je pravio ružne i proste grimase, kao da se smije, a nije se smijao, samo je pokazivao svoje sitne zube, razmaknute i istrošene kao kod nekog glodavca.

– Pogledaj ti šta je ovog smeća ovdje nanio – izusti istražitelj i pokaza na hrpu knjiga.

Pomislih da je Fehko uhapšen i da se sada pretražuje i traga za dokazima protiv njega. Možda je to samo jedna rečenica, ali dovoljna da se nesretnik optuži.

– Jesi li čuo za Fehka? – obrati mi se istražitelj.

– Nisam. Što je bilo s njim?

– Objesio se.

– Šalite se?

– Sa smrću se nije šaliti, pa čak i kad crkne ovakva protuha. Objesio se preksinoć, u dva po ponoći.

– Kako to da učini? – rekoh zaprepašteno. – Bio je religiozan čovjek. I plašio se Boga.

– On nije bio čovjek. A luda pamet ne boji se ničega do sebe. Bolju sudbinu nije zaslužio. Nego, čujem da si išao kod njega?

– Jesam.

– Nas ne zanima što si tamo išao, ni što ste pričali. Lajanje nije naudilo nijednoj državi, pa neće ni ovoj. Da li je on živ ili mrtav, nama je svejedno. Bilo bi nam draže da su ga objesili tamo gdje je bio, ali nisu. Dužnost nam je da ovdje napravimo uviđaj i popišemo ovu bijedu. E, sad, iskrsnula je jedna neobična stvar koju ni mi milicajci nismo u stanju da odgonetnemo. Tu bi nam ti mogao pomoći. Sve ove knjižurine ovdje, umazane su i govnjive. Tu je nešto dopisivano i prepravljano, pa opet brisano i žvrljano; budala nije imala drugog posla. A samo jedna knjiga je čista. Doduše, i ona je isprljana, kao da je nešto pokušavao da ispiše ili ispravi. A onda je i to gumicom izbrisano.

– Koja je to knjiga? – upitah.

– *Prokleta avlija*.

– On je vjerovao da se u knjigama javljaju pukotine, a on ih pronalazi i ispravlja. Sjećam se da je spominjao neku čistu knjigu. Mučila ga je ta knjiga, nije joj pronašao pukotinu. Zadala mu je mnogo nevolja.

– I što mu to znači?

– Nije vjerovao u savršenstvo, a ta je knjiga ispala savršena. Bez pukotine.

– Pih, budale! – odbrusi istražitelj razočarano, priđe stolu i nešto upisa u svoj notes.

– Je li Fehko pokopan? – upitah.

– Da. Odvukli su strvinu na muslimansko groblje.

– Zna li se grob? Htio bih otići tamo.

Slušaj, zemljače, miči se ti odavde što prije. Fehkova nesreća je zarazna. Možda ćeš se i ti objesiti, ako ostaneš dan duže. Put pod noge, momče! Zbogom! I uzmi tu *Prokletu avliju*. Nosi je sa sobom, nama ne treba. Mi druge knjige čitamo. Ne znam kakva je ta, ali naše su bogme sto puta proklete.

■ ■ ■

MIRKO KOVAČ

Malvina i druge priče

Voda se popela do grla

Voda se popela do grla

D. je bio moj prijatelj, čovjek srednjih godina, krupan, ugojen, neženja i strastven pušač. Uvijek je napadno zaudarao na duhan; pušio je tompus-cigare, lulu, *gauloises*, a i sam je motao cigarete mahom od finog i kao dukat žutog hercegovačkog *flora*. Bio je obrazovan i načitan, vrstan znalac književnosti, ali nesistemičan, jer ono što bi započeo, razorio bi, a ono što je razoreno nikad nije pokušao sastaviti. Takav je bio njegov život, pa i njegova karijera.

Kao mladić izašao je iz rata u činu kapetana, a već 1948. godine bio je pukovnik UDB-e. Sam je rijetko preuzimao hapšenja, ali je s uživanjem vodio istražne postupke. Kako je bio inteligentan i duhovit, volio je kad naiđe na uhićenike sebi ravne. One koji se odmah predaju i popuste nije podnosio, ali nije ih ni mučio, samo ih je prepuštao drugima. Plašljivaca se gadio, dok je one razborite informbirovce nastojao preobratiti. Njegove su ga žrtve poštivale i uvijek imale po neku lijepu riječ za nj, iako je D. bio uporan kao istražitelj, a njegova ispitivanja iscrpljujuća. Nije nikad povisio glas, udario žrtvu ili iznudio priznanje. Njegova je uloga bila da nadmudri činjenicama i opsjeni svojim znanjem i izlaganjem. Odvraćao je od ideološke zatucanosti, oslobađao ljude slijepe vjere u autoritet, a poslušnost je smatrao izvorom neljudskih djela. Njegov način razmišljanja bio je opasan za svaki autoritarni poredak.

D. je među prvima počeo razarati Staljinov mit pred licem mnogih informbirovaca koji su prošli kroz njegove ruke. Bio je obdaren da pronade usporedbe koje bi i okorjeli staljinist prihvaćao sa simpatijama.

„Ne znam kako neko može biti za Staljina, za onog puha, za onu brkatu babu“, govorio bi, a onda u tom stilu nastavio, da bi na koncu sve začinio sočnim psovkama.

Govorio je ruski, pomalo i ukrajinski, služio se citatima ili čitao uhapšenima pasuse iz knjiga. Na stolu je uvijek držao knjige, a neke je i posuđivao odabranim zatvorenicima. Još tada se u CZ-u u Beogradu, ili u zatvoru na Adi

Ciganliji, čitao *Bilans sovjetskog termidora*, Ž. Pavlovića, *Krasnaja katorga*, M. Z. Ninkonov-Smorodina, *Rosija v konclagere*, I. L. Soloneviča i dr.

D. je kao istražitelj bio slobodouman, a kao vojnik krut. Bio je poznavalac nedaća i boli, ali istodobno i čovjek na dužnosti koji je i sam pridonosio bolu i tragedijama. Kao pjesnik uspoređivao je rane sa zvijezdama, a kao službenik državne sigurnosti umio je te iste rane zagrepsti. Pa ipak, to dvojstvo u njemu lomilo se i sukobljavalo da bi već negdje pri kraju 1949. zatražio da ga oslobode dužnosti. Nije mogao podnijeti hapšenje nekolicine svojih ratnih drugova, a torturu kojoj su bili podvrgnuti nazvao je staljinističkom metodom. D. je bio pozvan u Ministarstvo unutarnjih poslova, ali tamo je otklonio sve sumnje, pogotovu one da je istomišljenik sa svojim uhićenim prijateljima. Dobio je tri tjedna odmora u Vrnjačkoj Banji koja su se, doduše, oteгла na tri mjeseca. Za to vrijeme imao je dobar smještaj u hotelu, liječničku njegu i svog pratioca, ali i nevolje sa snom i sve veću sklonost prema piću. Nakon tri mjeseca došli su po njega, smjestili ga u duševnu bolnicu u Beogradu gdje je temeljito ispitan i upućen na oporavak u Opatiju. Mirno je sve podnio, a u razgovoru s ministrom tek je malčice bio zajedljiv:

„Ako vama odgovara da se ponašam kao luđak kako bih opravdao dijagnozu, to mi neće pasti teško.“

U Opatiji je boravio dva mjeseca, onda mu je javljeno da je dobio posao u Komisiji za međunarodnu trgovinu; tu je ostao punih šesnaest godina, a nakon pada Rankovića 1966. godine uručeno mu je rješenje o mirovini. Vjerojatno je cijelo to vrijeme u međunarodnoj trgovini obavljao dvostruki posao: kao referent izvoza i kao udbaša. Kad sam se zbližio s njim bio je već umirovljenik, lajav i osion, nezadrživ u izrugivanjima. Okupljao je oko sebe mahom nezadovoljne i dokone, pred njima je bio smion, glasno je pričao i uvijek protivno od službene politike. Izazivajući i lomeći druge, ipak je načeo samog sebe. Sve više ga je opsjedala manija proganjanja. Tvrdio je da ga prisluškuju i prate, nije imao povjerenja ni u najbliže prijatelje, optuživao ih je da ga potkazuju; mnoge je od njih otpisao, a neki su se sami udaljili. Njegov stol u kavani *Mažestik* već se bio osuo. Sjedio je sam mrzeći druge i svijet koji kuje zavjere protiv njega. Začudo, baš je tada mene prihvatio, povjeravao mi se, premda uvijek s oprezom.

Svi naši razgovori započinjali su oko književnosti. On mi je preporučio Remizova, oduševljavao se Platonovom, poklonio mi je roman *Parhomenko* Vsebolda Ivanova. Sve što je rusko za njega je bilo nedostižno. Kao turist putovao je u Sovjetski savez i vraćao se opčinjen. Nikad nije zaboravio naglasiti kako su sva čudesa što ih je tamo vidio Staljinovo djelo. Beriju je od milja zvao «veliki Lavrentije». Za njega komunističko društvo može biti homogeno samo ako je po-

dređeno vrhovnom autoritetu, idealno tek kad se ukinu svi izvori sukobljavanja, a slobodno samo ako se pravilno provode zapovijedi vrhovnog autoriteta. Onaj čovjek koji je svojedobno kao istražitelj psovao Staljina, završio je u idolopoklonstvu kao štovatelj njegova kipa. Jednom je rekao, povjeravajući mi se:

„Da ti nešto kažem: svi ti ljudi što sam ih ja preobratio, gadili su mi se. Ja sam govorio naučenu lekciju, bio sam glumac, mali glumac koji je lako razarao krvava ideološka uvjerenja. Spremajući svoje uloge i čitajući knjige protiv Staljina, sve sam mu se više divio.»

Subotom smo se nalazili u kavani hotela *Park*. Ako bi se desilo da jedan od nas izostane, morao bi naći načina da obavijesti drugoga. Jedne subote čekao sam ga cijeli sat. Nije došao, a nije me ni obavijestio. Sutradan ga nije bilo ni u *Mažestiku*. Okrenuo sam njegov telefon; nitko se nije javljao. Požalio sam se jednom njegovu drugaru s kojim je bio čas u zavadi čas u prijateljstvu, ali ni on nije znao o njemu ništa. Rekao je da bi D. morao zavezati jezičinu, previše pljučka na rukovodstvo, a SUP motri na nj. Već u utorak ugledao sam ga u *Mažestiku*, sjedio je sam za stolom šireći oko sebe zadah duhana. Bio je smrknut. Mislio sam da neće dopustiti da sjednem, pa sam stajao i osvrtao se kao da tražim nekoga. Pozvao me prstom, jer se u tom času bješe zagrcnuo; iskašljavao se i balio u rupčić, a jednom je pljunuo na pod. Sjeo sam i rekao:

„Gdje si ti u subotu?“

„Sinoć sam stigao iz Moskve“, rekao je. „Bio sam na večeri kod Brežnjeva.“

To je izgovorio tako kao da nedjeljom obavezno objeđuje s Brežnjevom.

„Sad je vrijeme da otvorimo karte jedan pred drugim“, nastavio je isto tako ozbiljno kao i maločas.

„Ne krijem ništa“, rekao sam.

„Krijemo i ti i ja“, rekao je. „Ti znaš da ja radim za KGB, a ja znam da ti radiš za *Intelidžens-servis*. Vrijeme je da izmijenjamo informacije.“

Mislio sam da je šala, ali me njegova strogost obvezala da pričekam ishod te šale. Ako je odlučio da se i sa mnom razide, mogao je pronaći bolji povod. Ako glumi, neće me valjda dugo držati u neizvjesnosti. Ali ovaj put bila je to zbilja. D. je predložio da se sutradan nađemo u kavani hotela *Park*, u vrijeme kad nas nitko ne očekuje i da otvorimo prvu seriju informacija.

„Moramo biti oprezni. Prate nas. A sad na posao, valja se dobro pripremiti“, rekao je, ustao od stola i otišao.

Preostalo mi je da se i sam barem malo informiram i izađem na sastanak. Svoje oskudno znanje o obavještajnim službama upotpunio sam isto tako oskudnim podacima iz *Opće enciklopedije*. Došao sam u zakazano vrijeme, za-tekao sam ga za stolom, bio je uznemiren i crven u licu, puhao je na nos.

„Šta ti je?“ upitao sam.

„Pogledaj onog tamo“, rekao je, „ta svinja je zadužena za mene. Toliko sam uzrujan da nisam u stanju misliti. A ti si opasan i možeš me preći.“

Za stolom je sjedio omanji čovjek, možda svojih tridesetak godina, izrazito tamne puti, imao je gustu i kovrčavu kosu. Pio je limunadu i promatrao nas. D. je naglo i ljutito ustao i prišao njegovu stolu. Pitao ga je po čijem ga nalogu prati, otkad je zadužen za njega i zašto odugovlače s likvidacijom. Čovjek ga je gledao začuđeno, ništa nije razumio. Bio je to hotelski gost, grčki državljani. D. se zakratko smirio, a poslije rekao da je Grčka za njih strateški važna, pogotovu kao pravoslavna zemlja.

Sutradan smo se sastali na Kalemegdanu. Mrak je već pao. D. je izvadio iz aktovke mali tranzistor i pustio glazbu. Osvrtao se, čak je obišao i prostor nekih dvadesetak metara oko klupe. I tek što smo sjeli i pribili se jedan uz drugog da bi razmijenili informacije, slučaj je htio, a on uvijek ide naruku pripovjedaču, da iz grmlja izroni milicionar i legitimira nas. D. je bio zaprepašten, vrtio je glavom.

„I baš ste našli javni park“, rekao je milicionar. „Čistite se odavde!“

Spustili smo se padinom do tramvajske pruge. Predložio je da uđemo u tramvaj kako bismo zametnuli trag.

„Sav sam se preznojio“, rekao je. „U taški su mi dva pisma Brežnjevu. Ali unutra je i pištolj. Da je onaj magarac tražio da otvorim, ubio bih ga!“

Ušli smo u tramvaj; bio je poluprazan. D. mi je rekao da sjednem iza njega. Sve ono što se, po prirodi stvari, događa svakodnevno, za njega su bile zamke. Nema slučaja, nema nepredviđenog događaja. U prirodi je sve povezano. Za njega je svijet šifriran, ali on je obdaren da odgonetne znakove, stoga je uvijek napregnut i nepovjerljiv. Vozeći se tramvajem mislio sam: upuštam li se u jednu opasnu igru s luđakom. Kad je tramvaj stao kod Ekonomskog fakulteta, iznenada se digao i dao mi znak da ga slijedim. Iskočili smo i požurili prema stubištu koje vodi Kamenitom ulicom do tržnice *Zeleni venac*. Rekao je da se moramo razići; mrak pogoduje da im umaknemo. Naglo je iščeznuo, nisam ni zapazio kako. Dva tjedna nije ga bilo, a nisam se previše ni raspitivao za nj. Korio sam sebe što podupirem njegovu bolest.

Jednog jutra ugledao sam ga ispred mog stana. Uznemireno je šetao pušeći cigaretu za cigaretom. Sišao sam i pozvao ga, ali odbio je rekavši da je moj stan ozvučen isto kao i njegov i predložio da se sastanemo na ruskom groblju. Objasnio mi je kako ću pronaći parcelu i dao opis staze kojom se dolazi do groba Borisa Aleksandroviča Čistogradova na kojem je mramorna rasklopljena knjiga s imenom Ane Smirovne Vasiljevne.

„Tu me sačekaj“, rekao je.

Za ovih petnaestak dana koliko ga nisam vidio, učinilo mi se da se još udebljao. Imao je velike podočnjake i lice podbuhlo. Kad smo se našli na groblju rekao sam mu da se promijenio, da je blijed i da izgleda umorno. Odmahnuo je rukom odbacivši moje primjedbe kao nevažne.

„Ne mislim na zdravlje“, rekao je. „Stalo mi je do života koliko do lanjskog snijega. Htio bih da ovdje pretresemo globalne strategije. Ti znaš da Sovjetski Savez na Jugoslaviju gleda jednim okom, a drugim namiguje da radi tako kako radi. Jugoslavija je za nas zatvorenicu kojoj ne ograničavamo slobodu kretanja. Nadziremo samo ono što vaša služba podržava. Tamo gdje vi sipate šakom i kapom, to vam je vreća bez dna koju smo mi probušili. Naša je namjera da onemogućimo jedni druge, a ne da ovdje mijenjamo postojeće stanje. Ni vas ni nas ne zanima kako funkcioniše ovaj sistem, već koja od naše dvije strane dobiva, a koja gubi. Vi biste ovdje željeli nekakvu federalističku revoluciju, a mi oktobarsku. Sad mi reci koje su vaše metode eliminacije naših utjecaja?“ upitao je zagledan u mene i nekako snužen na grobu stanovitog Borisa Aleksandroviča Čistogradova. „Ja znam da ti misliš da sam ludak“, nastavio je. „Ima ih još koji tako misle. Ako vam odgovara, mogu biti i to. Ali činjenica je da previše znam i da se to ne može izbrisati iz mog pamćenja.“

„Uvjeren sam da puno toga znaš“, rekao sam. „Samo ne znam što si mene izabrao za drugu stranu?“

Osmijehnuo se nepovjerljivo kao lisac zadržavši dug pogled na meni kao istražitelj koji čeka da žrtva promijeni iskaz.

„Pored gospođe Trevisan s kojom si blizak, ti se još viđaš i s agentom CIA“, rekao je.

„Kojim to?“ upitao sam.

Oparao je podstavu na sakou, izvadio minijturni notes; tu je pod šiframa vodio moje susrete sa stranim dopisnicima. O svima je imao svoj sud i svi su odreda radili za neku od obavještajnih službi. Dana Morgana, dopisnika *Washington Posta*, proglasio je dvostrukim špijunom. Nije bio pošteđen ni

Franco Petrone, dopisnik *Unite* iz Beograda. Zapadnoeuropske komunističke partije za njega su i tako bile prodane vladajućoj buržoaziji.

„Ako ti odbiješ da se vidamo i da surađuješ sa mnom, onda mi ostaje da prosviram sebi metak kroz glavu”, rekao je.

Onaj čovjek bistrih zapažanja i smjelih obrata, ljubitelj književnosti, usmeni pripovjedač i kozer, sada je bio pognut i pod teretom međunarodnih briga. Zar ga je to, ili nešto drugo, za kratko vrijeme tako postaralo da je već bilo vidljivo kako iz dana u dan nezadrživo propada. Preostalo mi je da ustrajem kao sudionik u njegovoj bolesti.

„Pa da čujem”, rekao je, „riječ-dvije o vašoj strategiji?”

„Nama je cilj izazvati nestabilnost, ali ne i rušiti poredak, ne barem zasa-
da”, rekao sam. „Oslonce vaših utjecaja potkopavamo tako što potičemo naci-
onalne komunizme i slabimo monolitnost partije. Neka desetak puta olabave
stege, sistem je već napola srušen. Mi uzburkamo, a vi vraćate na staro; to je
zanimljiva igra. Dugoročno i sustavno, financiranjem publicistike, razvijamo
kritiku koja jednom mora uroditi plodom. Mi o Staljinu odavno govorimo da
je ubojica-manijak i da komunistička mitologija od tupavog vođe pravi geni-
jalca. Studentska glasila bez ikakva ustezanja nazivaju Brežnjeva nosorogom.”

„Da, da”, gotovo je jeknuo. Pušio je cigaretu za cigaretom. Obrisao je
znoj, a usne su mu bile vlažne. Vidjeh: podrhtavaju mu ruke. Ponadao sam se
da će sad provaliti ona njegova oštroumna i drska priroda, da će se nasmijati i
reći kako je sve ovo bila samoironija.

«Da, da, sve je to tako, samo što mi uvijek možemo pustiti krv piletu»,
rekao je, a onda nastavio smireno o međuljudskim odnosima kao težnji za
uništenjem; stoga su revolucije volja masa. Staljin je bio oličenje narodne vo-
lje. Bio je pravedan, nije poštedito ni najbližeg. Čisteći svijet radala se nada u
Novo. Revolucionarna vlast nije bolja od one koja je zbačena, ali revolucija je
ispunjenje sna o krvi. Ako je krv pravednika i nevinog prolivena ona više iz
zemlje prema Bogu i traži pravdu. Revolucija je utopija o savršenom bratstvu
utemeljenom na krvi. Bratstvo je prastari san o novom čovjeku. D. se pozivao
na *Bibliju* i citirao *Knjigu postanka: načinimo čovjeka na svoju sliku, sebi slična*.
Rastali smo se. On je bio zadovoljan, a ja iscrpljen i potišten.

Vidjeli smo se još četiri ili pet puta i uvijek na različitim i skrovitim mje-
stima. Nije od mene tražio da mu iznosim podatke, mogu reći da više i nije
slušao, niti odgovarao na pitanja; vodio je monolog. Bilo je sve manje podataka
o naoružanju i vojnim bazama, o sovjetskim prednostima u kozmosu, a sve

više smušenih ideja o „cjelokupnosti stvorenoga“, o gradovima i pustinjama u kojima se kuje novo jedinstvo.

Prošlo je šest mjeseci, a o njemu ništa nisam znao, ne samo ja, već nitko iz kruga u kojem smo se ranije kretali. Onda sam jednog dana pred zgradom SUP-a u Ulici 29. novembra sreo školskog druga s kojim se nisam vidio najmanje desetak godina. Završio je pravo i zaposlio se u SUP-u. Pozvao me u svoj ured, želio mi je nešto reći. Kada sam ušao u zagušljivu prostoriju zapahnuo me teški i ustajali kancelarijski zrak unatoč tomu što je prozor bio odškrinut. Dvojica službenika sjedila su jedan naspram drugog, pognuti i zadubljeni u svoje spise.

„Znate li tko je ovaj čovjek?“ rekao je moj drugar.

Obojica su podigla glave i zagledali se u mene. Jedan je bio razrok, a drugi blijed i mršav kao isposnik.

„To vam je onaj što radi za *Intelidžens-servis*“, rekao je i ponudio mi da sjednem.

„Još da privedemo i Kardelja, pa su obojica u našim rukama“, dodao je službenik isposničkog izgleda.

Smijali smo se, a onda su mi objasnili da je moj prijatelj D. pismeno dostavio SUP-u da radim za britansku obavještajnu službu. Isto upozorenje poslao je i za Kardelja. Rekli su mi da je odjavio telefon, da se zatvorio u stan i piše pisma Brežnjevu.

Istog dana popodne, kao da sam ga prizvao, pojavio se u samousluzi u Gospodar Jovanovoj ulici. Bio je otežao, kratko ošišan i neobrijan, nadutih podčnjaka. Krišom sam gledao kako pohlepno slaže namirnice u košaru. Dok je uzimao kruh, osvrnuo se i ugledao me. Razrogačio je oči, kao da je ugledao opasnu zvjerku. Zapjenio je i podviknuo glasno:

„Ne prilazi mi, špijune!“

Bilo mi je neugodno pa sam se odmah udaljio, ostavio svoju košaru i neobavljena posla napustio samouslugu.

Moj prijatelj D. dospio je u zatvorsku duševnu bolnicu. Ondje je napisao roman *Riječi izgovorene u ropcu*. Vidio sam taj rukopis kod našeg zajedničkog prijatelja, advokata Barovića, koji ga je povremeno posjećivao. D. mu je ostavio u nasljedstvo rukopis i rekao:

„Ovo zapečati do moje smrti.“

To je bio nečitljiv i aljkav rukopis, na pojedinim stranicama razabirala se samo brojka 1948; najvjerojatnije godina kojom se roman bavio. Čitljivo je bila ispisana samo posljednja rečenica: *voda se popela do grla*. Na kraju se potpisao, a onda je precrtao potpis i stavio križ kako to čine nepismeni.

Umro je 19. prosinca 1974. godine. Tada je pao snijeg, zemlja se zabijeljela. Na pokopu je bilo malo ljudi; mnoge od njih sam poznavao ili već negdje sreo. U kapeli, kraj odra, stajala je krupna žena u crnini s prozirnim velom preko lica. Uz nju su bila dva tupa ravnodušna muškarca. Kada je sanduk položen u zemlju, nitko nije riječ izustio, niti za njim bacio cvijetak ili šaku zemlje. Brzo se smračilo pa se i pratnja odmah razišla. Potrčao sam prema tramvaju, pobjegao sam od groblja i tmine koja se širila i halapljivo gutala pahuljice. Bijah se skupio na sjedalu kad netko spusti ruku na moje rame i reče:

„Mi ništa ne znamo jedni o drugima, a mnoge tajne odlaze s nama u grob!“

Ugledah čovjeka koji se na pogrebu vrzmao oko mene, a u dva-tri maha me i dotaknuo, čak je želio zapodjenuti razgovor. Sada sam bio raspoložen da popričamo o svemu pa i o smrti; htio sam ga pozvati da sjedne, ali njega više nije bilo u tramvaju. Ruka tog neznanca, koja se maločas spustila na moje rame, pritiskala me cijelo vrijeme kao težak nadgrobni kamen. Tko je bio taj čovjek?

»»»

MIRKO KOVAČ

Malvina i druge priče

Otac i njegove riječi

Otac i njegove riječi

Kad pisac kaže da je priča istinita, naslućujem prijevaru; istinite priče nema, ona to mora tek postati. Ali sada, na samom kraju nečeg tajanstvenog, nečega što ne znamo kako će se svršiti, ponavlja se klasična priča o Neznancu, *duše mi, istinita*, jer to je posljednja scena (ili varka) života. Kada je taj Neznanc u crnom ogrtaču prvi put zastao pred mojom kapijom, nije podsjećao na one znatiželjne koji vire u samoću ostarjelog pisca, već prije na bjegunca, ili čak na ljutog neprijatelja sebi samomu. On se tu zadržao i rekao:

„Ovdje je nekad bila *Ulica šest bakalnica*?”

Nisam ga udostojio nikakvim odgovorom; moje odbojno držanje bješe moja karakterna crta. Nisam nikad bio predusretljiv, ništa umiljato u sebi nisam gajio, niti sam ikad pokazao ma i najmanju želju da se s nekim zbližim, a nekmoli da otvorim vratašca svoje prisnosti. Sjećam se da se taj isti Neznanc još nekoliko puta ovdje našao, a jednom je bio uzrujan kao da ga proganjaju, pa je već s ulice tako usplahireno i prestrašeno dovikivao:

„Čuju li se i ovdje brodske sirene!”

Promatrajući stvari literarno, s dopuštanjem da se pretjera i ponešto naglasi, to lice Neznanca moglo bi biti i *moje lice*, ali to je već jedno od pravila fantastike – *susret s dvojnikom*; stoga ću o tome suzdržano i bez fantazija uvijek zavodljivih za starca. Sad poslušajte ovu kratku ispovijest.

Iako sam bio na izmaku devetog desetljeća, osjećao sam se još krepkim, tek malčice nesigurnim na nogama, ali bogme žilavim starčićem. Ako sam bio nepovjerljiv i odbojan prema bližnjima, barem sam prema čitateljima bio velikodušan; njima sam praštao sve, čak i kad su mi zamjerali. Pisao sam šokantne pripovijetke, a jedan razvratni ciklus donio mi je slavu osobenjaka i nastranog pisca. Kao ljubavnik nisam Bog zna što pokazao, pogotovu s pristojnim ženama, ali sam zato harao u javnim kućama gdje sam bio poznat kao „gost široke ruke”. Povremeni neuspjesi nisu me natjerali da se okanim žena; uostalom, dvije supruge sam pokopao, a od njih nije ostalo traga u meni. Pripisivali su

mi gadosti iz mojih knjiga, premda sam uistinu bio čedan čovjek. Maštao sam da uvedem u svoje pripovijetke one pisce s kojima sam svoj dugi vijek proživio, ili barem samo one koji su postali dio mojih dana i noći, ali ne da bih im se odužio, ta duguje se samo Bogu, nego da bih naglasio da su oni i njihovi junaci najčvršći dio moje stvarnosti, moji bližnji, *moji dvojnici*.

U mom životu veću je ulogu igrao Dostojevski nego moji roditelji, nego žene s kojima sam dijelio siromaštvo, veću nego vrijeme u kojemu sam živio, nego povijest, ta mrska mi trovačica literature, što se kočoperila na dvoru mog talenta. Sve više sam vjerovao da nikakva života i nije bilo izvan knjiga, ili ako ga je bilo, nije me zanimalo. Sve što sam pročitao, jasno mi je kao dan, a ostalo je zamagljeno: Davno bješe zapisano da je jasno samo ono što nije u pamćenju, nego u vječnosti. Čovjek obuzet dubinom, čovjek koji boravi u ponorima duše, za trivijalni vanjski svijet postaje okrutan.

Godišnje doba koje mi je krijepilo dušu bijaše jesen, pogotovu kad se bablje ljeto otegne. Tada bih lijepe i sunčane dane provodio u svom vrtu, u laganim šetnjama, ili za baštenskim stolom za kojim sam proveo mnoge sate, sâm ili sa svojim sablastima; tek proživio sam i tu dobar dio vremena, a ponajviše u kasnoj dobi kada su mi drugi već pričinjavali smetnju, a rodbina i bližnji predstavljali pravu napast. Satima sam sjedio sâm prateći neobične pokrete u prirodi. Sve što bijaše uočljivo u mojem vrtu, od kukca do sjene oblaka, bijaše mi blisko. U starosti sam otkrio fantastičnu igru između usamljenika i ograničene okolice.

Prolaznici su često zastajkivali pred mojom kapijom, bilo je drskih i zlu-radih, gledali su me tako bestidno, tako neuljudno, sažalijevajući me i pokazujući mi roge, pljuckajući na moju dugovječnost, nazivajući me, glasno ili šapatom, vampirom, a bilo je i onih koji su se veselili, pogotovu kad bih posrnuo na travnjaku ili tražio nečiju pomoć. Prosti puk karao me što svoj imetak nisam prenio na nekog nasljednika ili barem podario kakvom siromahu, zakladi, karitasu. Ne pravdam se zbog ovog ili onog nedostatka, jer sam bio svjestan samo svog duševnog postojanja, dočim je sve ostalo *bjelina*, ona bjelina koju je jedan uzvišeni duh usporedio s „bijelim i smrznutim anđelom” koji nas dočekuje na kraju našeg zamornog i dugog putovanja kroz tamu bića i uvodi nas u odaje za kojima smo žudjeli. Još kao dvadesetogodišnjak napisao sam stih: „Ubija nas žudnja za kojom žudimo.”

Materijalni život za mene je bio ništavan, dostojan prijezira. Kao imućan sam čeznuo za siromaštvom, ali nisam nikako uspio pronaći formulu kako se otarasiti imetka. Rasipnici su mi bili odvratni kao i škrtci, jedino su gori od njih bili dobročinitelji i humanisti. Kao siromašak nisam nikad shvaćao pro-

povjednike siromaštva; štoviše, razdoblje bijede potaknulo me da se obogatim kako bih se mogao naslađivati neimaštinom drugih.

Ne žalim ni zbog jedne okrutnosti, a bilo ih je u mom životu. Moje odbojno držanje uvijek je pogađalo i mučilo ljude u mojoj blizini. Nikad i nisam mario za one koji su cviljeli preda mnom, lako sam podnosio suze prisnih osoba, a izljeve ljubavi, možda bolje reći stanovite naklonosti, primao sam kao trenutke slabosti svojega okruženja. Tragedije me nisu uzbuđivale, s bolesnima i slijepima nisam suosjećao; jedino su me pokatkad privlačile nečije mane. Više sam brinuo o sudbini crva nego o nevolji djeteta. A kada bi netko usporedio starca i pauka, to bih doživio kao uvredu za marljiva pauka, a pohvalu za beskorisna starca. Uostalom, za mene vanjski svijet nije imao nikakvog značenja, vrijedio je samo predosjećaj nepoznatih događaja, a sve ostalo je nakaza historije. Ono što je nekada bilo izvanjsko, prešlo je u moje unutarnje iskustvo.

Mene je moj zloduh često navodio na nerazumne postupke, ali me nije poticao da uzmem pero i napišem svoju besmislenu povijest, jer ona bi zahtijevala *konačni sud o sebi*, a to nije moguće, u tomu nitko još nije uspio. U mladosti sam doduše i sâm gutao biografije; bio sam arhivar koji je ispod naslaga prašine želio pronaći život, ali ništa od toga; biografije su prelazile u mit, a po njima su još njuškali povjesničari književnosti izvrćući jednostavne činjenice u neka nepojmljiva značenja. Uzgred, među mnogim odvratnim sortama ljudi, boemi i povjesničari književnosti bijahu mi najodvratniji, a od sumnjivih stvari na zemlji, biografije najsumnjivije. Možda bih izuzeo *Autobiografsku povijest* Aleksandra Stepanovića Grinevskog, jer sam je pokatkad sanjao kao svoj život.

Iza mene je gotovo jedno stoljeće, različita razdoblja stvarnog života, iza mene su mnoga putovanja i gradovi, mnoge osobe nekada blisko povezane sa mnom; iza mene je tiranija povijesti, patnja naroda – a od svega toga u meni nema nijedne žive slike. Mnogi moji prijatelji odavno su umrli, ne sjećam se više kako su izgledali, ne pamtim nijednu njihovu priču, a njihovi potomci ne bjehu dostojni moje pažnje. Koliko znam, među mojim prijateljima bilo je i pisaca, ali nikad nisam mario za njihove škrabotine, jer i nisu donosili ništa neočekivano. Ako bih sada ustvrdio da u sjećanju ostaju samo riječi, najvjerojatnije bih pogriješio ili pretjerao. Ovdje bih želio povezati se i dodirnuti s tumačenjem Jamesa Joycea da je *Uliks* napisan kako bi pisac očuvao *govor svojega oca*.

Tek sada, nakon kraćeg uvoda i ispovjednog tona, dolazim do priče o ocu koji je prednjačio u riječima izgovorenim drukčije, ponekad i nakaradno, ali im nije mijenjao smisao i značenje, nije se zanosio da stvori vlastiti jezik, jer mu je bilo dovoljno neku riječ uspješno preokrenuti i tako dobiti svoj znak na polju lingvistike. Kasnije sam njegove riječi sijao u svim rukopisima, *pa je tako*

govor *mojega oca* jedino što sam ikada nastojao spasiti. Budale su mi zamjerale na iskvarenom jeziku u mojim blistavim prozama, jer nitko nije uspio pojmiti kako se duševno hranim i povezujem s prahom svog oca. Sada ću uzgredno odgovoriti jednom nedarovitom kritičaru, danas već pokojniku zaboravljenom na nekoj maloj parceli, koji mi je davno davno prigovorio da se ne kaže *lajstna* već *lajsna*. Dakle, taj se drznuo štogod mi spočitavati, a ja sam stolarski zanat izučio u radionici braće Kuđerski; u mladosti sam zarađivao kruh uokvirujući slike, a kasnije sam se obogatio trgujući antikvitetima. Ta riječ, kao i mnoge druge, potjecala je od mog oca, a prvi put sam je čuo u djetinjstvu dok smo opremali bakin mrtvački sanduk. Otac je tada predložio da *bande* ojačamo *lajstnama* kako bi putovanje pokojnice u zavičaj bilo sigurnije.

Još se prisjećam nekih riječi što ih je otac izgovarao u posebnim prilikama. Ako se povede razgovor o razvratu, o nekom sramnom činu na postelji, otac je uvijek izgovarao *čaršaf* ili *lencun*, a nikako *čaršav* ili *plahta*. „To jadno izmučeno tijelo bijaše umotano u okrvavljeni *čaršaf*.” Ako je pak trebao kazati kako mu je u grlu zastala *knedla*, otac bi rekao *knegla*. Sjećam se da je jednom izgovorio: „Čovjek se može *udušiti kneglom* vlastitog straha!”

On je imao mnogo svojih znakova i riječi, često sam ih zapisivao, ali ne kao marljivi skupljač tog neobičnog leksika, već kao pisac koji foneme svog oca pretače u karakterni govor, u novo pripovijedanje. I sada, u dubokoj starosti, lako se prisjetim velikog broja očevih riječi, ali nikako nisam u stanju sagledati njegov lik. Ne pamtim ga ni u času kad smo se opraštali, ali jasno razabirem svaku njegovu riječ, sve što je izustio na smrtnoj postelji. „Mene je pojela *jevtika*, i to je sada kraj. Prodat ćeš kinesku *vaznu* za ukop i nadgrobni kamen ocu.”

Tada sam još običavao ispravljati ga, pa sam ga podsjetio da se kaže *vaza* i *jektika*, iako je primjernije *sušica*, a to bijaše dobar povod da otac počne s prodikama. Kad riječ nedovoljno označava čvrstoću neke stvari, onda se mora promijeniti i od nje same stvoriti riječ s višeznačnim svojstvima. *Vaza* za njega bijaše nešto krhko i od danas do sutra, a *vazna* pak nešto trajno i vrijedno. *Vaza* je samo ukras, a *vazna* imetak i u porodicama ostaje kao sjećanje na pretke. To je način da ponekad uronimo u obiteljske zgođe i intime.

Došao je čas da dovršim priču o svojem posjetitelju, o Neznancu koji se posljednji put pojavio odjeven kao Petruška, sobar Goljadkinov iz *Dvojnika* Dostojevskog. Dakle, ne bješe to (duše mi) nikakva fantazija podjetinjelog starca, nikakva prikaza, niti bilo kakvo udvajanje sa sjenama prošlosti; ne, ne, jer ja sam kao Apulej koji se zaklinjao suncem božanskim da neće izgovoriti nijednu riječ čiju istinitost nije u stanju dokazati. Toga je dana moj posjetitelj imao na sebi iznošenu i preveliku livreju sa zlatnim otrcanim širitima. U ru-

kama je držao šešir, isto tako sa širitima i sa zelenim perjem, baš kao Petruška. Izašao je iz kočije, nekada zasigurno luksuzne; bit će da je pripadala imućnoj obitelji. Plava boja bješe izbljედjela, a tragovi grba još su se nazirali. Neznamac je prišao kapiji; željezna reza škripnula je poovski sablasno. On se oglasio kao da smo ugovorili izlazak.

„Čekam vas, gospodine.”

Začudo, bez opiranja i zlovolje prihvatio sam njegov poziv, taj glas pun topline i mekoće (jadni pisci rekli bi: taj baršunasti glas) nije mi zasmetao, a toliko sam puta upravo na ljudski glas nervozno uzvraćao, mršteći se i praveći gadljiv izraz lica. Sada sam toga sobara dočekaо mirno, bez ikakve brzopletosti ili geste koja bi me odala kao čangrizavca. Štoviše, znao sam da će se jednom pojaviti netko iz svijeta književnosti kako bi sa mnom prošao barem jednu kratku dionicu puta – pa možda je taj čas stigao, možda se taj vodič upravo sada pojavio. Jer nije nimalo slučajno što sam toga dana obukao svečanu odjeću, onu koju mi bješe zaviještala i za ukop namijenila moja druga žena. Kad sam se pojavio, spazih zadovoljstvo na licu Neznanca. Bez njegove pomoći ušao sam u kočiju. Čim sam sjeo, obratih se osorno:

„Tko vas to šalje, mladiću?”

„Sudbina”, uzvрати, a onda se nasmija i doda: „Šalim se. Sudbina je loš gospodar. Sanjah o ovome otkada sam pročitao vašu prvu pripovijetku. Sada mi se to ispunilo. I čast mi je što ću nakratko biti uz vas, barem kao kočijaš.”

Spazih da su sjedala ofucana i da posvuda izvirahu mravi. Tamo gdje sam smjestio noge, bijaše grumen ilovače s otiskom nečijeg stopala.

„I kamo ste naumili?” upitah.

„Gore do kapele”, izgovori, a onda ošinu konja i za tili čas protutnjasmо ulicom sirotinjskih potleušica.

Čim smo stigli na stazu od ilovače, tvrdu i spečenu kolovoškim žegama, kao ciglom popločanu, kočija je usporila. Moj suputnik (ili kočijaš) osvrtaо se da provjeri kako se osjećam i godi li mi vožnja. Povjetarac je pirkao odozgo, bogme blago kao u opisu romantičara. Tada me počеше opsjedati svakoјake, pa i najcrnje misli. Nije li ova vožnja prizor iz mitske tradicije, a figura kočijaša arhетipska slika. Prisjetih se one priče o mrtvima koji su se vratili iz Jeruzalema, razočarani jer nisu našli ono što su tražili. Često sam se pitao što su tražili u Jeruzalemu? Dušu? Ne, nisu. Odgovor na to pitanje dao mi je u snu duh mog pokojnog oca. On mi je razgovijetno rekao da su mrtvi tamo tražili život, ali živi više nisu mogli razumјeti njihov јezik, nisu mogli razumјeti potrebu za

životom. Shvaćanje zemaljskog i onostranog lijepo je sažeo onaj pobožni kabalist koji se na samrti upitao:

„Napuštam li to ovaj svijet ili se vraćam u nj.”

Blizu kapele, kraj usamljenog stabla čija krošnja izgledaše kao golema gljiva, kočijaš je zategao uzde izvijajući tijelo unatrag sve dok se konj nije umirio, a kočija stala. Odatle je staza vodila prema sjenovitom gaju, a dalje okomito prema šibljiku. Neznanc me pridigao sa sjedala i pomogao da izađem iz kočije. Tek kad sam se našao u njegovu zagrljaju, tek tada, zaprepašten, spazih da mladić imaše moje lice. Suočismo se u trenu, a odmah potom on se udaljio i odjezdio svojom kočijom. Tada shvatih da je ovo njegova priča, *predviđanje vlastite sudbine*, a ja u njoj bijah samo njegov san.

Kažu da se čovjek samo jednom u životu suočava sa samim sobom. Neki to nazivaju spoznajom lica Božjeg. A oni koji u svemu vide poruku i znak, spoznaju lica Božjeg uzimaju kao smrtnu čovjekovu uru.

P. S.

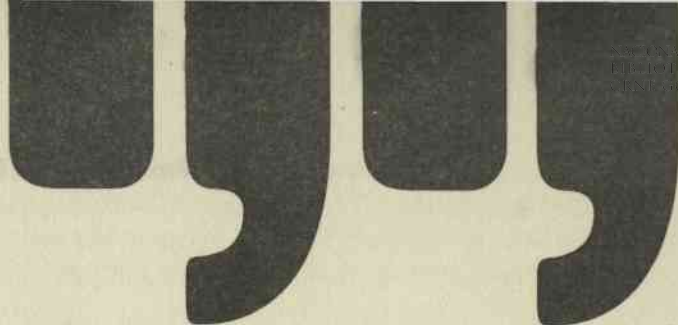
Često sam sanjao kapelu u nekom čudnom sjenovitom krajoliku. Tu bješe zatočen mladić s mojim likom. Njegova me sudbina toliko obuzimala i privlačila, da sam čeznuo za tim snom. Bog mi je ispunjavao želje, pa se taj isti san ponavljao, ali uvijek s nekom novom finesom. Tada sam odlučio napisati pripovijetku, premda mi je sve bilo nejasno osim želje da u njoj razvijem neki tajanstveni jezik, da ga crpim iz očeva rječnika i suprotstavim otuđenom govoru. Najprije sam napisao istinitu priču o očevoj strasti da izokreće riječi i daje im drugi i puniji smisao. Odmah sam uočio da je to samo zabavno i nedovoljno i da takve priče teže sjedinjenju s nečim posve suprotnim. Onda je nastao drugi tok, a to je ispovijest čangrizavog i ostarjelog pisca koji se na kraju puta suočava sa svojim mlađahnim licem. Tada sam po uzoru na meni drage pisce uveo Neznanca da bi povezao ta dva toka priče. U nekim mitologijama pojava Neznanca uzima se kao Božja prisutnost, u Škotskoj se naziva *fetch* i *wraith*, a „označuje pojavu koju neka osoba doživi kao svoju vjernu sliku u času smrti”.

Ako se sada osvrnem unatrag, više nisam u stanju sagledati točku koja bi označila početak nečega; više ne postoji mjesto gdje se začela neka moja priča. Ono što mi se događalo, katkad mi djeluje kao tuđa povijest. I prije nego zaplovim vodama Senilije, htio bih istaknuti važnost svojih snova. Za razliku od stvarnosti čija su događanja ograničena, pa i siromašna, san je raskošna, zadivljujuća, često okrutna i neobjašnjiva priča o dvojstvu, o raspadnutom ja

na kojemu sam cijelog života radio – to mi je pričinjavalo zadovoljstvo i moj život činilo punim. Cijelog vijeka prikupljao sam podatke o sebi. Ako sada pogledam unatrag, moj je život bio bez mrlje, lirski uzvišen, oslobođen fanatizma i uvijek korak ispred ostalih. Drugi su motrili svijet oko sebe, a ja sam crpio iz svojih snova, iz podsvijesti i dubina svog bića. Ako baš hoćete, bio sam u neprijateljstvu sa stvarnim životom. Danas mogu mirno reći da su moji snovi jedina jasnoća u zamagljenoj dolini života. Pokatkad mislim da je sve ono što je prošlo beskonačni san, san bez buđenja ili samo budnost u snu.

Bilo kako bilo, ova mi je priča donijela i jedno posebno zadovoljstvo: ra-
deći na njoj predano sam čitao Junga. Njegov utjecaj se osjeća. Dok sam pisao, činilo mi se da razrješavam neki misterij vlastitog života, nešto nedorečeno i zamršeno u svojoj sudbini. Sada sam radostan što je moja ispovijest uvrštena u jednu antologiju *Sto najljepših priča*, i što su se sastavljači sjetili zaboravljenog pisca koji još samuje u svome vrtu i nikomu ne otvara vrata, iako svake večeri neki sobar kuca na njih. Uživam u svojim čvrstim stajalištima, ne praštam ni-
komu i ne pružam ruku nikomu. Ostajem i nadalje čangrizalo, a kad dobijem knjigu *Sto najljepših priča*, pročitat ću samo svoju, *Otac i njegove riječi*; druge me ne zanimaju – drugo me više ništa ne zanima.

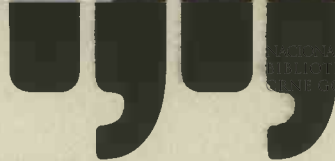
MIRKO KOVAČ

Malvina i druge priče

Životopis Malvine Trifković

Malvina Trifković je bila jedna od najpoznatijih i najpopularnijih žena u Crnoj Gori. Njena životna priča je puna zanimljivosti i dramatičnosti. Malvina je rođena u 19. vijeku u jednoj od najbogatijih porodica u Crnoj Gori. Njena porodica je imala veliki uticaj na njen život i na njen obrazovanje. Malvina je bila vrlo obrazovana i imala je veliku ljubav prema književnosti. Njena životna priča je puna ljubavi, prijateljstva i hrabrosti. Malvina je bila jedna od najpoznatijih i najpopularnijih žena u Crnoj Gori. Njena životna priča je puna zanimljivosti i dramatičnosti.

Malvina Trifković je bila jedna od najpoznatijih i najpopularnijih žena u Crnoj Gori. Njena životna priča je puna zanimljivosti i dramatičnosti. Malvina je rođena u 19. vijeku u jednoj od najbogatijih porodica u Crnoj Gori. Njena porodica je imala veliki uticaj na njen život i na njen obrazovanje. Malvina je bila vrlo obrazovana i imala je veliku ljubav prema književnosti. Njena životna priča je puna ljubavi, prijateljstva i hrabrosti. Malvina je bila jedna od najpoznatijih i najpopularnijih žena u Crnoj Gori. Njena životna priča je puna zanimljivosti i dramatičnosti.

Životopis Malvine Trifković

RUKOPIS A

*Blagodati Srpske pravoslavne
prosvjetne ženske zadruge*

Poštovani gospodine Đ. Trifkoviću - bili bismo sretni ako vas uspemo nagovoriti da vašu kćer Malvinu pošaljete u Srpsku pravoslavnu prosvetnu žensku zadrugu, koja radi od 18. septembra, potpomognuta milošću svojih velikih dobrotvora Lazara Dunderskog i Svetog Patrijarha Georgija, njihovim potporama i potporom sviju dobrotvora, koji imaju plemenite želje, na korist srpske ženske dece, da se održi duh učenja naše svete pravoslavne crkve.

Naš je cilj da ženska deca postanu kadra da zauzmu shodna i dostojna mesta u raznim odnošajima porodičnoga domaćega i društvenoga života i da prisvoje sebi sve vrline čestitih, skromnih obrazovanih žena i vrednih domaćica, te da mogu u životu svome biti zadovoljne i sretnе. Samo, dakle, dovoljno prosvjećena i obrazovana žena može postati shodnim saputnikom i dostojnim drugom svoga muža. Bračna veza među podjednako obrazovanim supružnicima sve to tešnja biva. Žena se od strane svoga muža ni u čemu ne oseća potisnutom, a muž nema povoda da se tuži na skučenost i jednostranost svoje žene. Nezadovoljstva u bračnom životu nestaje, bračna veza postaje svetinjom, duševnom rastrojstvu tu mesta nema, niti oženjeni ljudi sede više noću po bircuzima i kafanama, traćeći vreme i novac na alkoholna uživanja, udišući uz to još i štetni duvanski dim i raznovrsna škodljiva isparenja. Ali ne samo da je inteligentna žena prikladna da se obrazovan muž privije uz nju svom predanošću, nego će ona, snabdevena dovoljnim znanjem i umenjem, ujedno i svoj poziv kao domaćica pojmiti u čitavoj njegovoj zbilji. Pa kako tek shvaća taka, uistinu temeljno obrazovana žena, svoje dužnosti kao mati i odgojiteljka svoje dece. Ona se mudro i obazrivo stara za njihov telesni razvoj. Njena deca ne po-
bolevaju, niti umiru njenom krivicom. Ona smotreno i bodro bdeje nad njihovim umnim i duševnim procvatom. Njena mala deca tako su mila, tako čedna kao cvetići nežni. Kćeri njene, u zrelijim godinama, ne odvajaju se od nje, ni mislima ni željama. Pa i sinovi takove matere i kao školovani mladići još uvek

osećaju njen moralni auktoritet, traže u nje saveta, raznih uputstava itd. A ekonomna strana ovog pitanja? O, kako li ona daje značajnu prevagu dojakošnjem ovom razlaganju. Temeljna obrazovanost u vezi s okretnim kakvim umenjem, i po samo je ženskinje od ekonomske važnosti i značaja prvoga reda.

Ko je, pak, voljan da i žensko svoje dete dade da vidi sveta, da se pouči i na tuđim izvorima nauke, taj roditelj onda obično čini onaj najzlosretniji korak: on dade dete svoje u koji od onih klostera, vaspitališta izvesnih rimokatoličkih ženskih redova, kakvih ima po našim krajevima na sve stane, u Orovi, Temišvaru, u Zagrebu samostan milosrdnih sestara, u Pešti samostan engleskih gospođica. Kakva li je kobna kob dati pravoslavno devojčice u te klostere. Ja neću da govorim o eventualno lošem umnom i obrazovnom napretku te dece, niti ću da pristanem ovlaš uz one koji tvrde da se u tim zavodima i pravoslavna deca privolevaju da pohađaju časove rimokatoličke nauke, ali moram priznati da se meni svije oko srca teška tuga kada pomislim na taj fakat: da ta srpska deca, nizom od dugih deset meseci, baš navalice ne čuju mili maternji jezik svoj, niti im u svakoj prilici pravoslavan sveštenik predaje učenje one svete crkve kojoj ona pripada po sv. krštenju i sv. miropomazanju i koja je svima nama svetinja nebesna i veličajna.

Poštovani gospodine Đ. Trifkoviću, javite nam (Budapest, Tökölyanum) da li ćete upisati vašu kćer u Srpsku pravoslavnu prosvetnu žensku zadrugu Sv. Majke Angeline i tako učiniti dobro delo prema nama i prema svojoj kćeri, te se pridružiti plemenitim srpskim rodoljubima, koji nas darovaše svojim potporama u slavu Božju i iz nepokolebljive vernosti prema prejasnom Vladačkom Domu našem, iz ljubavi i odanosti prema miloj nam domovini, a radi večne uspomene na blaženo pokojnu, nezaboravljenu kraljicu našu Jelisavetu i njene uzorite vrline.

Amin da Bog da!

S usrdnim pozdravom

vaša Petronela Barota

RUKOPIS B

Školarina i izveštaj o uspehu

s osvrtnom na ručni rad

3. oktobra - stigla nam je vaša molbenica, kršteno pismo, školska svedodžba, uverenje o zdravlju i imovnom stanju roditelja moliteljke, pa smo odmah upisali vašu kćer Malvinu u redovnu šk. godinu.

Pitomice plaćaju za školsku godinu 800 kruna, za koje imaju u vaspitalištu: stan, potpunu hranu, ogrev, osvetljenje, pranje, kućevno kupanje i lečenje, stalan nadzor, nastavu i vežbanje u srpskom, mađarskom, nemačkom i francuskom jeziku, nastavu u pojanju, pevanju, igranju i gimnastisanju, te upotrebu klavira. Pitomice plaćaju pristojbu vaspitališta u tri rate, i to uvek unapred 300 kruna pri upisu, 300 kruna od 1. - 15. januara, a 200 kruna od 1. - 15. aprila. Upućena pristojba ne vraća se natrag ako bi pitomica preko godine iz vaspitališta sama istupila. Pristojba za učenje sviranja u glasovir plaća se posebno. Roditelji polažu unapred izvesnu svotu upraviteljici zavoda, takođe plaćaju troškove za odelo, knjige, pisaći pribor, materijal ručnog rada. Ukoliko pitomica kojim slučajem učini izgred i time naruši ugled vaspitališta, plaća se i do 900 kruna. Svaka pitomica dužna je da donese sobom u vaspitalište, početnim slovima svoga imena i rednim brojem označene, ove stvari: modroc u tri komada, jastuk zimski i letnji, jorgan i čebe, te za preobuku 12 košulja, 6 spavaćica, 6 letnjih gaćica, 6 zimskih gaćica, 4 letnje dolnje suknje, 4 zimske gornje suknje, 1 šarenu flanelsku dolnju suknju, 6 spavaćih reklica, 12 pari crnih čarapa, 24 džepna rupca, 6 ubrusa, 4 posteljska čaršava, 4 jorganska čaršava, 4 jastučne navlake, 4 krpe za brisanje umivaonice, 2 stolna čaršava, 6 salveta, najmanje 12 uložaka, kožne i čojane rukavice, par papuča, 3 crne kecelje, otirač za kupaonu, dva ambrela, par kaločni, 1 plehanu kutiju za sitnice, čest i redak češalj, četkicu za zube, mapu za note i šivaći pribor.

Jutrom, u podne i pred večerom mole se sve pitomice ukupno Bogu, pohode svake nedelje i o praznicima sv. crkvu i pričešćuju se o božićnom i uskršnjem postu. Katiheta je vaspitališta prečasni gosp. dr. Aron Dimitrijević.

Vaša Petronela Barota

14. januara - sretna sam što vam mogu nakon prvog polugoda uputiti ocene vaše kćeri Malvine Trifković, najpre odlično znanje iz nauke o pravoslavnoj veri, kojoj ih je učio paroh dr. Aron Dimitrijević, a u pratnji prefekte plemenite Justine Belsemine. Znanjem o liturgiki, svećenim mestima, o praznicima i prazničnim bogosluženjima o simbolu vere, svetim tajnama i hramu božjem, odista nadmaša sve pitomce, tako da smo Malvinu nagradili u knjigama, brošurama *Duh učenja pravoslavne crkve*, javnom pohvalom Njegove Svetosti srpskog patrijarha Georgija Brankovića, vrhovnog patronata dev. vaspita-lišta Sv. Majke Angeline, i dva slobodna izlaska u grad od jutra do navečer.

No, napose, Malvina je pokazala sve vrline vredne domaćice i iz ženskog ručnog rada dobila najvišu ocenu. Njene radove poklonili smo našem dobrotvoru gradonačelniku Sentandreje (Szentendre) Evgenu Dumči. Malvina je uradila pokrivač na crkvenom nalonu od crvene svile s čipkom, rađen *point-lace*, ukras za sto rađen *persijskom šupljikom*, tablet rađen *vezom*, *malanje sa iglom*, stoni potrklač, tišlajfer, rađen *pljosnatim vezom* u crvenoj boji, pregledalicu za krpanje na platnu, žensku košulju šivenu rukom, jastuče na svili, okovratnik rađen *point-lace*, dva pokrivača za poslužavornik rađen *kolotaszezi*, par zavesa rađene *vez na tilu* i jastuče sa čipkama rađeno *kukičanjem*.

Budite sretni, g. Trifkoviću, i ponosni na svoju kćer Malvinu.

Vaša P. Barota

RUKOPIS C

Suosećamo u vašoj nevolji i s

900 krana smanjujemo dug na 850

Dobri g. Đorđe Trifkoviću - uvažavamo svu vašu dobru volju koju ste pokazali za Srpsku pravoslavnu prosvetnu žensku zadrugu Sv. Majke Angeline i odista žalimo što će vas vest, koju vam uputimo, skrušiti i dovesti do bola, još kad smo upoznati s vašim zdravljem i smrću vaše supruge Perside.

Dom Sv. Majke Angeline prestaje koncem ove školske godine, a vi nam dugujete još jednu ratu od 200 krana. Mi se ne upuštamo u sve one razloge

zbog kojih Zadruga neće raditi, ali samoubistvo Julke Dumče, porođaj u Domu vaspitališta Savete Krakanović i bekstvo vaše kćeri Malvine tomu su doprineli. Već kao roditelja zanimae vas sudbina vaše kćeri, no vam nismo u prilici dati sve pojedinosti, jer za njenu daljnu sudbinu nismo ni voljni ma šta saznati.

Malvina je pobjegla iz vaspitališta Sv. Majke Angeline baš one sedmice kad je bila reduša za spavaće sobe, a svoga bekstva spremila je nekoliko meseci ranije, o čemu je jedino znala Eufrozima Pervulović, takođe pitomica, ali je sve skrivala i pomogla joj za bekstvo, što ju je dovelo da i sama bude otpuštena iz Doma Sv. Majke Angeline kao saučesnica, koja je, svemu Domu i srpskoj crkvi i svim dobrotvorima Zadruge, uzela obraza pred svetom.

Nas je najgore stalo što je Malvina otišla za čoveka upravo one veroispostevi od koje smo ih odvrćali i ulagali svega svoga znanja da bi naše pitomice prigrilile nauku o pravoslavnoj veri kojoj sve zaredom pripadaju. Pa ukoliko se zimate za pojedinosti u vezi njenog izabranika, najbolju sliku će vam pružiti Eufrozima Pervulović, u čijoj je spavaćici Malvina i utekla. Mi ciljamo da je Malvina upoznala izvesnog g. Tomislava Pavčića iz Zagreba baš u ono vreme kada je dobila dopust na dva slobodna izlaska od jutra do naveče, kao nagradu za primerno vladanje i uspeh ili, pak, kada je izašla oko nabavke Krignerovog *Reparatora* za lice pokojne Julke Dumče.

Svega što smo doznali o pomenutom g. Tomislavu Pavčiću, istina to je samo dobrog, budući da se o njemu govori kao o bogatu čoveku, ali nismo stekli uverenje da se radi o nekom obrazovanom čoveku, već trgovcu; pa nismo upoznati u kakve je svrhe boravio u Pešti, toli oko kupovine konja, toli zemljišta, već nikako nije agronom, kako je to u iskazu dala Eufrozima Pervulović. No, ono što je ogorčilo i katehetu dr. Arona Dimitrijevića, bio je iskaz Eufrozime Pervulović, a kojeg joj je poverila Malvina, da je, ni dva sata od poznanstva s g. Pavčićem, vaša kćer pošla s njim u hotel Jozsefa Totha i podala mu se, što je potvrdio i sam g. Jozsef Toth lično, našoj prefekti, gospođi Justini Belsemini. G. Tomislav Pavčić odsedao je u njegovom hotelu i održavao prijateljstva s njim, pa je i sam g. Toth o njemu govorio samo dobroga. Dva dana i dve večeri, gospođa Belsemina i ja nismo ispuštale iz ruku Eufrozimu Pervulović, primoravali smo je da nam oda Malvinina poveravanja, nije li joj štogod govorila o začecu, ali ništa nismo saznale, pa ni o strasti s nepoznatim čovekom; podala mu se uprkos svoj plemenitoj nauci u koju smo je upućivali.

Malvinino bekstvo objavili smo kao kršenje kućanskog reda Doma Sv. Majke Angeline, neposlušnosti pred Bogom i Svetom pravoslavnom crkvom, što

se prema pravilniku Ženske zadruge smatra najvećim kršenjem kućnog reda i zasluuuje najstrou kaznu. Sve što je donela sobom ostaje u svojini vaspitališta, tj. raspolauemo sa stvarima dok Upravni odbor ne donese kako učiniti raspored s njima, mada, prema uputi katihete dr. Arona Dimitrijevića, držimo da je najpravednije robu uprljanu grehom i izgredom, a na znanje i pouku ostalih pitomica, pronaći načina i javno s njim na lomaču, uz prisustvo svega osoblja Zadruga.

Pa kako je vaša kći, gospodine Trifkoviću, teško narušila ugled vaspitališta, to se mora platiti kazna prema predviđenom pravilniku od 900 kruna. No, kako imamo u vidu vaše troškove oko smrti plemenite Perside, te vašeg zdravlja, pa kako i razumemo vašu bol zbog Malvine, odredili smo na Upravnom odboru da vam tu sumu smanjimo na 850 kruna, pogotovu što ste u nekoliko navrata pomagali vaspitalište, te nam označenu sumu uputite na adresu Zadruga u Budimpešti (Szabadságtér 14), a najkasnije do kraja ovog meseca.

RUKOPIS D

Malvina dokazuje da je dobro

ljubiti čisto tijelo

U vaspitalištu Sv. Majke Angeline spavala sam do Julke Dumče. Na noćnom stočiću, koji se nalazio između naša dva kreveta, držale smo *Novi zavjet*, čašu s vodom i note. U škrabiji noćnog stočića Julka Dumča držala je šivači pribor i dva mala peškira. I u ručaoici smo sedele jedna do druge. Na časove korepetiranja išle smo od četiri do sedam. Justina Belsemina zapretila nam je ukorom, jer smo obe bile prekršile kućanski red da je glasno učenje najstrože zabranjeno. Orman i čekmeže bili su nam zajednički. U umivaonicu smo dolazile skupa, da peremo ruke pred svaki obrok. Imale smo zajednički *Jolly* sapun, mada je Julka uzimala *Lyo* preparate sve do dana kada su se pojavile ospe na njenoj koži. U kupaoni nismo mogle biti zajedno, ali sam uvek stajala ispred vrata i kroz neprozirno staklo samo nazirala njeno telo. Svake večeri svlačile smo se u pola osam i pod nadzorom nastavnice skidale haljine i cipele, navlačile spavačice, a haljine predavale sobarici.

Kada se nebo nadnese a oblaci prekriju dom vaspitališta Sv. Majke Angeline, kad kiša počne bubnjati u olucima, mi bismo zadrhtale, a potom legle u jedan krevet i dugo osluškivale kako kiša otiče u crkvenu portu ili se sliva na

pločnik pored sodadžijske radnje Rabely Laszla. Prekrivene čaršavom i preko glave, mi bismo šaputale i molile se, a onda jedna drugoj u nekoj blagoj i uspavljujućoj omamljenosti, svlačile spavačice, pa je tako nadolazila božja milina, kad duša ište mir i blaženstvo.

Julka Dumča uvek je bila vrelog tela, dok su moji prsti na nogama bili kao led, pa čak i onda kad sam imala upalu bronhija. Čvrsto pripijena uz moje telo, Julka mi je šaputala na uho:

Novu vam zapovijest dajem da ljubite jedan drugoga, kao što ja vas ljubih, da se i vi ljubite među sobom. Po tome će svi poznati da ste moji učenici ako uzimate ljubav među sobom.

Topli Julkin dah osećala sam na svom ramenu i niz kičmu, preko slabina, a potom bi se kao žar skamenio negde u centru mog tela, između nogu i u gornjem delu butina, izazivajući drhtavicu i paljenje mojih obraza, toliku slabost u snazi da se nisam bila u stanju pomaknuti, a kamoli ustati i otići u svoj krevet. A onda bi mi još šaputala na uho:

Od ove ljubavi niko veće nema da ko dušu svoju položi za prijatelje svoje.

Čvrsto pripijena, s noktima zarivenim u moja leđa, sva omamljena i sret-na zaspivala bi pored mene kao jagnješće. A ako bi noću ustajala, što je često činila, budila bih se i čekala je ispred nužnika, drhtala i grizla svoje nokte. I sada se, Bože, kajem kako sam joj jednom strogo i osorno zamerala u mraku hodnika što se dugo i prekomerno zadržava u zahodu. Ona ništa na to nije kazala, a njenog lica i njenih očiju nisam mogla videti u mraku. A kada bi noću, baš kao Isus na krstu, prošaputala: *žedna sam*, ustajala bih, uzimala bokal i odlazila do kraja hodnika gde je bila česma s lavaboom, prosipala mlaku i ustajalu vodu, a donosila joj svežu. Istom tako, kada sam ležala bolesna u postelji, s vatrom od četrdeset gradi, ona je bdila nada mnom. Tada bih jedino mogla osetiti da je njezina ruka hladna i prijalo bi mi kad je uvlači u moja nedra i smiruje me. Ona bi svoje usne prinosila do moga čela i do mojih obraza, a onda bi ih zadržavala na mojim usnama i tako uspokojavala moju dušu i moju vatru, mada mi je srce tuklo od nekog neobjašnjivog uzbuđenja.

Za ostalih dana Julka Dumča pazila je na čistoću postelje, te češljeva, četaka, sunđera, krpa za čaše, lavora. Presvućeni veš držale smo u zajedničkoj vrećici za prljavo rublje, pa nas je ponovo opomenula Justina Belsemina:

“Svaka pitomica ponaosob mora imati svoju vrećicu za prljavo rublje.”

Ključ od čekmežeta držala je u jednom džepiću svoje podsuknje. Kad god sam htela da otvorim čekmeže, uvlačila bih ruku ispod njenih haljina. Ona

je bila rada da ga što duže tražim, pa bi se smešila ako mi ne bi pošlo za rukom da ga čim pre pronađem. I kao što sami Bog može da se naruga, tako se gotovo preko noći čitavo njeno lice i telo nagrdilo bubuljicama. U to doba ja sam samo skupljala adrese ljudi koji su nudili svojim preparatima brzo izlecenje, pa sam bila pribavila adresu: *August Marzke, Berlin, Wilmersdorf, Bruchselstr. 5*, ali i pored skupo plaćenih lekova, poboljšanja na Julkinom licu nije bilo. Onda sam dobila izlaz da u Krignerovoj apoteci u Budapeštu, Baros utca 2, nabavim Krignerov *Reparator* do koga nisam mogla doći, no su mi u istoj apoteci ponudili da mogu poručiti *Karasi krem*. Uzela sam i dve podsetnice, od kojih sam jednu istog dana uputila na adresu: *Mrs. Terese, Wien VIII Lerchengasse 25*, a drugu naveče čitala iznad Julkinog uzglavlja:

“Ko rabi *Karasi krem*, brzo izgubi puhice, lišajeve i kožne ospe.”

No, to bi je samo još više rasplakalo, pa bi se prekrivala čaršavom po glavi i jecala. Ja bih tada preko čaršava obujmila njeno telo, jer sam se bojala da dodirnem njenu kožu. Julka je tražila da je izoluju, pa je voditeljica Petronela Barota mene preselila u četvorku i još naložila da se iz Julkine sobe iznese ogledalo, da se udare mlečna prozorska okna, i da se njena posteljina, uvek zamašćena, menja svaka dva dana. Njen stric Eugen Dumča, gradonačelnik Sentandreje, jedini je muškarac koji je kao posetilac ušao u spavaonicu Doma Sv. Majke Angeline. Svi predmeti kojima je mogla sebi naškoditi bili su uklonjeni iz njene sobe, pa ipak jednog jutra, baš uoči Svete Trojice, dok se rascvetavala lipa u dvorištu, Julka Dumča uzela je sebi život i osvanula mrtva u svojoj postelji, s debelim slojem pudera na licu.

RUKOPIS E

Testament Đ. Trifkovića

na dobro bližnjih i na čast srpskom rodu

Potpisanom sudiji za nesporna dela predstao je danas Đorđe Trifković, trg. iz Palanke, sreza jaseničkog, okruga podunavskog, pa izjavi da je rad da mu sudija napravi testament.

U prisustvu potpisanih svedoka, g. Đorđe Trifković izjavi da svojim imanjem, na slučaj smrti, čini ovakav raspored:

Sve moje imanje, kako pokretno tako i nepokretno, gotovinu, papire od vrednosti, primanja itd. ostavljam svome unuku Bogoj, sinu mog pokojnog sina Milanka, a s ograničenjem izloženim ovde. Označena imanja moja, a i gotovinu 10 000 dukata, koja se gotovina ima istaviti i dati nekom zavodu pod interes, ostavljam svom unuku samo na uživanje, a posle njegove smrti njegovim naslednicima, a posle ovih njihovim, itd. § 465. građ. zak. (fidejkomis), tako da niko od njih ne može isto imanje ni gotovinu zadužiti, prodati ili na ma koji način otuđiti.

Imanje je ovo:

Kuća velika od tvrdog materijala sa još dve kuće pored nje u Palanci, dva dućana i jedna furundžinica u staroj čaršiji u istoj varoši, tri dućana i dve magaze preko ćuprije, mehana kod ćuprije, imanje na drumu Pridvorice sa oborima i svom ziratnom zemljom.

Preostala moja gotovina da se dade i raspodeli kao moje dobrotvorstvo i zahvalnost, pa iskupljenje kod ljudi koje sam u piću ili na ma koji drugi način povredio, siromasima kojima sam kakvu nepravdu počinio i onim dobrim stvorenjima kojih ću se ovde spomenuti, a posle moje smrti da se iz moje imovine izda:

Najstarijoj crkvi u Kruševu 1220 dinara, crkvi batočinskoj, gde mi je otac sahranjen, 1100 dinara i da se naredi da se svagda o godišnjim zadušnicama, pri službi božjoj, spomene ime mog oca, moje matere i mojega dede i ime darodavca, crkvi palanačkoj 3000 dinara da se kupi zvono od topolivnice kragujevačke i na njemu se ureže moje ime, da se nabave i kupe nužne crkvene stvari i potrebe o kojima će pored staraoca sporazumno voditi brigu i sveštenici i moga se imena spomenuti, manastiru Koporinu da se kupe dva zvona, jedno od 728 a drugo od 400 dinara, te da se napiše: *poklon od Jane*, starije ćeri Đorđa Trifkovića, a na drugom: *bol za Malvinom*, mlađom ćeri Đorđa Trifkovića, kako bi ostalo na znanje srpskom rodu da me je Malvina ucvelila bekstvom iz Doma Sv. Majke Angeline, te pogazila našu svetu pravoslavnu crkvu udajom za čoveka rimokatoličke vere, neka zvono, njoj namenjeno, udara samo u jednu stranu pri sprovodima i tako daveka oglašava njenu smrt za oca joj Đ. Trifkovića, glavnom odboru Društva sv. Save, koji širi i snaži srpsku crkvu i ideju po svim predelima nekadanje srpske carevine, 1500 dinara na ime moga sina Milanka, palanačkoj osnovnoj školi 8000 dinara, od kojih novaca da se zasnjuje fond na ime moje žene Perside i moje starije ćeri Jane; novcem ovim da upravlja školski odbor, sporazumno sa učiteljskim savetom i staraocima, dakle novac da se izdaje pod interes, pa od ovog interesa da se odevaju sirotani a dobri đaci i da im se nužne školske knjige i druge potrebe nabavljaju, poklon u odeći

da se svagda razdaje deci na Ivanjdan, tj. 24. juna svake godine, svoj nesrećnoj ženskoj deci Palanke koja se rano odaju bludničanju, noćenju po krčmama i pijančenju, da se u iznosu od 3000 dinara osnuje fond, a s imenom *Malvina*, i da im se iz tog fonda svagda dade otpremnina kada zažele da se otisnu u svet i daleko od mile nam Srbije, Palanačkoj pevačkoj družini 600 dinara da svoj fond time osnaži i da ne zaboravi o praznicima češće pri službi u crkvi pevati, da se isplati kafedžiji Stojanu Prokiću naknada za 70 komada polomljenog staklenog posuda, a povodom moje radosti zbog Malvininog uspeha i primernog vladanja u Domu Sv. Majke Angeline, da se dostavi 200 dinara za pijanku, drugom zgodom, sve u ime zahvalnosti onima koji su opazili moj jad i tugu zbog Malvininog bekstva i udaje, a na ime palanačkog ugostitelja Arandela, koji je odbijao da primi novac od mene, Ljubi, udovi Sretena Dimitrijevića, 500 dinara, jerbo me prihvatila u krevet, a 200 dinara njenom zaručniku Risti, koji je to dopustio, Lenki Stevanović da se nabavi tambura i dade joj se 300 dinara kako bi me se spomenula u svojim usamljenim časovima, Milici Pavlović iz Požarevca da se za 100 dinara kupi donji veš, sapun i parfem, a njezinoj ćeri Kseniji zlatan prsten što su me skupa lepo ogrejale u svojoj postelji, osamnaestogodišnjem anđelu Jelici M. da se dade 200 dinara, jer me mladošću potkrepila, a njeznoj starijoj sestri 100 dinara za razumevanje, Stojanki Nestorović 500 dinara kako bi sve učinila da ne ostane nerotkinja, da se Bojani Janjić kupi miraz, jer mi je po volji učinila i svoju veridbu raskinula, da se dr. Batuti, specijalisti za ženske bolesti i pobačaje, dade 3000 dinara da se brine o zdravlju moje rodbine i zdravlju srpskog naroda, te da svagda na vreme pobacuje vanbračnu decu srpsku i pričuva čast i obraz Srbije, da se utroši na grobnicu, ako istu ja ne bih za života učinio, 4500 dinara.

Ovo će biti dužni načiniti staraoci odmah posle moje smrti. Na njoj će biti lep spomenik u formi kapele s natpisom. Ova grobnica biće porodična i u nju će se preneti kosti i ostaci moje pokojne žene, moje dece i moje unučadi. Jedino, ma gde Malvinu, mlađu moju ćer, zdesila smrt, ne sme biti pokopana u porodičnoj grobnici.

RUKOPIS F

Malvina opisuje sklonost

prema Katarini

Čim sam napustila vaspitalište Sv. Majke Angeline i došla u Zagreb, jedino nas je presrela Katarina Pavčić, sestra mog supruga Tomislava Pavčića, i za razliku od ostale rodbine svesrdno primila.

Braća Tomislavljeva, Drago, Ivan i Anton, sva trojica neženje, primili su me hladno. Istina, i Katarinina naklonost u početku bila je obazriva. Ivan, po godinama mlađi od Tomislava, inače advokat, znao je dugo da me posmatra bez reči, sve dok mi suze ne bi navrle na oči.

Sedeli smo sami u velikoj sobi koja nikada nije bila zagrejana, a u prozorska stakla udarale su kišne kapi. Razgovor između četvorice braće, s vremena na vreme, uranjao je u tišinu i šum kiše koja je zasipala prozore i krošnje jablana. Mislim da njihove razgovore nisam posve razumela, mada se braća i nisu osvrtała na mene. Jedino bi me posmatrala Katarina, no kad god bih opazila njen pogled, ona bi ga obarala na svoje lepe ruke koje je držala u krilu. Drago beše tek preležao influencu, što se još uvek videlo po njegovom izgledu. Bio se i tada u velikoj sobi skupio u fotelji, a kolena prekrrio dekom. Oči su mu bile zamućene, a kad god bi zaustio da nešto kaže, braća bi ga prekidala.

Najmlađi brat, Anton, posle majčine smrti napustio je studije, zapao u očajanje, te redovno, svakog dana, a da i ne govorim o svetoj nedelji i praznicima, odlazio na Mirogoj i satima skrušeno sedeo nad njenim grobom. Anton je odrastao u majčinom krilu, pa kako je od detinjstva bio bolešljiv, ona se najviše privla k njemu. Do svoje šesnaeste godine spavao je s njom u istom krevetu, a onda je, po nagovoru braće, prešao u zasebnu sobu. Odvojen od majke, Anton je počeo da plače i gubi apetit. Noću je prelazio kod nje, a ispred zore se iznova vraćao u svoju postelju, kako bi ga braća tu zatekla izjutra. Posle majčine smrti, brigu o njemu vodila je Katarina i barem jednom mesečno nosila u flašici njegovu mokaću na ispitivanje. No, od svoje sedamnaeste godine pa sve do danas, Anton polucira noću, a u jeku kakve nazebe i mokri poda se. U kući su mu sve činili po volji, pa čak i onda kad su oskudevati. Nakon što sam se venčala s Tomislavom, Anton je zaželeo da oстане i s njim spava u sobi i tako nas razluči. Takođe, nije pristajao da spavam u sobi njegove majke, pa sam bila izabrala da legnem s Katarinom u njenoj sobi koja se nalazila pod šufitom.

S večeri smo se penjale drvenim stubištem. Ja sam nosila svećnjak, a Katarina moju i njenu spavaćicu, pošto ih je svakog jutra razastirala na balkonu kako bi se provetrile. Spavale smo u odvojenim krevetima, a svlačile se u mraku. Katarina je volela da stoji pred velikim ogledalom i nazire u tami svoje telo. Njene lepe i uspravne grudi nijedan muškarac ne beše još dirnuo. U mraku je započinjala razgovor o svojoj braći. Izražavala je sumnju u muškost njih trojice: Draga, Ivana i Antona, a jedino uzdanje u Tomislava. Prekrivala se belom perinom i spavala tako kao da ne postoji. Budila se lepa kao anđeo i mislim da me je dugo posmatrala pre nego i sama otvorim oči. Prepodnevi sam provodila u češljanju njene kose, koja je pucketala pod mojim češljem, Tomislavljevim darom, sa zlatotiskom *Wien*, kojeg mi beše darovao još druge nedelje nakon venčanja. Katarina, sasvim omamljena, s vremena na vreme donosila bi usne do mojih ruku ili bi glavu prislanjala uz moje grudi. Redovno je sedela u stolici presvučenoj u maslinasti brokat koji je bio isflekan. Katarina nije dozvoljavala da se fleke uklone. Nakon što bih završila češljanje, ustajala je kao iz sna, osvrtala se na stolicu na kojoj je ostajao moker trag, a potom odlazila u veliku sobu. Volela je da joj zakopčavam haljine i to samo one koje su imale kopčice na vratu.

Sada sam ti, Bože moj, našla spokoj duše u Trebinju, gde sam doputovala s Katarinom, namestila se u kući koja je bila vlasništvo Katarinino, a koju smo same održavale i tu živele baš kao dve odbegle ovčice, s učestanim posetama don Petera Blaže, koji nas je nagovarao na zajedničku pokoru šibanjem nagih tela. Katarina mi je saopštila da će deo kuće u Trebinju prepisati u moje vlasništvo, ali ja sam se više radovala večerima kad zatvaramo škure i odlazimo u krevet, a vani ostaje mrak i trebinjsko groblje, baš tamo gde uveče šume platani i gde se, kao senka smrti, uobliče čempresi, krošnje rogača i murve, te u toj tajanstvenosti mi otpočinjemo ljubav kao tajni Božji dar.

RUKOPIS G

Neodoljiva mržnja kao

brakorazvodni uzrok

Draga Katarina - koristim spomenuti se ovom prigodom rastave braka između Srпкиnje Malvine Trifković, vjeroispovijesti pravoslavne, i Tomislava Pavčića, Hrvata, vjeroispovijesti rimokatoličke, koji se poništjuje zbog neodoljive mržnje i odvratnosti među supruzima koja se u zakonu naziva *Abneigung*. Za

razlučenje braka koristio sam vjeroispovijesna načela. Po tim načelima određeni su uzroci poradi kojih se može razvesti jedan rimokatolički brak (*Ehescheidung*), istom i uzroci radi kojih se može razvesti brak nerimokatoličkih kršćana (*Ehetrennung*). Ovo se radi rimokatolika vidi u paragrafu 111. Pošto Malvina nije prihvatila vjeru Tomislava Pavčića, koristio sam stavku 9. Zakonika, po kojemu supruga iste razrješenje braka, najprije razlučenje od stola za blagovanje i postelje, sve poradi vjerskog neslaganja, a s Tomislavljeve strane paragraf 115, prema kojem Zakon dopušta tražiti rastavu zbog neodoljive odvratnosti radi koje oboje supruga traže razrješenje braka i utvrdio prema postupku da postoji mržnja koja je neodoljiva i radi te mržnje supruzi traže razrješenje braka, a dotični nisu obvezni kazati pred sudom uzrok uslijed kojega je potekla neodoljiva mržnja. Također se i ne zahtijeva da neodoljiva mržnja bude obostrana (*wechselseitig*), tj. da podjednako mrzi muž ženu i žena muža, nego je dostatno da jedno od njih mrzi drugoga, ma drugo i ne gojilo u sebi nikakove mržnje. Dakle, ta se mržnja nije imala razloga dokazivati, ono što traže Kanonički propisi pravoslavne crkve. Ta, zaboga, Katarina, ta mržnja i ne bi to bila ako bi se uspjela dokazati, ona je u sustavu nepojmljivih stvari i ona je bila prije sklapanja braka supružnika, a taj brak samo ju je priveo k objelodanjenju, jer ona nam i pogoduje samo dotle dok je tako prozračna, pa ako jednoma uspijemo toj mržnji pronaći razloga koji bi je stavio u red nama opipljivih stvari, tuj bi se i ljepota mržnje raspršila. Nerijetko se događa da pravu cijenu i vrednotu stvari upoznemo i oćutimo tekar pošto je izgubimo, pa tako biva i s mržnjom: izgubimo li je, mi ćemo zažaliti za njom i težiti k njoj. Pa zar istoma i s Malvinom nije tako, samo u drugom obličju; ona ima do konca zažaliti za ljepotom kojom je obasjana, kao stol noćnom lampom, u njezinu kratkotrajnu boravku u slavnom domu Pavčića. Da ja nisam poradio da se taj brak čim prije razriješi, Tomislav to nikad ne bi učinio, tako bi se sve to i dandanas razvlačilo, pa bi Malvina mogla steći pravo na nasljedstvo; srećom, sve sam to prije počinio nego sam, savladan vrućicom i teškom bolešću, pao u postelju. No za sve to Tomislav mi nije dao nikakove plaće, a ja sam lijepio pristojbene markice, vršio prijepise, pribavljao svjedoke, te ih i sam plaćao za svjedočenje o preljubu dok sam se mislio držati te stavke Zakona, i sve ostalo sam podmirio iz svojega džepa. O svemu tome morala bi dati obavijest Malvini da ona ima snositi troškove oko rastave koju sam najviše ja pospješio, te mi naznačenu sumu uputiti na adresu ili ovdje u bolnicu, jer sam ionako dužan jednu plaću za svog bilježnika, a još i da dobavim neki dar za izvanrednost pažnje častne sestre Leonije prema meni. Ukoliko to ona ne učini, slijediti ću stvar dalje i, čim zdravlje malo poduprem, osobno ću poduzeti sudsko gonjenje.

Evo, još nam ostaje da mržnju, koja nam je duševna potreba i koju ćemo uvijek potezati, sačuvamo kao melem za iscjeljenje rana; pa da znadeš, to i jest moja jedina krepost i moje ufanje, te je i bilo najpogodnije taj paragraf primi-

jeniti u razlaganju braka između Malvine i Tomislava, što je i sudstvo dovelo pred svršeni čin, a da se nitko ne zapita od kamo potječe ta mržnja, no sam ja to htio obrazlagati da mi se takovog pitanja na sudu postavilo, te i da je djelo božanske darežljivosti i da ga je moguće dostupnim učiniti samo nadnaravnim putem; pa sam bio smislio da sjen abstrakcije mržnju i čini realnim tijekom i što nam je za obični duh nepristupačna i više udaljena, oku i razumu nepojmljiva, to je samo još jača i snaži u nama samima i ona će postati krv naroda koji će nastojati da je podčini svojoj volji i u tom činu da je osnaži počiniti nešta nerazumnoga, ali sve će to imati pokoristi za njegovu sveopću volju mržnje koja ga odvodi u samoljublje, a nemojte reći da je to porok, jer to je negda mogao biti porok, a sada je to, gospodo, samo vrlina, ne zato što se povijest sama od sebe promijenila, već samo zato što će se, izmjenom vrijednosti, koje ćemo mi pospješiti, sva naša zemaljska sudbina izmijeniti. Pa svijetom, gospodo, može jedino ovladati ideologija neodoljive mržnje i odvratnosti.

Da je otac dulje uživao, i da mu nije pripalo zlobno vrijeme osvada i prijepora, da ga njegovi protivnici nisu sumnjičili, s koliko bi snage i duha taj čovjek sve to razložio i pravnom tumačenju priveo. Sve sam to svršio čim prije, samo zaradi časti obitelji Pavčića, te da Srpkinja ne pribavi sebi nikakova nasljedstva, pokretnoga ili nepokretnoga, niti u gotovini.

Ni u kojemu slučaju ne smiješ računati da ćeš biti poduprta s moje strane ako joj namjeravaš ostaviti ma i jedan dio kuće u Trebinju. Ja ću koristiti svaku pravnu i zakonsku točku kako bih sve račune izveo na čistac pogodan za mene, a sve u ime slave i blagosti Pavčića.

Tvoj brat Ivan

RUKOPIS H

Ne bude li me priječila tuberkuloza,

čuvat ću slavu Pavčića

Katarina - ponajprije, mojoj grudobolji neće biti lijeka. Otkako sam u sanatoriju Brestovac, noćna znojenja su stala, a redovito dobivam injekcije *tuberina*, no sam čuo za nekog paroha Solarića, baš iz tog kraja je, te za njegovu

metodu *justovanja*, pa nikako da to dobavim, mada sam već i svoju dušu podao u Božje ruke, a ta metoda justovanja, vele, uspijeva podići iz groba, posebice odmah ustaviti krv koju za posljednja tri tjedna danomice bacam, da su i sami liječnici zabrinuti. Pregledanjem ispljuvka ustanovljeno je da sam još zarazan, no kad izađem odavde, morat ću se pridržavati discipline kašljanja i pljuvanja, što sam ih ovdje stekao, i uvijek pri sebi imati pljuvačnicu s raskužilom.

Priželjkujem da mi se povрати snaga i duša ojača, kako bih bio u stanju dovršiti svoj rukopis o ocu, ali mi vrućica slabo opada. Sve što bih pojeo doskora bih povratio, a u nekoliko zadnjih dana izražene su jake nesvjestice, tako da mi se odjednom zamračuju prozori, zidovi, pa se i veliko stablo bijelog jablana ispod prozora koji put pretvori samo u šum koji ćutim, a nikakove slike i nikakova značenja to deblo više ne imade; pa sam sam uspio srediti očevu besjedu u momčadskom oporavnom odjelu Dom. pješ. puk., koju je nepotpuno tiskao u tiskarni *Merkur* u Zagrebu. I čim se više spomenem našega oca, sigurniji sam da ta Srpkinja nije zavrjeđivala da nosi prezime Pavčića. Najteže mi pada baš to što nijedno svoje pismo, niti rukopis, nisam u mogućnosti pisati u dva primjerka, niti na pisaćem stroju, kako ne bih ometao mir ostalim bolesnicima.

Ravnatelj bolnice dr. Hren, stari znanac naše obitelji, raspitivao se za tebe. Ne bi zgorega bilo da se zanimaš za njega, on posjeduje nekoliko kuća, a od rodbine i nema nikoga, što bi sve moglo ostati tebi, ako dođe do kakova zbliženja među vama, budući je g. Hren teško obolio na jetrama. Tomislav nijednog puta nije bio meni u posjet, pa niti mi je kadgod poslao kakvog dara, Bože sačuvaj, a ja sam toliko činio za nj da bih ga samo od Malvine razlučio. Za Draga ni ne želim čuti, a Anton je prije mene odveden u Stenjevec, gdje se za nj ne poduzima nikakova liječenja. Bio je naglo oslabio, a sve što je ranije činio, sada je u većoj mjeri nazočno. Častna sestra koja ga je vidjela veli mi da on nira po hodnicima ili upada u sobe drugih bolesnika i to čini pred njima. A da je na nj tragično djelovala Malvinina pojava, o tome više ne može biti dvojbe; a koja je, posve sigurno, sadržaj đavla, te otuda i potječe ono plakanje i uvijanje u plahtu pred njezinim vratima dok je boravila u našem domu. Ja sam poduzeo, odavle iz bolnice, da ga se na neki način dade riješiti, no takovu sumu nisam u stanju sam položiti, pa bi dobro bilo da ti i Tomislav također uložite svoj udio, jer ako Anton i dulje poživi, on će posve zatamniti ugled naše obitelji i dovesti nas k ruglu, a nisam ja jedini dužan bdjeti nad slavom Pavčića. Ja sam preko svog bilježnika već sve uredio kako ga se na najbolji način riješiti, pa da barem ti snosiš troškove oko pokapanja i polaganja njegova lijesa u majčinu grobnicu, te i da svakako budeš na pogrebu sa svojom žalosti i suzama sestre.

U bolnici sam sačinio ostatak raspodjele imovine Pavčića, s tim da se ljekarna Pavčića dade na poklon redu Sestara Milosrdnih, a one očeve dvije

sobe u Prilazu Đure Deželića, kao i sa svim namještajem, oporuče Muzeju, a da to bude njegov ogranak vazda dostupan mnogobrojnim štovateljima našeg oca. Svi odnošaji su nerazjašnjeni glede nasljedstva nekretnina, pa i kuće u Trebinju i ispravak testamenta, jer dio kuće pripada i meni, a za Malvinu tu nema nikakove osnovice od poništenja braka. Tomislava i Draga prisilit ću da se svoga dijela odreknu, pa ukoliko želiš da kuća ostane tvoje vlasništvo, onda si mi dužna narečenu sumu uplatiti. Ti znadeš da je ta naša kuća zadržana kao uspomena na podrijetlo, jer iz toga kraja Hrvate sustavno protjeruju do dana današnjeg. Naš je predak Pavo Vladimirović, pod silom osmanlija i pravoslava, morao kao rimokatolik otići, a u Zagrebu je, da bi zaboravio prognaničke boli, postao Pavo Pavčić, čiji smo mi potomci.

Čim se pridignem iz postelje, radit ću na obrazloženju dviju novih parnica i to protu majčine zaostavštine koja se daje ispraviti, što predviđa novi zakon, pa bi pozamašan dio pripao meni, te i da se Tomislav izopći iz svake vrste nasljedstva, zato što je on jedini raspolagao trgovinom i tako stekao imutak. Sve to za moje zdravlje velika je tegoba, a ti mi, dapače, moraš biti na pomoći da se ta parnica izradi u svojem savršenstvu, pa bi se kasnije konto između mene i tebe sveo veoma lako i pogodno i po jedno i po drugo.

Također ću izdvojiti oca iz zajedničke grobnice i podići mu zaseban spomenik; nije stoga što on leži u grobu sa Srpkijom, ta ona je njegova izabranica i naša majka, već i stoga što je on znamenita ličnost i što će njegova znanstvenost snažiti sa svakom danom širom Hrvatske. U tim mojim izvanrednim pothvatima može me samo spriječiti pogoršanje tijesno, a nimalo me kašalj ne popušta, pa i klonulost da pokatkad jedva pridržavam u ruci pera. Pored mene je nedjeljom moj suradnik iz ureda, pripravnik za odvjetnika, vrlo sposoban čovjek, koji će sve moje pothvate slijediti do kraja.

Možebiti da će doputovati i u Trebinje kako bi sa tamošnjom Katastarskom upravom uredio oko te kuće. Ukoliko budem zapao u težu bolest, liječenje ću nastaviti u inozemstvu, a ako, pak, prezdravim, onda ću sam izvesti sve račune s familijom. Da li možda još rabiš *Lyo* sapun koji nigdje ne uspijevam pronaći, jer ruke i koža mi se suše, a on mi je najbolje pogodio i kožu uljepšavao. Ne znam da li ja slijepo vjerujem u pokorist tog sapuna *Lyo*, a sve mi se čini da je i tebi dobro pristajao i da je svježina tvoje kože, napose tvoga lica, baš dejstvo njegova miomirisna djelovanja. Vrlo mi je stalo održavati negu kože, pa ako još negdje ima toga sapuna, da mi svakako nabaviš, a ja ću ti to nadoknaditi.

Taman dok sam vršio ispravke u ovom pismu, stiže mi od Tomislava brzopaz iz Graca:

Glasovir je moj, njime raspolazem kako hoću, čista dobit je samo moja.

Nije mi jasno da li si štogod upućena u njegove makinacije s glasovirom. Ako se tu otkrije i nešta novoga, na pomolu je afera o kojoj ću ti govoriti, a koja ga može skupo stati, pa bogami, izvede li me iz strpljivosti i zatvorom platiti. Glasovir je otac oporučio tebi, a ja sam, kada si ti imala samo osam godina, i tek što si naučila pisati, dobio tvojim rukopisom potpisano:

Poklanjam glasovir svom milom bratu Ivanu.

I danas to čuvam, pa ako Tomislav novce zadrži za sebe, potegnut će se tvoj potpis i tvoja sadanja izjava, koju ćeš, nadam se, priložiti, a za dobrobit i očuvanje slave Pavčića.

Tvoj Ivan.

RUKOPIS I

*Malvina piše o ljubavi prama Bl. Dj. Mariji,
o strasti i pobačajima*

U filijali poštanske štedionice u Trebinju Katarina je uzela, u vreme "svibanjskih blagdana posvećenih osobitoj bogoljubnosti prama Blaženoj Djevići Mariji i njezinim krepostima", celu svotu u iznosu od sedamsto dinara, a štednu knjižicu poništila. Iz štedionice smo otišle u crkvu Bogu se pomoliti, a potom mi je Katarina kazala u porti:

"Sad nam još ostaje da prodajemo vrijedne stvari ili da izdajemo službenicima polovinu stana. Ili će nas Marija, Kraljica svibnja, darovati milošću."

"Za novac koji si podigla ugradićemo kadu?" upitala sam. Katarina je kovčeg za dobrovoljni prilog, što je postavljen ispod Marijine slike pred kojom su klečala deca i pevala litanije lauretanske, ubacila nekoliko novčića da prikaže svojoj Majci čuvstva ljubavi i poštovanja.

"Majstori će stići po podne", kazala je Katarina. "Kroz tjedan dana imat ćemo kupaonicu."

Na pijaci i u cvečarni J. Markijskog tražile smo đulašik i ružmarin, koji nam znače cvetove ljubavi pokorničkog duha. Đulašik, baš zbog svoje jarkocrvene boje, označava nam vatrenu ljubav i strast koja se ne daje završiti nikakvom zaprekom. A ko još ne pozna ugodnoga ružmarina i njegovoga brojnoga sočnoga lišća, ko ne pozna njegove tamnozelene boje, modroga mu cveta, njegova jarkoga mirisa i trpkog teka! On krasi mladomisnika kod prve svete mise i zaručnicu na dan venčanja, on je zadnji ures koji se stavlja na leš umrlu mladiću i mrtvoj devojci.

Dok je ružmarin umotavao u hartiju, J. Markijski nagne se prema Katarini ne mičući opuška cigarete sa usana i upita je:

“Gospodo Katarina, o vama se dvema nešto šapti po gradu. Zar je tačno?”

On me je pogledao, a ja sam, postićena, oborila glavu. Videla sam ga kao kakvu zver, kako mu oči ne miču s mojih grudi. Muška odvratnost zapahnula me je iza stola prepunog cveća i zemlje.

I dok su bili u jeku majski praznici posvećeni osobitoj bogoljubnosti prema Bl. Dj. Mariji i njezinim krepostima, mi smo, u onoj svetoj ljubavi podavanja na uživanje tela i duše, obnažene i čiste izlazile iz kade i umotavale se u čaršave. Pa još dok smo sedele u vrućoj vodi i jedna drugu sapunale, verovala sam da nam je ovu ugodnost šapnula sama Marija da u njenom mesecu načinimo kupatilo kao prilog za svekolicu njenu ljubav, pa mi je sada posvema jasno zašto li je izabrala maj za svoju slavu. Jer, odista, Božja priroda ga kruni svojim uresom i svakovrsnom milinom. Polja i livade su pune zelenila i šarolikog cveća. Vrtovi i perivoji cvetaju bujnim ružama, te prenose blagim zrakom ugodan miris kao tamjan od prestola nebeskog. Ptice od rane zore Nju pozdravljaju svojim cvrkutanjem i pevanjem. Devojke joj pletu vence od najlepših ruža da okite njen oltar. Malešna deca sakupljaju se u crkvi oko njenog prestola i sklopljenim ručicama milo ju pozdravljaju nevinim ustima: *Zdravo Marijo*. Pa i mi ovde činimo ljubav njoj posvećenu. Katarina pribavlja usnama vrhove mojih grudi; njen mekani dodir kože osećam svuda po telu i ja joj se podajem, dok mi ona sva zapenjena strašću, dodirima ili vrškom jezika, uspaljuje stidnicu, tako da osećam da mi sve telo sagoreva, a da sav taj užitak Bl. Dj. Marija, predobrosvitva i ljubezniva, čuva kao svojinu, a naše jecaje na ćilimu prihvaća kao molitvu.

No, kako nas je kada koštala, pa još stoga što su nas radnici skupo stajali: dnevnice, materijal, hrana, te nagodba da neće ugraditi nijedne pločice ukoliko svaki obed pošteno ne zaliju vinom, morale smo čitav mesec štedeti na ishrani i u svemu nastojati da što jeftinije prodemo. Međutim, otkrila sam da Katarina sebi pribavlja više hrane nego ja i da krišom od mene rabi slaninu,

maslo, riblji zejtin, pekmez, mleko, te sve to drži pod ključem. A onda sam je zatekla kako jednog dana, sve što je uzela sebi za ručak, jetrene komadiće, zelen i sav obed, povraća nad kadom, pa joj nisam htela pomoći, te je samoj sebi privijala ruku na čelo kao kakvu mokru oblogu. To bi joj bila opomena i kazna za sebičnjaštvo, da ona nije posrnula i pala svim telom na pločice u kupatilu. Dok sam ubrusom micala leden znoj s njenog čela, ona je prozborila preko modrih usnica:

“U petom sam mjesecu trudnoće!”

Pa eto kako se najednom i u ovoj pripovesti, kao kakva vreža, prepliće neodoljiva mržnja sada naprama Katarine i njezina ploda. Od toga dana stala sam je mučiti jednim jedinim pitanjem: da prizna s kim je zanela, ali Katarina nije davala od sebe nikakvog priznanja, pa čak ni onda kad sam joj oduzimala hranu ili je, pak, dugo držala u prljavoj posteljini, sve dok ne počme zaudarati čitava soba i redovno joj predočavala:

“Pobacićeš ga, kurvo, nema mu spasa!”

I stoga sam otpremila žurno pismo dr. Batuti, nekadašnjem prijatelju moga oca Đorđa Trifkovića, da mi brzjavom odgovori kada može stići u Trebinje da bi Katarina pobacila. No, dobila sam njegovo pismo ovakve sadržine i sada ga nuđam čitaocu u svoj njegovoj celosti:

“Mila moja Malvina, stiglo mi je tvoje pismo u kojem tražiš da dodem k tebi, e da bih pobacio začeto dete u tvoje zaove Katarine, koja je, kako sama veliš, zašla u peti mesec trudnoće. I pored sve moje nežnosti prema tebi, te i zahvalnosti tvom ocu i tvojoj porodici, nisam voljan doputovati u Trebinje za pobačaj, baš zato što se ta nesreća od nekog doba uvrežila u naš narod i satire ga, pa ti skrećem pažnju na te mračne puteve kojima se taj zločin kreće. Da li znaš šta znači to učestano pobacivanje u masi naroda? Kakvog to ima značaja po privrednu i odbrambenu snagu njegovu. Ne znači to samo gubitak onog broja dece koja bi se inače na vreme i živa rodila, pa po svoj prilici u životu i ostala, te svojom snagom i snagom naroda umnožila: nego tu štetu, koja je već i sama po sebi veoma zamašna, prate obično još i druge, mnogo zamašnije, pa zaradi potpunosti i boljeg razumevanja, moram ti izređati i stručno objasniti.

Ženin plod sličan je umnogom plodu kakve biljke ili kakvog drveta. Zelena jabuka ili kruška čvrsto je vezana za grane i grančice svog stabla i ne da se lako odvojiti. Ali čim sazri, sama otpadne. Zelen orah je čvrsto pripet za svoju debelu, zelenu korupinu i teško ga je iz nje izluštiti. A kad bude s jeseni, ta se korupina sasuši i sama prsne, pa se od pravoga ploda tako lepo odlupi da on sam iz nje ispadne ili ga je najlakše od nje odvojiti. Tako je i sa mnogim drugim

plodovima u mahunama i čaurama, a tako je i sa začetim plodom čovečijim. I on je, dok je u razviću, čvrsto vezan za svoju ložu, za utrobu majčinu, pa bi ga za to vreme bilo od nje vrlo teško odvojiti. Morala bi se ta veza silom pokidati, dakle ženina utroba osetno povrediti. Ali čim plod ženine utrobe završi svoje normalno razviće, čim ga mati donese do prirodnog roka, ta veza između njih počinje sama sobom labaviti i popuštati. Na izmaku trudnoće, u devetom mesecu, već tako olabavi da se plod, bez velike muke i ozbiljnijih povreda, za vreme porođaja sa svoje podloge izljušti i lasno odvoji. Prema tome, ročan porođaj ženin, za njen život i za njeno zdravlje, mnogo je manje opasan nego neročan ili rani, a naročito veštačkim načinom, silom izazvan, tj. pobačaj.

Možemo s više razloga reći da svaka žena svoj život, baš u pravom smislu te reči, na kocku meće kad god pokuša da začeti plod pobaci, a još više kad u tome uspe. Čudnovato je što žene znaju za veliku opasnost po svoj život, pa se ipak na taj korak sve češće odlučuju, te ga, na žalost, vrlo često i glavom plate. To zlo se u novije doba razvrežilo po svim slojevima naroda, pa ti stoga velim: časnije je da ti zaova rodi i vanbračno dete nego da ga pobacuje i izlaže svoj život opasnosti. Nakon ovog primi moje svesrdne pozdrave, te i žaljenje na sve što se dogodilo u vašoj čestitoj porodici, pa i to što te se je otac odrekao i lišio nasledstva, a komu ja dugujem večnu zahvalnost.”

I u vreme letnjih vrućina, dva meseca pre roka, Katarina Pavčić porodila se uz molitvu don Petera:

Bože, uprav što je stramputno.

RUKOPIS J

Ladislav Pavčić,

dika i ponos hrvatskog naroda

Već treći dan, povučen u miru bolesničke sobe, s nešto poboljšanim apetitom i vrućicom spalom na svega trideset sedam stupnjeva, na stolu časne sestre Leonije, ispisujem pripovijest o ocu, jedno od poglavlja rukopisa što ga kanim objelodaniti čim poduprem svoje zdravlje i tiskati ga u vlastitoj nakladi, na ponos i diku hrvatskoga naroda; pa me ta nakana vodi da obasjam svu duševnost našeg oca Ladislava Pavčića, no evo mi ruka podrhtava nad papirom, a

prisjećanje mi nagoni suze, te one obilno naviru. Još da nije nadbiskupska kurija odvela našega kanonika Antuna Pavčića na službovanje u Sv. Stolicu, a za kojeg je naš otac, još dok je zalazio u sakristiju, bio veoma vezan, to bi i životni put Ladislava Pavčića bio posve drugačiji. Njegov brat Juraj Pavčić, sudski perovoda, umnogoma intelektom ispod našega oca, ali snažne osobnosti i velikih pregnuća, dugogodišnji podtajnik Stranke prava, zauzimao se u Saboru za pro-nicave ideje svojega duhom jačeg brata, pa sam dužan, smognem li snage, i o njemu jedno poglavlje uvrstiti, bez kićenja kakovim je ovo koje slijedi.

Sada, najprije, prikazujem čitatelju našeg oca Ladislava Pavčića, izgledom muževna čovjeka, malo višim od srednjega uzrasta, lica prepuna duhovnosti, dugačkih prstiju na rukama baš kao kod kanonika Antuna Pavčića, gustih brkova spuštenih naniže, s karakternom rupicom na bradi, uvijek duboko zanijeta u sebe. Kad govori često je s desnim kažiprstom popravljao cviker koji bi od njegove besjedničke zanesenosti skliznuo niz nos. S koliko je on predanosti obavljao svoje poslove i najradije živio sam za sebe i uživao što je mogao, po miloj volji i bez zapreke, posvetiti se svojim mnogobrojnim zanimanjima: u tome je nalazio jedinu i najmiliju zabavu. U svojem je priprostim stanu, koji se nalazio u Prilazu Đure Deželića, u svega dvije sobice uredio čitav laboratorij. Zidove je okitio satovima svakojake vrste i raznim slikama. Kraj prozora postavio si je pisaći stol pun kojekakvih knjiga, rukopisa i korigiranih predavanja, a između njih stroj za pisanje. Tuj si vidio razne rječnike, glagoljske misare i brevire, knjige o uštedama na hranidbi, o gostinskoj obljudi, izdanje različitih kodeksa, rukopisa i bilježaka, te razne liturgične knjige, gospodarske priručnike, pa i njegovo čuveno zborovanje o psovka, o kojemu će biti govora u ovom rukopisu, prilog raspravi *Tuberkuloza u Zagrebu*, pisma o. Petra Vlašića, te njegove knjige osobno potpisate na dar našem ocu i to: *Ljudski život* (propovijedi), *Marija Kraljica svibnja* (naklada kuće Dobra štampa, Rijeka), *U zemlji otajstva* (izdanje *Savremenih pitanja*, Mostar), *Evangelistar*, tj. *epistole i evanđelja* (obično i fino izdanje), *Oficij za mrtve s obredom sprovoda* (izvadak iz novog hrvatskog Bogoslužbenika, džepno izdanje, uvezano), *Tristatur aliquinis vestrum, kreposna razmatranja* (naklada Antuna Scholza), te još nekoje knjižice što su mu redovito pristizale poštom; mnoge je iz pera srpskih avtora, kao primjerice knjižurak dr. Dušana Harambašića o slobodama izbora *Jednima se dozvoljuje, a drugima zabranjuje* (Nakladna zadruga, Zagreb, tisak Braće Kralj), tako pomno proučio, uvijek motiviran da se knjiga neprijatelja mora bolje proučiti od svojih istomišljenika.

Ondje, u očevu stanu, malo podalje bio je slagarski ormar, kraj njega ručna tiskarnica, a okolo još razna slova, glagoljska i latinska, neka porazbacana, a neka u malenim kutijama poredana, s hrpom tiskarskih pokušaja. U jednom

kutu sobe imao je naslagane bilješke meteoroloških opažanja, poredano više fizikalnih predmeta, brzov, telefon, mikroskop, sočivna uvećala, pa harmonij obložen s raznim notama. U drugoj sobici, uz prost krevet nalazio se dugi stolarski stol, pun stolarskog i drugog oruđa, a na drugoj strani posebne sprave i sve što treba za lijevanje slova, izradu okvira, dijamant za rezanje stakla, itd.

Naš je otac bio osobit čovjek, u mnogočem nerazumljiv, a uzrokom toga bile su i prilike u kojima je živio, što su na njegovu ćud i značaj nemalo uplivale. U mladosti je uživao dobar odgoj, bješe uzoriti katolik, ali zbog zauzetosti nije mu se mogao omogućiti tijekom redovita nauka i to je vječna šteta što se nije dovoljno paske obratilo posebnim lijepim sposobnostima kojima ga je Bog obdario, a koje se u njemu silno isticahu, pa se nisu sustavno i pod vještom rukom učitelja razvijale kako bi bilo željeti, nego je sam po sebi, onako kako ga je nutarnje čuvstvo i želja tjerala, te darove naravi upotrebljavao po svojoj volji, prema potrebama i okolnostima koje ga okruživahu. Uslijed toga se i nije posve posvetio i usavršio u nijednoj grani znanosti ni umijeća, nego je učio sve što mu se svidjelo, ali nije lako popuštao od svojega osvjedočenja i suda što bi ga jednom stvorio, te ga je znao braniti svom oštrinom i dosljednošću. Nije trpio ni sjaja, ni laskanja, ni hvale, niti je isticao svojeg rada i zasluga, niti je htio o tome govoriti, pače je od toga zazirao, a svojih stvari uopće nije nikomu povjeravao. Zato su ga krivo sudili koji su držali da iz škrtosti sprovodi posve prosti život.

Otac je izlazio sav obuzet idejom duševne obnove hrvatskog naroda, pa je, ispred *Društva za obnovu*, 10. srpnja, u dvorani bivše hrvatske sabornice, održao besjedu na prvom zborovanju o zadaći *Društva za duševnu obnovu hrvatskog naroda*, započetu predavanjem *O psokama*. Kada se je otac pojavio, 11 sati je bilo prošlo za svega nekoliko minuta, a gospoda su već bila u dvorani, i vladao je muk, samo su se svi nazočni okrenuli dok je otac išao prema govornici, odjeven u tamno odijelo, s taškom od boksa u lijevoj ruci, dok je kažiprstom desne po običaju popravljao očale. Dok se penje prema govornici, nema nikakova pljeska, nikakova odobravanja, jer je otprije bačena sumnja da on neće imati umijeća o tomu besjediti pred skupinom sve velikih hrvatskih umova. U očevu držanju bilo je sigurnosti, mirno je tašku položio na govornicu ispred sebe, izvadio svoje papire, bacio pogled na pokal s vodom i čašu pa, kao da se premišlja, zastao jedan časak, a onda je lijevom rukom sipao sebi vode nadno čaše i potom je iskapio, prinio lijevu ruku do ustiju, zakašljao se u stisnutu šaku, zabacio glavu visoko, obujmio pogledom dvoranu i počeo glasom kao kod o. Petra Vlašića dok govori na blagdan Bogojavljenja. U prepunoj dvorani odjeknuo je glas našeg oca Ladislava Pavčića:

“Odlični zборе.”

Otac je napravio stanku, bilo mu je čudno da nikakova pljeska ni odobravanja još ne bješe, iako su ispred njega sjedili ugledni gosti, koje ću poimence navesti, i ljudi koji su sjedili u *Društvu duševne obnove hrvatskog naroda*. No otac je nastavio dalje:

“U duši današnjeg čovjeka zahirila je moć duševne spoznaje, a što bi je i bilo, malaksala je volja i izgubilo se svako pregnuće za istinom, dobrotom i ljepotom. Ništa ne označuje bolje rasulo našega moralnoga osjećaja nego psovka i prostaštvo koje vlada u našem narodu, crni nam obraz pred svijetom, kvari dušu našega priraštaja i tereti savjest čitavog naroda. *Društvo duševne obnove hrvatskoga naroda* nuđa ovim čimbenicima svoju pomoć i suradnju i daje se u službu velikih i moralnih ideja u hrvatskom narodu, bez kojih nema zdrave uljudbe i napretka. Dužnost je svakoga našega člana iskazati u svakoj prigodi štovanje vjerskim osjećajima i upregnuti sve sile za idealni vjerski i čudoredni život svoje djece i mladeži; dužnost je i obveza ustati protivu pornografije, ružnoga štiva i svih nedoličnih predstava u kinematografima i teatrima, te u svakoj ženi čuvati njezinu čast kako čuva čast svoje majke i svoje kćeri.”

Onu muklost prekide svesrdno odobravanje i pljesak cijele dvorane. Gospoda među prvima: don Niko Vjenčić, dr. Bernardin Polonijo, dr. Krsto Srebrnić, Josip Klarić i Valtazar Vijolić, prosto mu nisu dali nastaviti. Uvijek skroman, otac je u nekoliko mahova i utaman započinjao besjediti, pa je sve više, i kada to ne treba, popravljao očale na nosu.

“Ne trebam vam razlagati kako je u današnje vrijeme potreban ovakav rad za duševnu i čudorednu obnovu u našem društvu, gdje se gotovo svi staraju za gospodarski i materijalni napredak, a gotovo nitko ne misli na moralnu i čudorednu kulturu, bez koje ne može nijedan narod, pa ni hrvatski, opstojati.”

A gospođa F. Lovašen, predsjednica *Materinstva*, za to vrijeme nešto se obraća župniku sv. Marka, dr. Ritigu, koji u znak odobravanja potvrđuje istinitost i duboko značenje riječi našeg oca, laganim klimanjem glave prema gospođi Lovašen.

Otac neko vrijeme pronalazi redoslijed svojih rukopisa, kako bi odvratio sebi pozornost od silnog odobravanja. Dr. Ritig se prinosi i naginje k uhu gospođe Lovašen, koja ga sasluša pa se okrenu iza sebe, a na stolcu je sjedio preuzvišeni g. Rafael Rodić, nadbiskup beogradski, mislima sav udubljen u očeve riječi, tako da i nije zamijetio pokret gospođe Lovašen, pa čak ni njezin dodir rukom koljena preuzvišenog. Gospođa Lovašen uzalud se bila okrenula, nije mogla g. Rafaela Rodića istrgnuti iz pomnje koju je pokazivao prema zborovanju Ladislava Pavčića, našega oca. Kasnije će se, potaknut njegovim izlaganjem, i sam g. Rafael Rodić javiti za riječ.

“Naša država”, nastavlja otac, “osniva dužnost svojih službenika na pri-sezi, na štovanju prama Bogu Istinitome; prisegom veže ona svojega vojnika i svojega činovnika, prisegom uređuje vezu između vladaoca i državljana, pri-sega je temelj na kojem se osniva čitavo naše sudbovanje. Država nema ništa jačega, ništa svetijega od prisege da savjest svojih državljana obveže na vršenje njihovih dužnosti. U njezinim očima je posve opravdano najveće svetogrđe pogaziti prisegu, i ona po kaznenom zakonu kao zločin proganja, kažnjava krivokletnika, pa vas ja pitam, gospodo, kakova je to logika da državni zakon kazni državljana koji krivo i lažno prizivlje i priseže na vrhovni moralni auk-toritet, a u isto doba dozvoljuje da čovjek nekažnjeno, u svakoj drugoj prigodi, taj moralni auktoritet gazi i na nj pljuje. Što može u javnom mnijenju vrijediti prisega na Boga koga taj isti narod danomice pogrđuje i onesvećuje.”

Tu ga preuzvišeni Rafael Rodić prekida, on izražava divljenje njegovoj besjedi, pridiže se sa stolca i sada se, dok je tako pridignut, nešto obraća gos-podi F. Lovašen. Jedino je sve vrijeme zborovanja ostao miran, lica nepomična, general Svetozar Matić, zapovjednik armijske oblasti u Zagrebu, ali je čitav li-jevi kraj dvorane živahnuo. Gospoda Stjepan Bunjevčević, predsjednik Saveza Hrv. Kršćanskih Socijala, Franjo Popović i Smiljka Kovačević-Lopašić živo su međusobno raspravljali, a onda u jedan mah zapljeskali s rukama uzdignutim tako da ih može vidjeti naš otac. Dragutin Čepulić, podstarješina *Društva*, bio je zadovoljan i samo je njegov pogled letio po licima nazočnih, i bio uvjeren da je zborovanje posve uspjelo i na taj način odbacio sve dvojbe sveučilišnog profesora i predsjednika *Narodne zaštite*, dr. Šilovića, da se uopće dade riječ našem ocu, smatrajući da Ladislav Pavčić nema znanstvenu potporu za tu svoju besjedu. Tu je imao pristašu u dr. Matičeviću, ali zadovoljstvo nazočnih na samom skupu premašilo je i njihova očekivanja. To je naš otac razumio, pa je još zanesenije nastavio s besjedom:

“Hoćete li da vrijedi prisega, onda je potrebno suvereni auktoritet živoga Boga zaštititi za svaki slučaj. Licemjerje je od državnog zakona zaštititi Boga od svetogrđa, kada to traži probit države, a inače pustiti da svatko po volji na nj gazi i pljuje. Pravo je da država kazneno progoni onoga koji se usudi povrijedi-ti njezina suverena, jer je lice vladaoca nepovredivo i neodgovorno, ali je kud i kamo veća njezina dužnost zaštititi kaznenim zakonom i auktoritet moralnog i Vječnog Suverena ljudskih duša.”

Otac je u zanosu poput kakova krasna glumca; zasigurno je čovjek, uza sve vrline znanstvenika, istodobno i umjetničke naravi. On podiže ruku, zatim uperi kažiprst negdje izvan dvorane, kao da je tamo otkrio bogohulnika, pa, toliko zanijet, on i ne čuje g. Rafaela Rodića, koji uzvikuje:

“Živio!”

Nu, sve mu to dade još i poleta i on podiže glasa:

“Gospođe i gospodo, ako već ne možemo psovače, poput inih zločinaca, izolirati od ljudskog društva, jedno možemo, a to je taj porok žigosati i otvoreno reći da psovka toliko sramoti čovjeka koliko ga sramoti krađa i otimačina, jer psovač krade i otimlje poštenje i čast Božju, on krade i otimlje poštenje i čast našega naroda. Ako šutimo kada drugi psuje, mi se činimo sukrivcima njegova poroka. Dužnost je sviju nas ustati protiv psovke i dati razumjeti i osjetiti psovaču da oduravamo njegov ružni jezik. Ne smije biti ni obzira ni isprike prema psovaču. Ne smije se čuti riječ: pa to je samo navada i loš običaj. Ali loš običaj nikoga ne ispričava, pače čitav je narod odgovoran za loše svoje običaje, a njegova je dužnost sve učiniti da se loši običaji žiguju i iskorijene, pa neka se ne preza ni većih kazni za opomenu, pa ni javnog žigovanja, progonstva, izopćenja iz društva, pa niti i smrtne osude.”

Na te se riječi prenu iz dremeža i general Matić, pogleda prema vratima, na kojima se pojavi, sav zadihan od hitnje, oblasni veliki župan u Zagrebu dr. Zuccon. General dade znak da ga je primijetio. Prepuna dvorana svestrano odobrava. Otac, nakon što ugleda g. Zuccona, nastavi s nesmanjenim besjedičkim žarom.

“Ja ću završiti i jedno naglasiti: naše *Društvo duševne obnove hrvatskog naroda* uzelo si je zadaću preobraziti i obnoviti njegove duševne osjećaje. I nije moglo svoju zadaću započeti boljim djelom nego borbom protiv psovke, jer čist jezik izvire iz čista srca i čiste duše, a čista duša znači duševno i moralno zdravi narod, a moralni narod znači sigurnu budućnost svake države. Dignimo se i oslobodimo od ružnoga poroka i običaja!”

Otac je završio uz silno odobravanje, a cijela dvorana podigla se na noge. Dok je otac savijao svoje papire i zaredom ih stavljao u tašku, te ispio čašu vode, obrisao rupčićem znoj sa čela, dvoranu je ispunilo svestrano oduševljenje, a kroz razmaknuta vrata i prozore, u hladovinu sabornice, prodirala je podnevna srpanjska vrućina.

Ocu je čestitao i dr. Šilović, raspitivao se kako je dugo radio na predavanju, kakve je sve izvore koristio, a otac je za to vrijeme bio ozbiljan i imao je osjećaj neugodnosti, kako mu slava i pohvala nigda nije godila. Odgovarao je na pitanja mirno, baš kao čovjek koji se odlikuje skromnošću i poniznošću, a za sve vrijeme popravljajući svoje očale na nosu. Usta su mu se sušila i usne je oblizivao. Dr. Zuccon mu je čestitao i ispričao se što nije mogao stići još na početku, a preuzvišeni Rafael Rodić predao mu je neku knjigu, koju je otac

dugo prelistavao i, još u dvorani, okružen štovateljima, započeo čitati. Istom je i dr. Ritig zatražio da mu predavanje tiska u zakladi tiskare *Narodnih novina* u Frankopanskoj ulici, pa je u tom cilju ugovorio sastanak između oca i dr. Janka Horera. A potom je Predsjedništvo donijelo i svoju *Rezoluciju*:

“Zbor prisutnih državnih civilnih i crkvenih predstavnika, te izaslani-ka svih vjerskih, socijalnih, prosvjetnih i dobrotvornih udruženja iz Zagreba, osuđuje odurni porok psovke koji vlada u našem narodu. Zaključuje da se izda na svekoliko građanstvo javni poziv, da se kani ružnoga običaja, a na vladina nadležstva da se uputi molba za svrsishodna naređenja protiv psovke.”

Nakon što je donesena *Rezolucija* i potpisana, sve prisutne je kao goste pozvao dr. Zuccon i svi su se zaredom odazvali osim našeg oca, a uprav je u njegovu čast sazvao dr. Zuccon članove društva i uzvanice na Zborovanju, te tvorce *Rezolucije*. Bio je nemalo iznenađen kada se otac ispričao da ima istoga popodneva raditi, pa se oprostio i sam uputio iz bivše hrvatske sabornice, sav obuzet mislima i usredotočen na temeljne ideje *Društva za duševnu obnovu hrvatskog naroda*, prešao je Markov trg, a srpanjsko sunce tako je peklo da prolaznika nije ni bilo, te se na koncu i našao u svojoj sobi u Prilazu Đure Deželića. Čim je ušao zamračio je prozore, s nakanom odspavati četrdesetak minuta, a potom dovršiti svoj prilog koji će njegov brat Juraj Pavčić uzeti kao osnovicu za debatu u Saboru, a u povodu Zakona o vjeroispovjednim odnošajima katolika starosjedilaca i inih vjerskih zajednica u Hrvatskoj. No, kako je otac legao na postelju, iscrpljen do skrajnjih snaga, a omara je bila velika i težak zrak ga je pritiskao, osjetio je jaku glavobolju, pa se pridigao i prišao radnom stolu, te zapisao na komadiću papira:

“*Bolovi u glavi jaki, teško dišem, kao da me boli sama moždana opna, nagoni me na povraćanje, nije li to sunčanica, bojim se da neću biti u stanju završiti započeta predavanja, unijeti ispravke u pismo o. Petru Vlašiću.*”

Otac je pronađen mrtav, nagnut nad radnim stolom, kada su kućevlasnici u Prilazu Đure Deželića osjetili zapah koji je na srpanjskoj sparini dolazio ispod vrata njegove radne sobe. Taj gubitak teško će prežaliti hrvatski narod. Oporuke nikakove nije ostavio.

RUKOPIS K

*I Juraj Pavčić slijedi duh i korak**svojega brata*

Otac nije uspio dogotoviti prilog debati o vjerozakonskim osnovicama i vjeroispovjednim odnosajima, ali i to što je ostalo raštrkano na papirićima bilo je dovoljno da njegov brat Juraj Pavčić podosta toga što je našao u bilješkama našega oca, iskaže na 143. sjednici saborskoj, najprije na generalnoj debati, a potom i specijalnoj, uzimajući riječ više puta. Govorio je potihlo, posve suprotno našem ocu, koji je dizanjem i spuštanjem glasa, te mnogim glasovnim tonovima, podizao napetost slušateljstva, to je bilo govorno umijeće, pa ipak je unatoč tom nedostatku naš stric plijenio svojim izlaganjima britko se suprotstavljajući onima koji su tražili da se normira i olakša postupak kod obavljanja napovijedi i sklapanja mješovitih ženidaba, jer on se protivio tomu da se u našu vjersku i narodnu čistoću uvode inovjerci i kvare nam naraštaje, čak je išao daleko i osudio svojega brata i njegovu ženidbu Srpkinjom, jer je imao stajalište da sudbina djece iz mješovitih brakova glede vjerozakonske pripadnosti uvelike ovise od raspoloženja roditeljskog, pa se takova djeca jadno osjećaju i vuku duševnu potištenost, a neka su opet agresivna, pa s punoljetstvom odbacuju očevu i majčinu vjeru bježeći u kakvo bezbožništvo. On je podsjetio Visoki dom na 15 § čl. 26 zakona iz 1790. godine po komu sva djeca idu za vjerozakonom oca, ako je otac katolik, a ako je otac akatolik, tada ženska djeca idu za vjerozakonom matere, a muška mogu, ali ne moraju ići za vjerozakonom oca. Naš stric je taj zakon smatrao dobrim, s tim da se korigira tako što bi se sva ženska djeca iz mješovitog braka u kojemu je jedan roditelj katolik, bilo koji, dala uzgojiti u katoličkom vjerozakonu. Bilo je to smiono, a mnogi su se pribojavali za takav dometak starom dobrom zakonu. Jer naš stric Juraj Pavčić bio je reformator.

Sabornici su se složili, a napose glavni izlagač o vjeroispovjednim odnosajima, presv. gosp. odjelni predstojnik Levin plemeniti Chavrak-Letovanički da su sve konfesije u našoj domovini ravnopravne, "ali guba bezvjerstva poništuje svaku konfesiju, protu te gube moramo se boriti". Njegovo je izlaganje pozdravljeno, jedino tada ustaje naš stric i uzvraća tiho:

"Visoki sabore, uzvišeni izlagatelju zakonskih osnova, ja ovdje zastupam cio svoj katolički narod, a ne samo treći izborni kotar grada Zagreba, i ne mislim da je bezvjerstvo za moj vjerozakon išta opasnije od druge vjere, jer svaka

je vjera u našoj domovini prvo protukatolička, pa tek onda svoja. Štoviše, ja mislim da je u druge vjere golemu mržnja prema nama i nadmaša bezvjernike, a gdje je mržnja dublja, ondje je i opasnost veća, poglavito ako se, ne dao Bog, dogodi takvo što da povijest podivlja.”

Bio je najprije muk u Sabornici, zatim zvižduci na jednoj strani, a na drugoj burno odobravanje i poklici “živio”. Tom njegovom opaskom našao se pogođen vladika gornjokarlovački, koji je naširoko govorio i ne gledajući našega strica, nego sve više gosp. šefa bogoštovlja i nastave, naglašavajući dva-tri puta da on najprije govori u svoje ime “kao virilac ove visoke kuće”, a ovlašten je od mitropolita patrijarha srpskog, te i od svoje pravoslavne mitropolije, iznositi opća stajališta, pa je odmah istaknuo da je pravoslavni srpski episkopat dvjestogodišnji rob u svojoj domovini Hrvatskoj sputan lancem raznih patentata, intimata i rezolucija, “a ako ovdje itko trpi nesnosnu mržnju, onda je ponajvećma trpi pravoslavni puk, pa sada sve pogoduje da i rob dođe do glasa i pozdravi tvorca i idejnog začetnika o ravnopravnosti konfesija preuzvišenog gospodina bana, čovjeka koji se snažnom rukom mašio oboriti nesnosni patentalni sustav i skinuti okove građanima pravoslavne vjere, a srpske narodnosti”. Vladika se potom obrušio na našega strica i rekao “ako bismo se povelili za onim što predlaže uvaženi zastupnik oporbene Stranke prava gosp. Juraj Pavčić, onda bi život u Hrvatskoj nepodnošljiv postao”.

“Gospodo moja”, ponovno je dobio riječ naš stric, “svakojim svojim zakonom i svakom osnovom, mi samo činimo kako bismo pogodovali Srbima, a kakovu korist smo dosele imali od njih. (*Negodovanje u klupama na desnom boku.*) Sva veća službena mjesta oni su zaokupili, a za vlade predšasnika sadašnjega bana, tko je baš najviše pripomogao da se uzdrži ovaj nesnosni sustav negoli naša pravoslavna braća. Kad bi, gospodo, naša pravoslavna braća mislila na nas Hrvate, evo mene prvoga kao iskrena prijatelja, ali toga prijateljstva neće biti dok god je takova mržnja prema Hrvatima. Svako popuštanje Srbima, ide nauštrb starosjediocima katolicima i to poradi toga jer su kanoni katoličke crkve neprispodobivo stroži od zakona crkve grčkoistočne, pa se zakonski mora urediti prijelaz katolika u grčkoistočnu crkvu, jer će mnogi zbog strogosti naših kanona to učiniti, a po sadanjem shvaćanju oni će čim prime grčkoistočnu vjeru, odmah postati Srbi. (*Negodovanje na desnom boku, odobravanje na lijevom.*) Postanu li Srbi od naših katolika, to su bez dvojbe borci protiv hrvatske misli i protiv oživotvorenja hrvatskih ideala. Ta se zakonska osnova može urediti samo jednim člankom koji bi glasio da se katolicima zabrani prijelaz na grčkoistočnu vjeru.”

Većina zastupnika s lijevog boka priklonila se našem stricu, sve ih je više bilo koji su u ime svojega puka i svećenstva svojih kotara tražili da se po-

vuče zakonska osnova o vjeroispovjednim odnošajima, a zastupnik pakračkog izbornog kotara g. Tomac iznio je mišljenje da Sabor ima prećih, pa i prijekih potreba riješiti mnogo ljepša pitanja kao što je pravo glasa, kao što je zakon za zaštitu slobode izborâ, to bi bilo primljeno "s kliktanjem i pljeskanjem hrvatskog naroda", a ovako će ostati "gorak okus kad moj puk vidi kako se ugađa Srbima, a kako se nište osjećaji vlastita naroda". Pa ipak je većina glasovala da se rasprava nastavi, članak po članak, o svim stavkama koje zadiru u međuvjerske odnošaje, od mješovite ženidbe do pokopa. Nakon tjedan dana prihvaćena je osnova zakona za podlogu specijalne debate, kada su do izražaja došle mnoge opaske našega strica Juraja Pavčića, pa i njegovo izlaganje u cijelosti. Ne dozvoljuje mi prostor u knjizi više se pozabaviti svim onim doskočicama našega strica, morali su ga grubo sprečavati, bojali su se njegovih podbodica; usudio bih se reći da su u njemu vidjeli oživotvoreni duh našega oca.

Kada je započela specijalna debata o zakonskoj osnovi da se jednoma uklone ili odobre zapreke o pokapanju inovjercâ na "domaćim katoličkim grobljima" u onim mjestima gdje nema druge crkve i drugog grobišta osim katoličkog, a takovih je mjesta mnogo, redali su se govornici, bilo je burnih povika i mnogo primjedaba na tu stavku zakona, a prije svih riječ je uzeo naš stric i rekao "da se čudi zašto vladiku gornjokarlovačkog vrijeđa to *inovjerci*, vrijeđa ga i zakonska natuknica grčkoistočna vjera, a potražuje u svakoj debati da se to mijenja u pravoslavnu vjeru, dobro ne traži da u osnovi zakonskoj stoji *pravoslavna braća (smijeh među njegovim pristašama)*, jer oni misle da su inovjerci manjina, a Bože moj, gdje bi Srbi mogli biti manjina, oni faktički to i nisu barem kad je riječ o zastupljenosti na državnom koritu i u pandurskim službama", a potom je uslijedila stanka, odmor od 15 minuta; u predvorju su mnogi tapšali strica, čak i oni koju nisu micali s usana riječ tolerancija.

Nakon stanke treći je govornik bio naš stric Juraj Pavčić.

"Visoki sabore! Nikako ne bi bilo u redu da se dotični pokojnik inovjercâ ukopa među one čije je groblje, a to znači među katolike koji to svoje groblje, taj sveti kutak kršćanskih duša, danomice uređuju i zasađuju cvijeće u male lijehe, a kadikad su to golemi izdatci, pa ne bi dobra donijelo ako se ušuljaju mrtvi inovjerci, jer i njih će netko žaliti, pa će dolaziti i sjediti pokraj groba, a to znači ometati naše uciviljene drugim običajima i navadama. Vi znadete da je ta pravoslavna vjera zadržala mnoge poganske običaje, ta oni jedu svakojake hrane na grobu bližnjega, napijaju se, pa će tako od naših mirnih lijepih i svećanih grobišta, gdje svi mi katkad odemo predahnuti i napojiti se tišine, dakle, pogani će nam narušiti mir, napraviti cirkus, tuj će se žderati, tuj će se lokati, tuj će cupkati kola, tuj će se oriti pjesma, bit će veselije nego u birtiji, a to bi, gospodo moja, povrijedilo čuvstva naših katolika skrušenih i tihih, u boli za svojim neprežaljenima."

Stric Juraj prekidan je kako negodovanjima, tako i odobravanjima, dočim je g. narodni zastupnik Tomac više puta ustajao, snažno pljeskao i uzvikivao "živio", a u jednom času on je sa svojega zastupničkog stolca, ne izlazeći za govornicu, samo nadopunio našega strica prijedlogom neka se "Srbi kopaju u kakvom prikrajku domaćega katoličkog groblja, ali samo uz velike pristojbe i namete", što je dovelo do općeg nadvikivanja, jer komu bi išle te pristojbe, crkvi ili državi, ali je predsjednik smirio duhove zvoneći i udarajući svojim mlatom. Stric je uspio nastaviti:

"Treba li crkve pitati na čije imanje dolazi inovjerac? Mislim da treba. Treba li pitati mrtve hoće li primiti u svoje dvorište pokojnika inovjerca? Mislim da treba (*smijeh u dvorani*). Gospodo, ne smijte se, mene naučava moja katolička vjera da su i mrtvi dio našeg carstva, da mi ipak nešto dijelimo sa svojim mrtvim precima, pa vas molim da se suzdržite smijeha. Zato mislim da u tuđe vlasništvo, pa i vlasništvo mrtvih, vlada ne bi smjela posezati svojim zakonima, nego samo predložiti ovoj ili onoj političkoj oblasti da nađe nekoliko četvornih hvati, gdje se mogu takovi kopati...?"

"Koji su to takovi?" prekida ga zastupnik Oto Krajcsovics-Iločki. "Jesu li to gubavci, zločinci? Ili su to također ljudi koji umiru kao što će svatko od nas umrijeti."

"Vi znadete, uvaženi zastupniče, da govorim o inovjercima, a misleći ponajprije na pravoslavce, jer ako se ušuljaju na naša groblja, sutra će se ušuljati u naše domove, u naše obitelji, u naše majke i sestre, u naše supruge, sutra će nas porobiti i naše crkve pretvoriti u svoje pravoslavne hramove..."

"Ovo je nečuveno", uzvikuje Oto Krajcsovics-Iločki, a i velik broj zastupnika na jednom krilu protestira. "Uvaženi predsjedniče, oduzmite mu riječ."

"Imate još jednu minutu", obraća se predsjednik našem stricu, koji je uznemirio duhove.

"Malo je minuta, gospodo. Malo je sat. Malo je dan, malo je tjedan dana da bi se izreklo ono što nam je na duši, pa hitam kazati, požuren od predsjednika, jednu svoju dvojbu i pustiti je u razmatranje umnim zastupnicima. Što ako, primjerice, pravoslavac ima obiteljsku grobnicu na našem groblju, pa ako je, evo pitanja, jedan član te obitelji notorni zločinac, recimo ubojica, pa još ubojica katolika, pak je i kažnjen stoga, ljudi ga izbjegavaju, živi okreću glavu od njega, pa takav zločinac umre. Kako takova pokojnika, makar imao svoju grobnicu, pripustiti tamo gdje počivaju oni koji su svoj život čestito proveli."

"A što ćemo s katolicima kad umru, a također su zločinci? Da li ih primiti na groblje da leže pokraj onih koji su svoj život čestito proveli. Ili su zločinci

samo pravoslavni, dočim su katolici jaganjci”, vidno uzbuđen dovikuje iz svoje klupe vladika gornjokarlovački.

Nastaje velika galama i pomutnja, duhovi su uzburjeni; svojim mlatom predsjednik označuje svršetak debate. Na ovaj sam način uveo strica u obitelj naših razboritih članova, premda nije bio ni sjena svojega brata, ali već i to da ga je slijedio, podosta o njemu govori, traga je ostavio, njegova su izlaganja skupljena u knjižicu i tiskana u tiskari Kos u Zagrebu. U toj sam knjižici našao njegovo snažno protivljenje paragrafu kojim se potiče pristojba u korist zakonito priznatih crkvi ili vjerozakonskih zajednica. Evo što je naš stric rekao:

“Meni je, gospodo, poznata neobična činjenica da se takovi nameti nametnu ili takovi prinosi raspišu tek na zahtjev crkve same, bud da se grade crkve, bud da se župni ili parohijalni domovi poprave, pa i tada bi se o troškovima provela doprinosbena rasprava u crkvi samoj, ali ovo da vlada prinuđa svoje pučane da plaćaju pristojbe i namete svojim neprijateljima, takovo što, gospodo, nigda nisam čuo. To dolazi u sukob s mojim katoličkim propisima. U katoličkoj dogmatici i moralu govori se u *de communicatione in sacris*, da mi katolici ne smijemo pod prijetnjom ekskomunikacije doprinositi moralne ili materijalne pripomoći drugim vjeroispovijestima. Naš narod ionako ima golemih tereta, pa kad će mu se doći s takvom stvari, bit će velikih neugodnosti, bit će uzrujavanja, bit će ono da vlada o svemu misli osim o svojem narodu.”

Eto, s ovim izvatkom svršit ću i ovu kratku i poučnu priču, tek da se još malo sagleda veličina Pavčića bez kojih naš rod ne bi imao tako čvrsti temelj na kojemu počiva moćna zgrada naše domovine. Ako je netko sol ovoj zemlji, onda smo to mi, Pavčići.

RUKOPIS L

*Malvina s kajanjem iznosi događaj u krevetu
i strahuje od Gospoda*

Rukopis upravljen Gospodu, pisan posle avgusta, kada sam već bila ušla u blagoslovenu “arku” i u milost oca Justinijana, kaluđera manastira Sv. Petke, gde sam zaređena i odnedavno preuzela svekoliku brigu o slaboumnoj deci, i sva postidjena što misli upravljam Gospodu ovako nesavršena, no srećom

podstaknuta nagovorom oca Justinijana, naknadno sam privela kraju, u ovih nekoliko rukopisa, svoj životopis, te ako otac Justinijan ne bude od mene tražio ispovedi i kajanja, moja bi se pripovest svršila ovako:

Katarina Pavčić umrla je pri porođaju, s pogledom uprtim u mene. Ležala je na patosu velike sobe, kažnjena i uplašena pod mojim bičem koji mi je poturio don Peter Blaže za šibanje grešnice.

Tu je i izdahnula, a potom prekrivena čaršavom, darom Eufrozime Perulović, koji sam dobila na poklon od nje još u Domu Sv. Majke Angeline, i sva obasuta smiljem koje označava neprolazna Marijina dela. Don Peter Blaže molio je uz njeno uzglavlje:

O Majko umirućih, ne ostavi nas na čas smrti naše, nego nam isprosi potpunu žalost za grijehе naše, pravo skrušenje, oproštenje grijehа naših, milost da dostojno primimo svetu popudbinu, te okrepljeni sakramentom zadnje pomasti sigurno dođemo pred prijesto pravednoga i milostivoga Suca, Boga i Spasitelja svoga. Amen!

Odojče sam preuzela, a na samrti Katarina je poževela da njena kćerka, kao dar naše ljubavi, bude krštena u pravoslavnoj crkvi i da joj se nadene moje ime Malvina, pa sam pokojnici učinila po volji i dete krstila u crkvi Sv. Arhandela Mihaila. Katarina je pokopana na trebinjskom groblju, baš tamo gde uveče šušte platani i gde se, kao senka njene smrti, uobliče čempresi, krošnje rogača i murve. Dok smo polagali njen kovčeg u zemlju, na grobu se pojavio mladić od svojih sedamnaest godina, sav kao "prut židak", no snažnih šaka, a blaga i pitoma pogleda, pa još i začuđena, i s prvim maljama pod nosom i na obrazima, koje još ne beše počeo briјati. A kada je zemlja zabubnjala po čamovom zaklopu, otele su mu se suze i stao je jecati da sam poverovala kako je to onaj večiti strah od smrti, koji se još od detinjstva začinje kao kakav kamen u nama, pa sam ponudila maramicu da se obriše, ali je on odbio i nestao s groblja. Dve godine kasnije srela sam ga kada je stupio u vojsku. Pojavio se kod pumpe za vodu i dugo je zagledao malu Malvinu. Otada, kao kakva utvara, iza ograde ili pred hotelom, prikrada se da bi video Malvinu, no sa mojom pojavom iščezava. U dva navrata stigla je i uputnica od po 30 dinara namenjena Malvini, s potpisom pošiljaoca Jova Čampare. Bez sumnje: to je mogao biti samo on. I ne znam da li s njegovom pojavom ili je sam đavo uselio u mene baš tu neodoljivu mržnju, o kojoj je Ivan Pavčić sa zanosom govorio, prema nedužnom stvoru, maloj Malvini. Ta mržnja se docnije i po meni kao kazna javila i to bih rado zaobišla u svojoj pripovesti, kada bi sam Bog hteo te grehove da mi oprosti i usredsredi svu svoju vidljivost na moje zavetovanje siromaštvu. Obratila sam se nepoznatu mladiću Jovi Čampari pismom, kako mu dopuštam

svakodnevno viđanje Malvine uz novčanu naknadu, ali sam dobila odgovor da on označenu sumu nije u stanju zaraditi. Htela sam da je neko posvoji ili je dati kakvoj dobrotvornoj ustanovi, no devojčica je bila vezana za mene i pored sve moje mržnje i strogosti koju sam primenjivala na njoj. Niti sam se maknula s mesta kad se Malvina davila u Trebišnjici, a niti sam zažalila kad je odvedena u bolnicu pod temperaturom od zapaljenja pluća, no sam priželjkivala njenu smrt, pa čak i onda kada sam videla kako joj se zdravlje poboljšava i kako, onako lepa, sklopljenih očica, spava puna dvadeset i tri sata u bolničkom krevetu. No, Gospode, ima li roditelja koji nije poželeo smrt svome detetu, pa i nije li u roditeljskom domu prvi put začeta mržnja, pa jali roditelja naprama dece, jali dece naprama roditelja. I kako mi se docnije priviđala slika Isusa Hrista (baš kao Majci Tereziji od sv. Josipa), sveg okruženog decom, stala sam strahovati nad njenom sudbinom, jer ma šta joj se dogodi, sva krivnja pala bi na mene, a sam Gospod ne bi se mnogo obazirao na me, jer svaku od mojih misli poznaje. Još će biti govora o tome u onom tajnom pismu koje ostaje iza svakog čoveka i otvara se po njegovoj smrti. Isto tako, misterij života obvija nas od vremena kad je Katarina zatrudnela pa do pisma koje je osvanulo na stolu:

Pribavite sebi cvetove hrišćanskoga odgoja, kolokasiju ili pastirsku palicu.

Stigla nam je jedna novčana uputnica na 20 dinara od J. Čampare i ugovoreno je mesto gde Malvinu može videti. I sve to spada pod ovu tajnu koja je nad nama, pa i to, kakva to sila toga mladića upravljuje na vanbračno dete. Odmah sam odagnala svaku sumnju u njegovo očinstvo jer u vreme kad je Katarina začela nje mogao imati ni šesnaest godina. Na Katarininom grobu s vremena na vreme osvitlalo bi cveće, što još više usavršava taj misterij.

I sada, dok predajem rukopis Ocu Justinijanu, uviđam da me je strah od Gospoda učinio slabom da priznam svoje krivnje, pa ovo pismo vidim nepotpuno, no se sve uzdam u onaj rukopis koji će biti sastavljen ne u pokajanju već u priznanju pred sobom i koji će doneti potpuniju sliku o svemu životu i više se primiti čitaoca. Od mene se neće tražiti da se ispovedim kako sam podvela sedamnaestogodišnju Malvinu i u njen krevet uvukla nepoznatog muškarca, naslađujući se bolom kad je sva izmučena ustala od postelje do kupatila da bi sprala krv, jer verujem u onaj savršen misterij, pa i to: da će se naći neko drugi, isto tako upućen, još uz to oslobođen straha Gospodnjeg, pa lak u svojim rasuđivanjima, da pribavi pripovetku o događajima koji su se vrlo brzo okončali između mog posvojenog deteta Malvine Pavčić i pomenutog muškarca iz njezinog kreveta, Kirila Deretića.

RUKOPIS M

*Dok se leš ne ohladi u zemlji,
premeće se tajna kutija*

Nakon Katarinine smrti u njenom kovčegu, po ivicama svom opervaženom zlatnim ukrasom i meni nigda dostupnom, ostala je hrpa temeljnica na ček. Račun br. 28376, dva albuma naših skupnih fotografija, dva moja pisma koja sam joj uputila kad smo bile rastavljene sedam dana u vreme velikog posta (sada me postiđuje pripovedati sadržaj moje naklonosti i želja za Katarinom), njen odgovor započet meni: *Malvina ljubavi*, te jedna svileni vrpca optočena zlatnim resicama, a u gornjem vrhu mrtvačka lobanja s ukrštenim kostima, što je dar don Petera Blaže, još jedna štedna knjižica na moje ime i 170 dinara na njoj, pa tri Tomislavljeva brzojava za koje nisam znala da ih je Katarina ikada primila:

1. ANTON POČINIO SAMOUBOJSTVO U BOLNICI. NIKOGA NIJE BILO PREUZETI NJEGOV LIJES. NE ZNAM GDJE JE POKOPAN I JE LI UOPĆE POKOPAN.

2. OBAVIJEST DA JE ANTONOV UKOP OBAVLJEN NA MIROGOJU UZ PRATNJU BOLNIČKOG OSOBLJA.

3. OŽENIO SAM SE SOFIJOM MIKELIĆ. NE NALAZIM ZA POTREBNO O TOMU OBAVIJESTITI RODBINU.

Na koncu sam pronašla i jednu svesku koja je pobudila moju znatiželju i u kojoj behu upisani njeni menstruacioni ciklusi, a crvenom tačkom broj snošaja koji su padali tačno u najplodnije dane, a u sredini složeno pismo kojega je Katarina ispisivala mom nekadašnjem mužu i njenom bratu Tomislavu, o kome se nigde nisam odvažila pripovedati, pa niti u kakvom razgovoru koji bi zapoдела Katarina, dok smo u noćima prave božje milosti večeri provodile same, stiskajući se jedna uz drugu i uvek omamljene, a i da bi me kadgod spomenula Tomislavljeve patnje, ja nisam za to imala nikakvih saosećanja. Katarina se i sama protivila da dalje ostanem u braku s Tomislavom, sve do onog dana kada sam saznala za njenu trudnoću, kada se i u njenim nazorima sve promenilo, a ljubav spram mene počela jenjavati. Pismo koje nigda nije upućeno Tomislavu,

nosi datum koji pada šest nedelja pred porod, te ga predajem u ovu knjigu sa svim njenim rukopisom i marljivošću kojom ga je ispisivala, a da ne prenosim sve one porodične odnose, pa nagodbe oko troškova, ovde ću istrgnuti listove gde ona pokazuje oholost naprama Ivana, a uzeti za svoj rukopis baš ono što mi se učinilo za nutarnji Katarinin život nepoznato, a to je upravo ta vera u bračni autoritet, pa i njena sama potreba da zanese i pored sve gadljivosti na muškarce, i da ostavi poroda iza sebe; no, evo tog pisma Tomislavu:

“I već s ovog prostog i prirodnog pogleda na mržnju ili na odvratnost, lako je prosuditi o značenju kakav može imati kao uzrok da se razvede jedan zakonit brak, takva nenormalna duševna pojava u jednoj osobi, koju pojavu po običnom razumu nije prosto moguće smatrati trajnom i nepromjenljivom, i kako je ujedno nemoguće tu pojavu priznati za pozitivni razlog da se sudom raskine, a bez svakog drugog uzroka, takva jedna veza kao što je bračna veza, koja i po božanskim zakonima mora da je u osnovi svojoj i do smrti fizičke ili čudoredne čvrsta i nerazvedljiva. Ali i nezavisno od ovoga, kosi se to i sa kršćanskim naukom o braku. Naime, da se najmanje smije razvoditi brak radi toga što se, možda i momentalno, ne slažu među sobom supruzi, a što se nazvalo međusobnom mržnjom i odvratnošću, nego naprotiv, da su u takovim prilikama supruzi dužni jedno drugome snishoditi i dok ne prijeđe taj njihov nesporazum, odnosno mržnja, trpjeti i mirno očekivati da se dotična osorna strana osvijesti. Ti, Tomislave, našao si u Malvini dobre supruge, ali se nisi pozudavao u Pavlovu zapovijed: *Muževi, ljubite svoje žene kao što je Krist ljubio crkvu*, no si u čas prije potpao pod Ivanov nagovor o razuru vašeg braka, a zato ga je i sam Bog naružio gurnuvši ga u postelju, samo dva tjedna kasnije. Proglasiti brak između tebe i Malvine mržnjom, i to na vjerskoj osnovici, pa još i da se nikakva razloga ne pronade za mržnju, odista pokazuje samo Ivanovu nevjericu niti u jednu božansku putenost koja nam je dana. U tu mržnju uspio je i tebe uvući baš stoga što je od djetinjstva imao velikog upliva na tebe, a što se ti sam ni u što čestito nisi razumijevao, osim u trgovinske i gospodarske poslove. Da si sebi pribavio malo odvažnosti, ti bi odmah bio uvidio da je to samo Ivanova mržnja i neodoljiva odvratnost samo zaradi toga što je Malvina Srpkinja. Mogao si još u djetinjstvu uočiti kako se je on držao spram naše majke, te samo stoga što je bila Srpkinja, no srećom da je umrla od bolesnih jetara, pa da i nije dočekala svega poniženja od svoje djece. No sada čujem da se Ivan raspituje za kuću u Trebinju, kako bi pokrenuo parnicu o ponovnoj raspodjeli nasljedstva. Sve se nadam da će ga bolest dokrajčiti i spriječiti u tomu, pa kako mi i sam piše, njegova su oba plućna krila ozbiljno oboljela, ali to ga kao neće spriječiti da objelodani i tiska, makar u vlastitoj nakladi, svoj rukopis, gdje veli da je do raskola obiteljskog autokriteta, te i slave Pavčića, došlo upravo stoga što je u harmoniju našega oca nesreću i nered unijela Srpkinja, da bi ista i samu

djecu, još od djetinjstva okrenula k sebi, a odgovor je Božji bio samo obiteljska tragedija: Antonova duševna bolest i rastrojstvo, pak i Katarinina nesreća što je duševno izopćena iz svijeta muško-ženskih odnošaja, pa da bi se konačno sav bijes sudbine oborio na Tomislava, vrug mu šalje Srpkinju za suprugu, dok je Drago ostao blijedi izdanak Pavčića, nalik na ućevinu. A o svojoj bolesti nikakva povoda, ta valjda ne okrivljuje majku za tuberkulozu, jer u njezinoj obitelji nije pak zabilježen nijedan slučaj sušičavosti, pa niti bilo koje druge bolesti. No da ne duljim o svemu tomu, dobroga bi bilo u tvojoj pokori da se i prisjetiš: *vjera, ufanje i ljubav, ovo troje, ali najveća je među njima ljubav*, i da opet prideš kao presvetom kruhu Malvini i započneš s trgovinom ovdje u Trebinju i tu prakticiraš čestiti obiteljski život, još za taj ostatak što ti preostaje do vječnog pokrova, a još si u snazi izroditi djece, što bi ona oplemenila lozu Pavčića.”

RUKOPIS N

Kratka bračna sreća

Malvina Trifković - već u srednjoj dobi, iznurena jadima života, sjetna na putu starenja (tek povremeno vidi kako se zaroza koža na njenom vratu), okovana šutnjom i udaljena od vanjskog svijeta, donedavno je odmahivala rukom na godine, kao kakva Gospodarica vremena - ušla je u pravoslavnu crkvu Sv. Arhangela Mihaila i skrušeno izustila:

“Mirno čekam starenje, a radosno smrt.”

Iz toga vremena zabilježene su dvije njene posjete ocu Justijanu, kaluđeru manastira Sv. Petke, te i prisustvo na jednoj tihoj misi za dušu don Petera Blaže i odrešenju na Mrtvi dan. Tada je Malvina Pavčić, kćerka-posvojce Malvine Trifković, zamišljena u jednom času kao ono što će spojiti dvije “putene družbenice”, Malvinu i Katarinu, mater djevojčice, tako što će nositi ime jedne, a prezime druge; dakle, to je krhko stvorenje baš toga dana kad je misa održana, ušlo u sedamnaestu godinu. Ta učenica Srednje muzičke, s porodičnom tegobom koju joj je grad naturio, bješe osamljena i povučena, na odstojanju od svoje pomatere, gotovo nečujna u odaji svog djetinjstva, obuzeta sanjarijama, a blaga i tako duševna djevojka. Ona je znala bosonoga zastati na starom mostu i dugo zuriti u rijeku. Hodala je u svilenim lakim haljinama, zanosno i gibajući se u bokovima. Uvijek je pobožno slušala uskršnji oratorij. Oči bi joj zasuzile jedino onda kad čuje krupne kapi kiše kako udaraju u prozorska okna njene sobe.

Ovdje se rukopis osvrće unatrag i vodi čitaoca do Kirila Deretića, mladog i naočitog stipendiste Državne bezbjednosti, na praksi u Trebinju. Nije bio okrutan kako je mogao; štaviše, bio je popustljiv i sklon da oprostí opačinu i nastranost mladim ljudima, jedino ga je bio glas ženskara, sladostrasnog grubijana, a to je pratilo i njegovu lozu, čuvenu po broju vanbračne djece i sudskim parnicama, ne toliko zbog očinstva koliko zbog izdržavanja kopiladi. Očinstvo je još i išlo uz snažnu mušku vrstu, ali svaki izdatak osiromašio bi domaćinstvo već potonulo u nemaštinu.

Žene koje ne bjehu savile porodično gnijezdo, nerotkinje, usamljenice, razvedene, pa i udove, Kirilo je svrstavao u neko manje vrijedno žensko jato, a katkad ih je čak grubo nazivao droljama - tako je i Malvina Trifković dospjela u njegov ljubavni dosje kao žena bez muža, još sočna i privlačna. I dok je Malvina noktom grebala kapi voska, klečeći nad pješčanom posudom u crkvi Sv. Arhangela Mihaila, Kirilo je prišao i pridigao je, čvrsto je dograbio i stegnuo njenu mišicu i nasilno je, kao uhapšenicu, izveo iz crkve. Nakon što je minuo kratkotrajni pljusak, stigli su u njenu sobu.

Malvina Trifković podigla je masivni svijećnjak i obasjala nago Kirilovo tijelo; osjetila je gađenje u času kad je sijevnula blistava ružičasta kupola muškog uda, pa je uzela njegovu ruku i uvela ga u sobu u kojoj je njena počerka, sedamnaestogodišnja Malvina, mirno sjedila u mraku, na način bolom skrušenog stvorenja, s rukama u krilu i raspuštenom kosom preko prsiju.

“Ne mogu da se prisjetim Boga”, šapnula je, “a toliko me puta pomilovao mekanom rukom.”

Kirilo ju je obljubio držeći čvrsto Malvinu Trifković kao svjedoka svoje muškosti. I dok je djevojčica još krvarila na čaršavu, on je donio vjerenički prsten, zlatnu burmu iz juvelirske radnje S. Fincija, a dvije sedmice kasnije vjenčao se s Malvinom Pavčić. I već prvog dana braka stigla je za Malvinu pegla na dar od Jova Čampare, a u njoj sačuvani odresci novčanih uputnica i dvije fotografije Malvine kao učenice, tajno napravljene dok igra škole na pločniku iza gimnazije. Mlada je nevjesta naveče raspirivala žar u pegli, a plamičak koji je izbijao kroz otvore pegle uništio je trag pošiljaoca novčanih uputnica.

Kirilo je želio da Malvina nastavi s muzičkom školom, ali se tome usprotivila nastavnica Srednje muzičke Malena Komnenić:

“Mi odlučujemo o tome, a ne drugi”, rekla je. “Po našem pravilniku udata osoba ne može biti redovna učenica.”

Kirilo je podigao zajam kako bi otpremio Malvinu Trifković, a u Odboru je sudio da se nadoknada od nacionalizacije kuće isplati na ime Malvine Pavčić, jedinom pravnom nasljedniku, vanbračnoj kćeri bivše vlasnice Katarine Pavčić.

Malvina Trifković uzela je svoj kofer, spakovala nešto rublja, kolonjske vode, pisma i rukopise, prešla preko starog mosta i bez ispraćaja zavezla se putničkim vozom; niko je nije pratio, kao što niko osim nje nije pratio Katarinu kada je otišla na trebinjsko groblje.

U bračnoj sreći Malvina i Kirilo proveli su do 21. oktobra 1948. godine.

RUKOPIS O

Zapisnik o utvrđivanju identiteta

od 21. oktobra 1948. godine

U zasebnoj kući br. 11, izdatoj u zakup od države, ranije vlasništvo Malvine Trifković, a prije toga Katarine Pavčić, u ulici Dubrovačka kapija, nađeni su 21. X. 1948. leševi Malvine Deretić, djevojačko Pavčić, ime oca nepoznato, i njenog supruga Kirila Deretića, službenika.

Prilikom uviđaja utvrđeno je da su škuře na prozorima zatvorene, dvorna vrata poluodškrinuta, a krvav trag od izlaznih vrata prema kapiji i otisci stopala na cementnoj stazi. U prostranoj odaji koja se nalazila između dvije sobe, nakon što je odstranjen drveni ram i plavi čaršav, utvrđuje se da se radi o muškom lešu u tjemenu položaju glave okrenute prema prozoru koji gleda na dvorište, a stopalima prema ulaznim vratima odaje. Sa prednjom stranom leš počiva na patosu u čitavoj dužini. Desna ruka leša do lakta pruža se niz tijelo, a od lakta je povijena ispod stomaka. Lijeva ruka je čitavom dužinom ispružena i stoji u visini lijevog ramena. Vrhovi prstiju ove ruke udaljeni su od zida 60 cm. Glava leša počiva na podu desnim obrazom, tako da je lice djelimično upravljeno prema podu, a djelimično prema zidu. Drveni ram i komadi razbijenog stakla na 30 cm od tjemena glave, na podu ispala fotografija iz rama s potpisom: *Ernst Verebes*, opao klak sa zida i ekser na kojem je uramljena fotografija bila zakačena. Duž odaje prema spavaćoj sobi krvav trag u dvije paralelne izražene linije. Na vratima između spavaće sobe i odaje krvav čaršav. Trag krvi vodi do širokog bračnog kreveta. Na jastucima i dušek u velika lokva svježe krvi. Zid iznad kre-

veta poprskan je krvlju, a u čeonoj ploči nekoliko uboda nožem. Na podu kod ormara revolver marke *valter* koji po službenoj dužnosti pripada ubijenom, ispražnjena flaša nikšićkog piva. Između ormara i vrata smotana muška čarapa. Pretpostavlja se da je leš vučen sa bračnog kreveta do prostrane i nenamještene odaje. Na lešu se od odjeće nalazi pidžama, i to samo gornji dio. Na pižami je sva dugmad strgana. Donji takav dio nije u kući pronađen. Na desnoj ruci vjenčani muški prsten. Konstatuje se da je lice sa prednje strane, a jednim dijelom i kosa na glavi, natopljeno svježom krvi. Na vratu sa prednje strane, a isto tako i pozadi na zatiljku, vide se ubodi, rasjekotine nanesene ostrim predmetom. Grkljan je prerezan i velika rupa zjapi. Stomak je rasječen po desnoj strani počev od pupka pa sve unazad do kičmenog stuba, tako da su želudac i crijeva djelimično napolju. U muškom predjelu i na lijevoj i desnoj butini po pet uboda. Prerezane mošnje drže se na tankoj kožici. List lijeve noge uvijen zavojem, što je dokaz neke stare rane ubijenog. Metar i po od stopala nalaze se na hrpi stare novine *Borba* i *Glas Trebinja*, te nekoliko časopisa *Komunist*, dvije prazne kutije od cigareta *Ibar*, pljosnata bočica na kojoj piše *Reumin*, kombinirke i jedna krpara, sasvim uz ulazna vrata koja vode na hodnik.

U kužini se nalazi drugi leš, pokriven s dva karirana čaršava, te se utvrđuje da je ženski leš, koji počiva zadnjom stranom tijela u čitavoj dužini, na kuhinjskom patosu. Glava leša počiva zatiljkom na podu. Duga crna kosa svezana u čvor za nogu od šporeta. Tijelo je bez odjeće, a krvava i pocijepana spavačica nalazi se lijepo složena na sećiji. Velika rana na tjemenu glave. Na 40 cm od šporeta nalazi se pegla, krvava i sa ostacima mozga i kože na svojim ostrim ivicama. Lice je čisto i s njega je očito kasnije uklonjena krv, oprano je, oči sasvim sklopljene, usne djelimično natekle, položaj glave je kao da ubijena spava, ruke su opuštene dužinom tijela, prsti na desnoj ruci zgrčeni, dok su prsti lijeve ruke razmaknuti i nagnječeni. Na domalom prstu lijeve ruke zlatna burma. Grudi su isječene ostrim predmetom u nekoliko uzdužnih tankih linija, stomak je izrezan u obliku krsta, a na butinama nekoliko modrica i otisci zuba. Pored nogu nalaze se složene ženske sandale, a na pola metra od sandala i ženska tašna sa izručenim stvarima na pod i to: legitimacija, prljava maramica, naočari, karmin i sitnina u iznosu od dvadeset dinara, jedan kuharski recept isječen iz novina, kolonjska voda, dvije zajedničke fotografije, na kojima s obrnute strane piše *Malvina Trifković* i *Katarina Pavčić do groba nerazdvojne*, Trebinje, te datum, fotografija ubijene kao učenice osnovne škole, s bijelim fjokom u kosi i okretom u igri džamije, te račun od kupovine cipela. Na donjem dijelu sećije polurasklopljeno žensko lumbrello. Konstatuje se da se u zapušenom lavabou nalazi mokraća, ispod lavaboa lavor od lima s nekoliko mrlja krvi. U kuhinji, ispod samog prozora nalaze se položene muške čizme. Pored njih četka i krem za mazanje. Na kuhinjskom stolu, zastrtom mušemom, nalazi se pepeljara is-

pod koje je hartija s rukopisom: *Malvina, operi mi ono dvoje čarapa i kariranu košulju koju sam potopio da se namoči, sutra idem na teren. Na stolu se još nalaze šibice, got za vodu, dvije srebrne viljuške i kuhinjski nož.*

Zapisnik o uviđaju, po broj 17/48 Sreskog suda u Trebinju, sačinila je komisija od dolje potpisanih članova: Šabić Abdia, s. r., Stijačić Mirko, s. r., i Bajalo Luka, s. r.

RUKOPIS P

Stručni nalaz što ga je dao vještak

dr. Ljudevit Gemminger

Sreskom sudu u Trebinju upravljuje spoljni nalaz dr. Ljudevit Gemminger, magistar očarstva i primaljstva, operator i kirurg, patolog i prof. sudske medicine, već punih četrdeset godina liječnik dubrovački, a na zahtjev trebinjskog suda daje strukovni nalaz na vještačenju:

Muški leš Kirila Deretića, životne dobi 34 godine, jakog kostura, mišićja dobro izraženog i dobre uhranjenosti. Mrtvačka ukočenost u svim zglobovima, mrtvačke mrlje vidljive na prednjoj strani tijela tamnoljubičaste boje. Boja kože tamne puti. Glava simetrična, pravilne konfiguracije. Vlasi guste, crne, dužine 3 cm. Usta poluotvorena s donjom čeljustnicom opuštenom, opna sluzovka isječena na donjoj usnici, jezik bijel, nedostaje zub-uglovnjak, a dva kutnjaka pod plombom. Zaklopci očni zatvoreni. Vežnjače glatke, sjajne, slabokrvne. Rožnice glatke i lagano zamućene. Dužice kestenjaste boje. Vrat i grudni koš simetrični, cilindrični, trbuh u visini grudnog koša. Kosmatost bručika naglašena. Muško spolovilo (*penis*) izduženo nad mudovnom mošnicom. Sprijeda na vratu nalaze se usporedno jedna pored druge 3 rane. Prva se nalazi na donjoj trećini vrata s prednje strane u središnjoj liniji koso postavljena slijeva udesno. Dužina ove rane 3 x 2 cm. Rubovi rane su posječeni, nagnječeni, krvlju podliveni. Dio rane čini meko potkožno tkivo. Koso iznad ove rane 1,5 cm desno i gore nalazi se druga rana 5 x 2,5 čiji rubovi su posječeni, a u dnu rane vidi se krvni sud koji je otvoren, a u veličini metalnog poludinara (*vena iugularis*). Desno od ove nalazi se i treća rana, dužine 4 x 2 cm. Između tih posjekotina vani je izašao grkljan ili gršak (*larynx*). Grščani hrustavac rasparan. Straga na vratu, ispod kosmatog dijela, nalazi se poprečno postavljena rana promjera 7 x

3 cm, nepravilna oblika, kosih posječenih ivica krvlju podlitih. U dnu rane vidi se da je oštrica prodrila između prvog i drugog pršljena, do samog kičmenog kanala. U predjelu desne lumbalne lože nalazi se posjeklina promjera 14 x 5, koja ide odstraga, dva prsta od stupa kralježnice pa koso prema naprijed i dalje, te se svršava na dva prsta od pupka. Unutra rane vidi se posječeno mišićje trbušne i leđne muskulature. U rani strše trbušni organi: desni bubreg sa svoje donje dvije trećine i donji lobus jetre svojim donjim polom, zatim dijelovi tankog i debelog crijeva. Dva cm iznad pupka nalazi se poprečno postavljena rana promjera 9 x 14, iz koje izviruju vani trbušna maramica sa većim dijelom tankog crijeva, donji pol jetre koji je na jednom mjestu u dužini 1 cm zapan. Rubovi i ove rane su posječeni strmo. U gornjoj trećini lijeve natkoljenice nalazi se sasma istovjetnih pet uboda 2 x 1 cm, a isto tako i na desnoj strani. Muda (*testes*) izvirila su iz mudovne mošnjice pred šupkom, prerezana gdje jedno niz drugo leže, mudovnom opnom vezana za donji rub. Glavić (*glans penis*) veličine oraha, nakon suvrćanja kapice kao kakve kukuljače, pokazuje znake zgnječenosti. Iz vanjskih otvora nosa i ustiju, polnog i čmarnog, ne ima sadržaja. Smrt Kirila Deretića nasilna je, od kakova manijaka, brutalna, prozročena dejstvom oštra predmeta na organizam. Neposredni uzrok smrti je iskrvavljenje iz vratnih i trbušnih prerezanih krvićnih sudova.

Ženski leš Malvine Deretić, životne dobi 17 godina, kostur, te mišićje srednje razvijeni, osrednje uhranjenosti, mrtvaćka ukoćenost dobro izražena u svim zglobovima, mrtvaćke mrlje sa prednje strane tijela tamnoljubićaste boje. Koža bijele puti. Vlasi crne, duge i guste. Usta zatvorena, zubi zdravi, oćinji kapci zaklopljeni. Vežnjaće glatke, sjajne, slabo prokrvljene, rožnice glatke i sjajne, dužice plavićaste boje. Kosmatost brućika ženskog tipa. Na krovu lubanje nalazi se rana promjera 8 x 6 nepravilnog oblika, ćiji su rubovi strmi, hrapavi kao nazubljeni, nagnjećeni i krvlju podliveni. Iz rane štrše vani oboje moždane polutke kao i dijelovi tjemenice i zatiljaćnih kostiju, djelomićno izlomljene, a hrustovezje koje ih spaja naprsnulo. U predjelu desnog ćeonog roga nalazi se poprijećno postavljena rana promjera 2 x 1 cm, nepravilnih, nagnjećenih i krvlju podlivenih rubova. Rana je naknadno isprana i zacijeljena. U predjelu lijevog kuka nalaze se ćetiri posjekline glatkih ivica, a u predjelu lijevog sjedala nalaze se dvije posjekline promjera 4 x 1 cm i 2 x 1 cm ćiji su rubovi strmo posječeni. Uzduž trbuha dvije posjekline u obliku križa, promjera 17 x 11,5 cm. Na objema butinama tragovi zuba i po ćetiri prednjaka i dva uglovnjaka iz svake ćeljustnice. Ujedi su podliveni krvlju. Dojke (*mammae*) tankim crtama isjećene, a donje bradavke ili pipnice nabrekle, zubima ujedane. Unaokolo bradavki mrkosmeđa koža (kolobarćićne pipnice) otećena, a ustaća od mlijećnih iztoćnika jako crvena. Svih pet prstiju na lijevoj ruci; palac, prst kazilac, srijednjak, prstenjak i mezimac, izlomljeni u škljencima, a prstenjak

u sva tri članka. U kosmatom dijelu rodnice i po opni-sluzavki i samom ušću (*ostium vaginae*) strani sadržaj: sperma. Koža vanjske sramovne sklopke, obrasla smeđim gustim dlakama, nabubrela je. Veznica na pretinu među šupkom i spolovilom iskidana. Nutarnje sramovne sklopke trljane i crvene, a glavić sikilja (*glans clitoridis*) nagnječen. Na mišici lijeve ruke otisak prsta, jur prije stavljano u čmar. U ustima i nosu nema stranog sadržaja.

Smrt Malvine Deretić je nasilna, nastala kao posljedica dejstva stranog, tupog predmeta na tjeme lubanje. Ubojica se dugo bavio svojom žrtvom, te je uživao u njezinoj smrti i općio sa žrtvom već usmrćenom. Neposredni uzrok smrti: nagnječenje moždanog tkiva i krvarenje u njemu.

Konačni pogled na svežnjić

od 16 prispjelih rukopisa

Dragi prijatelju - nisam vam pisao otkako sam se oporavio od zadnjeg nazeba, a sve sam se nadao da ćete iznenada banuti u Sv. Petku, baš kao prošle godine za Vaskrs. Divno je što ste doveli onog mladića. On, dakako, ne može imati više od dvadeset godina. Mora da i vi uživate u njemu. Bili ste blagi i obasjani božjom providnošću. Na vaš crni sako padale su, kao muško sjeme, kapi lojanice. Od toga je prošlo godinu dana. Sada ste mi povjeroili da se osvrnem na vaš rukopis *Životopis Malvine Trifković*. Ne umijem vam tačno odrediti da li je slika života Malvine Trifković sročena sama od sebe, sa bunjišta, iz kupusara i zaostavštine ili ste, svim tim premetanjem po škrabijama, pribavili sebi sliku očajanja kako ste je sami željeli. Dobro ste uočili da postoji kutija koju čuvamo pod ključem, a njezin sadržaj tajimo i od najbližih nam.

U rukopisu "I" Malvina veli: *"Još će biti govora o tome u onom tajnom pismu koje ostaje iza svakog čoveka i otvara se po njegovoj smrti"*. Od Malvine sam pribavio još četiri rukopisa, no i pored sve ljubavi prema vama, nisam u stanju da vam ih ponudim za vašu knjigu, jer sam dao zavjet čuvanja tajne, ali kad bismo živjeli u boljem svijetu, ne bih prezao da vam ustupim te rukopise; uklopili bi se u vašu cjelinu. Lako mi je s vama, vi dobro razumijete prilike u kojima živimo. Upoznati čitaoca da se Malvina poslije svega očajanja, kao kakva mučenica, odrekla svijeta i zaredila u manastiru Sv. Petke, prigrlivši pravoslavnu vjeru, kojoj ona i pripada po svetom krštenju i svetom miropomazanju, samo je po sebi pažnje vredno. Pred sami obred zaređivanja napisala mi je:

“Vreme provedeno s Katarinom bilo je ispunjeno katoličkom verom i obredima. U dva maha upustila sam se u uživanje s don Peterom Blažom. Kada sam se u onom ofucanom krznu pojavila u manastiru Sv. Petke, osetila sam kako stvari najednom poprimaju dubinu. Krst sa slovima I. N. R. I. nestao je s moga zida...”

Dalje prikazivanje njene isповijedi ne mogu činiti, jer da je Malvina ponovo došla k Bogu, dokaz je vrline samoga Boga i njegova izbora. Ne treba ukazivati na porijeklo svakog rukopisa, pogotovu kad se biografija Malvine Trifković sastavila sama od sebe u jedan, da se i ja odvažim kazati *roman*. Čini mi se da vi sada pomišljate o odricanju vlastitog udjela u sačinjavanju ove povijesti, a meni pridajete preveliko značenje, na čemu sam vam blagodaran, no činjenica da ste vi upućeni u svaku sudbinu ponaosob i da ste sami pribavili sve rukopise, izuzev rukopisa “D”, “F”, “I” i “L” (vidim da ste rukopis “M” pripisali Malvini), obavezuje vas da ostanete do svršetka, pa čak i što sam vam pomenute rukopise ustupio, dokaz je samo vaših vrijednosti, te otuda i moje sklonosti k vama.

No, nakon ovih primjedbi u *Konačnom pogledu* na *Životopis Malvine Trifković*, uznemiruje me pomisao: nema li nečeg nečasnoga u tome što se vlastiti uvid u sve zbivanje oko prikazivanja sudbine Malvine Trifković već stavlja u javnost, mada nije neki veliki duševni pokret odreći se rukopisa, pa čak ni spaliti ga. Jer činjenica da pisac sačinjava jednu sudbinu, a potom je predaje na ruke čitaocu, ružan je dokaz slavloljublja, a zadovoljstvo koje osjeća pri sređivanju i dopunjavanju rukopisa već unosi dosta sumnje u čestitost poziva i dobru namjeru, te tako kušanje da tajnu i oprez sačuvamo nadvladava razum i volju. Vama je, doduše, više dopušteno, pa vas na kajanje i ne navodim.

U ovom *Konačnom pogledu* može biti prigovora na rukopis “N”, koji se dade pripisati isključivo vama. Sve mi se čini da je taj rukopis samo spona koja spašava pripovijest. No, podaci su probrani i lijepo uneseni. Žalim ako u pripovijest ne uđe da je K. Deretić u dva navrata konačio u Sv. Petki. Dobro bi bilo da kojom drugom prilikom, ili u nekom dopunjenom izdanju, dadnete više prostora Sv. Petki, a tajne koje sam kanio u grob odnijeti - povjerio bih vama. Rukopis “N” pokazuje da ni onaj koji se posvećuje traganju nije načisto da li se svaki put dokopao dobrih i provjerenih podataka, jer objava krive činjenice unosi više zle krvi no što se dade i zamisliti. Bojim se da me ne precjenjujete kad velite da sam jedini ja u stanju rasplesti zamršenu istoriju životopisa Malvine Trifković. Istina, dešava se da i podaci sami od sebe iščezavaju, a meni je podatak mio makar da je i istinit. O tome šta se desilo s Dragom Pavčićem, ne može se pružiti čak ni pretpostavka, a o njegovom bratu Tomislavu Pavčiću, nekadašnjem Malvininu suprugu, jedva da se dokučilo da je bio i po treći put oženjen i da je mjesec dana po sklapanju braka umro gotovo na isti način kao i njegov otac Ladislav Pavčić, o kome je bilo riječi u rukopisu “J”. O Sofiji Mike-

lić, njegovoj drugoj ženi, nema nikakvih podataka osim da se sudskim putem odrekla nasljedstva Pavčića. Za Ivana Pavčića čujem da je sam obuzet, kao i otac mu, duševnom obnovom hrvatskog naroda, te da je u stanju još bistrim umom razlagati kako se ta ideja već utemeljila, pa u neku ruku i postala nutarnjim pozivom svakog Hrvata. No, Ivan je već u dubokoj starosti, a njegova tuberkuloza kao rukom je maknuta. Nijednog od svojih rukopisa još nije uspio štampati, pa bi tako i zamrle sve njegove misli da niste u *Životopisu Malvine Trifković* donijeli njegova pisma i sredili ih u rukopisima "G", "H", i "J". Čitalac će se opravdano zanimati, pogotovu kad smo ga ovim prikazivanjem rukopisa na to naveli, za dalje događaje u vezi s ubistvom Kirila Deretića i njegove supruge. Pa evo, prašina se još oko toga nije slegla i sve kao da nekome ide u prilog da se čitava stvar zataška i da dosije s dokumentacijom o slučaju K. Deretića propadne u zemlju. Kome bi to išlo u prilog, možete i sami prozreti. Izdato je upozorenje Sudu da se dokumentacija K. Deretića ne smije razvlačiti kako se ne bi otežala istraga. Privedeno je i saslušano oko četrdesetak ljudi. No, svako predviđanje i sumnje vode zabuni, a priče koje kolaju po varoši stvaraju zlu krv. Nisam odviše uvjeren u to da je Kirilo likvidiran po nalogu nekog višeg vraga; sva nagovaranja da se potegne i to pitanje traže oni koji u svemu zlu vide vlastitu dobit. Tri puta prekopavan je njihov grob: jednom je to htjela istraga, drugi put državni tužilac i treći put naknadno vještačenje komisije sačinjene od vojnih ljekara, budući da se pojavila sumnja u tačnost spoljašnjeg nalaza dr. Ljudevita Gemmingera. Mjesec dana docnije padaju dva događaja: iznenadna smrt dr. Gemmingera i hapšenje nastavnice Srednje muzičke, Malene Komlenić, koja je, tako vele, bila dobro upućena u slučaj Kirila Deretića. No ako bi se svi događaji proglasili sumnjivim, onda bi i istorija od toga trpjela, pa je bolje da se vratim tome kako smo i mi u Sv. Petki s dosta uzbuđenja pratili cio slučaj. Za to vrijeme stvoreno je prijateljstvo između kaluderice Gliherije i Malvine, i moram kazati da je Gliherija pridonijela da Malvina o sebi i svemu životu sačuva mirno rasuđivanje. Stizala su nam i anonimna pisma, u kojima se sva krivnja za smrt K. Deretića i njegove supruge obara na Malvinu Trifković. Bilo je upozorenja da se ona proglasi zločincem, makar se to i ne moglo dokazati. S dosta podozrenja gledalo se na nas i na Sv. Petku, ali nikakvih uznemiravanja od strane vlasti do nas nije stizalo. I kada je izgledalo da je stavljena tačka na slučaj K. Deretića, dignut je iz bolesničke postelje Jovo Čampara. Porodica je tražila da se bolesnik ne uznemirava, budući da ga je i sama sudbina privela kraju, pa se i pojavio na pretresu u pratnji majke i sestre. No, Jovi Čampari je pozlilo kad su u sudnicu unijeli peglu kojom je usmrćena Malvina Deretić, ali to još nikako ne kazuje da je Jovo Čampara uplekan u to, pogotovo što je na tri mjeseca pred ubistvo pao u postelju. Kami je mogao prinijeti kašiku ustima, toliko je bio onemoćao i oslabio. No, tajnu s kojom su majka, on i sestra bili riješeni otići k Bogu, priložili su kao komad mesa pred usta varoši, otkrivši nam da je Jovo Čampara otac ubijene

Malvine, pa je to sam zločin ostavilo u zasjenku i unijelo mnogo nagađanja, što je dobro došlo za mrtvilo koje se već bješe nahvatalo na slučaj K. Deretića. Tom zgodom, svoga mira i prisebnosti nije sačuvala ni Malvina Trifković. Nenadno očinstvo J. Čampare odvlačilo je varošane u ono vrijeme kada se do Katarine Pavčić nije moglo doći. Pristizali su i ovamo, ali su dveri Sv. Petke uvijek bile zaprte. Ne mogu a da vam ne priznam da je i mene gonila požudna radoznalost: što li je uzela za oca šesnaestogodišnjeg dječaka, no takvih mojih pitanja morao sam odagnati i sebi uskratiti, budući da je već varoš počela tražiti pojedinosti, pa čak i zapirući i u putenost, strast i nastranost Katarine Pavčić, ne libeći se da premeću kosti, e da bi svoje mračne nagone čim bolje objelodanili. U to doba uperen je prst i na bolesničku postelju J. Čampare: *niko drugi nije ubio doli on!* Nije se dalo ni pomisliti da mu Malvine može biti žao, jer krv nije voda, nego se stalo gledati na nj kao krivca i, nema šta, priželjkivao se zločin: da je otac ubio i silovao vlastito, istina vanbračno dete!

Jovo Čampara odvezen je vagonom u bolnicu, a priče nisu stale ni onda kada je, nakon tri mjeseca liječenja, na rukama svoje sestre izdahnuo, no su počela nagađanja da li će biti zakopan u grobu Katarine Pavčić ili svoje kćeri Malvine, udate Deretić, iako se znalo da se Čampare kopaju na pravoslavnom groblju Sv. Arhandela Mihaila. Istina, pričaма nigdje ne bi bilo kraja, pogotovu ako bi im se prepustili i sami zapetljali u njih.

Sada mi ostaje da i svoje rasuđivanje privedem svršetku i ostavim na miru prašinu koja se nataložila na dosijeu o zločinu: *ubica će se prije ili kasnije pred Bogom pojaviti!* Već su i oba leša duboko srasla sa zemljom, a groblje je zatravnatilo, samo se katkada, u vrijeme ljetnjih žega, pojave crne krpe paljevina, prošaraju groblje i okolicu Trebinja. Odavde se, od Sv. Petke, dobro vidi kako crni lišajevi ostaju iskraj željezničke štreke, sve tamo do kasnih jesenjih kiša.

I na kraju, biću srećan ako sam ma i u čemu doprinio da se utvrdi i zaborava spase slika života Malvine Trifković, i budući da ne kanim da se dalje osvrćem na protekle rukopise, neka ih čitalac uzme i zažmiri na svu njihovu nesavršenost, a prinese k sebi samo ono što valja. Malvini ćete svakako uputiti jedan primjerak, pa, iako je srećna s kaluđericom Gliherijom, knjiga će je ražalostiti. Dobro bi bilo da Božić provedemo u Sv. Petki. Novaca vam nije potrebno da imate. Još vam stalno blagodarim. Vi ste učinili da na svoju bolest zaboravim i da se svakom danu radujem.

Vaš otac Justinijan

Sv. Petka, na Trojičin dne

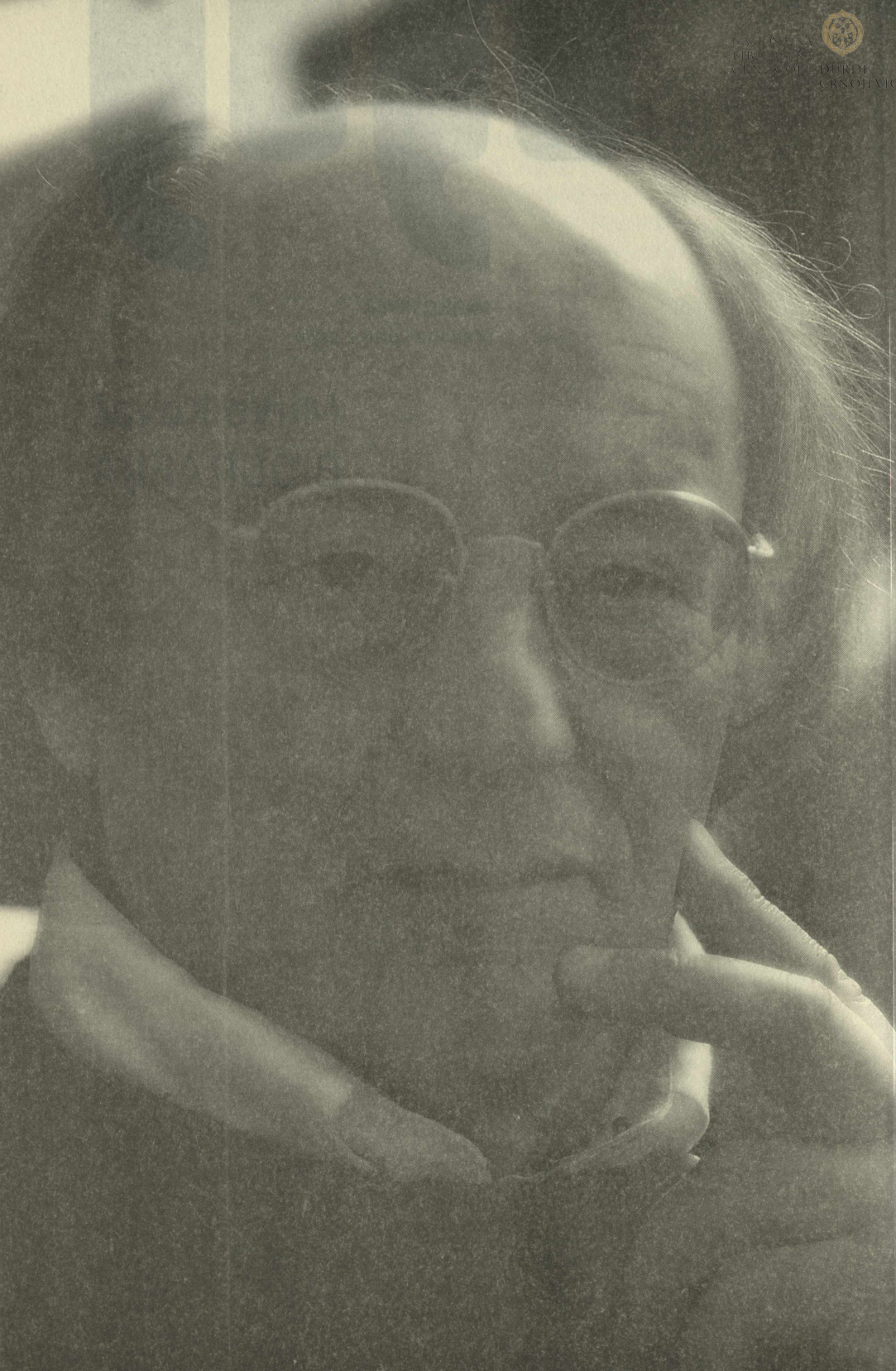

1999

MIRKO KOVAČ
Malvina i druge priče

Mirko Kovač
BIOGRAFIJA

BIOGRAFIJA

MIRKO KOVAČ je rođen 26. decembra 1938. (Petrovići, Crna Gora). Gimnaziju završio u Beogradu. Studirao na pozorišnoj akademiji, odsjek dramaturgije.

Autor je više romana, zbirki pripovijedaka, eseja, TV i radio-drama, pozorišnih drama i filmskih scenarija.

Već prvom knjigom proze *Gubilište* (1962), izaziva političke i ideološke osude "zbog crne slike svijeta", a hajka na mladoga pisca potrajaće i čitavu godinu. Novo prerađeno izdanje *Gubilišta* pojavljuje se 1979. u Podgorici, u ediciji *Luča*. Roman *Moja sestra Elida* izlazi 1965. godine, dobija nagradu lista *Mladost*. Kratki roman *Životopis Malvine Trifković* izlazi 1971. (ponovljeno izdanje 1977, 1980. u Beogradu i dvojezično hrvatsko-talijansko izdanje 1995. u Vodnjanu, u Istri).

Za zbirku novela *Rane Luke Meštrevića* (1971) dobija nagradu *Milovan Glišić* koja mu je dvije godine kasnije oduzeta, a knjiga je povučena iz knjižara i biblioteka. Dopunjeno izdanje *Rane Luke Meštrevića* izlazi 1980. u Srpskoj književnoj zadruzi u Beogradu i ponovo biva ovjenčano nagradom; za novu pripovijetku *Slike iz porodičnog albuma Meštrevića* dobija *Andrićevu nagradu*.

U Zagrebu mu izlaze romani *Ruganje s dušom* (1976), i *Vrata od utrobe* (1978., drugo izdanje 1979., zatim džepno izdanje 1979. u Beogradu, te 1981. u Nolit, u ediciji 50 romana srpske književnosti. Knjiga dobija *NIN-ovu nagradu kritike* za roman godine (1978), *Nagradu Željezare Sisak* (1979) i *Nagradu biblioteka Srbije* za najčitaniju knjigu (1980). Po ovom romanu snimljen je film *Večernja zvona* u režiji Lordana Zafranovića.

Slijedi roman *Uvod u drugi život* (1983, Beograd, Prosveta), te knjiga eseja *Evropska trulež*, (1986, Beograd, Prosveta), za koju će Kovač dobiti i drugu *NIN-ovu nagradu*, ovoga puta nagradu *Dimitrije Tucović* koja je dodjeljivana najuspjelijim esejističkim i publicističkim djelima. Dopunjeno i popravljeno izdanje ove knjige, pod naslovom *Evropska trulež i drugi eseji*, izlazi 1994. u Zagrebu.

Knjiga priča *Nebeski zaručnici* za koju je nagrađen BIGZ-ovom nagradom objavljena je 1987. godine (drugo izdanje 1988.), a potkraj 1990. sarajevska *Svjetlost* objavljuje Kovačeve *Izabrane knjige* u šest tomova, čiji je dobar dio tiraža izgorio već na početku napada na Sarajevo. U istom gradu, još za trajanja rata, 1995. objavljuje dugo očekivani roman *Kristalne rešetke*. Iste godine pojavljuje se i knjiga publicističkih tekstova *Bodež u srcu*, u izdanju opozicionog *Beogradskog kruga*, a 1996. u Beogradu, u ediciji *Apatridi*, B92, izlaze pripovijetke pod naslovom *Na odru*. U Sarajevu 1997. u izdanju *Bosanske knjige* pojavljuje se knjiga političkih eseja pod naslovom *Cvjetanje mase*. U Splitu objavljuje zajedno s Filipom Davidom *Knjigu pisama 1992 – 1995.*, u izdanju *Feral Tribunea*, 1998., knjiga dramatične i potresne korespondencije dvojice prijatelja. Objavljena je i u Beogradu, 2003. godine, u izdanju *Forum pisaca*.

Kovač je autor brojnih TV i radio-drama, te scenarija za igrane filmove: *Mali vojnici* (1968, Bosna-film Sarajevo); *Lisice* (1970, Jadran-film Zagreb); *Muke po Mati* (1974, Jadran-film Zagreb); *Okupacija u 26 slika* (1978, Jadran-film Zagreb); *Duvanski znak, usijanje* (1979, Centar-film Beograd); *Pad Italije* (1982, Jadran-film Zagreb); *Večernja zvona* (1985, Jadran-film Zagreb); *Tetoviranje* (1991, Vardar-film Skopje). Izabrani scenariji objavljeni su u knjizi *Okupacija u 26 slika i drugi scenariji*, u Beogradu, 1990.

Pozorišna drama *Osipate se polako Vaša Visosti* izvedena je u Kameronu teatru u Sarajevu, 1966. godine, ali je nakon premijere skinuta s repertoara i zabranjena. Ponovo je izvedena 2010. godine u teatru Sartr u Sarajevu. Drama *Iskušenje* izvedena je u Narodnom pozorištu u Mostaru, takođe zabranjena, a na pisca se tada digla ideološka i politička hajka. U Narodnom pozorištu u Zenici izvedene su dramatizacije njegovih romana *Vrata od utrobe* i *Uvod u drugi život*. Drame *Lažni car* (2004) i *Danilo* (2007) izvedene su u Crnogorskom narodnom pozorištu u Podgorici.

U drugoj polovini osamdesetih godina Kovač se sukobljava sa srpskim nacionalizmom i ratnom politikom. U Beogradu živi pod stalnim prijetnjama, a šešeljevci mu razbijaju glavu na jednom skupu. Godine 1991. napušta Beograd i nastanjuje se u Rovinju, gdje i danas živi. U Rovinju piše svoje najbolje knjige, romane *Kristalne rešetke*, *Grad u zrcalu*, pripovijetke *Ruže za Nives*

Koen, novu verziju *Ruganja s dušom*, memoarsko-esejističke knjige *Pisanje ili nostalgija*, *Elita gora od rulje*, *Cvjetanje mase*, dvije drame iz crnogorske istorije *Danilo* i *Lažni car*, *Knjigu pisama 1992-1995*. s Filipom Davidom. Dramе i scenarije objavio je u dva toma *Isus na koži* (2003) i *Kad bijah pun tame* (2011). Dugi niz godina bio je saradnik opozicionog lista *Feral Tribune* u kome je pisao polemičke tekstove i oštro se suprotstavljao Tuđmanovoj nacionalističkoj politici.

Roman *Grad u zrcalu* već je do sada preveden na talijanski, njemački, francuski, mađarski, poljski, makedonski, albanski jezik. Roman je dobio ugledne hrvatske nagrade *Vladimir Nazor* i nagradu Matice Hrvatske *August Šenoa*, te nagradu *Kiklop*, zatim bosanku nagradu *Meša Selimović* i crnogorsku *Trinaestojulsku nagradu*. Za najbolju publicističku knjigu *Elita gora od rulje* dobija prestižnu nagradu *Jutarnjeg lista* u Zagrebu i nagradu *Kiklop* u Puli. Za zbirku pripovijedaka *Ruže za Nives Koen* dobija *Njegoševu nagradu* na Cetinju.

Mirko Kovač dobitnik je uglednih međunarodnih književnih nagrada

Tucholsky-Prize (1993.) koju dodjeljuje Švedski PEN-centar i *Herder-Preise* (1995.) jednog od najznačajnijih književnih priznanja na njemačkom govornom području. Dobio je slovenačku međunarodnu nagradu *Vilenica* i bosansku *Bosanski stećak*.

Djela su mu prevedena na francuski, njemački, engleski, talijanski, švedski, holandski, poljski, mađarski, češki i dr. Filmovi za koje je pisao scenarije nagrađivani su na mnogim festivalima.

Izdavač *Fraktura* iz Zagreba objavljuje njegova sabrana djela, do sada je objavljeno petnaest knjiga.

Katedrala

TESS GALLAGHER
Dragi duhovi,
izabrane pjesme
2010.

SHORT STORIES
Contemporary
Montenegrin Short
Stories

Sreten Asanović
Ognjen Spahić
Vladimir Vojinović
Andrej Nikolaidis
Lena Ruth Stefanović
Balša Brković
Zuvdija Hodžić
Bosiljka Pušić
Dragan Radulović
Aleksandar Bečanović
Jovan Nikolaidis
2010.

KRATKE PRIČE
LES NOUVELLES

Aleksandar Bečanović
Balša Brković
Andrej Nikolaidis
Ognjen Spahić
Vladimir Vojinović
2009.

Mirko Kovač MALVINA i druge priče

Slušam Tinov glas u pomrčini, ali njegov lik ne vidim. Taj glas, blag i smirujući, povremeno prijeđe u šapat:

“Snijezi su nekada znali napadati i zatvoriti svaki izlaz. Mi smo se probijali kroz tunele, virili smo i gledali i sve nam je bilo nepoznato. Samo još ukućani i domaće životinje bijahu prisni, drugo sve sumorno i protivu nas. Sad te snijezi ne priječe, noge su čvršće, gaze laviča i ljuticu. Ima suputnika, svi se cjelivamo i žudimo za jasnoćom. Nitko ne može izmišljati, u nama su ostaci raspadnutog svijeta što ga ne poznamo; još nešto traje slično vremenu. Sad možemo sanjati Makarsku ili Vrgorac. Možemo snatriti o kući u kojoj ćemo se sastati, podvoreni od lijepih žena iz Imotske krajine. Još 1925. godine izjavio sam u Beogradu: slavni pjesnici i lijepe žene rađaju se uvijek u istom mjestu. Neka je studen uokolo, naša su stopala žeravice. Ući ćemo u Zdilarevu krčmu i iskapiti po vrč kujundžuše. Sad nam je svejedno jesmo li budni ili ne. Možda sanjamo, ali mi smo već nadomak ci
pješice i svojim p
kojima seljaci v
čempresi na grc
pješačim i hodo
erotizma. A sad

Национална библиотека Црне Горе

I 224168

001301794

COBISS e

Katedrala